

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
УЖГОРОДСЬКИЙ ВІДДІЛ**

На правах рукопису

КІШ Єва Бернатівна

УДК 94 (100) “1991-2007”

**КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
(1991-2007 роки)**

Спеціальність: 07.00.02. – всесвітня історія

**Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук**

**Науковий консультант:
ВЕГЕШ Микола Миколайович,
доктор історичних наук
професор**

УЖГОРОД – 2008

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО РЕГІОНУ.....	22
1.1. Джерельна база дослідження.....	23
1.2. Аналіз історіографії проблеми.....	36
1.3. Теоретико-методологічні засади наукового дослідження.....	81
Висновки до першого розділу.....	91
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	96
2.1. Обґрунтування політики східного розширення ЄС, обмеженість політики “сусідства” ЄС.....	98
2.2. Концептуальне обґрунтування проблемних питань центральноєвропейського регіону в контексті європейської інтеграції.....	108
2.3. Концептуальні засади обґрунтування єврорегіонального співробітництва.....	140
Висновки до другого розділу.....	166
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ВИШЕГРАДСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	171
3.1. Формування системи співробітництва країн регіону в форматі Вишеградської групи.....	173

3.2. Проблемні питання консолідації Вишеградського співробітництва протягом 2000-2004 років.....	200
3.3. Функціонування Вишеградської групи країн в складі Європейського Союзу.....	223
Висновки до третього розділу.....	240

РОЗДІЛ 4. ГЕОПОЛІТИЧНА РОЛЬ НОВИХ СХІДНИХ КОРДОНІВ ЄВРОСОЮЗУ..... 243

4.1. Політико-правова основа східних кордонів Центральної Європи, ЄС та західних кордонів України.....	245
4.2. Зміна характеру та перетину кордонів країн Центральної Європи та України.....	268
4.3. Питання безпеки на нових східних кордонах Європейського Союзу.....	289
Висновки до четвертого розділу.....	316

РОЗДІЛ 5. ВПЛИВ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИМИ КРАЇНАМИ 320

5.1. Регіональний центральноєвропейський вимір зовнішньої політики України.....	321
5.2. Єврорегіональне співробітництво в системі відносин країн Центральної Європи та України.....	346
5.3. Система міжнародних відносини України та країн Центральної Європи на регіональному рівні.....	369
Висновки до п'ятого розділу.....	389

ВИСНОВКИ..... 393

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ..... 408

ВСТУП

Суверенна Україна наприкінці ХХ століття змушена була чи не вперше, з огляду на недовготривалий попередній досвід самостійної державності, формувати і конституювати принципово нову систему стосунків із межуючими країнами, починаючи із базових проблем демаркації і делімітації державного кордону та міжнародно-правового, договірного забезпечення недоторканості і територіальної цілісності держави.

Науковий аналіз теорії і практики міжнародного, міжрегіонального, транскордонного співробітництва в контексті сучасних європейських інтеграційних процесів представляє вагомим значення для розробки і реалізації стратегії зовнішньої та внутрішньої політики України на сучасному етапі.

Актуальність питання визначається перспективою і логікою європейського інтеграційного розвитку, адже важливою складовою зовнішньої політики України у центральноевропейському регіоні, має стати активізація відносин на новому рівні, динамічна розбудова ефективної регіональної міжрегіональної системи міжнародного співробітництва – з країнами Центральної Європи (членами Євросоюзу) за нових геополітичних умов на європейському континенті.

На початку ХХІ ст., за умов зміни геополітичної ситуації на європейському континенті, Україна стоїть перед важливим завданням у сфері зовнішньої політики – розбудови нової діючої системи міжнародних відносин з країнами Центральної Європи (повноправними членами Європейського Союзу), які вже віддали і продовжують делегувати частину своїх повноважень наддержавним інститутам ЄС. Утім, граничне звуження формату двосторонніх та багатосторонніх відносин країн Центральної Європи – країн Вишеградського об'єднання з “зовнішнім світом” не виключає активної позиції України у центральноевропейському регіоні.

Тема Центральної Європи, окреслення меж чи території Центральноевропейського регіону, визначення країн, які входять до цього регіону - є вже традиційно дискусійним питанням історії не тільки країн власне регіону чи її сусідів, більше того, це питання глобального рівня. Тематика Центральної Європи, як власне і Центральноевропейський регіон були і є питаннями стратегічного характеру, і входять до сфери впливу, інтересів США, ЄС, Росії тощо.

Феномен Вишеграду представляє значний науковий інтерес у контексті дослідження міжнародних і міждержавних відносин в центральноевропейському регіоні на зламі XX-XXI століть. Безумовно, з точки зору стабільності, посилення регіональної та континентальної безпеки, створення цього міжнародного регіонального об'єднання було вкрай важливою подією як для самих держав Центральної Європи, так і для Європейського співтовариства і НАТО.

Проблеми у співпраці країн Центральної Європи були завжди і безперечно будуть і в подальшому. Питання в тім, яким чином і яке рішення ці країни прийматимуть у щоденних пошуках європейськості в собі і назовні – з метою відстоювання своїх національних інтересів і узгодження цих інтересів у конфліктних ситуаціях, які виникатимуть між ними. Проблеми і конфлікти у центральноевропейському регіоні за характером і терміном мають широкий спектр – від актуалізації кривд минувшини (які певні партії в кожній з країн Вишеграду розігрують у сучасних міждержавних відносинах) до актуальних проблем сьогодення (які “піднімаються” на міждержавний рівень щодо презентації стійкого легітимного інтересу до свого етносу на території іншої держави). Більше того, після вступу країн Вишеградської четвірки (країн Центральної Європи) до Європейського Союзу, стійкі проблемні питання саме між ними матимуть ще один вельми важливий аспект – до кого приєднатись вже всередині ЄС, щоб захистити чи реалізувати власні інтереси чи навпаки – в якій мірі підпорядковуватися ЄС в тих чи інших питаннях задля кращого позиціонування в регіоні.

Для України є вельми актуальним питанням вивчення як досвіду співпраці країн Вишеградської четвірки, східні регіони яких (окрім Чехії), а отже і ЄС мають спільний кордон з Україною, так і виокремлення тих конкретних напрямів співпраці де Україна може здійснювати свої євроінтеграційні наміри. Стосовно конкретного плану чітких дій у форматі Вишеградська четвірка і Україна, це співробітництво має мати системний і концептуальний характер.

Для країн Центральної Європи, Європейського Союзу, Україна завжди займатиме ключове значення з-за причин гео економічного та геополітичного розташування і в цьому контексті важливого значення набуває формат співпраці з Україною – як цілю чи як засобом. Важливими і актуальними проблемні питання Центральної Європи є і для України. Так, у культурно-філософському вимірі питання центрально-європейськості постають в більшій мірі в контексті набуття соціумом України європейської ідентичності. У практичній площині – це питання реалізації національних інтересів України в контексті зовнішньої політики у центральноєвропейському регіоні включно. На сьогодні Україна заново відкриває для себе Центральну Європу, за умов зміни геополітичного статусу Центральноєвропейського регіону (як складової Європейського Союзу і НАТО), розширення європейського інтеграційного простору впритул до західних кордонів нашої країни.

Немає універсального визначення, поняття “регіон”. Власне регіоналістика, економіка, історія, політологія, соціологія чи філософія формулюють власні рецепції сутності регіону в залежності від загального контексту та наявної проблематики. В даній роботі важливим є так звана *міжнародно-політична, зовнішньополітична інтерпретація центральноєвропейського регіону* із обов’язковою порівняльною характеристикою не тільки суто внутрішніх елементів (тобто регіонотворчих чинників – як географічне розташування, історія, релігія, етнолінгвістика, соціально-економічний розвиток), але і глибокого розуміння й врахування особливостей середовища, що його оточувало і оточує (міжнародно-політичне

середовище; власне історія розвитку складових регіону, їх еволюція у часі; національне; культурне; зовнішнє наднаціональне – як вплив глобальних та інтеграційних процесів). Урахування цих особливостей сприяє розумінню того, що критерієм формування регіону є комплекс факторів його як системи.

По суті, *region* – це просторова конфігурація, група дещо подібних та взаємопов'язаних країн у певному географічно-культурному просторі. Регіон – це будь-яка територіальна одиниця різного рівнів та масштабів (мікро-, мезо-, макрорегіони), об'єднуючими факторами якої виступають група чинників внутрішнього та зовнішнього характерів. Центральноєвропейський регіон в форматі Вишеградського об'єднання – це регіональне міжнародне об'єднання чотирьох країн Республіка Польща (РП), Словацька Республіка (СР), Угорська Республіка (УР) і Чеська Республіка (ЧР), які об'єднані спільною історико-культурною спадщиною, регіональною ідентичністю, зовнішньополітичною та безпековою тотожністю (як набуття повноправного євроатлантичного членства), подібним соціально-економічним рівнем розвитку ринкової економіки. Спільні інтереси та мета європейської та євроатлантичної інтеграції країн Центральної Європи на рубежі ХХ-ХХІ століть виступають базовими детермінантами об'єднання також і в рамках розширеного ЄС.

Проблематику місця і ролі регіону в міжрегіональному, транскордонному співробітництві найбільш раціонально досліджувати системно і комплексно - у взаємозв'язку еволюції сучасних міжнародних відносин і транскордонних, міжрегіональних стосунків адміністративно-територіальних одиниць, насамперед прикордонних, європейських держав. Тобто, в руслі єдиного розвитку міждержавного і міжрегіонального рівнів міжнародних відносин. При цьому, необхідно рахуватися з тим, що міжнародні відносини на регіональному рівні у контексті міжрегіонального, транскордонного співробітництва є, хоча і функціонуючою за певними власними особливостями системою стосунків, але тільки підсистемою - складовою частиною (чи підрівнем) системи більш високого порядку – системи міжнародних взаємин між державами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в рамках наукової проблематики Ужгородського відділу Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, а саме в рамках реалізації планів науково-дослідних робіт відділу ІСЕМВ НАН України за період 2001-2007 років: “Транскордонне співробітництво в умовах глобалізації міжнародних відносин” (2001-2002 рр.) (державний реєстраційний номер 0101U005100); “Транскордонне співробітництво в контексті сучасних європейських інтеграційних процесів” (2003-2004 рр.) (державний реєстраційний номер 0103U006314); “Міжрегіональне співробітництво в системі відносин України та держав Центральної і Східної Європи” (2005-2007 рр.) (державний реєстраційний номер 0105U002590).

Основна мета дослідження регіональної інтеграції країн Центральної Європи – розкрити сутність, специфіку системи міжнародного та міжрегіонального рівнів співробітництва країн центральноєвропейського регіону в форматі Вишеградського об'єднання. А також концептуально обґрунтувати засади єврорегіонального співробітництва країн регіону та України і сучасні проблемні питання центральноєвропейського регіону, які виникли внаслідок східного розширення Європейського Союзу.

Наукові завдання в дисертаційному дослідженні сформульовані відповідно до поставленої мети:

- проаналізувати основні теоретичні засади, концептуальні узагальнення як європейського інтеграційного процесу, так і концепту Центральної Європа;
- дослідити особливості історіографії проблеми в кожній з чотирьох країн Центральної Європи, України, а також Росії і зарубіжних країн;
- здійснити класифікацію і систематизацію масиву джерел з питань дослідження системи міжнародного та міжрегіонального рівнів співробітництва країн центральноєвропейського регіону;

- обґрунтувати євроінтеграційні процеси на регіональному рівні, а також і політику східного розширення ЄС, обмеженість політики “сусідства” ЄС;
- концептуально обґрунтувати проблемні питання центральноєвропейського регіону в контексті європейської інтеграції;
- охарактеризувати причини, передумови формування Вишеградського об’єднання;
- здійснити системний аналіз проблемних питань консолідації країн Вишеградського об’єднання;
- визначити головні фактори співробітництва Вишеградської групи країн в складі Європейського Союзу;
- розкрити якісно нову геополітичну роль нових східних кордонів Євросоюзу;
- висвітлити регіональний центральноєвропейський вимір зовнішньої політики України;
- узагальнити якісні зміни характеру та перетину кордонів країн Центральної Європи та України;
- комплексно з’ясувати питання безпеки на нових східних кордонах Європейського Союзу;
- проаналізувати єврорегіональне співробітництво в системі відносин країн Центральної Європи та України, а також і систему міжнародних відносини України та країн Центральної Європи на регіональному рівні;
- узагальнити сучасні напрями і перспективи співпраці країн Вишеградської четвірки та України, виробити концептуальні висновки міжнародної та міжрегіональної інтеграції країн Центральної Європи.

Об’єктом наукового дослідження є процес міжнародної регіональної інтеграції держав Центральної Європи в форматі Вишеградського об’єднання в

контексті їх євроатлантичної інтеграції. Досліджуються процес радикальних змін на європейському континенті внаслідок східного розширення Європейського Союзу.

Предметом наукового дослідження є сутність, напрями, насамперед, система та механізми міжнародного регіонального співробітництва країн Вишеградської групи. Здійснено конкретно-історичний аналіз Система міжнародних відносини України та країн Центральної Європи на регіональному рівні. Багатовимірний процес міжнародної регіональної інтеграції вивчається в контексті аналізу зміни характеру кордонів в Європі, а також і у руслі Концептуального обґрунтування проблемних питань як центральноєвропейського регіону, так і України в контексті європейської інтеграції.

Територіальні межі в дисертаційному дослідженні - це країни регіонального міжнародного Вишеградського об'єднання – Республіка Польща, Угорська Республіка, Чеська Республіка, Словацька Республіка та Україна.

Хронологічні рамки теми визначаються періодом 1991 – 2007 років, від часу заснування Вишеградського об'єднання 15 лютого 1991 року. Історію розвитку діяльності міжнародного регіонального об'єднання країн Центральної Європи - Вишеградської четвірки поділяємо на два чітко визначених періоди в контексті визначення етапних подій у розвитку країн Вишеградської групи як міжнародного регіонального об'єднання. Безперечно, відзначаємо також і градацію всередині двох етапів. Перший період – від часу утворення 1991 року до 2004 року – як формування Вишеградського об'єднання 15 лютого 1991 року, до приєднання Республіки Польща, Угорської Республіки, Чеської Республіки та Словацької Республіки до Європейського Союзу і включно до НАТО. Другий період – з 2004 р. і на перспективу сьогодення, коли співпраця чотирьох країн Вишеградської групи відбувається вже в складі Європейського Союзу.

Робоча гіпотеза дисертації - місце і роль міжнародного, міжрегіонального співробітництва у сучасній системі міжнародних відносин доцільно розглядати в контексті стратегічних національно-державних інтересів та зовнішньополітичних дій, спрямованих на забезпечення і реалізацію цих інтересів. Стратегічна мета міжрегіонального транскордонного співробітництва полягає у його спрямованості на зміцнення держави у цілому через гармонізований комплексний розвиток регіонів та поглиблення їх участі в міжнародних інтеграційних процесах.

Здійснений аналіз розвитку системи міжнародних, міжрегіональних відносин в умовах поглиблення інтеграційних процесів дозволяє констатувати, що міжрегіональне співробітництво в Європі зараз знаходиться на етапі системних якісних змін. З одного боку, в рамках розширеного у 2004-2007 рр. з 15 до 27 країн-учасниць Європейського Союзу, розвинене міжрегіональне співробітництво вступило в стадію активного здійснення на основі суттєвого пониження бар'єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів і стає засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу субсидіарності, децентралізації влади тощо, а в більш ширшому розумінні – будівництва цілісної “Європи регіонів”. З іншого – на нових зовнішніх кордонах ЄС – перетворюється в дієвий інструмент формування розширеним Євросоюзом смуги добросусідства та інтенсивного розвитку зв'язків європейської спільноти з усіма прикордонними державами.

Методи дослідження. Базовим методом дослідження є системний підхід, що дозволило провести структурно – функціональний аналіз зовнішньополітичних реалій, з застосуванням порівняльного, загальнологічного, проблемно-історичного, аналітико-прогностичного підходів, які дозволили провести комплексне дослідження міжрегіонального співробітництва країн Вишеградського групи. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають і сучасні концепції регіоналізму, теорія інтеграції, праці вітчизняних і зарубіжних вчених із проблем дослідження.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить система загальнонаукових і спеціальних методів, принципів та підходів, які є засобами наукового пошуку суспільних процесів. Враховуючи проблематику докторської дисертації, в ході наукового дослідження застосовувалися поряд із загальнонауковими, також використовувались і спеціальні, прикладні методи: структурно-функціональний аналіз, порівняльний, системного аналізу, історичний, статистичний, логічний тощо.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичні принципи наукового пізнання: принципи історизму, науковості і об'єктивності, що дає можливість розглянути міжнародні, міждержавні відносини країн Центральної Європи на тлі загальноєвропейського інтеграційного процесу. Комплексне вивчення проблемних питань міжрегіональної інтеграції країн центральноєвропейського регіону було здійснено із використанням загальнонаукових (типологія та класифікація), міждисциплінарних (системно-функціональний і структурно-системний підходи) та історичних (проблемно-хронологічний та ретроспективний) методів наукового дослідження. Висвітлення конкретно – історичного контексту міжрегіональної інтеграції країн Центральної Європи стало можливим шляхом використання принципу історизму. Принцип багатофакторності передбачав вивчення усього комплексу факторів (внутрішніх і зовнішніх, суб'єктивних, регіональних і геополітичних, економічних, гуманітарних та інших), що впливають на формування і еволюцію відносин України та Європейського Союзу.

Використано і методи наукової абстракції, аналізу та синтезу, метод поєднання історичного й логічного, а також методи порівняльного аналізу, кількісного та якісного аналізу, статистичні методи. З метою дослідження процесів співробітництва та інтеграції в центральноєвропейському регіоні з урахуванням впливу географічних, політичних та інших чинників автором був застосований геополітичний аналіз. Для аналізу окремих аспектів теми були використані методи та засоби з концепції діалектичного взаємозв'язку

внутрішньої та зовнішньої політики, методи аналізу ситуацій та змісту (контент-аналіз, аналіз даних щодо подій в світі), а також аналіз процесів формування та здійснення зовнішньої політики держави.

Запропоновано авторську концепцію стосовно формування як нової Центральної Європи, так і нового східного кордону ЄС, визначено наслідки східного розширення Європейського Союзу для України взагалі і її регіонів зокрема. Багатоплановість визначеної проблеми зумовила використання міждисциплінарного підходу та інструментарію суміжних дисциплін, як історія і теорія міжнародних відносин, політологія, культурологія та економіка. Теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження базуються на міждисциплінарному підході, що дає можливість комплексно враховуючи дію чинників економічного, інституційного, політичного характеру, проаналізувати всі складові євро інтеграційного процесу країн Центральної Європи. Використання насамперед, системного підходу, який по суті і є основою методології цього наукового дослідження, сприяло чіткій постановці наявних проблем і логічній характеристиці шляхів їх розв'язання.

Зважаючи на динамічну еволюцію якісних характеристик ЄС, важливим було застосування комплексного підходу до вивчення євроінтеграційного процесу, мультикаузального, мультилінійного підходу, з'ясування мережі взаємозалежних причин історичних змін що, з точки зору методології дослідження дає можливість осмислення євроінтеграції - як цілісного процесу, якому притаманна внутрішня логіка розвитку, з виокремленням специфіки, динаміки зміни його якісних характеристик.

Питання ідентичності, формування політичної культури є вкрай важливим для розвитку громадянського суспільства. Культура і природа по суті, це два параметри того простору, в межах якого виникає та розвивається будь-який народ, а розуміння характеристик географічного простору допомагає побачити історичну геокультурну проблематику Центральної Європи в її різноманітності.

Виокремлюючи конкретний географічний, а отже простір розширеного на схід ЄС, його специфіку, яка залежить від специфіки об'єктів, які розташовані включно і в межах цього унікального простору Центральної Європи, вважаємо за доцільне визначити, що як і будь-який простір, який розглядається не абстрактно, а із змістовно-предметної точки зору, є внутрішньо ієрархізованим і обмеженим, а також припускає наявність власного “центру”, своєрідної “точки відліку”, стосовно якої визначаються “координати” об'єктів у даному просторі. З точки зору дослідження геополітичної ситуації в регіоні Центральної Європи, особливо важливим є аналіз так званих метакультурних систем, в даному випадку - як Захід і Схід.

Виходячи з основоположної аксіоми, що Європа – це власне набір цінностей, вартостей, які є властивими для суспільства, і сприймаються як даність, зауважимо, що в нових геополітичних умовах Центральної Європи і Східної Європи, їх рубежів, фронтірів, неперевершене значення набувають так звані культурні карти певного простору.

Спираючись на концептуальні положення Арнольда Тойнбі, визначимо два важливих методи дослідження вченого, які на нашу думку, сприяють більш адекватному та комплексному аналізу нового східного кордону ЄС: зокрема, це застосування вкрай важливого принципу у дослідженні нового географічного простору ЄС – як геополітичного та геокультурного простору, а саме принципу альтернативності, а також і основних положень теорії цивілізацій.

Наукова новизна одержаних результатів в ході дослідження полягає в тому, що вперше в історичній науці здійснено комплексний, міждисциплінарний теоретичний та фактологічний аналіз міжнародного та міжрегіонального співробітництва країн Центральної Європи протягом 1991 – 2007 років у форматі Вишеградського об'єднання в контексті поширення та поглиблення європейського інтеграційного процесу.

Запропоновано авторське концептуальне узагальнення визначень нової Центральної Європи, нового східного кордону Європейського Союзу, міжнародного та міжрегіонального інтеграційного процесу.

Сформульовано концептуальне визначення категорії регіон, Центральноєвропейський регіон в форматі Вишеградського об'єднання, визначена міжнародно-політична, зовнішньополітична інтерпретація центральноєвропейського регіону із характеристикою його базових чинників.

Вперше узагальнено теоретичний доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників у сфері міжнародної регіональної інтеграції країн Вишеградської четвірки, а також досліджено історію формування та розвитку Вишеградського блоку країн в контексті їх євроатлантичної інтеграції протягом 1991-2007 років.

Уперше розкрито специфіку проблемних питань консолідації та співробітництва країн-членів Вишеградського об'єднання, узагальнено історичний досвід їх співробітництва, виявлено основні напрями, форми та якісні зміни у системі вишеградської співпраці після вступу їх до Європейського Союзу. Виявлено системні особливості та проаналізовано концептуальні засади єврорегіональної політики країн Центральної Європи.

Доведено, що міжрегіональні, транскордонні відносини і міжрегіональне співробітництво – невід'ємна складова частина – підсистема і підрівень цілісної системи сучасних міжнародних відносин. Водночас відносини міжрегіонального транскордонного співробітництва – це специфічна сфера міжнародних і міждержавних стосунків, яка здійснюється і розвивається на основі чітких критеріїв і принципів. На початку XXI століття пріоритетним для зовнішньої політики України стає європейський вектор, отже першочергового наукового вивчення і обґрунтування потребують проблеми міжрегіонального, транскордонного співробітництва нашої держави із сусідніми державами, країнами “першого порядку” - Центральної Європи в контексті поширення європейської інтеграції.

Розроблено авторську концепцію трансформації нового східного кордону ЄС, проаналізовано його як динамічну модель докорінних

трансформаційних змін, насамперед у прикордонні зокрема, у міжнародних відносинах між суб'єктами взагалі і не тільки у географічному вимірі, але і у ширшому соціально-економічному, геополітичному вимірах. Зміна характеру кордону, його геополітична значимість це комплексне питання і включає в собі не тільки зміни його перетину, менеджмент кордону, проблемні питання безпеки кордону, але це питання і цивілізаційного виміру, пошуків та усвідомлення місця держав Центральної Європи та України в системі цивілізаційного розвитку людства, виокремлення так званої європейської ідентичності.

З'ясовано, що стратегічна мета міжрегіонального, транскордонного співробітництва полягає у його спрямованості на зміцнення держави у цілому через гармонізований комплексний розвиток регіонів та поглиблення їх участі в міжнародних інтеграційних процесах.

Розкрито специфіку причин, передумов формування Вишеградського об'єднання, здійснено системний аналіз проблемних питань консолідації країн Вишеградського об'єднання.

Уточнено положення щодо ролі регіонального лідерства, дано власну інтерпретацію регіонального центральноєвропейського виміру зовнішньої політики України. Також уточнено значення і геополітичну роль нового східного кордону Європейського Союзу в контексті східного розширення ЄС. Здійснено класифікацію і систематизацію масиву джерел з питань дослідження системи міжнародного та міжрегіонального рівнів співробітництва країн центральноєвропейського регіону, а також і основних етапів співробітництва країн Центральної Європи в форматі Вишеградського об'єднання.

Одержали подальший розвиток концептуально-теоретичні положення міжрегіональної інтеграції, дії євро регіонів. Здійснено комплексний аналіз якісної зміни характеру нового східного кордону, досліджено питання безпеки на нових східних кордонах ЄС. Ключова роль у дослідженні нової системи міжнародних відносин в Європі належить новому європейському кордону і дослідження кордону в цивілізаційному контексті як динамічного складового

елемента відносно незалежної підсистеми більш ширшої високого гатунку цілісної системи відносин, що функціонує і розвивається згідно внутрішньої логіки та внутрішніх закономірностей, яка за якістю, а ще більше – за масштабністю сучасних геополітичних змін на континенті також трансформується - дозволяє виокремити принципово нові підходи методології дослідження кордонів.

Запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення системи міжнародних відносини України та країн Центральної Європи на регіональному рівні.

Науково-практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що концептуальні узагальнення і висновки міжнародного та міжрегіонального співробітництва країн Центральної Європи та України вже використані і можуть бути використані Україною у формуванні системи міжрегіонального європейського інтеграційного співробітництва. Важливим є використання узагальнень дисертації у реалізації Україною євроінтеграційної стратегії, включно і у форматі Вишеградська четвірка та Україна. Наукові положення та визначені проблемні питання, висновки слугуватимуть основою для подальших наукових розвідок з євроінтеграційних студій в Україні.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути застосовані в навчальному процесі, при підготовці підручників, навчальних посібників та спецкурсів, присвячених питанням міжнародної регіональної інтеграції, теорії міжнародних відносин та проблемним питанням новітньої історії країн Європи.

Ключові положення, матеріали дисертаційного дослідження знайшли своє застосування у розробці конкретних пропозицій в форматі реалізації міжнародних дослідницьких програм, в яких автор дисертаційної роботи взяла участь, насамперед, з питань безпеки країн Центральної Європи, питань формування шенгенського кордону, візового режиму, моніторингу міжнаціональних відносин на прикордонних територіях з етнічно змішаним

населенням, що відображено у відповідних наукових виданнях у співавторстві на англійській та словацькій мовах.

Ключові положення, результати, матеріали дисертаційного дослідження знайшли своє застосування у розробці конкретних пропозицій в форматі реалізації автором дисертації міжнародних дослідницьких та міжрегіональних програм, спрямованих на підвищення ефективності єврорегіональних ініціатив регіонів України та країн Центральної Європи: “Програма розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області на 2003 рік”; “Стратегія розвитку транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні “Карпати 2004-2011 рр.”; “Концепція спільного розвитку прикордонних територій України та Угорщини”, 2003 рік; “Концепція створення логістичного кластеру на Закарпатті”, 2007 рік.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід щодо розвитку міждержавного та міжрегіонального співробітництва країн центральноєвропейського регіону.

Апробацію основних положень, концептуальних узагальнень та висновків результатів дисертаційного дослідження протягом 1999-2008 років здійснено на численних (145) міжнародних наукових конференціях, міжнародних науково-практичних семінарах, круглих столах, з яких відзначимо лише декілька: “Перспективи, можливості українсько-угорсько-італійського співробітництва вздовж п’ятого транспортного коридору” (Ніредьгаза, Угорщина, 25 квітня 2008 р.); “Транскордонне співробітництво в контексті європейської політики сусідства” (Ужгород, 10 квітня 2008 р.); “Карпатський єврорегіон” (Ніредьгаза, Угорщина, 17 квітня 2008 р.); “Співпраця України, Угорщини, Румунії та Молдови: національна та регіональна безпека, питання меншин, європейська та євроатлантична інтеграція” (Ужгород, 17 лютого 2007 р.); “Ринок робочої сили на кордоні Європейського Союзу” (Ніредьгаза, Угорщина, 28-29 березня, 2007 р.); “Врегулювання соціальної безпеки у Європейському Союзі” (Ніредьгаза,

Угорщина, 5 квітня, 2007 р.); “Роль Карпатського Єврорегіону у реалізації програми нового сусідства ЄС” (Ніредьгаза, Угорщина, 23 квітня, 2007 р.); “Глобалізація як фактор еволюції і феномен конкурентоспроможності національних економік” (Ужгород, 15-17 листопада 2007 р.); “Міжнаціональні відносини та регіональна безпека: сучасні виклики та перспектива” (Ужгород, 6 грудня, 2007 р.); “Міграційна політика України: виклики та можливості, пов’язані з Угодою про реадмісію між Україною та ЄС” (Ужгород, 3 березня 2006 р.); “Перспективи транскордонного економічного співробітництва” (Ніредьгаза, Угорщина, 28 квітня 2007 р.); “Використання Структурних Фондів, досвід, презентація майбутніх напрямів” (Ніредьгаза, Угорщина, 10-11 лютого, 2005 р.); “Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогодення” (Київ, 14-16 квітня 2005 р.); “Шляхи і можливості консолідації українського суспільства” (Мукачево, 21-22 квітня 2005 р.); “Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України” (Ужгород, 12 лютого, 2004 р.); “Країни Центральної та Східної Європи в 2000-2004 рр.: актуальні питання історії, політології та міжнародних відносин” (Ужгород, 10 березня 2004 р.); “Соціально-економічний розвиток західного прикордоння України в контексті сусідства з ЄС” (Київ, 2 квітня, 2004 р.); “Можливості та бар’єри транскордонного співробітництва між Україною та Угорщиною” (Ніредьгаза, Угорщина, 15-16 квітня 2004 р.); “Регіональна політика Європейського Союзу після його розширення” (Мукачево, 9-10 червня 2004 р.); “Регіони та сусідство розширеного ЄС” (Берлін, Німеччина, 20-24 жовтня, 2004 р.); “Регіональна політика в Угорщині” (Ніредьгаза, Угорщина, 19 листопада 2004 р.); “Механізми розробки та реалізації стратегій регіонального та місцевого розвитку” (Славутич, 2-4 лютого, 2003 р.); “Запровадження стратегічного співробітництва у Карпатському регіоні у 2003-2011 рр.” (Мукачево, 25-27 березня, 2003 р.); “Карпатський Єврорегіон і зовнішні кордони розширеного Європейського Союзу: оцінка впливу режиму Шенгену” (Ужгород, 27-29 березня, 2003 р.); “Єврорегіони України як новий засіб формування демократичного поліетнічного суспільства” (Чернівці, 17-18 квітня, 2003 р.);

“Вплив розширення Європейського Союзу на відносини України з центральноєвропейськими сусідами” (Київ, 23 травня, 2003 р.); “Європейський Союз та Україна: стратегія відносин у контексті розширення” (Київ, 23 вересня, 2003р.); “Відокремлення чи співпраця. Перспективи регіонального співробітництва Європейського Союзу” (Ніредьгаза, Угорщина, 16-17 жовтня 2003 р.); “Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: уроки для України” (Мукачево, 30-31 жовтня, 2003 р.); “Єврорегіональне співробітництво в Карпатському регіоні” (Будапешт, Угорщина, 10 березня 2002 р.); “Україна і Захід у 2002 році” (Київ, 26-27 квітня 2002 р.); “Шенгенський візовий режим” (Пряшів, Словаччина, 13-14 червня 2002 р.); “Спільна українсько-угорська концепція розвитку” (Ніредьгаза, Угорщина, 15 жовтня 2002 р.); “Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці?” (Ужгород, 7-9 листопада 2002 р.); “Моніторинг міжетнічних зв’язків в національно змішаних областях Карпатського Єврорегіону” (Пряшів, Словаччина, 29-30 листопада 2002р.); “Українсько-Центральноєвропейський парламентський круглий стіл” (Київ, 6-8 березня 2001 р.); “Карпатський Єврорегіон: розвиток економічного транскордонного співробітництва” (Пряшів, Словаччина, 8-29 червня 2001 р.); “Кордони та транскордонне співробітництво у Центральній Європі” (Дебрецен, Угорщина, 1-2 жовтня 2001р.); “Карпатський Єврорегіон і питання Шенгенського візового режиму” (Пряшів, Словаччина, 12-13 жовтня 2001 р.); “Угорщина на шляху до Шенгену: виклики для України” (Мукачево, 1-3 листопада 2001 р.); “Майбутнє Європейського Союзу” (Будапешт, Угорщина, 7 листопада, 2001 р.); “Можливості регіонального розвитку на прикордонних територіях напередодні та після вступу до Євросоюзу” (Ніредьгаза, Угорщина, 30 листопада 2001 р.); “Транскордонне співробітництво в регіональному розвитку. Український досвід Євро регіонів” (Одеса, 24-25 травня 2000 р.); “Регіональна політика в Україні в перехідний період” (Київ, 23-24 червня 2000 р.); “Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки” (Чернівці, 18-20 вересня 2000 р.); “Українсько-Центральноєвропейський парламентський

круглий стіл” (Київ, 6-7 жовтня 2000 р.); “Роль Карпатського Євро регіону в зміцненні безпеки і стабільності в Центральній та Східній Європі”; (Мукачеве, 23-25 листопада 2000 р.); “Українсько-російські взаємини в міжнародному контексті” (Київ, 25 травня 1999 р.); “Розвиток транскордонного регіонального співробітництва” (Будапешт, Угорщина, 29-30 вересня 1999 р.); “Концептуальні засади регіональної політики в Україні” (Київ, 8 жовтня 1999 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження опубліковані в індивідуальній монографії, у двох індивідуальних наукових виданнях; у розділах колективних монографій НАН України; навчальному посібнику Міністерства освіти України; у колективних зарубіжних наукових виданнях (на англійській, угорській, словацькій мовах) Угорської та Словацької Академії Наук; у 35 статтях в наукових фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України; у 10 зарубіжних наукових фахових виданнях (на англійській, угорській, словацькій мовах) Угорської та Словацької Академії Наук; у 18 матеріалах і тезах міжнародних наукових конференцій (українською, англійською, угорською мовами).

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Структура дисертації визначається метою і завданнями дослідження. Дисертаційна робота побудована за проблемно-тематичним і проблемно-хронологічним підходами і принципами, і складається зі вступу, п’яти розділів, висновків (407 сторінок), а також містить список використаних джерел із 885 найменувань на 80 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО РЕГІОНУ

Якісний новий рівень європейського інтеграційного процесу в контексті радикальних геополітичних змін на континенті, рельєфно окреслив тенденцію пошуків теоретичних моделей чи новітньої модифікації традиційних теорій інтеграції та теорій міжнародних відносин для пояснення сучасних європейських інтеграційних процесів зокрема і проблемних питань сучасного розвитку та співробітництва країн Центральної Європи включно. Проблеми пов'язані з формуванням чи власне визначенням теоретичних підвалин сучасного комплексного інтеграційного процесу мають об'єктивний характер, що пов'язано як із поглибленням, так і з розширенням ЄС в контексті зміни теоретичних підходів політичного реалізму (неореалізму) та політичного ідеалізму.

Важливим в даній дисертаційній роботі є аналіз проблемних питань на двох рівнях міжнародному та міжрегіональному в контексті поглиблення та поширення європейського інтеграційного процесу.

Незаперечним фактом є формування *нової Центральної Європи* . Осягнути значущість та масштабність цієї події, визначити наслідки системних трансформацій країн Центральної Європи особливо на початку третього тисячоліття є вкрай актуальним завданням вітчизняної науки, позаяк системне вивчення проблем європейської та євроатлантичної інтеграції держав Центральної Європи має важливе як науково-теоретичне, так і практичне актуальне значення для України.

На початку XXI ст. визначальною рисою подальшого розвитку євроінтеграційного студіювання є істотне розширення його проблематики, яке відбувається на тлі *формування нових концептуальних підходів* щодо висвітлення окремих сегментів складного сучасного процесу європейської

інтеграції. Значний масив джерельної бази, архівних документів, опублікованих документів, зокрема і літератури вчених країн Центральної Європи, Європи та США країн центральноєвропейського регіону, наукові розвідки вітчизняних вчених в цілому створили можливість для проведення як порівняльного аналізу процесів європейської інтеграції та регіонального, регіонального співробітництва країн регіону з так званим оточуючим середовищем, а також і для розкриття специфіки та суті міжрегіонального співробітництва країн Центральної Європи та України.

1.1. Джерельна база дослідження

Аналіз джерельної бази дослідження питання євроінтеграційних процесів країн Центральної Європи здійснено в контексті опрацювання автором дисертації архівних матеріалів, опублікованих і неопублікованих документальних матеріалів, літератури на українській, російській, англійській, угорській, словацькій, чеській та польській мовах. Основну групу, власне потужний масив джерел можна поділити на декілька типів.

Перший тип джерел становлять законодавчі акти міжнародного характеру, матеріали і документи архівних фондів України та країн Вишеградської четвірки; архівно-документаційного сховища Європейського Союзу [1-15] та інших міжнародних організацій [14;16]; поточних архівних відомств [16;17;19], державних структур країн Центральної Європи; державних структур України різних рівнів, як, наприклад: дані відділу паспортно-реєстраційної та міграційної роботи УМВС [14], статистичні відомості, аналітичні звіти про результати оперативно-службової діяльності Прикордонних військ України, а також дані (документальні, статистичні, аналітичні тощо) Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Управління інформації і аналізу Держкомкордону [15]; архівні документи міжнародних організацій; поточний архів Посольства [12;13;17], документи організацій, які займаються зовнішньоекономічним співробітництвом, зокрема торгово-промислової палати [18].

Значний інтерес являють документи Ялтинської та Потсдамської конференцій [47;48], а також документи-листування, насамперед, документи, які стосуються встановлення кордонів [61]. Автором дисертації також опрацьовано і документи – декрети Бенеша [29]. Вивчені документи з проблемних питань країн Центральної Європи – які і сьогодні становлять доволі проблемні ситуації у співпраці саме країн Вишеградської четвірки.

Основні нормативні документи опубліковані в офіційних публікаціях, спеціальних збірниках, виданнях “Відомості Верховної Ради України” [30;31;32;33;34;35], збірниках документів “Україна на міжнародній арені” [82] та “Зібрання чинних міжнародних договорів України” [41], хронологічних журналах, щорічниках ЄС, суспільно-політичних та економічних журналах Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини.

Важливі документи, статистичні звіти, аналітичні узагальнення щодо стану внутрішньої та зовнішньої міграції, оперативні дані стосовно нелегальних мігрантів тощо містяться у Поточному архіві відділу у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації, а також у реорганізованому Закарпатському управлінні міграційної служби Державного комітету України у справах національностей та міграції [19]. Цікаві матеріали знаходяться у канцелярії і поточному архіві відділів зовнішньоекономічної діяльності, транскордонного співробітництва [16]. Документи – щорічні звіти ЄС по кожній з країн Вишеградської групи, а також спеціальні моніторингові звіти розкривають рівень соціально-економічного розвитку кожної з країн регіону [196; 198-201].

До групи неопублікованих матеріалів відносяться дипломатичні документи, матеріали архівів України. Основну групу джерел для вивчення відносин між країнами Вишеградської четвірки та Україною становлять документи і матеріали двостороннього характеру (Польська Республіка – Україна, Угорська Республіка – Україна, Чеська Республіка – Україна, Словацька Республіка - Україна) та документи багатосторонніх відносин міжрегіонального співробітництва у форматі Вишеградська четвірка плюс

Україна - з українських архівів, тобто неопубліковані документи фондів архіву Міністерства закордонних справ України [1-11].

Згідно Постанови Кабінету Міністрів №408 від 31 березня 2004 року було реорганізовано Управління державного архіву у Галузевий державний архів МЗС України (ГДАМЗСУ). Обсяг фондів становить: 56 фондів, це 500 тисяч одиниць за період 1945-2004 років. Архівні матеріали у сховищах згруповано у 56 фондів. Для розкриття автором теми міжрегіональної інтеграції чотирьох країн Вишеградської четвірки та України важливе значення мали два фонди архіву МЗС, зокрема і №1. Основний Фонд і №2. Міжнародні договори [6;7].

Так, у №1. Основний Фонд сконцентровано /документи з основної діяльності/опис/і відповідно по рокам номенклатура (справи, листування, по темі, ноти, по політичним, культурним питанням тощо). Автором було проаналізовано, насамперед, матеріали фонду “Основний Фонд”, де містяться документи з основної діяльності МЗС України – листування, аналітичні записки, інформаційні довідки по країнах, звіти окремих управлінь та відділів міністерства.

Потужна частина джерел, яка була опрацьована автором дисертації, знаходиться також і у Фонді №2 – це Міжнародні договори України, Опис№6, зокрема, справа 6, де найбільш повним чином презентовані документи України – як офіційні міждержавні документи, по справам/розділам “Республіка Польща” [8], “Угорська Республіка” [9], “Чеська Республіка” [10], “Словацька Республіка”[11]. Автором опрацьовано не тільки власне угоди, але і підготовчі матеріали до договорів що дало можливість проаналізувати важливий етап координації інтересів сторін щодо підписання конкретної угоди.

Даний масив документів архіву МЗС за період 1991-2004 років засвідчує активність України в зовнішньополітичній, економічній і науково-технічній та культурній співпраці з країнами Центральної Європи. Важливо підкреслити і важливість сучасних (періоду 2005-2007 років) Угод, які підписані між Україною та країнами Вишеградської четвірки щодо вирішення сучасних

питань як міждержавного, так і міжрегіонального чи навіть загальноєвропейського стратегічного характеру. Зокрема - стосовно перетину кордонів за умов дії Шенгенського візового режиму, участі сторін у розвитку транспортних коридорів, тобто за період, коли ці країни Центральної Європи, вже стали повноправними членами Євросоюзу.

У польсько-українському вимірі – це Спільна заява Президентів України Віктора Ющенка та Республіки Польща Леха Качинського “Спільні виклики – нові виміри стратегічного партнерства” від 6 грудня 2007 року [8]; Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про внесення змін до Угоди між КМУ та Урядом Республіки Польща про умови поїздок громадян, підписаної в місті Київ 30 липня 2003 року від 30 листопада 2007 року; Виконавчий протокол між Міністерством внутрішніх справ України та Головним комендантом поліції Республіки Польща про виконання Угоди між КМУ та Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю від 1 березня 2007 року [8].

В угорсько-українському вимірі, перш за все слід відзначити прецедент центральноєвропейського масштабу, а саме, Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху від 18 вересня 2007 року; Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про точки з'єднання автомобільних доріг на українсько-угорському кордоні у рамках П'ятого пан європейського транспортного коридору від 21 березня 2006 року; Угоду між Урядом України та Урядом Угорської Республіки про економічне співробітництво від 10 лютого 2005 року [9].

У чесько-українському вимірі – це Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про співробітництво в галузі оборонної промисловості від 17 лютого 2006 року; Спільна заява Міністра закордонних справ України та Міністра закордонних справ Чеської Республіки К.Шварценберга про співробітництво у реалізації Плану дій Україна – ЄС від 15 січня 2007 року; Угода про співробітництво в галузі туризму між

Міністерством культури і туризму України та Міністерством регіонального розвитку Чеської Республіки [10].

У словацько-українському вимірі, це зокрема, План заходів українсько-словацького співробітництва у 2007 році з виконання Плану дій Україна - ЄС між Міністерством закордонних справ Словацької Республіки та Україною від 26 лютого 2007 року; Угода між КМУ і Урядом Словацької Республіки про міжнародні комбіновані перевезення від 26 лютого 2007 року, Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про будівництво нового автодорожнього пункту пропуску “Соломоново-Чіерна” від 11 жовтня 2007 року [11].

У Галузевому державному архіві МЗС України також сконцентровано матеріали з 1994 року відповідно: Загальний секретаріат, Секретаріат Міністра, Управління Європи та Америки, ноти, пам'ятні записки і меморандуми МЗС, документи посольств і місій іноземних держав, огляди преси та інші інформаційні матеріали з посольств, записи бесід, щоденники [7].

З точки зору розкриття теми міжрегіональної інтеграції у форматі Вишеградська четвірка і Україна, вельми важливими і цікавими документами слугували – документи, листи, вербальні ноти, аналітичні звіти Посольств України в Словацькій Республіці, у Республіці Польща, в Угорській Республіці та у Чеській Республіці, зокрема, що стосується – саммітів країн Вишеградської четвірки, зустрічей міністрів країн В-4, ініціатив конкретних країн Вишеградської четвірки. В цьому контексті автором дисертаційного дослідження опрацьовано і використано вагомим за змістом документи зібрані у Справі №8. Справи закордонних установ Посольств України в Республіці Польща (опис №161) [2], в Угорській Республіці (опис №191) [3], у Чеській Республіці (опис №204) [4], у Словацькій Республіці (опис №178) [5].

Найбільш цінним з точки зору розкриття тематики даного наукового дослідження були документи МЗС, які стосуються як координації діяльності країн Вишеградської четвірки та України, а також і конкретних ініціатив

української сторони щодо співпраці із міжнародною регіональною організацією. Найбільш повно тематика представлена і у поточних архівах відділів МЗС, зокрема, найбільш важливим з точки зору дослідження було Третє територіальне управління, тут зосереджені документи за останні п'ять років. Цікаву інформацію містять і поточний архів, документи Посольства України в Угорській Республіці та Посольства та Консульства Угорщини в Україні – документи двостороннього характеру у сферах міжнародної політики, економіки, у культурній співпраці і потужний масив статистичних даних, позаяк статистика двох країн є дещо відмінною.

Важливо підкреслити, що з точки зору доступності до архівних матеріалів, і що особливо важливо - можливості вільного і ефективного наукового опрацювання різного роду міжнародних документів суттєво виділяються з-поміж інших два Міністерства Закордонних Справ країн Вишеградської четвірки. А саме, це Міністерство закордонних справ Чеської Республіки – де документи і архівні матеріали розташовані на сайті в мережі Інтернет [26], а також і Міністерство Закордонних Справ Угорської Республіки [25], де (якщо зробити поділ опубліковані/неопубліковані джерела) відповідні документи з питання наукового дослідження не тільки розміщені на сайті МЗС Угорщини, але і щорічно видаються у спеціальних збірниках документів.

Зокрема, щорічні збірники документів МЗС Угорської Республіки сформовані за наступною структурою. По-перше, це хронологія найважливіших подій, міжнародних зв'язків зовнішньополітичної діяльності Угорської Республіки у вимірі – хроніка подій, візити на високому рівні, вручення грамот. Другий розділ – власне текст документів міжнародних зв'язків зовнішньополітичної діяльності Угорської Республіки по місяцям. І третій розділ, це дані про міжнародні зв'язки – як перелік дипломатичних та консульських зв'язків, і наприкінці – додатки, бібліографічний покажчик [163-174].

Конкретна інформація щодо розвитку міжрегіонального співробітництва насамперед, регіонів України та Центральної Європи – Польщі, Угорщини,

Словаччини та Румунії міститься у поточному архіві Секретаріату Карпатського євро регіону, який знаходиться у місті Ніредьгаза, Угорська Республіка [21].

Автором дисертаційної роботи було опрацьовано і використано масив міжнародних документів багатостороннього характеру Секретаріату Карпатського єврорегіону. Зокрема, це установчі документи, щорічні звіти, протоколи засідань, листування, що в цілому дозволило більш глибоко вивчити і міжрегіональне співробітництво України. Допоміжним архівним джерелом послуговували архівні та документальні матеріали канцелярії Загальних Зборів області Саболч-Сатмар-Берег, де містяться матеріали двостороннього співробітництва, документи щодо організації спільних засідань країн Вишеградської четвірки у Ніредьгазі (Угорська Республіка) у форматі Вишеградська група країн плюс Україна [22].

Для написання дисертаційного дослідження були залучені архівні та документаційні матеріали власне країн Вишеградської четвірки і інших міжнародних організацій, як Європейський Союз, Рада Європи, ООН тощо. Стосовно опрацювання автором дисертації архівних, документаційних, монографічних та інших видань по темі міжрегіональної інтеграції країн Вишеградської четвірки, слід звернути особливу увагу, насамперед, на потужний архівно-документаційний масив, який розташовано у будівлі Парламенту Угорської Республіки [12;13;20].

Перш за все, це власне Архів Парламенту Угорської Республіки, де автором дисертаційного дослідження було опрацьовано значний масив архівних, документаційних матеріалів: угоди, декларації, поточні документи засідань комісій Державних Зборів Угорської Республіки, виступи депутатів Парламенту, протоколи засідання, власне документи які стосувалися країн Вишеградської групи за період 1991-2007 років. На особливу увагу заслуговує і потужний доробок архівних матеріалів який стосується України – це питання міжнародного характеру у білатеральних зв'язках, питання культурного та гуманітарного характеру тощо [20].

У будівлі Парламенту розташоване Документаційне сховище Європейського Союзу у Центральній Європі – як окремий відділ [12]. Адже згідно рішення Європейської Комісії, її X-тої Головної Дирекції за червень 1999 року, приміщення бібліотеки Парламенту Угорської Республіки було розширено і було створено сховище документів ЄС. Там само з 1961 року діє документаційне сховище Організації Об'єднаних Націй, сховище лише з 1 січня 1975 року отримало повний статус документаційного сховища, тобто з цього часу наявною є повна документація міжнародної організації і також поточні робочі документи [13]. Цей потужний архівно-документаційний масив щорічно поповнюється на 8.000 одиниць англійською, і 4000 одиниць французькою мовами.

Цікавою є і бібліотека, яка діє при сховищі, насамперед, найновіші монографічні видання з усього світу (щорічно нових 500 монографій, що стосується лише питання діяльності міжнародних організацій). У дослідженні автором використано документи, які стосувалися спільних дій ООН, його структур у діях саме з економічним відділом Євросоюзу [13].

Вивчення і опрацювання автором роботи документів і спеціалізованих видань Ради Європи (Документаційні центри в Будапешті і Києві), дало можливість сформулювати нові концептуальні узагальнення стосовно сучасного розвитку транскордонного, міжрегіонального співробітництва такої вельми респектабельної і всесвітньо визнаної з питань міжрегіональної інтеграції, організації як Ради Європи [20]. Цікавими є зокрема документи, що стосуються розвитку міжрегіонального співробітництва, тобто це питання які безпосередньо торкаються України.

З-поміж основних базових документів за цей період, у архівному відділі, документаційному сховищі Євросоюзу також знаходяться офіційні видання Європейського Союзу серії L та C (Journal Official), документи комітетів (COM), документи секретаріату ЄС (CES) [12]. Архівні документи згруповані за тематичним характером – усього 29 описів цього сегменту фонду, з яких автором дисертаційної роботи було також використано I. Діяльність ЄС як

визначення бюджету; IV. – Спільна зовнішня політика і безпекова політика; VI – Окремі країни ЄС, групи країн; V. – програми приєднання, угоди (де найбільш цікавими для опрацювання були документи у описах – ЄС та Східна Європа, ЄС та Угорщина); VII. – Економіка; XVII. – регіональна політика. Особливо цікавим і важливим були документи опису XXIX. – статистика, що створило умови для проведення порівняльного аналізу основних макроекономічних показників як країн Вишеградської четвірки, так і їх регіонів у загальноєвропейському контексті [12].

Цікавою є база даних бібліотеки Парламенту Угорської Республіки - НІД (каталог за серійною тематикою), яка була створена у 1994 році на взірць міжнародних каталогів бібліотек діючих при парламентах Європи. База-даних складається з трьох частин: звіти і доповіді виключно для формування законів, внутрішні вітчизняні події і третій блок – міжнародні політичні, економічні, правові та культурні теми.

Наявними є окремі бібліографічні видання, компаративні аналітичні матеріали, політичного та економічного характеру. Так, наприклад автором роботи були опрацьовані документи у розділі - діяльність СЕФТА і, зокрема – підрозділ співпраця СЕФТА з іншими міжнародними організаціями і країнами, за темою якої створено потужну розділену за хронологічним принципом бібліографічну і документаційну базу-даних.

Важливою складовою першого типу джерел є і власне нормативні документи, програмні документи урядів і парламентів Польщі, Угорщини, Чехії і Словаччини, конституції цих країн, а також і програми політичних партій країн Вишеградської четвірки [52;87;220;821;822], позаяк їх ретельне вивчення дає можливість з'ясувати, наприклад, яким чином вдалося все ж таки призупинити реальну кризу Вишеградської четвірки 2002 року. Опрацювання документів ЄС створило можливість вивчити процес еволюції, трансформації та поглиблення Європейського Союзу [45;46;49;50].

Другий тип джерел, це не менш важливі джерела, як спеціалізовані світові Інтернет-видання: аналітичного характеру, архівно-інформаційного

формату, зокрема, це архівні матеріали, документи МЗС Угорщини [25] та Чеської Республіки [26], а також поточні електронні архіви МЗС Польщі [24], та Словаччини [27], де концентровано виокремлено саме договірну базу між цими країнами і Європейським Союзом в процесі набуття повноправного членства в Євросоюз. Важливим джерелом є і база-даних інформації про зовнішньополітичну діяльність МЗС України [244].

Джерельно-документаційна база виключно багатостороннього міжрегіонального співробітництва розташована на офіційному веб-сайті “Вишеградська група” у всевітній мережі Інтернет (www.visegradgroup.eu) [23].

Для більш повної характеристики саме зовнішньополітичних стратегій кожної з країн Вишеградської четвірки автор дисертаційного дослідження опрацювала вельми потужний масив програмних документів парламентів та урядів країн Вишеградської групи, документи головних політичних партій центральноєвропейських країн.

Основними складовими електронної інформації якої є коротка історія Вишеградської четвірки, власне документаційна на база-даних основних документів і матеріалів діяльності його керівних органів, щоденна інформація з мас-медіа і аналітичні матеріали з Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини, головні документи – угоди, декларації комюніке, заяви, річні програми, звіти кожної з країн Центральної Європи [23].

Вкрай важливою джерельною базою дослідницьких студій співробітництва та міжрегіональної інтеграції країн Центральної Європи є інформаційні ресурси Інтернету. Насамперед, це документи, навіть архівні матеріали – фактично, це джерельний масив документів співробітництва країн Центральної Європи в форматі Вишеградського об’єднання на п’яти мовах – англійській, польській, чеській, словацькій та угорській мовах.

Документи – статутні, річні програми, річні звіти, багатосторонні угоди з різноманітних форм співпраці розміщенні строго за хронологічним принципом і створюють вкрай сприятливі умови для ефективного опрацювання

документів. Більше того, ця документація на база систематично оновлюється протягом року.

Джерельну базу суто вишеградського співробітництва становить і так званий Вишеградський щорічник, виданий на англійській мові у 2003 році [223]. Це перший збірник документального, статистичного характеру, і містить чотири розділи: базова інформація про країни Вишеграду, політику, економіку, соціальний склад і завершується календарем важливих подій.

Більш суттєвим архівно-джерельним доробком з наукової точки зору є видання “Вишеградська група – Центральноєвропейська сукупність” за редакцією Анджея Ягодзінкого, англomовне видання за 2006 рік [214]. У семи розділах і додатках – головних документах країн Вишеградської групи, поступово у хронологічному порядку розкриваються події вишеградського співробітництва. Авторами книги є перші особи Вишеградського об’єднання, відомі експерти, науковці Європи та державні діячі США, представники культури. Фактично, ці 251 сторінок акумулюють в собі мемуари сьгоднішніх лідерів четвірки, і документи, аналітичні огляди науковців, і роздуми громадських лідерів країн Вишеградської четвірки тощо.

Суто оглядовий характер економічно розвитку країн Вишеградського об’єднання презентовано у двох виданнях “Вишеградська група – ваш партнер” [222] на англійській мові 2004 року та “Вишеградська група – ваш партнер” російській мові за 2005 рік [35].

Слід також відзначити і всесвітньо відомий так званий Проект Сіндикат - Щотижневий огляд найважливіших оглядів найвідоміших світових експертів у відповідній галузі, як аналітичних матеріалів у сфері політики, економіки, суспільств світової мас-медіа, а також “Deutsche Welle” (Німеччина) [614].

Важливою складовою джерельної бази дисертаційного дослідження є публіцистика досліджуваних країн Центральної Європи та України. Найбільший інтерес становлять спеціалізовані видання політичного та економічного характеру, а також видання з питань зовнішньої політики Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини та України.

По-третє, безперечно для здійснення порівняльного і комплексного аналізу не тільки політичної, точніше зовнішньополітичної складової, але і соціального та економічного розвитку країн Вишеградської четвірки та України, важливою документаційною базою слугують статистичні матеріали - Європейського Союзу, Євростату [136-140], Світового банку [666], а також відповідно кожної з країн Вишеградського об'єднання – статистичні звіти Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини [125;162;217;738;208]; статистичні дані України і включно областей [307;308;76;81], торгово-промислової палати [18], регіонів прикордонних України і країн Карпатськогоєвро регіону.

Цікавим документаційним матеріалом є атласи, наприклад, Історичний Атлас Центральної Європи за редакцією Роберта Магочі, який містить карти і статистичні дані регіону Центральної Європи (зміни складу населення, етно-конфесійні характеристики народів регіону, зміни географічні) [740].

Четвертий тип джерел - це численні документи, матеріали Європейської Комісії щодо чотирьох країн Центральної Європи, а також і внутрішньої і зовнішньої політики Євросоюзу, які презентовані у спеціальних офіційних виданнях інститутів ЄС [117-124;126-135;194-201].

Значний інтерес становлять і офіційні матеріали та документи, угоди, протоколи, резолюції, рішення, директиви Європейської Комісії, Європейської Ради, Європейського Парламенту) стосовно як внутрішньої інституалізації Євросоюзу, так і формування стратегії розширення на Схід.

Інформаційно-документальні матеріали зосереджені також у відповідних інформаційно-документаційних центрах міжнародних організацій. Так, автором було опрацьовано потужний масив документів бібліотеки Університету Квінз (Канада), документаційні центри Бібліотеки Парламенту Угорської Республіки, Інформаційний та документаційні центр Ради Європи (в Будапешті і у Києві), Інформаційний центр Європейської Комісії у Будапешті і у Києві.

По-н'яте, це мемуари, спогади, щоденники політичних і державних діячів країн Європейського Союзу та країн Центральної Європи, а також мемуари державних діячів США.

Особливу цінність для дослідження представляють спогади безпосередніх державних діячів, котрі безпосередньо формували діяльність Вишеградського об'єднання, а також і тих, які і тепер реалізують Вишеградську співпрацю. Цікавими з точки зору сьогодення, розуміння центральноєвропейського менталітету і внутрішньої та зовнішньої політики країн Центральної Європи є спогади Вацлава Гавела “Влада безвладних” [229], а також і спогади Президента Словацької Республіки Рудольфа Шустера “Ультиматум” [237].

Цінним джерелом інформації щодо розвитку історії і навіть сучасного розвитку європейської інтеграції є спогади, мемуари одного з “батьків-засновників” європейських Співтовариств, першого директора Європейського співтовариства вугілля та сталі Ж. Монне [232], промови У. Черчілля [236]; а також збірки промов та статей відомого німецького економіста, батька “німецького економічного дива” Л. Ерхарда [238;239], “Європейський маніфест” Р. Куденхове-Калергі [231], праця Голови Комісії ЄС (1999-2004 роки) Р.Проді “Задум об'єднаної Європи”, яка містить і важливу інформацію стосовно східного розширення ЄС [234].

Цінний документальний матеріал становлять спогади колишнього президента США Джорджа Буша [228], а також і держсекретаря США Мадлен Олбрайт, яка вісім років була державним секретарем і керувала розробкою важливих проектів стосовно Центральної та Південно-Східної Європи, у мемуарах М.Олбрайт декілька розділів присвячує саме країнам Східної Європи та Південно-Центральної Європи [233].

1.2. Аналіз історіографії проблеми

Історіографія питання міжрегіонального євроінтеграційного співробітництва країн Центральної Європи презентована доволі потужним як за різноплановістю вимірів досліджуваного питання (зокрема, як історія, зовнішня політика, політика, питання безпеки, економіка, міжнародні відносини, менталітет, соціологічні дослідження тощо), так і власне за кількісним масивом літератури на багатьох мовах народів Європи. Презентабельними є і видання власне наукових шкіл Європи та США, де вивчають на академічному рівні історію країн Центральної Європи.

Класифікацію наукових розробок здійснюємо за класичним принципом: монографії, колективні монографічні видання, збірники праць, збірники наукових міжнародних симпозіумів та конференцій, публікації у журналах і газетах – істориків, міжнародників, політологів, економістів, соціологів, юристів, державних і політичних діячів.

Стан наукового вивчення даної проблематики в історіографії умовно можна поділити на декілька груп.

По-перше, це поділ у розрізі наукових національних шкіл, хоча слід відзначити значний монографічний масив історичних розвідок вчених США та Великої Британії з історії Польщі та Угорщини; отже виокремимо наукові розробки – польських, угорських, чеських і словацьких науковців, вчених Європи та США, роботи російської школи і доробок вітчизняної, української школи наукових досліджень.

По-друге, використання хронологічно-проблемного принципу створює можливість відзначити цілісність і повноту кожного конкретного аспекту досліджуваної тематики – як європейської інтеграції, міжнародним відносинам в регіоні, власне історію кожної з країн регіону, історію міжрегіонального співробітництва в центральноевропейському регіоні, стратегію східного євроатлантичного розширення і поглиблення, проблемні питання кордонів і

міграції, питання міжрегіонального та транскордонного співробітництва країн Центральної Європи та України тощо.

Щоб краще зрозуміти чому автор дисертаційної роботи хронологічні рамки історіографії питання визначає періодом 1989 – 2008 років, наведемо слова Мадлен Олбрайт – науковця і державного діяча США: “На протязі 1980-х років я читала курс лекцій, які були присвячені американсько-радянським відносинам, коли до влади прийшов Горбачов мені прийшлося викинути всі свої конспекти. Я почала викладати також і курс Центральної Європи, але його теж прийшлося передивлятися кожний семестр. Колись я вважалася спеціалістом з питань комуністичної системи. А тепер я почувуюсь археологом, який здійснює розкопки у минулому” [233, С.173]. Цю пристрасну цитату було наведено з метою з’ясування суті періодизації історіографії, адже не вважаємо за доцільне наводити в дисертаційній роботі чи давати характеристику у більшій мірі політично заангажованих робіт попереднього історичного періоду. Безперечно, винятки з правил були, і їх теж відзначимо у подальшому.

Тема Центральної Європи, окреслення меж чи території Центральноєвропейського регіону, визначення країн, які входять до цього регіону - є вже традиційно дискусійним питанням історіографії не тільки країн власне регіону, але і її сусідів, більше того це питання глобального рівня. Тематика Центральної Європи, як власне і Центральноєвропейський регіон були і є питаннями стратегічного характеру, і входять до сфери впливу, інтересів США, ЄС, Росії тощо.

Отже, комплексне вивчення цього питання вимагає використання *міждисциплінарного підходу* та здійснення *комплексного аналізу* із застосуванням інструментарію історії, політології, теорії міжнародних відносин, філософії, культурології, економіки. Геополітичні підвалини *міжнародного значення ролі Центральноєвропейського регіону* сформулював відомий англійський вчений та політик сер Хальфорд Джон Макіндер у праці “Демократичні ідеали і реальність”: “Хто панує в Східній Європі, той керує

Серцевою землею; Хто панує в Серцевій землі, той керує Світовим островом; Хто панує на Світовому острові, той керує світом” [643, 35.old].

Дослідження, порівняльний аналіз історіографії питання Центральної Європи – у польській, угорській, чеській, словацькій, австрійській, зокрема і країн Європи та США, російській та українській історіографії дозволяє розкрити особливості відповідних наукових шкіл, наукових напрямів дослідження центральноєвропейськості.

Фактично, після 1989 року, докорінних суспільно-політичних та економічних трансформацій у сучасній Центральній Європі (чи як тоді називали цей регіон - у Східній чи Центрально-Східній Європі), тобто у реальному житті і в світогляді дослідників - *“Східна Європа” перемістилася на Схід*. Радикально змінився власне геополітичний статус центральноєвропейського регіону – як регіону із чітким стратегічним напрямом якнайшвидшої євроатлантичної інтеграції. Безперечно, масштабні геополітичні зрушення 1989-1990 років мали великий вплив і на розвиток системи міжнародних відносин та процесів в Європі, отже вони екстраполюються у той час у більш широкому контексті метакультурних систем, таких як Схід і Захід.

Спочатку виокремимо загальну картину дослідження концепції Центральної Європи з точки зору історіографії і розпочнемо з українських центральноєвропейських студій.

Традиційно концепт Європи, Центральної Європи пов’язують з питаннями набуття чи відповідності європейської ідентичності, наявності цього ментального образу в колективній свідомості, історичній пам’яті того чи іншого народу. На сьогодні для багатьох концепт Європи слугує і певною ідеологемою. На думку інших – це лише міфологема, яка існує тільки в теорії. Певна річ, так вважають лише ті, хто не вивчав історії так званих “малих” (за Масариком) народів Європи, хто звик наслідувати безальтернативним ідеологемам у єдино правильному руслі чи не зміг досягнути значущості культурного надбання центрально-європейськості.

На нашу думку, спроба наукового аналізу концепту Центральна Європа (як складової концепту Європа) є вельми важливим і актуальним науковим завданням, позаяк нині ми є свідками нової геополітичної сегментації європейського континенту, наслідки якої все в більшій мірі ставить на порядок денний питання відповідності європейськості, цивілізаційного вибору. Неперевершене значення цей процес формування нової Центральної Європи має як з точки зору зміни загальної геополітичної ситуації в Європі, а також з точки зору розпаду регіону Центральної та Східної Європи і відповідно формування нового формату взаємин у площині ЄС - держави Центральної Європи – Україна.

Польська дослідниця, професор Варшавського університету, Ольга Гнатюк у праці “Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність” аналізує дебати українських інтелектуалів навколо національної та культурної ідентичності на зламі ХХ і ХХІ ст. У дослідженні описано часто конкурентні проекти, зокрема нативістські та модернізаційні, авторка спромоглася знайти майже всі течії, властиві центральноєвропейським дискусіям про модернізацію: “В кожній з культур – чеській, польській, угорській, словенській і хорватській – центральноєвропейський дискурс становив собою заманливу пропозицію національної ідентичності, вписаної в європейський контекст і водночас такої, що виразно дистанціювалася від Радянського Союзу. Щоправда, ця дистанція зберігалася й щодо Німеччини – все ще надто давалася взнаки “Mitteleuropa”[280].

Визначаючи суть центральноєвропейських дебатів, польська дослідниця, професор О.Гнатюк виокремлює дві проблеми. По-перше, поляки, що брали участь у цій дискусії, частіше наголошували на своїй причетності до Європи, аніж до Центральної Європи. По-друге, попри близькі контакти з польським інтелектуальним середовищем, українські есеїсти радше уникали посилань на польський контекст, оскільки такі посилання вимагали б вироблення певної позиції стосовно концепції Речі Посполитої Обох Народів як прообразу

сучасної Центральної Європи а це, у свою чергу, було б не вигідно, бо суперечило б українській концепції Центральної Європи [280].

Важливими і актуальними проблемні питання Центральної Європи є для України. Так, у культурно-філософському вимірі питання центрально-європейськості постають в більшій мірі в контексті набуття соціумом України європейської ідентичності. У практичній площині – це питання реалізації національних інтересів України в контексті зовнішньої політики у центральноєвропейському регіоні включно.

Теоретико-методологічні узагальнення концепту Центральна Європа, важливі насамперед із точки зору виокремлення концепту Схід, Східна Європа. Цікавими в цьому контексті є теоретичні розробки українських істориків *Наталії Яковенко* і *Олени Бетлій*. Після радикальних політичних змін 1989-1990 роках у регіоні та східного розширення ЄС протягом 2004-2007 років, цікавим і важливим є факт так би мовити відсунення на схід “Сходу”. По суті, паралельно із відродженням ідеї/концепту Центральної Європи, ототожнення народами центральноєвропейського регіону себе європейцями, поняття/категорія Східна Європа ще в більшій мірі звучить як дискримінація. І тут цікавою з теоретико-методологічної точки зору є тематика орієнту, так би мовити позитивна дискримінація орієнталістики.

Заслуговують особливої уваги в цьому зв’язку розвідки української дослідниці *Олени Бетлій* щодо аналізу перспектив формування регіональної ідентичності України і узагальнення концепту Східна Європа, проблем так званого іншування: “чому Україна не хоче, щоби її зображували як східну частину континенту? Що не так зі Східною Європою? Якщо Україна не хоче бути Східною, тоді “якою Європою” вона хоче бути?” Вона, як і Наталя Яковенко однозначно не поділяє думки тих, хто зміщує український простір “між Сходом і Заходом” у бік Заходу: “Така просторова ідентичність, нав’язливо тиражована на популярному рівні, сьогодні поширилася такою мірою, що поодинокі голоси представників нещодавно зреанімованої, тобто,

ще не достатньо авторитетної - української орієнталістики - стверджує Н. Яковенко - залишаються воланнями самотнього у пустелі” [248].

На думку О.Бетлій, реалізація в Україні концепції Східної Європи, може стати об’єднавчою для всієї України. Окрім того, вона дасть змогу остаточно злокалізувати Україну на європейській мапі: “Україна є східним складником європейської концепції. Однак майбутнє покаже, на якому її кордоні остаточно зупиниться ЄС. Україна має реальний шанс поліпшити імідж Східної Європи, бо ж бути відсталими не означає бути варварами” [248].

Вважаємо зайвим давати характеристику чи цитувати ідеологеми радянських істориків стосовно дефініцій цього регіону. Науковці, саме історики відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України відзначають, що “після періоду “холодної війни” трансформаційне геополітичне поле регіону за критеріями сталості стратегічної орієнтації та ступеня успішності демократичних реформ умовно можна поділити на три наступні зони: перша – суто Центральна Європа (її ядро), тобто країни Вишеградського блоку (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина); друга зона – Південно-Східна Європа; третя зона – так звана Центрально-Східна Європа, яка утворилась з колишніх європейських республік СРСР” [405,С.97].

Конкретно досліджуваній проблематиці саме історіографії Центральної Європи присвячені блискучі праці відомого вченого Вадима Левандовського [390-392]. Передумови, суть і особливості еволюції ідеї Центральної Європи, вчений аналізує крізь призму концептуальних узагальнень Р.Челлена (Україна в Першій світовій війні), Х.Макіндера (Євро-Азія та Україна), К.Хаусхофера (К.Хаусхофер та Друга світова війна), М.Вебера (Україна в геополітичних міркуваннях М.Вебера), Р.Сетон-Вотсона “Нова Європа”. Особливу увагу В.Левандовський приділяє аналізу поглядів вищезазначених вчених щодо України чи східної політики.

Узагальнюючи концепції Центральної Європи, як підмурок сучасних геополітичних проектів, В.Левандовський зазначає, що західною наукою вироблено два основоположних підходи.

Перший, репрезентований *англійською* (а також *французькою*) думкою, виходить з необхідності перетворення цього регіону на зону *cordon sanitaire*, що має відокремити життєві світи двох антиномічних цивілізацій Сходу та Заходу. Згідно з цією візією східноєвропейська смуга має виконувати роль буфера, що пом'якшує тиск Сходу та нейтралізує його експансіонізм; очевидно, що подібна “*splendid isolation*” між двома світами прирікає східноєвропейські країни на швидке виснаження сил у нерівному протистоянні Сходові.

Інші підходи стосовно майбутнього Східної Європи були запропоновані в *Німеччині*; на загал вони можуть бути класифіковані як східно- та західно орієнтовані. Ця різноспрямованість відбиває культурно-історичний дуалізм Німеччини, константою історичного буття якої був діалог двох – з огляду на суспільно-політичні, культурні та релігійні виміри – східної та західної частин, причому опозиція “Захід-Схід” часто має характер не стільки географічний, скільки культурно-цивілізаційний. З перемогою східної, пруської орієнтації світ став свідком не лише суголосності й зближення Німеччини з іншим носієм східної традиції – Росією, а й їхнього повного погодження у спільних діях супроти решти європейського світу, як це відбувалось впродовж ХІХ ст. та першої третини Другої світової війни [390;391;392].

Історіографія концепту, ідеї Центральна Європа в українській історіографії презентована також і масивом публікацій культурологічного плану, філософських есе, політологічних студій. Центральноєвропейська тематика у вітчизняній історіографії сфокусована по-перше, на ідеалізації питання європейської ідентичності, точніше відповідності чи набуття європейської ідентичності українським суспільством. Зокрема, це публікації Миколи Рябчука [464;465], Тараса Возняка [268], історика Андрія Портнова

[445] та інших. В більшій мірі ці розвідки спрямовані як відповідь, на так зване Меттерніхівське бачення “недо-Європи” чи “напів-Європи”.

Як відомо, канцлер Австрії стверджував що Азія починається за огорожею його саду, тобто, десь неподалік східної околиці Відня. “Захід завжди усвідомлював, що на схід від Ельби й Меттерніхового саду лежить також Європа, дарма що значно бідніша і упослідженіша, яка не прийняла свого “азіатського” статусу добровільно”, - як зазначає Микола Рябчук, виокремлюючи причини формування таких метакультурних систем, як Схід і Захід [464;465].

Рівень вивчення проблематики Центральноєвропейського регіону (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) в українській історіографії залишається недостатнім. В Україні не існує потужних академічних науково-дослідних установ, які б системно вивчали виключно проблемні питання країн Центральної Європи. І як негативний наслідок цього становища – немає академічного рівня, монографічних праць, щорічників з сучасної центральноєвропейської проблематики. Наявними є наукові відділи в структурі НАН України, де центральноєвропейські студії презентовані у вимірі двосторонніх зв’язків України і країн Центральної Європи чи у контексті конкретних окремих регіональних проблем з питань міжрегіонального економічного співробітництва, міграції тощо.

Що таке Центральна Європа – це міф, феномен, бажання чи цілком існуюча реальність і в яких вимірах вона існувала і чи існує нині – історичному, географічному, геокультурному, геополітичному, економічному? Чи може це власне *історичний регіон*, який розвивається і нині, але вже за інших умов в контексті розвитку загальноєвропейського інтеграційного процесу? Чи можемо говорити про цілісну виважену концепцію Центральної Європи – по суті, ідею Центральної Європи, яка розвивається, еволюціонує, чи створюється за примхами історії?

Без сумніву, існує об’єктивна реальність, яку оцінюють не те що по-різному, навіть заперечують існування Центральної Європи, без вивчення

історії, без знання мови народів цього регіону, без розуміння культури і історії народів цього регіону.

Порівняно із великим масивом досліджень з центральноєвропейської тематики в Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині, вчених Європи і навіть масиву російських досліджень, на жаль для вчених України тема Центральної Європи все ще не стала предметом серйозних комплексних досліджень.

Симптоматично, але саме у польській, чеській історіографії, а ще більше в угорській історіографії визначення, дослідження концепту, ідеї, теми Центральної Європи було і є актуальними і важливими для вивчення як в XX, так і в XXI століттях. І що особливо важливо підкреслити - не тільки з точки зору завжди сучасних політичних контекстів чи політичних міркувань. Саме в Польщі і Угорщині, в цих двох країнах, вельми актуальними є дискусії щодо категорії, поняття Центральної Європа, і відповідно, наявним є потужний доробок літератури з тематики вивчення і історії окремих країн Центральної Європи.

З-поміж численних ідей об'єднання народів Центральної Європи, особливої уваги заслуговують дві блискучі та логічно сформовані концепції - як геополітичні альтернативи щодо формування Центральної Європи, які на жаль так і не були реалізовані. Перш за все маємо на увазі концептуальні положення ідеї дунайської конфедерації народів Європи, центральноєвропейську ідею Ясі Оскара в контексті формування європейської федерації націй [676], а також "новоєвропейську" ідею Т.Г. Масарика стосовно створення федерації малих народів і малих держав Європи [745]. І знов як у 1920-х роках, так і в 1990-х роках XX століття народи Центральної Європи отримали шанс позбутися метаорієнтації і чітко визначити своє місце та роль як у Європі, так і у світі.

Ясна річ, нові геополітичні реалії вимагають розробки теоретико-методологічних узагальнень, розробки власне нової системи категорії "Центральна Європа", позаяк абсолютно не можливим є на сьогодні використання ex post категорії Mitteleuropa. Де-факто, в процесі аналізу зміни

геополітичної ситуації внаслідок поглиблення та розширення Євросоюзу, 1 травня 2004 року розпався регіон Центральної та Східної Європи (ЦСЕ), відбувся його розпад на окремі сегменти як у географічно-просторовому, так і соціо-економічному та політичному вимірах. Зрозуміло, що новий кордон Центральної Європи, який формується і не збігається з культурними кордонами Європи, на нашу думку, є не тільки простим лінійним простором чи просторовим бар'єром, який до речі досить чітко відмежовує в даному випадку регіон Центральної Європи та Україну.

Представники польської чи то угорської, чеської та словацької історичної науки, чи вчені-емігранти завжди вважали цей регіон центральноевропейським. Есе Кундери “Трагедія Центральної Європи” по суті, став каталізатором широкої центральноевропейської дискусії серед західних інтелектуалів [464;465].

Польську історіографію питання Центральноевропейського регіону презентують фундаментальні праці Оскара Галецького, Пьотра Вандича, Єжі Клочковського. Підкреслимо, тут не робимо розподілу де народився і працює вчений, адже важливим є вплив ідей, концептуальних узагальнень вченого на формування саме польської наукової школи. Американський історик польського походження *Пьотр Вандич*, у ґрунтовному науковому дослідженні “Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення”, *Центрально-Східну Європу* окреслює в межах історичної Речі Посполитої, земель Корони святого Вацлава й земель Корони святого Стефана: “Із них постали новітня Польща, Угорщина й Чехословаччина (згодом Чехія і Словаччина). Мій підхід і спроби його визначити мають свої витoki в синтезах видатного польського історика *Оскара Галецького*, а надто його праці “Кордони та поділи Європейської історії” [651]. У своїх дослідженнях він опирається такому поділові Європи, що визнає лише схід і захід, натомість зазначає, що існує також серединна Європа, яка в своїй західній частині охоплює передовсім германські країни, а в східній – переважно слов'янські” [261].

Складність і важливість процесу повернення, вступу, реінтеграції регіону Центральної та Східної Європи до ЄС підкреслює і відомий історик П.Вандич, який відзначає, що хоча питання прийняття до ЄС пов'язане з багатьма проблемами соціально-економічного характеру, і наявними є надії, що повернення до Європи буде майже автоматичним і безумовним, як і переконання, що демократія та вільний ринок приносять лише користь, утім “ізоляція регіону була б самогубством” [261,С.9,11].

Визначаючи так би мовити перехідний характер цього регіону, П.Вандич підкреслює: “Термін “Центрально-Східна Європа” випадковий. Він постав із потреби визначити регіон, який не є вповні ані Заходом, ані Сходом, а “серединною зоною” або “землями поміж” – дехто так і називав свої праці на цю тему [261,С.15].

Важливо відзначити, що для розкриття наукової проблеми Центральної Європи вирішальне значення має структура монографії Оскара Галецького “Кордони та поділи Європейської історії”, де у десяти розділах логічно і послідовно розкривається сутність центральноєвропейського регіону в історичній хронології і у порівняльному вимірі з іншими регіонами [651].

Інший відомий польський історик, Єжі Клочовскі у праці “Історія Центрально-Східної Європи” (наукове дослідження вийшло в двох томах) обґрунтовує свій вибір саме цієї категорії апелюючи до праць теж американського дослідника польського походження Оскара Галецького. І визначає межі регіону територією Польського королівства і Великого Князівства Литовського, а також історичних королівств Чехії та Угорщини. Цікаво відмітити, що Україну Єжі Клочовський відносить до Європи. Специфіку цього регіону, Єжі Клочовський визначає також і у символі *моста*, якій на думку вченого з'єднує Схід і Захід [696,С.10-11]. Утім, зазначимо, що категорія цього регіону у О.Галецького саме як “Східно-Центральної Європи” визначається більш категорично, а саме як чітке відмежування від регіону Східної Європи і спрямування розвитку регіону у напрямі до Західної Європи [696,С.10-11].

Політичний поділ цього континенту після Другої світової війни спричинив формування з колишнього центра Європи *периферію системи інтересів*, гравітаційні центри якого до нині знаходяться поза межами цього історичного регіону. Як слушно зауважив Рудольф Яворскі: “Вже декілька років у поняття Центральна Європа знову є кон'юнктура. Йому присвячено спецвипуски видань, воно з'являється у назвах публікацій, про Центральну Європу дискутують на міжнародних симпорзіумах, різні за характером політичні партії присвоюють собі центральноєвропейськість.

Причини ренесансу концепту Центральна Європа можна поясним декількома причинами: загальною тенденцією історичного самоусвідомлення, послабленням впливу двох супердержав, а також і тим, що людям надоїли всесвітні цілі та концепції, і таким чином – у зворотньому порядку вони знову відкривають для себе сусідів”[538].

Цікавими і змістовними щодо аналізу розвитку польської історіографії у питанні Центральної Європи, є видання на англійській мові 2003 року “Центральна Європа. Нові аспекти спадщини”. Фактично це науковий збірник матеріалів міжнародної однойменної конференції істориків, яку було проведено у Кракові у 2001 році, а в 2003 р. видано її матеріали за редакцією Яцека Пурчали, професора Ягелонського Університету. Збірник містить ряд положень у тридцяти публікаціях, які і підштовхують до наукової полеміки [588]. Вчені з Польщі, а також з Європи, досліджували історичний досвід розвитку Польщі та інших країн у центральноєвропейському просторі, аналізуючи саме роль Польщі і виокремлюючи так зване українське питання. Найбільші за обсягом статті, зрозуміло, присвячені Люблінській унії 1569 року – Пьотра Новина-Конопки та Мариуса Сиелського, більше того, робляться спроби пошуків історичних паралелей Ягелонської унії з ЄС.

Видатний польський історик *Антоні Подража* методологічно обґрунтовує концепт Центральної Європи, спочатку виокремлюючи фактори які відрізняли його від Західної Європи, та Східної Європи у культурно-цивілізаційному, соціально-економічному вимірах. І водночас він зауважує,

що із приєднанням до ЄС цей регіон насамкінець приєднається до Західної Європи. Особливий акцент дослідником зроблено щодо європейського виміру України та Білорусі, які мають візантійські корені, але і західні традиції культури [588].

Критичні зауваження Пьотра Вандича стосувались перш за все міфів національного забарвлення у суспільств країн Центрально-Східної Європи, як то характеристики ментальності “фортеці в облозі”, проблем перервності й безперервності держав регіону, які посідають значне місце в історії та ідентичності народів регіону [588].

Авторами наступних розділів виступили австрійці, такі визначні експерти з питань Центральної Європи як Ерхард Бушек і Еміль Брікс. У виступі Еміль Брікс “майбутнє Центральної Європи”, фактично аналізує історією концепції Міттелевропа, її еволюцією у 1980 роках у форматі концептуальних узагальнень: Кундера – Гавел – Конрад - Сюч, які визначили історичну значимість цього “*перехідного, серединного*” регіону. До речі, як свідчать інші, більш змістовні публікації Еміля Бікса, регіон Центральної Європи на заході дослідник окреслює кордонами Австрії і повністю виключає Німеччину з регіону [588].

Зазначимо в цьому зв'язку, що всі дослідники власне з Центральної Європи виключають з регіону Німеччину (як передвісника домінування німецької цивілізаційної місії у цьому просторі), у австрійських дослідників погляди щодо причетності Німеччини до центральноєвропейського регіону є відмінними – тут представлена досить значна кількість робіт як прибічників так і противників такого трактування Німеччини як складової регіону чи окреслення широкої шкали інтересів сучасної Німеччини в регіоні.

Окреслюючи перспективи об'єднання Європи, яке нині відбувається, Кшиштоф Помян ще у 1990 році, відзначав: “Європейську спільноту інколи ототожнюють із Європою, проте вона ще не така. Вона щойно є її організуючим ядром. Щоб стати Європою, їй потрібно буде насамперед звикнути до об'єднання Німеччини, яке створить нові силові відносини між

країнами-членами. І стосовно східного виміру розширення європейської інтеграції польський вчений продовжує – Їй потрібно буде одночасно зняти заборону на *цивілізаційну інтеграцію* колишніх комуністичних країн Центральної та Східної Європи” [443].

Узагальнюючи польський дискурс концепту Центральної Європи, точніше її різновидів, відзначимо декілька його особливостей. Польський погляд на Центральну Європу суттєво відрізняється з-поміж інших як в регіоні, так і у загальному науковому дискурсі.

По-перше, це відмінність щодо окреслення східних кордонів Центральної Європи. Саме польські історики, науковці певні частини України та Білорусії вважають складовими Центральної Європи. Фактично, окрім поляків, мало хто навіть згадує про Україну. Відповідно Литву також вважають центральноєвропейською країною. Польська історіографія, власне історична та політична наука досить ґрунтовно формує (вслід за офіційною зовнішньополітичною доктриною Польщі) ідею “Центральної Європи”.

Польська історична і особливо політологічна науки активно розробляють концептуальні засади так званої східної політики Польщі, важливим сегментом якої є і Україна. Комплексно презентують саме східну політику Польщі аналітичні роботи, видання які опубліковані за сприяння фундації Стефана Баторія. Це публікації у формі так званих політичних зошитів в контексті загальної теми Майбутнє Європи.

Праці які вийшли протягом 2001 року - Я.Баратинського, Г.Громадського “Напіввідкриті двері: східний кордон розширеного Європейського Союзу” [790]; Г.Громадського, О.Осіки “Про-європейські Атлантисти: Польща та інші країни Центральної та Східної Європи - вступ до ЄС” [790]; А.Наумчика, Е.Мироновича, П.Казанецького, Г.Громадського “Забутий сусід Білорусія в контексті східного розширення ЄС” [791]; К.Ігліцкої, С.Лодзінського, Д.Столи, Я.Баратинського, Г.Громадського “Спільні виклики – для членів і кандидатів ЄС – майбутнє міграційної політики” [792].

У 2003 році вийшов аналітичний звіт “Польща у світі: дискусії про зовнішню політику Польщі” за редакцією В.Цімошевіча [793].

Найбільший інтерес становить серія шоста – робота Б.Бердичівської, П.Журавські вел Граєвского, Г.Громадського “Нове сусідство. Україна та Європейський Союз на початку XXI століття (2002 р.)”, де на основі аналізу трьох складових – економіки, політики і зовнішньої політики України, авторами сформульовані рекомендації стосовно євро інтеграційного поступу України [794].

По-друге, з теоретико-методологічної точки зору цікавим є і визначення так би мовити провідної ролі Польщі з-поміж країн Центральної Європи у європейському вимірі (це простежується як в монографічних працях власне історії регіону, так і у двосторонніх відносинах, наприклад з Литвою, Україною, і навіть у сучасному політичному житті) – безперечно тут чітко визначилася і визначається як на сьогодні бажання Польщі перебрати на себе роль регіонального лідера у даному регіоні.

Потужним є доробок польських істориків, міжнародників з питань східного розширення Європейського Союзу і відповідно характеристики насамперед, сучасних, актуальних проблем цього процесу європейської та євроатлантичної інтеграції. Тематика останніх наукових аналітичних досліджень польських науковців у так званому східному вимірі сфокусована на проблемах перетину польсько-українського кордону.

Зокрема, це наукові розвідки Я.Баратинського, А.Сімборської “Сусідство та візи” 2006 року [768], розширеного на схід ЄС та України (міжнародна група експертів Г.Громадський, О.Сушко, М.Вахл, Л.Волчук). Значна увага приділяється зовнішній політиці України “Помаранчева революція. Відносини ЄС та України у 2005 році і на початку 2006 року” (2005 р.), у виданні, яке підготовлено міжнародною групою вчених Г.Громадський, О.Сушко, М.Вахл, Л.Волчук, Р.Волчук), здійснено аналіз політики і позиції ЄС щодо помаранчевої революції в Україні, визначені суттєві позитивні зміни у

зовнішній політиці України на початку 2006 року в контексті євро інтеграційного поступу нашої країни [850].

Праці сучасного періоду з історії країн Вишеградської четвірки та їх співпраці у різних вимірах презентовані в Польщі головним чином науковими розвідками історико-політологічного характеру, зокрема це роботи Л.Біалашевич, М.Фалковського, Г.Громадського, П.Букалскої, П.Казінського, М.Краєвської, Б.Візімірська, Р.Вішневського; історико-економічного аналізу: Мгняздовського, К.Жукоскої, Л.Барбоне, А.Чижевського, З.Гіловської, Г.Горжеяка, Е. Крінска.

Вагомою науковою працею саме з точки зору історичного дослідження співпраці країн Вишеградської групи є робота вже згаданого нами польського історика Антоніна Подражи “Центральна Європа в процесі європейської інтеграції”, видана у 2000 році. У науковому дослідженні на основі порівняльного аналізу дано прискіпливу характеристики особливостей і періодизації європейського інтеграційного поступу Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини [789].

Для розкриття наукової проблеми вирішальне значення мала монографія міжнародної групи вчених “Країни Вишеграду – вступ до ЄС” – де М.Канієвська, М.Шітек, М.Валевські, К.Счігелські, а також відомої дослідниці з права Джоани Апап (Швейцарія) у чотирьох розділах досліджують питання підготовки і вступ країн Вишеградської групи до Євросоюзу, особливості регіональної політики ЄС та країн регіону, проблемні питання працевлаштування громадян Вишеградської четвірки в ЄС та виклики міграції [623].

Зазначимо, що можливо із-за причин мовного бар’єру, (хоча більшість видань публікується і на англійській мові), але досить незначним за масивом - є огляд *угорської історіографії* питання Центральної Європи в Україні.

Тематика Центральної Європи в Угорщині, презентована потужним масивом наукової літератури. З-поміж яких слід відзначити, останні цікаві наукові збірники документів у хронологічному порядку: за редакцією Рінг

Сви. “Наше місце в Європі”. I-II т. Будапешт, 1986 [805]; “Інтеграційні спрямування у Центральній та Східній Європі у 19-20 століттях”. Будапешт, 1997. (авторський колектив – Бан Андраш, Діосегі Ласло, Марер Пал, Прітц Пал, Ромшич Ігнац) [670]; видання Лендваї Ференца. “Концепції Центральної Європи”. Будапешт, 1997 [724]; Немет Іштвана. “Плани – Європа, 1300-1945. Погляд у майбутнє”. - Будапешт, 2001 [772].

Угорські теоретичні напрацювання концепту ідеї Центральної Європа найбільш ґрунтовно висвітлені у праці Сюд Ено “Три історичні регіони Європи” [833;834]. По суті, всі інші дослідники у світі так би мовити спиралися на його теоретичні узагальнення чи методику дослідження цього регіону. Методологічно, Сюд обґрунтував спочатку характерні риси розвитку Західної Європи протягом століть, і лише потім вельми критично визначив власне Центральну Європу категорією “Східно-Центральна Європа”, обґрунтовуючи тезу що специфіку цього регіону можна відзначити через його порівняння як із Сходом так і з Заходом. З теоретико-методологічної точки зору важливими є перелік чинників та процесів за якими Сюд Ено провівши паралелі історичного розвитку чехів, поляків, угорців і на цій основі виділив Східно-Центральну Європу *відмежовуючи, відокремлюючи* цей регіон від Східної Європи.

Цілком справедливо можна стверджувати про угорські історичні традиції вивчення проблемних питань Центральної Європи. Навіть концептуальні узагальнення польських та чеських істориків, дослідників стали знаними у світі після того як угорці почали видавати з 1930-х років “Archivum Europae Centro-Orientalis”.

З точки зору історіографії дослідження питання розвитку, еволюції ідеї, концепту “Центральна Європа”, найбільш комплексно і системно презентовані в таких англійських виданнях, як спецвипуски Cadmos за 1983, 1987 pp. [585]; Cross Currents (США, щорічник Центральної Європи, видається з 1982 року) [688;701;825;842]. У німецькомовних виданнях Europäische Rundschau (Відень, видається з 1970 року); Mitteleuropa (Відень, видається з 1986 року); Die Neue

Gesellschaft- спецвипуск за 1986 рік №7; журнал Pannonia (цікаво, що редакції цього центральноєвропейського журналу знаходяться у Кішмартоні, Братиславі, Будапешті, Любляні, Загребі) виходить з 1972 року на німецькій мові, а також з 1979 року видається і на угорській мові.

Журнал культурного спрямування тодіще чехословацької опозиції – Proměny - постійно висвітлював питання Центральної Європи, особливо важливим є спецвипуск №1 за 1986 рік. Другий центральний журнал тодіще чехословацької еміграції у Мюнхені - Svědectví – теж присвятив окремий номер питанню ідеї “Центральна Європа” (1985, №74) [630].

Найбільш вдалим періодичним виданням з-поміж подібних, які системно висвітлюють центральноєвропейську тематику, слід вважати угорськомовне видання щоквартальник “Європейський Мандрівник”. Дослідженню ідеї Центральної Європа – присвячені не тільки спеціальні номери (№3/2004) журналу, але власне кожний номер містить статті щодо проблематики минувшини і сучасності центральноєвропейськості. Сторінки цього вельми респектабельного видання містять інтервю з “першими особами” політичного і культурного життя країн Центральної і Західної Європи, а також філософсько-культурологічні есе щодо центральноєвропейськості майже усіх без винятку предствників народів Європи. Проте більшість публікацій – філософського, історичного, країнознавчого і культурного характеру [630].

Принципова відмінність вельми респектабельного “Європейського Огляду” (на угорській і англійській мові видається) в тім, що це видання містить публікації міжнародно-політичного, політико-економічного, філософського характеру. Наявними є серйозні аналітичні розвідки з актуальних чи то проблемних історичних питань міжнародних відносин [631]. Європейське дзеркало – це журнал, де головним чином наявні публікації з питань зовнішньої політики [632].

Грунтовне викладення фактографічних даних щодо еволюції ідеї Центральної Європа – містить Хрестоматія Центральної Європи (за редакцією *Модош Петера*) за 2005 рік [710]. Цей науковий збірник заслуговує на

особливу увагу, тут представлені дискусійні питання щодо центральноєвропейськості, починаючи із класичних праць стосовно питання Центральної Європи, і завершуючи сучасними інтерпретаціями так званого ренесансу концепту Центральної Європи. Тут представлені думки вчених, науковців, політиків, дослідників – австрійців, італійців, англійців, поляків, чехів, словаків, словенців і хорватів з питань центрально-європейськості.

В Угорщині ідея, концепт, поняття Центральна Європа – позитивно сприймалося у наукових, політичних колах, багато різноманітної літератури присвячено питанню Центральна Європа. Хоча в даному регіоні ця ідея сприймалася не однозначно, іноді з певним побоюванням – як деякі вбачали/вбачають у відродженні німецької гегемоністської ідеї “Міттелєвропа” чи поновлення ностальгії за Монархією. Навіть ці почуття відображені у хрестоматії і відповідно у працях деяких дослідників. Широка перспектива побудови хрестоматії спрямована у майбутнє – і перед читачем постає питання, тепер після вступу країн регіону до ЄС та НАТО, де тепер знаходиться і куди прямує Центральна Європа?

Зовнішньополітичний, міжнародний вимір проблемних питань регіону Центральної Європи в контексті загальноєвропейського процесу інтеграції комплексно досліджено у багатьох монографічних роботах науковців Інституту міжнародних відносин (сьогодні – це Угорський Інститут зовнішньої політики) за редакцією Кіш Ласло.

Зокрема, здійснено аналіз впливу елементів національної ідентичності на зовнішню політику, досліджено яким чином національна ідентичність конститує зовнішню політику, як відбувається зміна національних інтересів, як обрана зовнішня політика впливає на національну ідентичність та інтереси. Насамперед, це монографія “Національна ідентичність і зовнішня політика у Центральній та Східній Європі” 2003 року [771], де здійснено аналіз наступних питань: Л.Кіш Від імперії до інтегрованої малої держави. Від “німецької нації” до австрійської нації в ЄС; А.Деак. Після імперії: Цивілізаційні дилеми у 90-х роках у російській зовнішній політиці;

Ю.Гамбергер “Малочехи” та “великочехи” дома і у зовнішній політиці; Талаш П. Героїзм та прагматизм: польська державність між росіянами та німцями; Сіладі І. Хорватія на кордоні Балкан і Центральної Європи; Югас Й. Дефензивний націоналізм і прагматизм у постмілошевичській Сербії; З.Кантор Румунія: від гомогенного розуміння нації до “європейської нації”?; Л.Поті Україна: націотворна держава, Сіладі І. Діл леми Словенії між закритістю та відкритістю, Ю.Гамбергер Молода державність “старої словацької нації”[771].

Наступні монографії за редакцією Л.Кіш, як “Глобалізація та зовнішня політика”, “Національна ідентичність і зовнішня політика у євроатлантичному просторі”[770], “Європа двадцяти п’яти”[541] – презентують академічного рівня комплексні дослідження сучасних проблемних питань країн Центральної Європи з оточуючим середовищем у Європі і в світі.

Безпосередньо сучасним питанням вишеградського співробітництва присвячено чимало наукових досліджень вченими Угорщини. Перш за все відзначимо праці угорських істориків Ф.Бороша (зокрема, це історія Вишеградської групи, з особливим наголосом на угорсько-словацькі відносини) [579;580]; А.Кеглера (який є співредактором вже згаданого Щорічного Вишеградська четвірка, переважно це аналіз взаємовідносин країн Вишеградської четвірки та ЄС) [683;684]; Ю.Гамбергер (наукового співробітника Інституту закордонних справ, зокрема це монографії та публікації з проблемних питань Вишеградської четвірки з особливим наголосом на їх східну політику, та специфіку угорсько-словацьких відносин) [653;654;655]; І.Короші – про взаємозв’язки Вишеградської четвірки та ЄС, до і після вступу [703;704], А.Деака щодо аналіз міждержавних угорсько-російських відносин і включно питань зв’язків України та країн Вишеградської четвірки [610;611].

Цікавими є також монографічні праці, публікації, наукові видання історико-філософського, історико-культурологічного характеру Є.Бока стосовно розвитку ідеї Центральної Європа у загальноєвропейському контексті [577], К.Іріні щодо ідей Центральної Європи у австрійсько-угорському вимірі

[673], фундаментальні монографічні праці І.Ромшіча з питань творення історичних регіонів, формування національної та регіональної ідентичності [807].

Глибиною теоретичних узагальнень та використанням широкого спектру принципів міждисциплінарного дослідження характеризуються роботи відомого вченого Ласло Контлера [379].

Праці такого всесвітньо відомого економіста Л.Чаба про економічний розвиток країн Вишеграду, характеристику їх основних макроекономічних показників тощо [592-598]; дослідження, а також не менш знаного у світі економіста, директора Інституту світової економіки А.Інотаї щодо економічної регіональної інтеграції країн Вишеградського об'єднання [667;668;669].

Низка монографічних видань, наукових звітів, так званих робочих зошитів на угорській та англійській мовах, спеціальні випуски присвячені економічним аспектам східному розширенню ЄС – це все потужний доробок наступної наукової академічної структури – Інституту світової економіки УНА. Перш за все, слід відзначити до теми нашого дослідження наступні видання: Дослідження Східної Європи у двох томах [685], наукові розвідки, порівняльні аналізи економік країн Вишеградської четвірки включно.

Економічний вимір співпраці саме країн Вишеградської четвірки є предметом дослідження вченого Інституту світової економіки К.Дезері, зокрема, здійснено аналіз проблемних питань економічної співпраці чотирьох вже в структурі Європейського Союзу, визначено економічні інтереси кожної з країн В-4, перспективи зовнішньої торгівлі країн Центральної Європи тощо [613]. Публікації також співробітника цього академічного інституту Ж.Людвіг, сфокусовані саме на східній політиці, а саме що стосується економічних взаємовідносин країн Вишеградської четвірки і Росії та України, зокрема, це дослідження інвестицій, зовнішньої торгівлі, зовнішньої економічної політики, двосторонніх зв'язків. По відношенню до України аналіз зосереджено насамперед, на міжрегіональних питаннях співпраці регіонів України та країн

Центральної Європи в рамках Карпатського євро регіону, а також відносинах України з об'єднанням Вишеградська група країн [732;733;734].

Цікавим і вельми критичними є аналітичні узагальнення З.Егрі щодо економічного розвитку країн Вишеграду в системі ЄС і особо характеристика ринку праці країн Вишеградського об'єднання [627], а також праці Ш.Ріхтера, Л.Тота [806]. Численні праці вченого Інституту економіки УАН Т.Реті присвячені питанням конвергенції в країнах Центральної Європи, особливостям торгівлі країн Вишеградського об'єднання [802;803;804].

На особливу увагу заслуговують аналітичні розвідки А.Вишневської щодо економічної співпраці країн Вишеграду вже в рамках Євросоюзу [853], Т.Новака [774;775;776] та Ф.Нітраї [778] стосовно ринку праці країн Центральної Європи в структурі ЄС.

Комплексне дослідження питання депривації, тобто бідності в країнах Вишеградської четвірки, дозволило її авторам М.Форстеру і Д.Тот [818] охарактеризувати сучасний ринок праці країн регіону, роль соціальної політики в цих країнах. Численні публікації та спогади колишнього міністра МЗС Угорщини, вченого Г.Єсенского [678;679], теоретичні узагальнення Ф.Мішлівеца [753] щодо центральноєвропейського регіону в складі ЄС.

Проблемним питанням безпеки країн Вишеградської четвірки, зовнішньої політики країн регіону присвячено монографію і численні публікації П.Балажа [563;564;565], характеристика співпраці Вишеградської четвірки з об'єднанням Бенілюксу презентовано у наукових розвідках Д.Мікошді [750], Л.Нюсаї [779]. З точки зору сьогодення, вкрай важливими є вельми критичні публікації політолога Д.Шопфліна, тепер депутата Європарламенту [599;630] стосовно сучасних взаємовідносин між Вишеградським об'єднанням та структурами Європейського Союзу.

Чеська історіографія дослідження проблемних питань Вишеградської четвірки презентована потужним масивом літератури, насамперед, політологічного, економічного і в меншій мірі історичного характеру. Комплексний аналіз системи міжнародних відносин презентований масивом

монографічних видань відомого чеського політолога Оскара Крейчі (який проживає у Празі, але викладає у Словаччині в Університеті Банска Бистрица). Утім, необхідно відрізнити монографічні праці О.Крейчі, які мають суто політологічний характер, де представлені головним чином теорія системи міжнародних відносин, теоретичні питання геополітики, підручкові видання з геополітики – як наприклад “Міжнародна політика” тощо [716], від фундаментальних праць з центральноєвропейської тематики [715;717]. А саме, це одна з останніх праць вченого і є близькою до тематики дисертаційного дослідження, зокрема солідна наукова праця на англійській мові “Геополітика регіону Центральної Європи: погляд з Праги та Братислави” 2005 року [719].

Наукове дослідження складається з чотирьох розділів: геополітичний вимір історії Європи, моделі організації Центральної Європи, пошуки національних інтересів, геополітична невизначеність Центральної Європи. “Ареал Центральної Європи можна знайти у смузі між центральноєвропейською низини на півночі, до Балкан на півдні. Цей регіон є доступним з шести головних напрямків, від п’яти морів” [719]. Центральна Європа, згідно геополітичного моделювання О.Крейчі, складається з трьох великих природних об’єднань: Північної зони (Польща, Німеччина, Балтика, а також деякі автори відносять до цієї зони лише певні частини Литви, Білорусії, України і Молдови), Внутрішньої зони (Чеська Республіка, Словаччина, Австрія та Угорщина, а також деякі автори відносять сюди Румунію, Словенію, північну Хорватію і північно-східну Італію) та Південної зони (Хорватія, Боснія-Герцоговіна, Сербія, Монтенегро, Македонія, Болгарія, Греція і європейська частина Туреччини) [719].

З точки зору розвитку сучасної Центральної Європи у форматі Вишеградського об’єднання цікавими є видання Інституту міжнародних відносин Чеської Республіки - “Міжнародна політика” та “Міжнародні відносини”, де окрім головної теми, якій присвячується журнал, наявними є і завжди актуальні документи Європейського Союзу. Зокрема, темі Вишеградської четвірки було присвячено №2 журналу “Міжнародна політика”

за 1999 рік. Аналітичний матеріал презентовано публікаціями Й.Деінстберга щодо євроатлантичної інтеграції країн Вишеграду; Л.Палата стосовно взаємовідносин країн Вишеграду і ЦЕФТА, Бенілюксу [782]; П.Заваділа щодо розвитку зв'язків Вишеградського об'єднання з Євросоюзом [855] і на закінчення, оглядова стаття О.Крейчі про геополітику центральноєвропейського регіону [718]. Зазначимо, що автором дисертаційної роботи було опрацьовано масив наукових публікацій видання “Міжнародна політика” періоду 1999 – 2006 років.

На особливу увагу заслуговують також і наступні публікації по темі Вишеградської четвірки як міжрегіонального об'єднання чотирьох країн Центральної Європи, які розміщені на сторінках цього респектабельного видання, а саме: присвячені проблемам з-поміж країн Вишеграду - Б.Блізковського [574], П.Друлака [615;616;617]; міжнародним зв'язкам країн Вишеграду – М.Моцек [757]; питанням безпеки та військового співробітництва – Й.Комарика [699], К.Ланга [722;723], Й.Новотного[777]; польському виміру співпраці - Б.Данчака [603-606], А.Мештана [749], М.Пернала [785].

Історії та перспективам розвитку Вишеградського об'єднання присвячені наукові розвідки В.Лешка [725-728] та Д.Шміхули [823], Й.Діенстбіера [607-609]. Важливо відзначити, що поряд з масивом публікацій присвячених чеським інтересам – публікації В.Котика, Й.Заграділа, В.Гандила, О.Піка, Р.Карліка, Й.Кавана, у “Міжнародній Політиці” презентовані і статті з українського виміру питання співробітництва, а саме Ш.Волнера [848], О.Кліпа [695].

Безперечно що якнайповніше історію, відносини та перспективи розвитку країн Вишеградського об'єднання досліджено у праці за редакцією Й.Викоукала “Вишеград: можливості та бар'єри центральноєвропейського співробітництва” [849]. Книга з п'яти розділів структурована по розділам у наступному форматі – чеський, угорський, польський, словацький, погляди на вишеградське співробітництво, характеристика у такому ж форматі власне

діяльності Вишеграду, порівняльний аналіз і перспективи розвитку (історики Є.Ірманова, М.Копечек, М.Кунштат, Й.Викоукал, Л.Швец).

Питання, пов'язані з еволюцією, особливостями розвитку Вишеградського об'єднання, знайшли свій відбиток у працях Б.Данчака "Гене́за співпраці у східному просторі"[603-605]. Зрозуміло, що пріоритет у Вишеградській групі країн для чеських дослідників має Чеська Республіка, зокрема, це роботи історика В.Котика "Центральна Європа і процес європейської інтеграції" [705-707], колективна наукова робота "Чеська Республіка та її сусіди"; М.Хада "Центральноевропейське співробітництво" [652], Б.Дончака, В.Лешка, М.Мареша, П.Морвая "Чеська Республіка і центральний регіон Європи"[606]; Р.Кхола і інших "Перспективи військової співпраці у центральноевропейському регіоні"[686]. Питання співпраці Чеської Республіки та ЄС досліджені у наукових розвідках Д.Мюллера [764], І.Прікріла [788], П.Черноха [601].

Словацька історіографія Вишеградської співпраці країн Центральної Європи презентована масивом наукових досліджень, насамперед, комплексного політологічного, міжнародного характеру. Наявними є монографічні, наукові видання міжнародних колективів вчених, під егідою вельми знаних у Європі неурядових наукових дослідницьких центрів – Інституту Громадських питань (Братислава) і Дослідницького центру Словацької асоціації зовнішньої політики (Братислава - Пряшів). Підкреслимо, що робота автора даної дисертації у Дослідницькому Центрі Словацької асоціації зовнішньої політики (САЗП), а також і участь у багатьох спільних наукових міжнародних проектах з науковцями САЗП (наявними є п'ять спільних публікацій і одне спільне наукове видання), дозволили опрацювати великий за обсягом масив документів і краще зрозуміти політику Словаччини у Вишеградському об'єднанні.

Отже, науковий інтерес становлять по-перше, щорічні видання, по суті аналітичні щорічники Інституту Громадських питань з 1997 року – відзначимо останні з них: Словаччина 2005 [821], Словаччина 2006 [822]. За редакцією

М.Бутора, М.Коллара та Г.Месежнікова, а також за участі 46 співавторів у 24 тематичних розділах щорічника “Словаччина - 2005” розкриваються питання внутрішньої і зовнішньої політики Словаччини [821]. На 664 сторінках аналітичного щорічника “Словаччина - 2006” за редакцією М.Бутора, М.Коллара та Г.Месежнікова, а також потужного за фаховим складом і кількістю авторського колективу підрозділів, а це 55 вчених, дослідників, у чотирьох головних темах розкриваються проблемні питання внутрішньої політики, зовнішньої політики, економіки та суспільства Словаччини у 2006 році [822].

По-друге, позитивним прикладом є той факт, що з’ясування питань міжнародного виміру чи проблемних питань країн Вишеградської четвірки здійснюється не по окремо взятим країнам, а в цілому розкривається конкретна міжнародна подія чи вид співпраці і відповідно аналізується Вишеградська позиція. Зрозуміло, що таке можна здійснити, лише залучивши до аналітичних досліджень вчених з інших країн регіону. Відзначимо найважливіші з цих досліджень.

Перш за все, це “Громадяни Вишеграду у порога Європейського Союзу”, колективне наукове видання за 2003 рік, за редакцією О.Дярфашової. П’ять авторів міжнародного колективу дослідників досліджують наступні питання: А.Бакач (Інститут світової економіки, УАН) – економіку країн Вишеграду, М.Фалковські (Інститут суспільних відносин, Варшава) – особливості зв’язків Вишеграду та Євросоюзу, О.Дярфашова (програмний Директор Інституту Громадських питань, Братислава) – взаємне сприйняття громадян країн Вишеградського об’єднання, Л.Вацлавікова-Гелюсова (Університет Ліберец, Чехія) – вишеградське співробітництво очима його громадян [845].

Наступне досить унікальне видання “Іракська криза і політика у США, Європі і країнах групи Вишеградської четвірки” 2003 року, за редакцією М.Стастні і авторів з Німеччини, США, Польщі, Чехії та Словаччини, а саме Ф.Боринські, К.Дігана, І.Грала, М.Корби, Р.Ондрейчака і Я.Оніскієвича [672],

де зроблено аналіз позицій політичних еліт та відповідно реакції суспільств таких країн, як - США і країн Вишеградської групи стосовно іракської кризи.

Книга “Вишеградські країни у розширеному трансатлантичному співтоваристві”[846] 2002 року, за редакцією М.Штастні, є результатом комплексного аналітичного дослідження міжнародного колективу науковців, які у восьми розділах аналізують питання взаємовідносин Вишеградської четвірки між НАТО та ЄС; роль і позицію Вишеградської четвірки у сфері безпеки; питання економічного характеру і власне історії Вишеградської четвірки та формування центральноєвропейської ідентичності. Близькою по темі є наукове видання “Естернізація європейської політики безпеки”[743] 2004 року, за редакцією О.Дярфашової і Т.Валашека відрізняється фактографічною насиченістю документів стосовно виокремлення пріоритетів зовнішньої політики кожної з країн Вишеградської четвірки.

Цікавим є останнє видання Інституту Громадських питань “Демократія і популізм у Центральній Європі: вибір Вишеграду і його наслідки ”[612] за 2007 рік, де докладно, теоретично глибоко і комплексно у трьох розділах досліджено результати парламентських виборів за період 2005-2006 років у Республіці Польща, в Угорській Республіці, в Чеській Республіці та Словацькій Республіці, здійснено порівняльний аналіз виборчих систем в цих країнах, тобто вивчено питання парламентської демократії країн Вишеграду за період вже після вступу цих країн в Євросоюз.

Важливе науково-теоретичне і практичне значення мають видання Дослідницького центру Словацької асоціації зовнішньої політики, як наприклад, з питань співпраці країн Вишеградської четвірки “Східна політика розширеного Європейського Союзу: Перспективи Вишеграду” за 2003 рік. Важливими є також і публікації у науковому часописі Центру “Міжнародні питання” та “Зовнішній політиці, колишні Листи Дослідницького центру САЗП” і у Щорічнику з питань зовнішньої політики Словацької Республіки, де увагу сфокусовано, зокрема, на чесько-словацькі міждержавні відносини, на словацько-російські та словацько-українські міждержавні відносини, а також

досліджуються питання міжрегіонального характеру у політиці, економіці, суспільстві країн Європи та США.

На сьогодні актуальним питанням формування нового східного кордону ЄС та введенню візового режиму присвячені наступні наукові видання Дослідницького Центру: “Карпатський Єврорегіон і зовнішні кордони розширеного Європейського Союзу” (зокрема, один з розділів якого, а саме Шенген і українсько-угорський кордон, написаний автором дисертаційної роботи) 2004 року.

Окремо слід відзначити монографії директора Дослідницького центру САЗП, Олександра Дулеби [618-621], праці якого стосуються східного виміру зовнішньої політики Словаччини, а саме щодо міждержавних відносин Словаччини і Росії, у меншій мірі Словаччини та України. Позитивом видань Дослідницького центру Словацької асоціації зовнішньої політики є їх комплексність і міжнародний характер авторських колективів, що слугує для проведення неупередженого аналізу проблемних питань країн Вишеградської четвірки.

На особливу увагу заслуговує дві праці О.Дулеби “Кінець сучасної Центральної Європи? Україна і Словаччина після першої хвилі розширення НАТО на Схід” за 1998 рік [620] і “Україна і Словаччина. Геополітичні характеристики розвитку і міжнародного становища України. Імплікація для Словаччини” за 2000 рік [621]. Хоча ці роботи презентують саме політологічний вимір досліджуваних питань, адже наявними є чітко розроблені варіанти та моделі розвитку системи міждержавних відносин як в центральноевропейському регіоні, а також і у світі, утім для робіт О.Дулеби характерними рисами є прискіпливість, оперування потужним масивом фактологічного матеріалу історичного, економічного, соціологічного характерів і формулювання концептуально виважених рекомендацій цілком прагматичного характеру.

Важливо підкреслити і акценти стосовно бажання активної участі словацької сторони у формуванні та реалізації східної політики ЄС ще до

вступу і особливо після вступу до Євросоюзу. По суті, такі самі інтереси висловлювали і презентують нині як Польща, так і Угорщина, на відміну від Чеської Республіки. Як зазначав О.Дулеба у 2002 році: “Я вважаю, що країни-кандидати до сьогоденного часу доклали адекватних зусиль, спрямованих на те, щоб вплинути на стосунки ЄС з його майбутніми східними сусідами відповідно до своїх національних інтересів, - і логічно стверджує далі, що – погляди країн-кандидатів на внутрішні події в Україні, Росії та Білорусі значно відрізняються від підходів старих членів ЄС через численні причини історичного, політичного та культурного характеру. Але оцінка внутрішньої політики у східноєвропейських країнах є важливою для визначення пріоритетів і задач політики ЄС”[301, С.30].

Зарубіжна історіографія з проблемних питань Вишеградської четвірки презентована серйозними монографічними виданнями.

Теоретичною глибиною відрізняються монографічні праці британського історика Гартон Еша [554-559], насамперед, історії Центральної Європи. Він один з небагатьох дослідників, як і Норман Дейвіс, який вивчав історію трансформацій в регіоні безпосередньо готуючи репортажі для провідних ЗМІ світу, безпосередньо “знайомлячись” з подіями, лідерами країн регіону. Окремі академічного рівня монографії присвячені питанням суспільно-політичних трансформацій 1989 року, як “В ім’я Європи” (1993) [559], “Історія сучасності” (1999) [555], де країни Центральної Європи він називає ахіллесовою п’ятою радянської імперії.

Ключовою темою досліджень історика слугує не просто тема, але і концептуальне узагальнення подій крізь призму концепту “Центральна Європа”. В “Історії сучасності” він зазначає, що концепція Центральної Європи не має бути розподільчою на чистих та нечистих. Гартон Еш, виокремлюючи співробітництво країн у форматі Вишеградської трійки, а потім четвірки, підкреслював історичні зв’язки центральноєвропейського регіону із Заходом, виступав за якнайшвидше приєднання Вишеградської групи до ЄС і надання реальної допомоги країнам Центральної Європи.

Перші монографічні роботи присвячені суто об'єднанню країн Центральної Європи, їх розвитку у євро інтеграційному напрямі, з'явилися у 1998 році, зокрема це праці Мейхью Алана [746] і Граббе Хевер, Хьюга Крісті [645]. Після 2000 року, список і проблематика досліджень значно розширилися, з'явилися перші дослідження щодо виокремлення тієї чи іншої проблематики в контексті розширення ЄС на схід.

Узагальнюючи, насамперед, методи вивчення східного розширення ЄС, можна умовно класифікувати сучасні наукові розвідки з даної тематики у трьох вимірах.

По-перше, це проведення досліджень щодо аналізу східної політики ЄС у порівнянні з аналогічними інтеграційними процесами в Європі, насамперед, що стосується проблемних питань євроатлантичної інтеграції.

По-друге, у більшості праць та публікацій, аналіз питання зосереджено у порівняльному контексті сучасного розширення з попередніми процесами розширення Євросоюзу.

По-третє – це дослідження, які зорієнтовані виключно на окремі країни-апліканти – саме в цих публікаціях зроблені так би мовити перші кроки щодо вивчення еволюції політики ЄС до ЦЄ в контексті з'ясування питань суті розширення і яким чином відбувається делегація своїх прав, повноважень країнами-членами ЄС [352].

Хоча багато з цих досліджень фокусують увагу власне на самому процесі – які рішення приймалися щодо розширення, як проходив власне процес розширення – наближення ЦЄ до ЄС тощо. Втім, питання теорії інтеграції, включно питання теорії розширення ЄС – визначені лише окремими підрозділами, де поверхово з'ясовуються ці процеси. В цьому зв'язку відзначимо працю Бена Розамонда “Теорія європейської інтеграції”, де поряд із чіткою класифікацією основних теоретичних засад європейської інтеграції, автор намагається пояснити з точки зору теорії сучасні процеси, специфіку міжнародних відносин в окремо взятих регіонах Європи, включно і розширення ЄС на Схід [808].

Особливої уваги заслуговують дослідження політики ЄС Г.Волес. Відома дослідниця з питань європейської інтеграції Гелен Волес зазначила, що “Несподівані політичні зміни 1989 р. поставили ЄС перед фактом необхідності розробки “з нуля” системи відносин з країнами Центральної та Східної Європи і справді “європейської політики”. В основу політики було покладено усвідомлення того, що ЄС покликаний відіграти особливу роль у процесі реінтеграції континенту і підтримці політичної та економічної трансформації, а також уявлення, хоча і не завжди чітко визначені, стосовно можливостей, що впливають з успішної трансформації та ризиків, пов’язаних із потенційною невдачею згаданої трансформації....Коротше кажучи, розробка політики по відношенню до КЦСЄ стала випробуванням на міцність політичного процесу та політичних можливостей ЄС”[269].

Аналітичний, і що особливо важливо – практичний досвід, дозволив таким видатним діячам як Романо Проді, Філіп Тоді, Гі Ферхофштадт, Д. Геген, Н.Мусіс дозволив їм не тільки здійснити дослідження сучасних процесів європейської інтеграції, але і визначити перспективи розвитку Європейського Союзу. Романо Проді виклав суть основних складників концепції Європейських співтовариств і Європейського Союзу, правової та інституційної систем цих міжнародних утворень [234].

Британський вчений Філіп Тоді у книзі “Нариси історії Європейського Союзу” дослідив не тільки політичну історію європейської інтеграції з контекстуальним оглядом історії Європи з XVII століття до наших днів, але і робить доволі сміливі висновки по суті формування політик Європейського Союзу, особливо на рахунок сучасного східного розширення ЄС [492].

Невелика за обсягом, але вельми виважена і цікава книга Прем’єр-міністра Бельгії, Гі Ферхофштадта “Сполучені штати Європи”, присвячена так би мовити сучасному майбутньому Європейського Союзу за умов проблем з ратифікації Конституційного Договору через результати референдумів у Франції та Нідерландах. Апелюючи до корисного досвіду створення

Американської республіки, автор закликає до створення Сполучених Штатів Європи [278].

Дослідження структури та функціонування однієї з базових інституцій Європейського Союзу - Європейської Комісії, зокрема, її структуру, роль, процедуру підготування та ухвалення рішень, узгодження діяльності з іншими органами Євросоюзу презентовано у науковому виданні С.Гоці. Також С.Гоці в монографічному виданні “Урядування в об’єднаній Європі” розкриває сутність і особливості дії ЄС, виконавчих та законодавчих функцій в системі Співтовариства, європейських інституцій, характеризує політичну модель об’єднаної Європи і виокремлює основні напрямки дебатів про майбутнє Європейського Союзу [466].

Фактологічною насиченістю відрізняється фундаментальне дослідження Д. Дайкена “Дедалі міцніший союз” [285], яка по суті поетапно висвітлює всю історію європейської інтеграції: історію створення ЄС, його інституцій і політик, розвитку європейської інтеграції, розширень Європейського Союзу. Монографічне видання Н.Мусіса (з 1967 року працює в Європейській Комісії і тепер обіймає посаду радника в Генеральному директораті з підприємництва) “Усе про спільні політики Європейського Союзу” присвячено актуальним питанням європейської інтеграції, діяльності Європейського Союзу як на внутрішньому ринку (зокрема в таких напрямках, як єдина валюта, соціальна політика, конкуренція, промисловість, транспорт, сільське господарство, захист довкілля тощо), так і в зовнішньому світі (відносини ЄС з європейськими, середземноморськими, африканськими, азійськими та американськими країнами) [419].

Для розуміння цілісності системи міжнародних відносин, зокрема в контексті розвитку європейського інтеграційного процесу, важливою для опрацювання була і двохтомна праця видатного науковця, історика-міжнародника Пітера Кальвокорессі “Світова політика після 1945 року” [329].

Культурологічно-філософські праці Дені де Ружмона “Європа у грі”, “Шанс Європи”, “Відкритий лист до європейців” на концептуальному рівні

з'ясовують роль регіонального виміру в системі сучасних міжнародних відносин [287]. Аналіз особливостей і протиріч сучасної міжнародної системи містять праці відомих міжнародників, вчених З.Бжезінського [334;335], Г. Кісінджера [370].

Важливим джерелом дослідження є також і фаховий всесвітньо відомий лондонський тижневик “The Economist”, де предметно аналізуються не тільки проблеми економічного характеру, але і політичні, зокрема, інтеграційні процеси на європейському континенті. Питанням європейської інтеграції, східного розширення ЄС присвячені два номери “The Economist” - Огляди за 31 травня, 1997 року і 23 жовтня 1999 року [589;624]. Загальний контекст публікацій в цих номерах – це вельми позитивна оцінка щодо розширення Європейського Союзу, узагальнення необхідності посилення позицій Європи/Європейського Союзу у глобальному вимірі, аналіз недоліків і переваг, а також прогнози подальшої динаміки євроінтеграційного процесу.

Згідно “The Economist”, сучасний інтеграційний процес зазнав потужного впливу внаслідок фундаментальних змін у структурі міжнародних відносин післявоєнної Європи: зміщення франко-німецького балансу; необхідність створення європейської системи безпеки (як урок війни в Косово); введення нової спільної валюти; послаблення ролі Європейської Комісії та розширення Європейського Союзу.

Вважаємо за доцільне підкреслити також і важливість вивчення потужного наукового доробку європейського досвіду з питань євро регіонального розвитку та євро регіональної інтеграції, - це роботи Ш.Кратке [714], М.Андерсена [548-449], В.Алонсо [542], Дж.Скотта [812].

Російську історіографію питання Центральної Європи розглядаємо виключно в ракурсі суто історичних досліджень, без презентацій чи характеристики політичних ідеологем і усіляких роздумів геополітичного характеру з боку деяких російських дослідників та експертів. Зауважимо, що наявним є вельми потужний масив саме історіографічних досліджень. Слід віддати належне, що російська історіографія більш системно і комплексно

займається як питаннями Центральної так і Південної Європи, наявними є, у порівнянні з українським прикладом, і потужний масив монографічних досліджень і відповідні наукові заклади з європейської, центральноевропейської тематики.

Виокремимо з них, зокрема, наукові дослідження відомого російського історика Алексія Міллера, наукового співробітника Інституту слов'язнавства і балканістики РАН, а також працю російських вчених щодо формування нової регіональної ідентичності країн Центральної Європи [411-413].

Дослідження *Алексія Міллера* містять комплексний аналіз концепту Центральна Європа, вчений визначає особливості цього питання в історіографії Німеччини, власне країн регіону тощо. Утім, А.Міллер вважає за доцільне аналізувати не поняття Центральна Європа, а тему Центральна Європа – тобто не приналежність тієї чи іншої країни до Центральної Європи, а яке місце відводиться тій чи іншій країні в тій чи іншій концепції Центральної Європи.

Вчений критично акцентує увагу на виокремленні негативного трактування Сходу у центральноевропейському дискурсі як “чужого”, “винуватця трагедії Центральної Європи”, по суті, Росії. Російський дослідник, однак, стверджує, що хоча історики і продовжують дискутувати щодо реальної Центральної Європи, а політологи не вважають існування самостійного політичного суб'єкта “Центральна Європа”, Центральна Європа, на його думку, існує як ідеологічний феномен десь на протязі двох останніх століть і використовується для ідеологічного забезпечення політики. “Головна функція концепцій Центральної та Східно-Центральної Європи – на думку А.Міллера, - визначається насамперед у виключенні чи ранжуванні конкурентів, які змагаються за привілейоване становище по відношенню до Заходу” [413].

У дещо іншому форматі питання Центральної Європи та аналіз становлення нової регіональної ідентичності досліджують російські вчені

Інституту слов'янознавства РАН, як Ю.Новопашин, Е. Задорожнюк, Н.Коровіцина, Б.Желіцкі, О.Майорова, Ю.Зудінов.

Вченими Інституту було видано колективну працю “Центральна Європа в пошуках нової регіональної ідентичності”. Поняття “нова регіональна ідентичність центральноєвропейських країн”, “нова регіональна ідентичність Центральної Європи”, “центральноєвропейська ідентичність” використовуються як синоніми. Так, Б.Желіцкі, підкреслює взаємозалежність загальноєвропейської та центральноєвропейської ідентичностей, важливість динамічної розбудови та розвитку стосунків Центральної Європи із Заходом. Доктори історичних наук Ю.Новопашин та Є.Задорожнюк досліджують політико-правовий вимір, політичні процеси нової Центрально-Східної Європи; темою дослідження російської вченої Н.Коровіциної є актуальні проблеми суспільної трансформації та модернізації у регіоні “навздогінної модернізації”, виокремлюючи комуністичний та ліберально-демократичний досвід реформ [526].

З-поміж потужного масиву наукових досліджень євроінтеграційного процесу у російській історіографії, слід відзначити наукові монографії, збірники наукових розвідок Ю. Борко, де аналізуються передумови й причини, що спонукали Західну Європу стати в середині ХХ ст. на шлях об'єднання, стратегія та етапи розвитку європейської інтеграції – головні фактори її успіхів [253;254]; колективну монографію “Європейський Союз на порозі ХХІ століття: вибір стратегії розвитку” за ред. Ю.Борко та О.Буторіної [305], де один із підрозділів монографії присвячений проблемам розширення ЄС на Схід та перспективам розвитку ЄС на рубежі століть; наукове дослідження Л.Глухарева, де на великому фактичному матеріалі показано роль ЄС в економіці країн, що входять до цієї організації, також розглянуті західноєвропейська інтеграція в динаміці, як конфліктно - компромісний процес, в ході якого інтернаціоналізація господарського життя вступає у новітній етап, розробляється нова стратегія.

Важливою є також і колективна монографія вчених Інституту Європи “Європа: вчора, сьогодні, завтра” за редакцією директора Інституту, академіка М.Шмельова (авторами видання є М.Каргалова, М.Ковальський, О.Красіков, Є.Кутовий; Ю.Рубінський, Ю.Борко, В.Шемятенков, О.Буторіна, І.Максимічев) [302].

Наявними є публікації з питань розширення ЄС на сторінках таких наукових видань, як “Международная жизнь”, “Мировая экономика и международные отношения”, “Современная Европа”.

Безпосередньо аналізу політики розширення Європейського Союзу присвячено чимало наукових праць. Перш за все, слід відзначити колективну монографію за редакцією Н.Кулікової “Країни Центральної й Східної Європи на шляху в Європейський Союз” [485], вчених Інституту міжнародної економіки і політичних досліджень, а також і монографію Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН “Розширення ЄС на Схід: передумови, проблеми, наслідки” за редакцією Н.Арбатової [451]. Це комплексне дослідження дає можливість зрозуміти дилеми поглиблення та розширення ЄС, проблемні питання стосовно адаптації нових країн-членів ЄС. Порушуються питання розширення ЄС і ще в одному виданні вчених Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН “Системна історія міжнародних відносин у чотирьох томах. Події та документи. 1918-2003 рр.” за редакцією професора О.Богатурова [472;473]. З точки зору міжрегіональних євроінтеграційних студій змістовними є видання І.Іванова [320;321], І.Бусигіної – регіони Європи [259].

Цікавим є і видання білоруських вчених “Расширение Европейского Союза: экономические и правовые аспекты (А. Дейнеко, Г. Забавский, Ф. Дмитракович) [450], де комплексно висвітлені питання соціально-економічного розвитку провідних країн Центральної та Східної Європи – кандидатів у Європейський Союз, показане їх місце і роль в процесах європейської економічної інтеграції.

З теоретико-методологічної точки зору у дисертаційному дослідженні використано також і праці таких відомих вчених міжнародників Росії, як П.Циганкова [530], Б.Топорнина [495], А.Мельвіля [441].

Автором дисертаційної роботи також були опрацьовані основні наукові дослідження російської наукової школи з лімології, вивчення кордонів та прикордонних територій, насамперед, це робота з питань теорії кордонів В.Колосова [378], історико-культурних, філософських узагальнень відомого вченого Д.Замятіна [314;315] і колективні видання за редакцією Л.Вардомського [262] щодо теорії та практики транскордонного, міжрегіонального співробітництва регіонів.

Українську історіографію з питань центральноєвропейського регіонального співробітництва вважаємо за доцільне виокремити на наступні сегменти: питання геополітичних змін на континенті, власне аналіз Вишеградського об'єднання в цілому, роботи з двосторонніх зв'язків, праці з питань європейської інтеграції, роботи з проблемних питань східного розширення ЄС і його наслідків, наукові розвідки з питань кордонів та проблем прикордоння ЄС та України, аналітичні дослідження з питань євроінтеграції, регіоналізму, транскордонного співробітництва.

Проблемним питанням вивчення геополітичних змін на європейському континенті і у більш ширшому глобальному контексті, присвячені роботи Б.Парахонського [430;431], О.Дергачова [289], А.Гальчинського [271;272], М.Дністрянського [295;296], М.Вегеша [264], О.Горенко [282;283], А.Філіпенко [517], Ю.Пахомова, Г.Павленко [529], С.Соколенко [474], С.Трояна [498]. Варто також відзначити дослідження С.Трохимчука [497], О.Івченка “Україна в системі міжнародних відносин: історія, ретроспектива та сучасний стан”[322].

Проблемні питання регіонального виміру зовнішньої політики України в Україні вивчається лише у форматі складової загальної історії тієї чи іншої держави регіону. Аналіз української історіографії стосовно дослідження Вишеградської четвірки – як міжнародної регіональної інтеграції країн

Центральної Європи свідчить про сумні факти непорозуміння важливості вивчення регіонального, міжрегіонального факторів у загальній системі міжнародних відносин. Так, в Україні на сьогодні, у 2008 році все ще бракує академічного рівня комплексного характеру монографічних видань виключно з країн Вишеградської четвірки.

Дослідження, публікації з Вишеградської, центральноевропейської тематики мають поодинокий, фрагментарний характер. Переважна більшість видань сфокусована на дослідженні питань двостороннього співробітництва чи окремих аспектів співпраці певних країн Центральної Європи. А монографічні видання включають центральноевропейський регіон у підрозділи, де розглядаються чи ті інші окремі напрями співпраці. Безпосередньо історії об'єднання Вишеградська четвірка присвячена кандидатська дисертація Д.Мороза [416].

Актуальність вивчення питання регіональної інтеграції країн Вишеграду визначається власне і логікою загальноєвропейського інтеграційного розвитку, і настане час коли Україна усвідомить важливість регіону Центральної Європи, і можливо тоді в Україні буде створено серйозні академічні установи і наукові заклади, які системно і комплексно вивчатимуть виключно історію країн Центральної Європи і безперечно сформується вітчизняна наукова школа з лімології.

Рівень вивчення проблематики Центральноевропейського регіону (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) в українській історіографії залишається недостатнім. В Україні не існує потужних академічних науково-дослідних установ, які б системно вивчали виключно проблемні питання країн Центральної Європи. І як негативний наслідок цього становища – немає академічного рівня, монографічних праць, щорічників з сучасної центральноевропейської проблематики. Наявними є наукові відділи в структурі НАН України, де центральноевропейські студії презентовані у вимірі двосторонніх зв'язків України і країн Центральної Європи чи у

контексті конкретних окремих регіональних проблем з питань міжрегіонального економічного співробітництва, міграції, меншин тощо.

Питання сучасної історіографії країн Центральної Європи висвітлюються у відповідних розділах кандидатських чи докторських дисертацій, які присвячені двостороннім міждержавним зв'язкам України. Поза увагою вчених України залишається порівняльний аналіз історії країн Центральної та Східної Європи.

Найбільш комплексно в українській історіографії презентовані роботи двосторонніх відносин українсько-польського виміру: праці львівської наукової школи Л.Зашкільняка, М.Крикуна; монографія львівських науковців К.Кіндрата та С.Трохимчука [497], праці Л.Чекаленко [532], Я.Ісаєвича, М.Кірсенка, В.Гевко [273;274]; українсько-угорські відносини представлені доволі потужним масивом гунгарологічних студій: перш за все це праця Д.Ткача “Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій” [489], публікації і розділи в колективних монографіях автора дисертаційної роботи А.Головача [281], І.Бабинець [243]; українсько-словацький вимір представлений найбільше за кількістю видань, зокрема, це праці С.Віднянського [265;266], І.Вовканича [267], С.Мітряєвої, В.Приходько [447], І.Сюсько [486]; українсько-чеський вимір двосторонніх зв'язків досліджують Л.Кіцила, С.Мотрук [418], В.Андрейко [240]. Цілісний, системний аналіз українсько-чеського міждержавного співробітництва за період 1991-2005 років, здійснено Романом Корсаком [385].

Анотовані історичні хроніки участі України в сучасних міжнародних відносинах розроблені науковцями Інституту історії України НАН України “Україна і Європа”, “Зовнішня політика України в умовах глобалізації (1991 - 2003). Міждержавні відносини країн Центральної Європи та України презентовані також у наукових виданнях Інституту історії НАН України: “Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки й знахідки”, у публікаціях Дипломатичної Академії “Науковому віснику Дипломатичної академії України”. На особливу увагу заслуговує блискуча за концептуальним

узагальненням системи міжнародних відносин робота київського вченого Валентина Хоніна “Теорія міжнародних відносин”[524].

Незважаючи на значну кількість саме публікацій з деяких проблемних питань країн Центральної Європи у таких фахових наукових виданнях України, як “Міжнародні зв’язки України”, “Політика і час”, “Регіональна економіка”, “Стратегічна панорама”, “Політична думка”, вагомих наукових монографічних досліджень явно обмаль.

На сьогодні, комплексного академічного рівня дослідження сучасного процесу зміни геополітичної ситуації в Центральній та Східній Європі внаслідок розширення ЄС на Схід, вченими України поки що не зроблено. Стосовно вивчення певних аспектів цього комплексного питання, перш за все, слід відзначити ґрунтовне монографічне дослідження Інституту національних відносин і політології НАН України “Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти” (2002 р.) та роботу О.Ковальнової “Стратегії європейської інтеграції: як реалізувати європейський вибір України” [375].

У 2007 році вийшла друком монографія Г.Зеленько “Політична “матриця” громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України”, яка присвячена порівняльному аналізу (на прикладі країн Вишеградської групи та України) сукупності політико-правових інститутів та механізмів, під впливом яких перехідні суспільства набувають рис громадянського [318].

Першою вагомою комплексною роботою, де не тільки досліджено питання економічного, політичного вимірів співпраці, прикордонних питань, але в якій прогнозувалися проблеми розвитку співпраці України на західному напрямку в умовах безпосереднього сусідства з ЄС, стало колективне видання міжнародної групи експертів “Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами” (декілька підрозділів якого написані автором дисертації) [459].

Цікавими є наукові видання Національного інституту стратегічних досліджень, які містять глибокий і цікавий аналіз різних сучасних аспектів впливу “східного” розширення Європейського Союзу на Україну. Безперечно, заслуговують уваги і видання – науковців Інституту світової економіки та міжнародних відносин та Інституту історії України НАН України, зокрема, що стосується ґрунтовного аналізу, міжнародних відносин в Європі в контексті розширення Європейського Союзу та вивчення складних і проблемних питань соціально-політичного виміру адаптації держав ЦЄ до стандартів ЄС. Деякі аспекти проблематики розширення ЄС саме в контексті інтеграції держав ЦЄ до ЄС, проаналізовані дослідниками в спеціалізованому виданні Представництва Європейської Комісії в Україні в формі аналітичного щоквартальника, де саме перший номер присвячено питанням розширення ЄС [461], а також у в фахових виданнях “Політика і час”, “Національна безпека і оборона”.

Більш докладно політика східного розширення ЄС висвітлена у дослідженнях – кандидатських дисертаціях Н.Буренко [258], Т.Герасимчук [277]. Так, Т.Герасимчук присвятила окремий розділ східній політиці ЄС. Заслугою дослідниці є також і те, що на основі системного підходу досліджено реалізацію країнами Центральної Європи євроінтеграційної стратегії, цілісно розглядається питання досягнення країнами Вишеграду стратегічної мети – повернення в лоно європейської цивілізації [277].

Серед наукових здобутків української історіографії, монографічних праць, присвячених східному розширенню ЄС є лише дослідження В.Копійки. Всі інші лише опосередковано торкаються окремих проблемних питань чи то європейської інтеграції, чи проблем адаптації країн Центральної Європи до норм ЄС. У роботі В.Копійки аналізуються етапи розширення ЄС, окремий параграф присвячено саме східному розширенню ЄС [381].

Важливо підкреслити, що в Україні у 2006 році відбулось перше і єдине як на сьогодні серйозне предметне наукове обговорення вітчизняними та закордонними вченими, науковцями академічних інституцій, дослідниками,

експертами, за участю представників дипломатичних місій - проблемних питань саме співробітництва країн Вишеградської групи [864]. На інших міжнародних форумах в Україні питання центральноєвропейських країн розглядається у білатеральному форматі і у суто прагматичному контексті завжди актуальних питань – кордонів, міграції, меншин, безпеки, економічного співробітництва тощо.

Аналіз теоретичних моделей інтеграційних процесів, зокрема, європейської інтеграції, дозволяє дослідити власне динаміку інтеграційного процесу. В Україні, це вивчається переважним чином як міжнародна інтеграція. В цьому контексті привертає уваги цікаві наукові розвідки теоретичних моделей інтеграції О.Ковальової [373;374;375], порівняння теорій європейської інтеграції І.Піляєва [437;438]. Таким чином, вітчизняними ученими здійснюється на сьогодні прискіплива характеристика наявних інтеграційних моделей Євросоюзу, що в свою чергу формує вітчизняну школу “європейських студій”.

Дослідження теорії і практики участі регіонів України у міжрегіональному, транскордонному співробітництві представляє вагомe значення для розробки і реалізації стратегії зовнішньої та внутрішньої політики України на сучасному етапі. З точки зору наукових розробок з цієї тематики, слід відзначити, з одного боку - все ще недостатню кількість комплексних монографічних досліджень, з іншого – велику кількість публікацій стосовно розвитку транскордонного співробітництва. В контексті опрацювання автором потужного доробку досліджень з питань єврорегіонів України, вивчення проблематики єврорегіонів у вітчизняній науці можливо поділити на два досить коректні, як на нашу думку, сегменти.

По-перше, (і це на жаль становить левову частку публікацій) це ідеалізація вітчизняними дослідниками досвіду єврорегіонів України. Не тільки спрощено характеризуючи досвід єврорегіонів України, але і штучно поєднуючи транскордонну співпрацю міждержавного і міжрегіонального рівнів з метою презентації “кращих практик” такої транскордонної співпраці

України, по суті у результаті як нівелюється проблематика дослідження, так і визначається непорозуміння суттєвих характеристик дії єврорегіонів.

По-друге, як позитивний “прорив” за більш ніж десятирічний період, саме протягом 2003-2004 років з’явилися перші наукові академічного рівня дослідження, в яких не тільки акумулюється досвід єврорегіонів Європи, але і визначаються конкретні проблеми та рекомендації прагматичного характеру щодо їх розбудови на прикордонні України - видання Інституту регіональних досліджень – праці Н.Мікули [409;410].

Характеристику змін у міжрегіональному, транскордонному співробітництві України після розширення ЄС подано у розділах двох монографічних видань НІСД “Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки” за 2005 і 2006 роки [510].

Розробки і втілення принципово нових підходів до розвитку єврорегіонів зокрема і транскордонного співробітництва України взагалі в умовах розширення ЄС вимагають радикальні зрушення в геополітичній ситуації на європейському континенті та зміна статусу західних центральноєвропейських сусідів України після їх вступу до європейської спільноти. *Роль і місце єврорегіонів в сучасній системі міжнародних відносин*, яка динамічно змінюється, потребують глибокого наукового вивчення на основі нових методологічних підходів з врахуванням реалій сьогодення і стратегічної перспективи України, синтезу різноманітних аспектів визначальних тенденцій глобального і регіонального розвитку.

Втім, дослідження міжрегіонального, транскордонного співробітництва в Україні, виокремлення ролі і значення міжрегіональної співпраці між Україною та державами ЦСЄ за нових геополітичних умов на континенті ще потребує ґрунтовних комплексних розвідок. Лише зазначимо, що саме в цьому контексті є вельми важливим вивчення наукових доробок представників так званої європейської школи з регіоналістики.

Питання кордонів, особливо в регіоні Центрально-Східної Європи, було і є одним з “найчутливіших” питань новітньої історії - як у ХХ, так і у ХХІ

століттях. Дослідження кордонів, теоретичні пошуки та узагальнення розвитку прикордонних регіонів все ще не стали об'єктом ґрунтовних, комплексних аналітичних, досліджень вітчизняних науковців.

Вітчизняна наукова школа з лімології - як системне, комплексне наукове вивчення питань усього периметру прикордоння України та кордонів взагалі в Україні – лише формується. Немає академічних, монографічних наукових досліджень стосовно комплексного вивчення теорії та практики кордонів, прикордонних регіонів. Наявними є дослідження економіки деяких прикордонних регіонів, історичні екскурси формування кордонів України. Більше того, відсутність вітчизняних наукових ґрунтовних розробок з питань лімології є своєрідною сумною проекцією сучасної політики – як відсутності науково і виважено обґрунтованих позицій щодо компетентного вирішення актуальних прикордонних проблем України на сьогодні.

Заслужують на увагу публікації незалежного культурологічного журналу Ї (Львів), де питання кордонів, їх дослідження, сучасний стан - мають здебільше філософський вимір. Саме на сторінках цього видавництва в Інтернеті (проект - Інтеграція з ЄС, НАТО, Кордон) щоденно акумулюються актуальні питання кордонів, історії кордонів прикордонної політики країн Європи, включно і України [442;500;507;508]. Серйозним доробком є проект Центру миру, конверсії та зовнішньої політики (Київ) “Кордони України” [384].

Безпосередньо, питанням безпеки в Україні присвячено роботи Національного інституту стратегічних досліджень, де в контексті аналізу питань загального характеру, значну увагу приділяється і питанням стратегій національної безпеки держав ЦСЄ, питанням взаємозв'язку проблем інтеграції та безпеки на регіональному рівні, деяким питанням західних кордонів України в контексті розширення ЄС (насамперед, це дослідження Олександра Власюка, Любомира Токаря, Анатолія Гуцала), а також і тематичні видання (в контексті розширення ЄС та дослідження наслідків його для України) Українського Центру економічних і політичних досліджень “Національна

безпека і оборона”, аналітичні розвідки І.Березовського [247], В.Коваленко, В.Кривенко [376], на сторінках видання “Науково-практичного журналу”, ґрунтовні дослідження О.Хомри [522;523] та М.Товта [490;491] щодо питань нелегальної транзитної міграції на прикордоннях України в контексті аналізу національної безпеки країни (“Стратегічна панорама”, “Проблеми міграції”).

В контексті ґрунтового аналізу безпосередньо проблем безпеки прикордонних регіонів необхідно відзначити збірник наукових праць вчених України, Росії, Білорусі та Молдови стосовно характеристики міграції на прикордонних регіонах. Український вимір цього питання презентовано дослідженням докторів наук, С.Пирожкова [406] та О.Малиновської щодо виокремлення питань прикордонного режиму та міграції населення України [398].

Втім, комплексного аналізу питань безпеки та визначення конкретних шляхів щодо радикальної зміни ситуації, насамперед, у західних прикордонних регіонах України, саме на новому східному кордоні ЄС та новому західному кордоні України, ще бракує. По-перше, аналітичні розвідки науковців як західноєвропейських центрів досліджень, так і вітчизняних експертів містять не аналіз причин цих вищезазначених негативних явищ, а наслідки. Поза як міграція та її різновиди - нелегальна, нелегальна трудова, чи проблеми реадмісії, біженців тощо – це не причини, а наслідки. По-друге, більшість досліджень за своїм характером є односторонніми і вкрай емоційними, в тому плані що кожна сторона бачить ці проблемні питання лише із свого боку кордону, не досліджуючи це питання комплексно як інтереси суб’єктів взаємовідносин по обидва боки кордону.

Ґрунтовні наукові дослідження щодо взаємодії України з Європейським Союзом та з державами Центральної Європи, презентовані в формі матеріалів міжнародних наукових конференцій [859-885]. За чисельністю і різноплановою тематикою слід відзначити публікації збірників наукових конференцій Ужгородського філіалу Національного інституту стратегічних досліджень: “Україна та Словаччина напередодні введення візового режиму:

двосторонні відносини та прикордонне співробітництво” (2000) [877]; “Угорщина на шляху до Шенгену: виклики для України» (2001) [875]; “Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці?” (2002) [859]; “Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України” (2003) [864]; “Регіональна політика ЄС після його розширення” (2004) [873]; “Малий прикордонний рух: відповідь на виклики Шенгену” (2007) [867].

В рамках проекту “Карпатський Євро регіон: виклики і перспективи” у співпраці Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень в м. Ужгороді зі Словацькою Асоціацією зовнішньої політики (м. Пряшів) було опубліковано чотири видання з проблемних питань Карпатського Євро регіону [880-882]. Цікавими, різноплановими є видання міжнародних конференцій Інституту Історії НАН України [876], Ужгородського Національного Університету [862;863;865;868;878], які присвячені сучасним проблемам країн Центральної Європи.

1.3. Теоретико-методологічні засади наукового дослідження

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить система загальнонаукових і спеціальних методів, принципів та підходів, які є засобами наукового пошуку суспільних процесів. Враховуючи проблематику докторської дисертації, в ході наукового дослідження застосовувалися поряд із загальнонауковими, також використовувались і спеціальні, прикладні методи: структурно-функціональний аналіз, порівняльний, системного аналізу, історичний, статистичний, логічний тощо.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичні принципи наукового пізнання: принципи історизму, науковості і об’єктивності, що дає можливість розглянути міжнародні, міждержавні відносини країн Центральної Європи на тілі загальноєвропейського

інтеграційного процесу. Комплексне вивчення проблемних питань міжрегіональної інтеграції країн центральноєвропейського регіону було здійснено із використанням загальнонаукових (типологія та класифікація), міждисциплінарних (системно-функціональний і структурно-системний підходи) та історичних (проблемно-хронологічний та ретроспективний) методів наукового дослідження.

Висвітлення конкретно – історичного контексту міжрегіональної інтеграції країн Центральної Європи стало можливим шляхом використання принципу історизму. Принцип багатофакторності передбачав вивчення усього комплексу факторів (внутрішніх і зовнішніх, суб'єктивних, регіональних і геополітичних, економічних, гуманітарних та інших), що впливають на формування і еволюцію відносин України та Європейського Союзу.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження складають і сучасні концепції регіоналізму, теорія інтеграції, праці вітчизняних і зарубіжних вчених із проблем дослідження. Базовим методом дослідження є системний підхід, що дозволило провести структурно – функціональний аналіз зовнішньополітичних реалій, з застосуванням порівняльного, загальнологічного, проблемно-історичного, аналітико-прогностичного підходів, які дозволили провести комплексне дослідження міжрегіонального співробітництва країн Вишеградського групи.

Використано і методи наукової абстракції, аналізу та синтезу, метод поєднання історичного й логічного, а також методи порівняльного аналізу, кількісного та якісного аналізу, статистичні методи. З метою дослідити процеси співробітництва та інтеграції в центральноєвропейському регіоні з урахуванням впливу географічних, політичних та інших чинників автором був застосований геополітичний аналіз. Для аналізу окремих аспектів теми були використані методи та засоби з концепції діалектичного взаємозв'язку внутрішньої та зовнішньої політики, методи аналізу ситуацій та змісту (контент-аналіз, аналіз даних щодо подій в світі), а також аналіз процесів формування та здійснення зовнішньої політики держави.

Запропоновано авторську концепцію стосовно формування як нової Центральної Європи, так і нового східного кордону ЄС, визначено наслідки східного розширення Європейського Союзу для України взагалі і її регіонів зокрема. Багатоплановість визначеної проблеми зумовила використання міждисциплінарного підходу та інструментарію суміжних дисциплін, як історія і теорія міжнародних відносин, політологія, культурологія та економіка.

Теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження базуються на *міждисциплінарному підході*, що дає можливість комплексно враховуючи дію чинників економічного, інституційного, політичного характеру, проаналізувати всі складові євро інтеграційного процесу країн Центральної Європи. Використання насамперед, *системного підходу*, який по суті і є основою методології цього наукового дослідження, сприяло чіткій постановці наявних проблем і логічній характеристиці шляхів їх розв'язання.

Разом з тим, важливою складовою новітніх пошуків інтеграційних теорій, які б адекватно пояснювали сучасні процеси європейської інтеграції чи окреслювали б чіткі дороговкази майбутнього розвитку східного розширення ЄС чи власне розвиток центральноєвропейського регіону є усвідомлення *поліваріативності тлумачення ролі і значення суб'єктів міжнародних відносин*. “Європа не буде створена швидко чи згідно єдиного плану. Вона буде побудована через ті послідовні досягнення, які слугуватимуть основами реальної солідарності” - Р.Шуман [90,С.15].

Вищезазначена теза, по суті, перший принцип Декларації Р.Шумана чітко і логічно з'ясовує власне сутність європейського інтеграційного процесу, більше того, в теоретичному вимірі – по-перше, доводить недієздатність федералістського підходу саме на початковій фазі розвитку європейської інтеграції – як неможливість створення федеративної супердержави попри існування наявних успішних моделей федеративного устрою у світі.

По-друге, цей принцип відображає сутність філософії розвитку європейської інтеграції, а саме передування практики, а не формування апріорі

ідеологом чи теоретичних конструкцій, яким має слідувати практика. По суті, концептуально теорії інтеграції ані на початку творення форм європейської інтеграції, ані на сьогодні не виступали і не слугували детермінантами політичних рішень.

По-третє, власне предмет дослідження в теорії євроінтеграції – еволюція, складові, механізми дії Європейського Союзу, свідчить про наявність відмінних один від одного наукових думок. Насамперед, ці тлумачення стосуються якісного визначення ЄС поряд з іншими міжнародними, скоріше міжурядовими організаціями світу як *primus inter pares*. Інші думки – це тлумачення європейської інтеграції як одного з сегментів регіональних інтеграцій світу чи навпаки виділяється унікальність євроінтеграційного процесу у всесвітньому масштабі.

Зауважимо, що на принципові питання політичної теорії європейської інтеграції нема одностайного погляду, фактично і навряд чи він можливий. Філігранно була розроблена перш за все економічна теорія європейської інтеграції, і це цілком зрозуміло. Згідно головних положень теорії інтеграції, євроінтеграція спочатку вбачалася на кшталт об'єднання на взірць США чи радикального заперечення - чому цей шлях не є прийнятним для Європи.

На нашу думку, зважаючи на динамічну еволюцію якісних характеристик ЄС, бажаним є застосування *комплексного підходу* до вивчення євроінтеграційного процесу, *мультикаузального підходу*, з'ясування мережі взаємозалежних причин історичних змін що, з точки зору методології дослідження дає можливість осмислення євроінтеграції - *як цілісного процесу, якому притаманна внутрішня логіка розвитку*, з виокремленням специфіки, динаміки зміни його якісних характеристик.

Вкрай необхідним є аналіз теорії європейської інтеграції, її ключових положень, які на сьогодні ще продовжують дискутуватися і які застосовуються в тій чи іншій мірі для пояснення деяких складних явищ сьогодення – насамперед, міжнародних відносин в Європі. Виокремлюючи *проблемні питання складної багатогранної мозаїки теорії євроінтеграції*, які

потребують комплексного дослідження – можемо формулювати концептуальні узагальнення певних конкретних сегментів східного розширення ЄС – зокрема, взаємовідносини ЄС і України, східне розширення ЄС, проблемні питання нових східних кордонів Європейського Союзу тощо.

Факт, що на сьогодні існує чимало теоретичних узагальнень стосовно процесу розвитку інтеграції суверенних держав Європейського співтовариства, надалі – Європейського Союзу, а також наукових розвідок щодо еволюції теоретичних підвалин євроінтеграційного процесу. Більше того, за істотної радикальної зміни геополітичної ситуації на європейському континенті на зламі ХХ-ХХІ століть, а також внаслідок поступового динамічного формування (зауважимо, що цей процес відбувається саме тепер) нового суб'єкта міжнародних відносин у глобальному вимірі – Європейського Союзу, на початку ХХІ століття вчені намагаються узагальнити теоретичні моделі інтеграції, чи у найкращому випадку – розробити нову модель.

Втім, зрозуміло, що це вельми складне завдання, позаяк розробка новітньої теорії євроінтеграції вимагає не тільки застосування *комплексного підходу у методологічному сенсі*, але також необхідно враховувати дію чинників об'єктивного внутрішнього розвитку ЄС поряд із аналізом дії чинників безпосереднього зовнішнього характеру, які теж динамічно змінюються у системі міжнародних відносин.

Питання ідентичності, формування політичної культури є вкрай важливим для розвитку громадянського суспільства. Культура і природа по суті, це два параметри того простору, в межах якого виникає та *розвивається будь-який народ*. Питання полягає в тім, як взаємодіють ці два параметри і як вони впливають на специфіку та долю культури, яка існує в межах конкретного простору в контексті взаємодії із середовищем, на процесі “відтворення” унікальності в контексті цієї взаємодії.

Культура виникає та розвивається на певному географічному просторі, специфіка якого суттєво відбивається на характерних рисах, формах самої культури, а розуміння характеристик географічного простору допомагає

побачити *історичну геокультурну проблематику* Центральної Європи в її різноманітності.

Виокремлюючи конкретний географічний, а отже і *геополітичний простір* розширеного на схід ЄС, його специфіку, вважаємо за доцільне визначити, що як і будь-який простір, який розглядається не абстрактно, а із змістовно-предметної точки зору, є внутрішньо ієрархізованим і обмеженим, а також припускає наявність власного “центру”, своєрідної “точки відліку”, стосовно якої визначаються “координати” об’єктів у даному просторі. З точки зору дослідження геополітичної ситуації в регіоні Центральної Європи, особливо важливим є аналіз так званих *метакультурних систем*, в даному випадку - як *Захід і Схід*.

Виходячи з основоположної аксіоми, що Європа – це власне набір цінностей, вартостей, які є властивими для суспільства, і сприймаються як даність, зауважимо, що в нових геополітичних умовах Центральної Європи і Східної Європи, їх рубежів, фронтірів, неперевершене значення набувають так звані *культурні карти певного простору*.

В даному випадку, це не просто процес встановлення нового східного кордону ЄС, а потім його перенесення чи можливо знищення. Ні. Це набагато складніший процес. Це умови його виникнення, простір в якому він існував і буде існувати досить довгий час. Втім, не абсолютизуємо кордон як річ, яка живе сама по собі по своїм правилам та законам.

Важливо підкреслити, що існує зв’язок між специфікою *історико-географічного та геополітичного простору*, в межах якого формується та розвивається певний соціум, та її культурою, *культурним простором* - адже географічно визначена територія соціуму розташована не у вакуумі, а в оточенні інших культур. В цьому контексті з теоретико-методологічної точки дослідження виокремимо такий важливий феномен як *цивілізація* - як “одиниця виміру” історичного буття, суспільства з більш широкою довжиною як у просторі, так і в часі, ніж національні держави, чи держави об’єднані у

будь-які інші політичні союзи, як відзначав відомий науковець Арнольд Джозеф Тойнбі [493;494].

Згідно Тойнбі, для формування певного типу цивілізації потрібно, аби інтереси об'єднались у систему. Інтеграція якісних змін в економічних, соціально-культурних, технологічних та інших сферах розвитку у підсумку створює умови для “відбору” із системи інтересів сукупності цивілізаційних цінностей (орієнтирів), які поступово закріплюються в “генетичному коді” суспільства.

Такий процес свідчить про появу, власне, типу цивілізації, пов'язаного з переходом локально-цивілізаційних спільнот першого роду до спільнот вищого порядку. Виокремлення проблематики середовища в концепції Тойнбі є однією з найважливіших ідей в контексті ідеї розвитку суспільства - як цілісної системи - як процесу взаємодії, взаємовпливів внутрішніх і зовнішніх для нього факторів, або, говорячи інакше, як *процесу розвитку системи в контексті активно впливаючого на неї середовища*.

Спираючись на концептуальні положення Тойнбі, визначимо два важливих методи дослідження вченого, які на нашу думку, сприяють більш адекватному та комплексному аналізу *нового східного кордону ЄС*.

По-перше, це застосування вкрай важливого принципу у дослідженні нового географічного простору ЄС – як геополітичного та геокультурного простору, а саме *принципу альтернативності*. Одна з головних ідей концепції Арнольда Джозефа Тойнбі (що по суті, відрізняє власне не тільки поняття цивілізації з-поміж інших дискусійних його визначень, наприклад Освальда Шпенглера, а насамперед з'ясовує саму сутність концепції цивілізації) є, на нашу думку, так зване “подолання” фаталізму [494]. Згідно Тойнбі, завжди є можливість уникнути падіння у прірву. Все залежить від живого пульсуючого ядра історії - від людини, від того, чи вистачить їй духовних сил протистояти світовій ентропії.

По-друге, логічно, виходячи саме з принципу альтернативності історичного розвитку, Тойнбі справедливо утверджує, що динаміка життя не

зводиться до лінійних процесів, а в дійсності виявляється результатом складного взаємопроникнення явищ. Тільки з таким усвідомленням можливо зрозуміти те, що в суспільстві будь-який процес, несе в собі приховані нелінійні, певно, важливі параметри.

В контексті наукового дослідження кордонів, важливе значення має класифікація кордонів, що є однією з найбільш складних проблем компаративістики взагалі. Оскільки від цього залежить не лише вивчення сучасних кордонів, але й вибір орієнтирів для вдосконалення власної підсистем і практики його застосування.

Складність проблеми полягає в тому, що слід врахувати відповідні європейські традиції трактування кордонів, місця у ній національних теорій кордонів, які закріплені вже з XVII століття у національних правових системах. Важливого значення в цьому зв'язку набувають по-перше, критерії за якими здійснюється класифікація.

По-друге, типологія – яка виконує роль методологічної основи для класифікації, а також і вивчення теорій кордону є одним з головних детермінантів раціональної класифікації кордонів.

З врахуванням цих обставин, вважаємо за доцільне визначити класифікацію кордонів, як одну з найоптимальніших, яка була розроблена російськими дослідниками В.Колосовим та М.Мироненко [378]. Згідно запропонованої класифікації російських дослідників, можна виділити чотири теоретичних підходи, які використовуються нині у вивченні кордонів: історико-картографічний підхід, класифікаційний підхід, функціональний підхід, географічно-політологічний підхід.

В даному випадку ми не шукаємо, за виразом Нормана Дейвіса, блукаючі кордони Європи, а досліджуємо *новий східний кордон* Євросоюзу. Виходячи з основоположного висновку Нормана Дейвіса, що Європа – це власне набір цінностей, вартостей, які є властивими для суспільства, і сприймаються як даність, зауважимо, що вищезазначені теоретичні пошуки дослідження кордону повністю не вичерпують сутність нового східного

кордону ЄС. Позаяк в нових умовах Центральної Європи і його східних рубежів чи фронтірів неперевершене значення набувають так звані культурні карти певного простору [428].

Методологічно, дослідження, *нового східного кордону ЄС* - як підсистеми за умов наявного досвіду (маємо на увазі попередні розширення ЄС включно і трансформацію зовнішнього кордону ЄС на внутрішній кордон ЄС), важливо також і з точки зору його нового просторового середовища, позаяк він опиняється все ж таки в унікальному геополітичному, культурно-географічному мінливому як на сьогодні просторі Центральної Європи та Східної Європи, що в свою чергу вимагає комплексного дослідження його складових. Зрозуміло, що кожна підсистема є частиною більш широкої системи відносин і пов'язана з останньою генетично і функціонально. У той же час важливо підкреслити, що кожна підсистема є відносно незалежна, цілісна система відносин, що функціонує і розвивається згідно з власними закономірностями.

Тому, в даному випадку застосування поняття “підсистема” має значення лише у випадку, коли спеціально відмічається її приналежність до більш широкої системи, оскільки в інших відносинах вона багато в чому живе і діє як цілком самостійна система.

Загальнотеоретична *дефініція кордону* міститься у Методичних матеріалах з організації транскордонного співробітництва в Європі. Кордон розглядається перш за все як фізичне поняття та межа національної території, яке часто позначається покажчиками, визначаючими територію держави [57].

Кордони як рамки дії політичних систем виконують суттєву функцію держав, насамперед, як встановлення власної території в якості основи діяльності всіх систем та підсистем, на які теоретично розповсюджується національний суверенітет. *Кордони виокремлюють також і функції держав:* перелік обмежень для усіх систем і підсистем держави.

Важливим є застосування одного з важливих прогностичних методів – *системного підходу*. В цьому зв'язку слід відзначити той факт, що поняття

системи широко використовується в науці представниками самих різних теоретичних напрямів. Його загально визнаною перевагою є те, що воно дає можливість представити об'єкт вивчення в його єдності і цілісності, і, отже, сприяючи знаходженню кореляцій між взаємодіючими елементами, допомагає виявленню “правил” такої взаємодії. В даному випадку в контексті теоретичного обґрунтування, на нашу думку, головним є аналіз *нового східного кордону ЄС в динаміці* - як цілісного організму, що знаходиться в постійній взаємодії з навколишнім середовищем і що безперервно “звіряє” свої “відповіді” із станом і реакцією своїх елементів.

Згідно концептуальних положень одного з фундаторів загальної системної методології - Людвіга фон Берталанфі, щодо поняття “системи” є сукупністю елементів – найпростіших складових частини системи, що знаходяться у взаємодії один з одним. “Досліджуючи розвиток складних систем, як, наприклад, суспільство, організм, наукову і філософську доктрину, космічне тіло, необхідне постійно мати на увазі внутрішні процеси підбору їх елементів, а якщо вдається розкласти елементи далі, на елементи другого порядку, то і цих в їх ще більш вузькому середовищі, і т.д., наскільки дозволить досягнутий рівень прийомів аналізу” [530,С.170].

У цьому значенні кожний елемент системи може виступати як “підсистема”, що володіє своєю сукупністю елементів. “Середовищем” (зовнішнє середовище – як оточення системи і внутрішнє середовище – як контекст) є те, що впливає на систему і з чим вона взаємодіє [530,С.168-169].

Функція *нового східного кордону ЄС* в теоретичному плані характеризується щонайменше двома якостями - сутністю і конкретним змістом. Хоч сутність і зміст і з'єднані безпосередньо в явищі, вони в той же час знаходяться як би і поза одне одного, оскільки визначаються різними системами відносин. Цей поділ умовний, але він дає можливість за допомогою абстрагування однієї якості від іншої, їх вивчати у відносній незалежності один від одного глибше пізнати саме явище. Сутність нового східного

кордону, хоча і виражає найважливішу якість явища, але в, своєму “чистому” вигляді ніколи не виступає: вона завжди виявляється через конкретний зміст.

Оскільки зміни в суті явища порівняно рідкісні, а зміни в її конкретному змісті, навпаки, відбуваються значно частіше, то саме зміст і детермінанти його зміни викликають особливий дослідницький інтерес. В складному процесі взаємодії кордону із простором перша придбає певні форми, що володіють вже відомою незалежністю від змісту, власним рухом форми, своїми закономірностями, породженою вже в чималій мірі системно-структурними умовами. В даному випадку, під системно-структурними умовами розуміється характер структурних відносин, суб’єктів міжнародних відносин і потім кордонів в цій структурі і, нарешті, стан рівноваги системи.

На нашу думку, така типологізація сутнісних характеристик кордону, створює можливість об’єктивного наукового дослідження кордону за умов динаміки процесів європейської інтеграції, дослідження шляхів пом’якшення ефекту кордону, нейтралізацію різного роду бар’єрів, що можна досягти через домінування тієї чи іншої функції кордону.

Висновки до першого розділу

Новий європейський кордон – як просторова структура потребує комплексного вивчення. Очевидно, що дослідження кордонів та прикордонних територій, не слід ототожнювати безпосередньо з лінійним характером кордонів. Міждисциплінарний підхід щодо аналізу кордонів та вивчення так званої “проникливості” кордону дозволяє досліджувати кордон не тільки як лінійний простір між державами-сусідами, а враховує особливості культури, світогляду за умов використання цивілізаційно-релігійних критеріїв. З точки зору наукового аналізу важливими є дослідження і наступних функцій кордону: юридичної, економічної та контролюючої, а також військової та ідеологічної функцій. На сьогодні в межах Європейського Союзу функції кордонів у XXI столітті змінилися, кордони стають більш прозорими для

вільного пересування осіб, товарів, послуг і капіталу, що в кінцевому рахунку підсилює транскордонне/міжрегіональне співробітництво.

У 2003 році цей регіон отримав досить популярну назву “Нова Європа” у консервативних колах США, а також і у ЗМІ, і у більш ширшому політикумі. Це було викликано заявою міністра оборони США Дональда Рамсфелда на прес-конференції 22 січня 2003 року, що завдяки країнам “Нової Європи” – розширюється і посилюється американська присутність на континенті тобто виникає нова форма трансатлантичного союзу.

Опрацювання масиву неопублікованих та виданих документальних матеріалів з питань формування і сучасного розвитку Вишеградського об’єднання, слугувало основою дослідження власне історіографії питання, сприяло розкриттю процесу наукового осмислення проблем країн центральноєвропейського регіону в українській та зарубіжній історіографії. Для розкриття теми використано різноманітні за своїм походженням, інформаційною насиченістю та загальною спрямованістю документи та матеріали.

Порівнюючи історіографію дослідження науковців країн Вишеградського об’єднання, можна зробити наступні узагальнення. Переважна більшість наукових розвідок вчених Польщі по тематиці Вишеградського об’єднання має так званий східний вимір. Наявним є потужний масив насамперед, політологічної, а також історичної та економічної літератури з питань історичних, торгово-економічних зв’язків Польщі та України, сучасних проблем нового кордону Європейського Союзу.

Виключно історико-філософську, історико-культурну та економічну спрямованість наукових досліджень по темі Вишеградської співпраці, розвитку ідеї Центральної Європи презентують угорські дослідники. Чеські наукові студії з центральноєвропейської тематики за кількістю з-поміж цих чотирьох країн найменші, втім, наявними є монографічні видання по темі Центральної Європи суто політологічного характеру.

Словацька історіографія проблемних питань співпраці Вишеградської групи країн суттєво відрізняється від вище зазначених. Зокрема, тут присутній і східний вимір – великий за обсягом масив сучасних узагальнень і розробка рекомендацій щодо розвитку двосторонніх чи багатосторонніх відносин з Україною, а також і сучасного нового східного кордону ЄС. Словацькі дослідники активно виступають ініціаторами формування саме міжнародного за характером колективу вчених Європи та України, які досліджують проблемні питання Вишеградського об'єднання.

Історіографія зарубіжних, включно і російських дослідників презентована великим масивом історичних праць по окремим країнам центральноєвропейського регіону, чи у найкращому випадку – наявними є аналіз системи двостороннього міждержавного співробітництва.

Утім, цілісної академічного рівня монографічної праці – індивідуального чи колективного характеру, про історію, розвиток, особливості чи перспективи розвитку Вишеградського об'єднання в жодній з країн Центральної Європи поки що не існує.

Вивчення питання діяльності Вишеградської четвірки як регіонального міжнародного об'єднання чотирьох країн Центральної Європи – в Україні здійснюється поверхово і епізодично в форматі публікацій, які здебільше мають інформаційний характер і де переважно аналізується рівень соціально-економічного розвитку кожної з країн центральноєвропейського регіону.

Головним чином, ці видання є країнознавчими за своїм характером, і мова йде про внутрішню політику чи соціально-економічний розвиток окремих країн з Вишеградської групи, а не про співробітництво країн Вишеграду. Відсутні серйозні порівняльні дослідження країн Центральної Європи. Прагнення подолати однобічність підходу до проблем, які розглядаються, наукове дослідження має апріорі включати комплексний аналіз міжнародних відносин з урахуванням співвідношення і взаємодії геополітичних, політичних, соціально-економічних, етнокультурних та інших

факторів, що впливали і на сьогодні мають потужний вплив на вибір тієї чи іншої позиції чотирьох країн Вишеграду.

На сьогодні немає монографічних праць чи узагальнюючих наукових досліджень стосовно комплексного аналізу Вишеградської групи країн – як цілісної картини, насамперед, взаємодії чотирьох країн – Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини в складній системі міжнародних відносин. Історія, специфіка, напрями сучасного розвитку Вишеградського об'єднання ще не стали предметом серйозних наукових розвідок вчених України.

Теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження базуються на *міждисциплінарному підході*, що дає можливість комплексно враховуючи дію чинників економічного, інституційного, політичного характеру, проаналізувати всі складові євро інтеграційного процесу країн Центральної Європи. Використання *системного підходу*, який по суті і є основою методології дисертаційного дослідження, сприяло чіткій постановці наявних проблем і логічній характеристиці шляхів їх розв'язання.

Важливою складовою новітніх пошуків інтеграційних теорій, які б адекватно пояснювали сучасні процеси європейської інтеграції чи окреслювали б чіткі дороговкази майбутнього розвитку східного розширення ЄС чи власне розвиток центральноєвропейського регіону є усвідомлення поліваріативності тлумачення ролі і значення суб'єктів міжнародних відносин.

Розробка новітньої теорії євроінтеграції вимагає не тільки застосування *комплексного підходу у методологічному сенсі*, але також необхідно враховувати дію чинників економічного, інституційного, політичного характеру об'єктивного динамічного внутрішнього розвитку ЄС поряд із аналізом дії чинників безпосереднього зовнішнього характеру, які теж динамічно змінюються у системі міжнародних відносин.

Методологічно, дослідження, *нового східного кордону ЄС* - як підсистеми за умов наявного досвіду (маємо на увазі попередні розширення ЄС включно і трансформацію зовнішнього кордону ЄС на внутрішній кордон ЄС), є важливим і з точки зору його нового просторового середовища, позаяк

він опиняється в унікальному геополітичному, культурно-географічному мінливому як на сьогодні просторі Центральної Європи та Східної Європи, що в свою чергу вимагає комплексного дослідження його складових. Зрозуміло, що кожна підсистема є частиною більш широкої системи відносин і пов'язана з останньою генетично і функціонально. У той же час важливо підкреслити, що кожна підсистема є відносно незалежна, цілісна система відносин, що функціонує і розвивається згідно з власними закономірностями.

Наслідки процесу розширення ЄС для України зумовлюються внутрішніми структурними, інституційними змінами всередині ЄС, включно і новітньою східною політикою ЄС яка вже на сьогодні потребує реформ.

На наш погляд, глибоке переосмислення ролі і значення цього невеликого, але вкрай важливого регіону в центрі Європи, в контексті максимального врахування всієї сукупності реалій і факторів, більше того за умов виокремлення альтернатив історичного суперечливого за характером розвитку держав Центральної Європи, дає можливість формулювати нові підходи до вивчення Центральної Європи а також і України, за умов поглиблення та розширення євроінтеграційного процесу.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Як реальний історичний регіон Центральна Європа існує, але важко його окреслити, адже це не географічне поняття з чітко визначеними кордонами, а в історико-культурному сенсі кордони є ще ширшими. В даній роботі країни Центральної Європи – це Республіка Польща, Угорська Республіка, Чеська Республіка та Словацька Республіка.

Протягом десятиліть чітко сформувалося два *концептуальні узагальнення* (зрозуміло, що ідеологем чи політичних претензій є забагато). Перший – спрямований на *домінування*, другий – спрямований на *захист*. Концепція Міттелевропа по суті, була відображенням німецько-російської боротьби за цей регіон, його розглядали як стратегічний плацдарм для завоювань. Після Другої світової війни цей регіон підпав під зону впливу Радянського Союзу із насадженням відповідної ідеології, отже зусилля країн регіону Центральної Європи були спрямовані спочатку на опір радянському режиму у 1956 році у Польщі та Угорщині, у 1968 році у Чехословаччині і звісно починаючи з 1989 року за сприятливих зовнішньополітичних обставин - країни Центральної Європи чітко визначили свою стратегічну мету – якнайшвидшу євроатлантичну інтеграцію.

Внаслідок геополітичної сегментації Центральної та Східної Європи наприкінці ХХ і на початку ХХІ століть завершився процес формування *нової Центральної Європи*, точніше оновленої Центральної Європи, процес “повернення” якої до Європи лише тепер реально розпочався.

Саме у теоретико-методологічному вимірі, згідно теоретико-методологічних узагальнень видатного вченого А.Тойнбі, вважаємо за доцільне сформулювати наступну гіпотезу, а скоріше концептуальне

узагальнення, яке сформувалося внаслідок роботи автора над дисертаційним дослідженням.

Формування нової Центральної Європи на зламі століть є багатовимірний процес, функціонуючий за внутрішньою логікою розвитку - як розвиток цілісного організму, що знаходиться в постійній взаємодії з новим геополітичним та гео економічним простором ЄС, який буде безперервно “звіряти” свої інтереси і безперечно “відповіді” із станом і реакцією своїх новітніх елементів – країн Центральної Європи.

На нашу думку, проблема типологізація регіону, класифікація його складових, має відбуватися у контексті як максимального врахування історичного досвіду цього регіону, так із точки зору чіткого виокремлення сучасних і доленосних дороговказів його майбутнього розвитку. Так, у третьому тисячолітті, в процесі аналізу зміни геополітичної ситуації внаслідок поглиблення та розширення Євросоюзу, 1 травня 2004 року де-юре відбулася геополітична сегментація регіону на Центральної та Східної Європи, відбувся його розпад на окремі сегменти (Центральна Європа, Східна Європа) як у географічно-просторовому, так і соціо-економічному та політичному вимірах. Зрозуміло, що новий кордон Центральної Європи, який формується і не збігається з культурними кордонами Європи, на нашу думку, є не тільки простим лінійним простором чи просторовим бар’єром, який до речі досить чітко відмежовує в даному випадку регіон Центральної Європи та Україну.

По суті, в центральноевропейському регіоні відбулася чітка структуризація геополітичного простору Центральної та Східної Європи, наслідки якої вже на сьогодні мають і в перспективі матимуть безпосередній потужний в більшій мірі негативний вплив зокрема і для України. Можливо коректнішим буде визначити ці події як природний і закономірний процес “повернення” країн регіону до Європи, як зникнення розподільчих ліній в Європі. Втім, досить рельєфні проблемні питання, реалії сьогодення потребують глибшого, комплексного дослідження (територіальних, соціо-економічних, етнокультурних, геополітичних складових) сучасного

євроінтеграційного процесу країн Центральної Європи. Вивчення цієї проблеми набуває особливого, вкрай актуального значення для України, позаяк вже сьогодні є наявними (здебільше негативного характеру) безпосередні наслідки розширення Євросоюзу на Схід.

Якщо геополітичний простір, який досліджується у динаміці його розвитку, є мінливим і може внаслідок певних історичних обставин змінитись, тоді геокультурні образи, формуються більш довготривале і не зникають ураз. Так, геокультурний простір Центральної (Середньої) Європи як образ по суті, визначає також і масштаби нової Центральної Європи. Втім, зазначимо, що масштабний образ це Європа, а вже образи чи символи які задають внутрішні параметри країни, визначаючи також і її ідентичність.

На початку третього тисячоліття країни Центральної Європи повертаються на шлях європейської цивілізації, хоча як блискуче сформулював Мілан Кундера: “Центральна Європа палко бажала бути сконденсованим варіантом самої Європи в усьому своєму культурному розмаїтті – мала суперєвропейська Європа, зменшена модель Європи, що була б складена з держав, створених за одним правилом найбільша різноманітність у межах найменшого простору” [389]. Чи успішним буде цей шлях починаючи вже в рамках Євросоюзу покаже час, але успіх їх саме європейської за характером консолідації буде залежати від спроможності держав Центральної Європи “подолати” так звані одвічні образи, комплекси, які міцно зберігаються в історичній пам’яті народів регіону.

2.1. Обґрунтування політики східного розширення ЄС, обмеженість політики “сусідства” ЄС

Поглинання Європейським Союзом нового географічного простору Центральної Європи не вичерпує власне сутність сучасного процесу *modus agendi* перерозподілу сил та розширення зони впливу її інтересів, зокрема, на

європейському континенті. Річ у тім, що на нових східних теренах ЄС вже на межі XX-XXI століть “одночасно” і паралельно відбулися декілька важливих, сутнісних, системних процесів: з одного боку, так званої культурно-психологічної, економічної, політичної “адаптації”, системних перетворень держав Центральної Європи до європейських стандартів в широкому розумінні цього поняття (тобто не лише у категоріях копенгагенських критеріїв тощо). З іншого – відбувається складний багатовимірний процес як повернення держав центральноєвропейського регіону до загальноєвропейської цивілізації, а також здійснюється динамічне за характером і масштабами “опанування” з боку ЄС нового геополітичного простору.

Стратегічні імперативи посилення ролі і значення ЄС у глобальній міжнародній системі визначилися ще у XX столітті, коли ЄС вельми обережно, але поступово зміцнював свої позиції на міжнародній арені. Попри наявні традиційні дискурси досить суперечливого характеру у площині – дилеми поглиблення чи розширення Євросоюзу, слід відзначити, що розширення як і поглиблення, посилює власне ЄС і його позиції як формуючого суб’єкта міжнародних відносин.

Сучасна стратегія східного розширення Європейського Союзу на початку XXI століття відбулася у два етапи: у 2004 і 2007 роках. Безперечно, у найближчій перспективі процес розширення може продовжитись саме у балканському напрямку, насамперед, перш за все це стосується приєднання до Євросоюзу Хорватії. Адже приєднання Хорватії слугувало би оптимальною моделлю посилення позицій ЄС на Балканах, а також і прикладом для приєднання інших на сьогодні незалежних держав, а можливо і нових незалежних держав у найближчому майбутньому колишньої Югославії.

Специфіка саме східного виміру розширення Європейського Союзу визначається дією чинників внутрішнього та зовнішнього характеру.

По-перше, європейський політичний процес не існує окремо, ізольовано, адже паралельно відбувається дія інших потужних держав чи глобальних, багатосторонніх міждержавних структур. Розширення ЄС з історичної точки

зору було і є одним з найуспішніших політик європейської політики з метою посилення позицій ЄС у глобальному вимірі.

По-друге, відбулась зміна геополітичної ситуації в Європі, включно і в центральноевропейському регіоні як *causa sufficiens* в контексті розширення ЄС за рахунок європейської інтеграції країн Центральної Європи. Важливим було і власне бажання країн Центральної Європи приєднатися до ЄС.

По-третє, відбулась суттєва трансформація Європейського співтовариства протягом 80-90-х років ХХ ст. у напрямі формування Європейського Союзу як реального суб'єкта міжнародних відносин (зазначимо, цей процес і нині триває). На сьогодні пріоритетом Євросоюзу є внутрішня консолідація та стабілізація доленосних інституційних змін всередині Європейського Союзу.

Методологічно, зазначимо, що категорія “стратегічна політика”, як правило, застосовують до тих видів політики, які максимізують колективні довготермінові інтереси держав-членів ЄС. Термін “стратегічна політика” означає: а) наявність чітко визначених цілей; б) відповідність між декларованими цілями та політичною практикою. Стратегічна політика не передбачає якого-небудь конкретного бачення характеру інтересів та політики, обраної для їх задоволення [269].

Методологічно з точки зору аналізу раціонального та стратегічного спрямувань дій учасниками європейського політичного процесу, важливо відзначити мотиви політики розширення, в даному випадку проблемні питання *східного розширення ЄС*. Тобто чи були наявними стратегічно окреслені цілі і якими були і є стратегічні пріоритети розвитку Європейського Союзу. Підкреслимо, що власне вельми прискіпливий опис механізму та хронологій політики розширення ЄС вже досліджено у двох монографіях українських вчених О.Ковольової [373-375] та В.Копійки [380-382], отже в даному випадку автор дисертації вважає за доцільне зупинитися саме на концептуальному, теоретико-методологічному рівні оцінки політики розширення ЄС.

Окреслюючи перспективи об'єднання Європи, яке нині відбувається, Кшиштоф Пом'ян ще у 1990 році, відзначав: “Європейську спільноту інколи ототожнюють із Європою, проте вона ще не така. Вона щойно є її організуючим ядром. Щоб стати Європою, їй потрібно буде насамперед звикнути до об'єднання Німеччини, яке створить нові силові відносини між країнами-членами. І стосовно східного виміру розширення європейської інтеграції польський вчений продовжує – Їй потрібно буде одночасно зняти заборону на *цивілізаційну інтеграцію* колишніх комуністичних країн Центральної та Східної Європи” [443].

Аналіз історичної динаміки розвитку зв'язків ЄС з країнами Центральної та Східної Європи, дозволяє зробити висновок, що реально про розширення ЄС на схід – як початок підготовки країн колишнього “соціалістичного табору” до вступу до ЄС стратегічно та хронологічно визначається з 1994 року.

Більш чіткі рамки і детальні завдання були сформульовані вже у доволі амбіційному документі ЄС “Програма 2000”, фактично цей документ був оформлений у 1997 році як результат висновків, узгоджень по звітам Європейської Комісії [85;86]. Саме в цьому документі були чітко визначені поступові процедури, чітко визначалися конкретні можливості країн щодо вступу в ЄС, визначені були часові рамки, необхідність формування бюджету розширення, конкретні заходи щодо реформування структурних фондів. Тобто від цього часу можна говорити про реалістичний підхід стратегічного бачення ЄС свого східного розширення.

По суті, на початковій стадії формування взаємовідносин між країнами Центральної Європи та Європейським Співтовариством (надалі – Європейський Союз) не існувало чітко розробленої конкретної стратегії взаємовідносин в контексті євроінтеграції цих країн до ЄС. Більше того, не було визначеним і коло учасників конкретного етапу подальшого розширення ЄС. Вже з точки зору сьогодення, у 2008 році, за умов розширеного до 27

членів Євросоюзу, структурно ці взаємовідносини можна поділити на декілька етапів. Зрозуміло що цей поділ умовний.

Питання власне європеїзації країн-кандидатів під впливом розширення – це те наступне питання – яке сьогодні теж намагаються з’ясувати науковці. Саме це останнє питання – як концептуалізація цієї проблеми може бути корисною для країн не-кандидатів, а також сприяла би кращому розумінню системних змін в країнах ЦЄ в контексті розширення ЄС. 22 червня 1993 року Європейська Рада на своєму засіданні в Копенгагені визначила *принципи розширення Європейського Союзу*. Згідно з цими принципами країни Центральної Європи, які висловили бажання, можуть стати членами Європейського Союзу. За цього “приєднання може відбутися, щойно країна зі статусом асоційованого члена буде готова взяти на себе обов’язки членства й відповідатиме необхідним економічним та політичним вимогам” [105;106]. Ці вимоги включають стабільні демократичні інституції, повагу до меншин, існування ринкової економіки, здатної витримати конкурентний тиск у Союзі, спроможність дотримуватися цілей політичного, економічного і валютного союзу. Таким чином, на Копенгагенському самміті було визначено *критерії членства в Європейському Союзі*. Ці критерії, що отримали назву Копенгагенських критеріїв (Copenhagen criteria), стосуються:

- *політичних* (стабільність інститутів, які є гарантами демократії, верховенства закону, прав людини; поваги до прав меншин і їх захисту)
- *економічних засад* (існування функціональної ринкової економіки, а також здатність витримати весь тягар конкурентного тиску та силу ринкових стимулів у рамках Європейського Союзу,
- прийняття *принципів “спільного набутку” (acquis communautaire)* співтовариства, спроможність узяти на себе обов’язки членства включно з дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу), а також готовності виконувати належні зобов’язання [105;106].

Фактично, внаслідок здійснення розширення Євросоюзу на Схід, виникла принципово нова геополітична ситуація на Європейському континенті, що в

свою чергу наблизило кордон ЄС безпосередньо до кордонів України. Отже, на сьогодні сформований новий українсько-єсівський кордон.

Вступ, інтеграція держав ЦЄ до ЄС визначає також і необхідність для нових країн-членів ЄС встановлення більш жорсткого режиму у відносинах зі своїми сусідами, які залишаються осторонь процесу інтеграції. Внаслідок цього виникає цілком ймовірна небезпека формування на Європейському континенті нового різновиду ліній поділу Європи. Розширення ЄС на Схід супроводжувалося запровадженням візового режиму та Шенгенського візового режиму протягом 2003-2007 років, зміцненням прикордонного контролю, посиленням боротьби з нелегальною міграцією.

Всім іншим країнам, Європейський Союз запропонував так звану *політику сусідства* і в цьому плані вражає занадто широкий географічний масштаб сусідів [73]. Стратегічно ця політика не є транзитною, вона не визначає перехідного характеру до іншого, вищого рівня співробітництва, вона не є стратегічною, не визначає перспективи конкретних взаємовідносин у майбутньому і у найближчій перспективі теж. По суті, це навіть не політика, а директиви захисного характеру щодо керування новою ситуацією на найближчі декілька років. Підкреслимо, це досить невдала політика, але вона є і нею керується ЄС у своїй східній політиці включно. Отже, треба знайти ті бодай позитивні моменти в цих документах, які є вигідними для України.

Позаяк перспектива асоціації з ЄС у рамках зони вільної торгівлі та безвізового пересування громадян була замінена статусом сусіда та відповідно пропозицією разом з Білорусією і Молдовою і всіма іншими, скласти східне “коло друзів” Євросоюзу, ЄС чітко і однозначно висловився у програмі сусідства за *подальший динамічний розвиток міжрегіонального співробітництва* за умов фінансового забезпечення з сторони ЄС.

Сьогоднішнє майбутнє на східних теренах, принаймні на найближчі десять років, Європейський Союз формуватиме вельми обережно із своїм новим східним сусідом – Україною. Про це свідчать документи ЄС, виступи провідних політиків, власне реальна практика взаємовідносин між ЄС та

Україною. На сьогодні не здійснюється врівноваженої політики між сторонами стосовно з'ясування їх власних інтересів чи пошуків оптимальних для обох сторін форм взаємодії за умов врахування інтересів кожної з сторін. Україна і надалі активно розробляє “бізнес-плани” європейської інтеграції, вимагає повноправного членства в Європейському Союзі спираючись на власні інтереси. А Європейська Спільнота за умов наявності комплексу проблем на своїх східних кордонах, власних реформ та необхідності додаткового фінансування щодо адаптації нових членів, намагається якомога даліше відтіснити перспективи європейської інтеграції України, теж спираючись на свої власні інтереси.

Більше того, поряд із пріоритетом акцептацією саме на власні інтереси у обох сторін наявними є і сценарії імітації співпраці один з одним. Не має сенсу перераховувати так звані плани, програми дій чи так звані концепції, які з стратегічної точки зору не визначають перспектив європейської інтеграції України. Принципово повчальним в цьому контексті є досвід “забутого регіону” як для України, маємо на увазі досвід європейської інтеграції регіону Центральної Європи, досвід вивчення євроінтеграції якої всіляко підкреслюється в Україні, але так мало що з цього конкретно реально адаптується в нашій країні.

У найближчі роки ЄС намагатиметься передусім зміцнити власну безпеку зокрема і на нових східних кордонах. Тому основними проблемами, що їх вирішуватиме Європейський Союз з Україною, стануть проблеми нелегальної міграції та боротьба з міжнародною організованою злочинністю. Роль транскордонного співробітництва ЄС та України зростатиме з огляду на значний транзитний потенціал України, в цьому контексті транскордонне співробітництво має бути орієнтоване на перетворення кордону з бар'єру на шляху транспортних потоків на інтеграційний чинник, що стимулюватиме його розвиток.

Серед пріоритетів та напрямів нової політики ЄС, оприлюднених у Повідомленні Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту

“Розширена Європа – Сусідні країни. Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами” [73] (11 березня 2003 р.) зокрема, вказано, що “складовою частиною інтересів ЄС є співробітництво як на двосторонньому, так і на регіональному рівні”..., вельми амбіційною метою якого є “подолання докорінних причин політичної нестабільності, економічної уразливості...бідності і соціальної ізоляції”.

У Посланні Європейської Комісії “Підготовка до впровадження нового інструмента для сусідства” (1 липня 2003 р.) визначено, що основним завданням оновленого транскордонного співробітництва повинно стати досягнення цілей сприяння сталому економічному та соціальному розвитку прикордоння Європи, зокрема шляхом залучення економіки прикордонних регіонів “сусідів” до європейських ринків; спільне вирішення проблем довкілля, охорони здоров’я, організованої злочинності; забезпечення ефективності та безпеки кордонів, включно боротьби проти нелегальної міграції; сприяння людським контактам у прикордонні [63].

Факт, що основна тенденція сучасного етапу міжнародних відносин – незмінна із стародавнього світу, так як константним мотивом міжнародної політики залишаються національні інтереси, а суттю міжнародної політики – боротьба за владу і силу, - головним міжнародним актором, який визначає характер міжнародних відносин, залишається держава.

Головним регулятором залишається сила і баланс сил і лише поведінка держав і створених ними міжнародних союзів, об’єднань та інституцій, що на думку представників “політичного реалізму” детермінує міжнародну систему та її структури. Слід відділяти загальну характеристику міжнародних як міждержавних відносин від видової, де політичні відносини є підсистемою міждержавних.

Методологічно в ході наукового аналізу європейської політичної інтеграції необхідно виходити із наступного положення - політичні відносини утворюють найважливішу підсистему системи міжнародних відносин з власною структурою, функціями, процесом розвитку. Одна із найголовніших

функцій цієї підсистеми полягає в синтезі, детермінації, відбиванні всіх інших видів відносин, які виступають в якості самостійних підсистем в системі міжнародних відносин.

Питання розширення ЄС є актуальними у найближчій та довготривалій перспективі, адже причини посилення ролі ЄС, формування Євросоюзу як реального і потужного суб'єкта міжнародних відносин на світовій арені мають комплексний – глобальний характер. Факт, що попри певні витрати, стратегічно, з історичної точки зору всі розширення ЄС лише посилили Європейський Союз.

Східні межі розширення Євросоюзу офіційно були закріплені рішенням на Гельсинському самміті Європейської ради у грудні 1999 року. Практична реалізація цього доленосного документу відбулась у два етапи: 1 травня 2004 року із приєднанням 10 нових країн до ЄС (переважно більшість яких склали країни Центральної та Північної Європи) та 1 січня 2007 року, коли до ЄС приєдналися Румунія і Болгарія. На сьогодні і надалі у коротко та середньостроковій перспективі - головними питаннями для Євросоюзу стають консолідація та стабілізація п'ятого розширення, а також динамічний розвиток внутрішніх інституційних реформ. Зрозуміло, нині про шосте розширення ще немає мови, втім, це вже реалії на середню перспективу, після внутрішніх інституційних змін в ЄС, адже Ніщський договір розрахований на 27 країн-членів ЄС.

Політика розширення ЄС є найбільшим історичним успіхом європейської інтеграції взагалі. І цей процес триватиме і надалі. У найближчій перспективі – пріоритет матиме західно-балканський вимір. Цей процес розширення інтеграції Євросоюзу буде вже не таким масштабним, але поступовим і більш прискіпливим як з економічної, так і з політичної точки зору.

Хоча добре відомо, що пріоритет у політиці розширення ЄС завжди мали політичні, геополітичні фактори. До Європейського Союзу будуть приєднані Хорватія, Македонія, опісля Монтенегро, Боснія-Герцоговина і навіть Албанія,

тобто колишні держави Югославії. Їм навіть надали нового визначення “потенційний асоційований член”. Окремий випадок щодо приєднання до Євросоюзу це Туреччина. Саме у довготривалій стратегічній перспективі важливим для Європейського Союзу є приєднання Туреччини.

“Розширення допомагає ЄС своєчасно вирішувати нові економічні проблеми світового масштабу, - як зауважує комісар ЄС Оллі Рен. - Багато негативних прогнозів було оприлюднено перед розширенням, але жоден із них не справдився. Ми отримали ясне свідчення економічних переваг. Усі країни ЄС мають змінити негативне ставлення до розширення. Нам треба надати возз’єднанню Європи кредит довіри, вона цього заслуговує” [325].

Європейська Комісія оприлюднила Комюніке під назвою “Розширення, два роки по тому: економічні досягнення”, у якому йдеться про економічні перспективи. У нових країнах ЄС у період 1997-2005 рр. показники економічного зростання становили в середньому 3% на рік. Цей показник кращий, ніж у країн-членів ЄС-15 (у середньому 2,5%).

Але рівень безробіття складає 13.4%, тоді як в ЄС-15 цей показник становив 5.5%. Обсяги торгівлі (експорт плюс імпорт) сягнули в середньому 93% від ВВП, порівняно з 55% в ЄС15. Частка ЄС-15 у повному обсязі торгівлі зросла: від близько 56 % у 1993 році до 62 % у 2005 році. Нові країни ЄС-10 мають істотні торгові дефіцити, що типово для цього етапу економічного розвитку, а ці показники зменшуються (близько 3% від ВВП в 2005 році) [453].

ЄС-10 також привернув багато іноземних прямих інвестицій - 191 млрд. в 2004 році, або 40% від повного ВВП. Ці цифри дійсно вражають стосовно ЄС-10, але складають всього 4% від повного обсягу інвестицій в ЄС-25. У 2005 році обсяги річних трансферів збільшилися до істотних 2.1% ВВП в ЄС-10, а це тільки 0,1% річного ВВП у країнах ЄС-15. Розширення ЄС не створило економічних проблем і не стало причиною масових потоків міграції із сусідніх країн. Проте воно призвело до швидкого економічного розвитку у нових країнах членах ЄС-10 [453].

Дещо вражаючими є регіональні виміри розширення Європейського Союзу. Згідно даних Євростату у 2005 році регіональний ВВП із розрахунку на одного мешканця ЄС-25 коливався від 33% польському містечку Любельську до 278% у центрі Лондона. У середньому в ЄС-25 один регіон із семи мав показник вище 125%. Три лідируючі регіони - Лондон (278%), Брюссель (238%) і Люксембург (234%).

Серед 37 регіонів, де ВВП на одного мешканця перевищував 125%, сім - у Німеччині, шість в Італії, шість у Великій Британії, п'ять у Нідерландах, три в Австрії, два в Бельгії, два у Фінляндії, по одному в Чеській Республіці, Іспанії, Франції, Ірландії, Швеції та Люксембургу. У цій групі тільки один регіон із країни, нового члена ЄС: Чеської республіки - Прага (138%).

Слід зазначити, що в деяких регіонах на ВВП значно впливали сезонні потоки туристів. Шість найбідніших регіонів у *Польщі* - 3337% ВВП. Серед 60 регіонів нижче 75% ВВП: шістнадцять - у *Польщі*, сім у *Чеській Республіці*, шість в *Угорщині*, п'ять у *Греції й Італії*, по чотири в Німеччині, Франції (території за межами країни) і Португалії, три в *Словаччині*, по два в Іспанії, Естонії, Латвії, Литві й на Мальті. Найбідніший регіон серед країн - старих членів ЄС - *Норте* в Португалії (57%) [453].

2.2. Концептуальне обґрунтування проблемних питань центральноєвропейського регіону в контексті європейської інтеграції

З наявної палітри теоретико-методологічних узагальнень в контексті як поглиблення, а також і розширення Євросоюзу, виокремимо насамперед, три *базових концептуальних узагальнення*, використовуючи які теж можна охарактеризувати сутність євроінтеграційного поступу країн Центральної Європи.

По-перше, це *Європа “різних швидкостей”* (вперше як термін з’явився в “звіті Тіндемманса” (1975), і характеризує ситуацію, коли не всі держави-члени можуть або хочуть в однаковому темпі просуватися до інтеграції в певній сфері. Однак при цьому стають необхідними певні заходи, спрямовані на погодження інтересів різних груп держав. Загалом положення “звіту Тіндемманса” були відхилені, однак при запровадженні європейського механізму обмінних валютних курсів (наприкінці 1970-х рр.) допущено можливість “різних швидкостей” у рамках Європейської монетарної (валютної) системи. Реальні загрози на сьогодні стосовно виникнення Європи “різних швидкостей” виникли також і після першої невдалої спроби прийняття Конституції ЄС, що свідчило також і про виникнення цілком ймовірної кризової ситуації в контексті творення єдиного суб’єкта міжнародних відносин.

По-друге, це *Європа a la carte* – так зване “меню” стратегій розвитку Європейських країн - модель європейської інтеграції, за якою держави самі обирають, чи брати участь у певній конкретній інтеграційній ініціативі, чи ні. Такої моделі дотримувався, наприклад, британський уряд, використовуючи так зване opt-out щодо положень “Соціального пакету” Маастрихтської угоди. Цей термін відображає ідею неоднакового методу інтеграції, який дозволяє країнам-членам вибирати стратегії “як з меню” і включатися у їх реалізацію. Ця модель може становити загрозу всьому процесу європейської інтеграції, отже має бути хоча б мінімальна кількість спільних цілей країн-членів ЄС (до речі, інша назва - *модель “змінної геометрії” євроінтеграції*).

І по-третє, це *Європа концентричних кіл* - концепція євроінтеграції, запропонована Жаком Делором у січні 1989 року, яка передбачає дедалі вищий рівень інтеграції у напрямку “центру” Євроспільноти, що ним мали б бути країни ЄС після створення політичного союзу, спільного ринку та господарчого й валютного союзу. Далі йшли б країни Європейської асоціації вільної торгівлі, наближені до ЄС у господарському та правовому плані. Зовнішнє, щодо них, коло мали б утворювати країни, асоційовані з ЄС, які в

майбутньому претендують на членство. Четверте, найширше коло – це країни-члени ОБСЄ, як спільного простору європейського співробітництва [304].

Аналіз *теоретичних моделей інтеграційних процесів*, зокрема, європейської інтеграції, дозволяє дослідити власне динаміку інтеграційного процесу. В Україні, ученими здійснюється на сьогодні прискіплива характеристика наявних інтеграційних моделей ЄС, що формує вітчизняну школу “європейських студій”. Дослідження теоретичних моделей інтеграції, як і теорії і практики європейської інтеграції в цілому, потребує глибокого переосмислення на основі критичного аналізу наявних розробок і дослідження відповідності теоретичних засад динамічному розвитку саме сучасного євроінтеграційного процесу.

Виклик вбачається нами у розбудові сучасної новітньої теорії євроінтеграційного процесу, його уявних чи реально діючих складових – як спроможності з’ясування кожного сьогоdnішнього і що особливо важливо – “завтрашнього” кроку ЄС. Це потрібно не тільки для ЄС, але ще більше для держав Центральної Європи і виключно важливо для України. Сьогdnішнє – майбутнє України не має обмежуватися копенгагенськими чи будь-якими іншими критеріями, позаяк це питання технічного характеру питання, а вирішення проблеми нами вбачається у стратегічному плануванні євроінтеграційної політики країни за умов розробленої *концептуально виваженої теорії євроінтеграційного процесу*.

Наукова вагомість проблеми заключається також і в тім, що нині за умов докорінної трансформації Євросоюзу, вкрай необхідною є розробка нових моделей євроінтеграційного процесу, принаймні *теорії розширення ЄС*. Зазначимо, що спроби в цьому напрямі існують у західній науковій літературі [629;759;760;761], навіть наявними є дослідження, де навіть здійснено спроби “порахувати” вигоди та втрати східного розширення ЄС [566], але по суті, проблема в тім, що ці теоретичні моделі не витримують так би мовити перевірки часом – тобто теорія “не встигає” за швидким плином часу. І недієздатність вироблення на сьогодні ефективної східної політики таким

респектабельним міжнародним об'єднанням, Євросоюзом – є вагомим свідченням відсутності концептуальних теоретичних узагальнень щодо “новітньої східної периферії Євросоюзу”. Фактично, теорія не встигає за практикою спроб і помилок, яку нині використовує ЄС у вимірі своєї східної політики.

Сучасні теоретичні узагальнення не відповідають викликам сучасного східного розвитку ЄС. Лише згадаємо про відсутність чіткої стратегії ЄС стосовно східного розширення - “плоди” якої пожинали і навіть тепер пожинають в рамках статусу повноправних членів держави Центральної Європи. Чи безплідні, але вкрай “завжди актуальні” квазідискусії про останні кордони Європи чи то формування нових “фінансово обмежених” сусідських програм, які ані в концептуальному, ані в стратегічному вимірах не є ефективними і сьогодні потребують сутнісної модифікації – і це все безпосередньо стосується України.

Керувати ситуацією можливо лише тоді, коли зуміємо вирахувати принаймні на два кроки вперед дії ЄС чи хоча би досягнути значущість адаптації держав нової Центральної Європи та використати ці уроки євроінтеграції для себе.

Безумовно, головною константою реально діючої ефективної стратегії ЄС, як і в часи заснування, так і на сьогодні – залишається вдале, оптимальне поєднання політичного прогресу з економічним і соціальним прогресом в контексті врахування об'єктивних реалій історичного розвитку ЄС. Зрештою, це чітко простежується як на першому етапі (насамперед, домінування економічної складової) європейської інтеграції, так і визначенням її органічної політичної складової, а саме - підписанням Єдиного європейського акту в 1986 році, Маастрихтської угоди в 1992 році і Амстердамського договору в 1997 році.

Фактично, як і в ХХ столітті, так і тепер на початку ХХІ століття ключовим питанням теоретико-методологічних узагальнень включно і даного наукового дослідження - постає роль та значення держави-нації у формуванні

теоретичних підвалин європейського інтеграційного процесу. Цілком широка палітра теоретичних моделей інтеграції – насамперед, їх еволюція у суперечливому процесі практики міжнародних відносин, обумовили розвиток *багатоконцептності інтеграційних підходів до європейської проблематики*. І ключовим питанням все ще залишається питання ролі і значення держави-нації в інтеграційному об'єднанні, в даному випадку в рамках Євросоюзу.

Таким чином, як і століття тому, ключовим питанням постає вже традиційна дилема – визначення феномену держави-нації. Згідно визначення відомого французького філософа і соціолога Реймона Арона “*міжнародні відносини – це відносини між політичними утвореннями, останнє поняття охоплює грецькі поліси, римську та єгипетську імперію, а також європейські монархії, буржуазні республіки й народні демократії*” [458,С.32-33]. Як справедливо вказує Р.Арон, міжнародні відносини – це політичні відносини, взаємовідносини між державами. Хоча вже наприкінці ХХ століття *суб'єктами міжнародних відносин все в більшій мірі стають як регіональні союзи чи то економічні об'єднання, які до речі створюються також і державами, так і недержавні структури, громадянські рухи та ініціативи* [458,С.32-33].

Факт, що основна тенденція сучасного етапу міжнародних відносин – незмінна із стародавнього світу, так як константним мотивом міжнародної політики залишаються *національні інтереси*, а суттю міжнародної політики – боротьба за владу і силу, - головним міжнародним актором, який визначає характер міжнародних відносин, залишається держава. Головним регулятором залишається сила і баланс сил і лише поведінка держав і створених ними міжнародних союзів, об'єднань та інституцій, що на думку представників “політичного реалізму” детермінує міжнародну систему та її структури.

Втім, заперечуючи глорифікацію держави та її роль у міжнародних відносинах, представники “політичного ідеалізму”, вважають хибним обмежувати вивчення системи міжнародних відносин виключно міждержавними стосунками, позаяк, все більшу роль у міжнародних

стосунках, поряд з державами, грають недержавні структури, громадянські рухи та ініціативи, тобто, це є проявом демократизації сучасних міжнародних відносин. Також слід відділяти загальну характеристику міжнародних як міждержавних відносин від видової, де політичні відносини є підсистемою міждержавних.

Таким чином, методологічно в ході наукового аналізу європейської інтеграції країн Центральної Європи, на наш погляд, необхідно виходити із наступного положення - *політичні відносини утворюють найважливішу підсистему системи міжнародних відносин з власною структурою, функціями, процесом розвитку.* Одна із найголовніших функцій цієї підсистеми полягає в синтезі, детермінації, відбиванні всіх інших видів відносин, які виступають в якості самостійних підсистем в системі міжнародних відносин.

Історія проблемних питань теорії європейської інтеграції презентована ґрунтовними розробками представників федералізму (неофедералізму) (А. Етціоні, Дж.Піндер), функціоналізму (Д.Мітрані), неофункціоналізму (Е.Хаас, Д.Най, Р.Кеохейн, Л.Ліндберг, Ф.Шміттер), і його альтернативними презентаціями - як міжурядовість (інтергавернменталізм) (С.Хоффман) та сучасні теорії інтеграції – як наприклад з-поміж інших, інституціоналізм (П.Пірсон, К.Армстронг, С.Балмер). Окремо відзначимо теорію комунікації Карла Дойча і одну з найпопулярніших як на сьогодні теорію ліберального міжурядового підходу Ендрю Моравчика.

Метою даного дисертаційного дослідження не є докладний аналіз кожної з цих інтеграційних теорій чи інтеграційних підходів, але, безперечно відзначимо саме ті *основні положення чи ідеї теоретичних підвалин євроінтеграційного процесу*, які в тій чи іншій мірі пояснюють реалії сучасного євроінтеграційного процесу країн Центральної Європи.

По суті, тривалі теоретичні дискусії з *концептуальних проблем євроінтеграції*, розвивались на тлі двох протилежних підходів – спочатку, але в меншій мірі федералізму, який можна відзначити скоріше як теоретичний

підхід, ніж теорію, а в більшій мірі - *функціоналізму (неофункціоналізму)* та теорії *міжурядовості (інтергавернменталізму)* і їх подальшої модифікації до реалій сьогодення і були зосереджені навколо широкого кола проблемних питань, які передбачали форми та механізми обмеження чи навпаки посилення національного суверенітету в процесі інтеграції.

В цьому контексті спробуємо докладно простежити сутність цих двох протилежних теорій, але не стільки їх еволюцію за чисто хронологічним принципом, що унеможлиблюється вже обсягом дисертації, а з точки зору *виокремлення концептуально сформованих ідей*, які в наш час не тільки є актуальними, а сприяють критичному осмисленню сучасних євроінтеграційних процесів включно і країн Центральної Європи. Особливу увагу при аналізі теоретичних узагальнень зосередимо головним чином на дискусійних і не вирішених у сучасній теорії інтеграції проблемах.

Як цілком слушно визначає у своєму ґрунтовному дослідженні “Міжнародна теорія та європейська інтеграція” один з провідних дослідників теорії інтеграції, нині викладач університету Квінз (Канада), Чарльз Пентланд, кінцевою метою *федералісти* вважали створення наднаціональної держави згідно принципів централізації та передачі політичних повноважень на самий вищий рівень. Поряд з цим вчений виокремлює дві особливості федералістського підходу – соціологічний, детермінований соціальною активністю людей та конституційний, точніше установлення конституційного “проекту”, для пом’якшення централізованих дій держави і зауважує, що саме від них і почався розвиток низки напрямів в інтеграційній теорії [783, С.146-150].

Актуальність та важливість теорії *функціоналізму* визначається також і тим, що власне в цьому сенсі головна увага приділялася не формі (пошуки федерації чи конфедерації тощо), а функціям, навіть досить конкретного характеру, які має виконувати міжнародне співтовариство. Так, саме неофункціоналізм став однією з провідних теорій європейської інтеграції.

Заперечуючи ідеї творення федерації та управління континентального масштабу, фундатор ідеї *функціоналізму* Девід Мітрані, не тільки аргументовано і вельми прагматично довів недоцільність утворення статичного і штучного, в більшій мірі територіально обмежуючого федеративного об'єднання, визначаючи це як “оману федералізації”, але вже з точки зору сьогодення сформулював і обґрунтував ідеї, які вже сьогодні є реаліями – а саме, роль і значення творення нових суб'єктів міжнародних відносин – міжнародних організацій, більше того, формування їх мережі в контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин [754;755]. Згідно Мітрані, його заперечення територіальної обмеженості ідей та можливої практики пан-європейської федерації, стосувалися, зокрема врахування геополітичних реалій за яких формувалися ці ідеї, тобто коли Європа по суті через свої метрополії контролювала значну частину світу.

З точки зору сучасного масштабного 2004-2007 років та майбутніх розширень ЄС, вельми цікавим є теоретичне узагальнення Д.Мітрані щодо чіткого виокремлення *дихотомії концепції континентальних уній* (де пріоритет має визначення території між членами об'єднання та чужинцями) та *концепції світової, універсальної ліги* (як визначення функцій з метою інтеграції при врахуванні якомога більшої кількості інтересів їх учасників). В цьому зв'язку, ключове значення мають дві тези Д.Мітрані. По-перше, регіональні інтеграційні проекти відтворюватимуть територіальні квазідержавні функції, але вже на наднаціональному рівні, де вирішальну роль матимуть не всі, а лише найпотужніші держави. Хоча, слід відзначити, що Д.Мітрані відзначає беззаперечний факт, успішної реалізації на практиці функціональної логіки у творенні спеціалізованих європейських інституцій – Європейського об'єднання вугілля та сталі та Євро атома [756,С.70].

І, по-друге, що безпосередньо торкається сьогодення, як поступове укріплення розподільчої функції нового європейського кордону між Євросоюзом та Україною, а саме - заперечення Девідом Мітрані застосування територіальної логіки - як встановлення заради політичних цілей на практиці

реальних кордонів та визначення обмежень на членство в регіональні інтеграційні об'єднання [756,С.72-78].

Іншими словами, неупереджений та критичний підхід в цілому до теорії європейської інтеграції і зокрема до творчого доробку Девіда Мітрані, дозволив Бену Розамонду (вважаємо його працю “Теорія європейської інтеграції”(2000) - однією з сучасних глибоких теоретичних аналітичних розробок проблемних питань інтеграції) зробити наступний висновок щодо значення *теорії функціоналізму*. Побіжно відзначимо, що навіть сам Мітрані не претендував на визначення своїх ідей як цілісної теорії. “Історичне значення функціоналізму полягає в тому, що він заклав підвалини неофункціоналістської теорії інтеграції – галузі теорії міжнародних відносин, що найбільше асоціюється з розвитком Європейських Співтовариств” [808,С.38], - зазначає Бен Розамонд.

Багато неофункціоналістів визнають Мітрані своїм інтелектуальним батьком. Справді, наголос на технократичному задоволенні потреб як основі для більш глибоких і довготривалих систем підтримання миру у поєднанні з еволюційною логікою, що передбачає ефект “spillover”(точніше це ідея так званого “переливу” процесу регіональних змін, як поглиблення інтеграції крізь сегменти чи сектори реально діючої системи), свідчить про їх тісний взаємозв'язок [808,С.39].

Цікавими є теоретичні узагальнення представників *неофункціоналізму*, насамперед, Ернста Хааса, який не тільки виокремив ключову роль політичного фактору в процесі інтеграції, зокрема як творення постнаціональних політичних співтовариств, поступову інтеграцію в сферах “низької” та “високої” політики [650,С.62-74;649], але визначив європейську інтеграцію як цілком якісний процес, який не можна ототожнювати з міждержавною чи міжурядовою співпрацями. Невід'ємною складовою теорії неофункціоналізм залишилася ідея “переливу”, але вже значно модифікованої до проблем реалій євроінтеграційного процесу [650,С.315-317]. Досліджуючи процеси європейської інтеграції крізь призму принципу наднаціональності в

економічному вимірі – як еволюцію від зони вільної торгівлі, митного союзу до спільного ринку, економічної та монетарної унії, яка *poles voles* вимагає і реформи інституційних підвалин, а також і якісну зміну політичної інтеграції, неофункціоналісти головним принципом вважали над національність та політичний характер інтеграційного процесу.

Неофункціоналізм (принаймні в ранніх проявах) являв собою спробу осмислення, надання теоретичного підґрунтя для політичних стратегій засновників післявоєнної європейської єдності. Такі особистості, як Жан Моне і Роберт Шуман цілком ясно уявляли шлях до інтегрованої Європи. Їх прагматичний підхід прямо заперечував ідеалізм федеративного руху. Федералісти втратили свої основні аргументи стосовно напряму європейської післявоєнної єдності вже на початку 1950-х років. І хоча федеративний устрій Європи все ще розглядався як кінцева мета інтеграційного процесу, ставало очевидним, що як практичної мети його не можна досягти через певні раціональні докази та далекоглядні конституційні проекти, а лише засобами економічного зростання і вироблення спільної стратегії розвитку. Такий підхід був визначений як технократичний і функціоналістський перш за все найвидатнішим вченим цього напряму Ернстом Хаасом [808,С.51].

Певна річ, архітектори післявоєнної інтеграції мали за кінцеву мету досягнення політичної єдності між державами Європи в контексті врегулювання франко-німецьких відносин, а політичну єдність при наявності творення та дії наднаціональних інституцій, вбачали наслідком економічної взаємодії та взаємозалежності держав.

Саме в контексті глибокого аналізу наявних концептуально-теоретичних підходів, Бен Розамонд дає характеристику (виокремлюючи сім пропозицій щодо пояснення) стратегії, яка слугувала основою творення Європейських співтовариств. Поміркована інтеграція, передусім у сферах “низької політики”, але за умов, що вони представлятимуть ключові сектори економіки (наприклад, вугілля і сталь). Створення вищого органу Співтовариств, не обтяженого важким багажем суперечливих національних інтересів, з

повноваженням спостереження за інтеграційним процесом і надання йому можливості діяти як організатор подальшої інтеграції. Інтеграція певних галузей економіки через національні кордони створює функціональний тиск для інтеграції пов'язаних з ними галузей економіки. Наслідком цих процесів є поступове і прогресуюче переплетення, зростання взаємодії та взаємозалежності національних економік [808,С.51-52].

Більш глибока інтеграція не тільки організовуватиметься та спрямовуватиметься вищим органом ЄС, а й поступово соціальні інтереси спрямовуватимуться від національних форм влади до європейських наднаціональних структур як більш ефективного способу задоволення цих інтересів. Іншими словами, політична інтеграція є неминучим побічним наслідком економічної інтеграції. Відповідно зазначена поступова економічна інтеграція, що супроводжуватиметься певним ступенем інституціоналізації, є ефективним шляхом створення довгострокової системи миру в Європі [808,С.51-52].

Для Хааса метод Моне корінився в аналізі збігання переваг і прагматичних власних інтересів політичних акторів, суб'єктів міжнародних відносин в Європі. В цьому контексті, зауважимо, що ці ідеї аж ніяк не підтверджували основні положення “політичного реалізму” та навіть і неореалізму.

Отже, своєрідною *імплантацією ідей новітнього політичного реалізму*, насамперед, чітке визначення одвічної ролі держави як головного актора міжнародних відносин, можна вважати *міжурядовий підхід* чи *теорію інтергавернменталізму*. Стенлі Гофман сформулював основні положення цієї євроінтеграційної теорії, де держави в рамках інтеграційного об'єднання мають сутнісну перевагу над інституціями інтеграційного творення. По суті, Гофман стверджував, що логіка Моне-Хааса спрацьовує лише у сфері економічної інтеграції за умов збігу інтересів акторів, а в політичній інтеграції, пріоритет ідеологічних та прагматичних інтересів політичних еліт визначає поступ інтеграційного процесу, зокрема, у сфері “низької політики” держави

готові до інтеграції і співпраці, тоді як у сфері “високої політики” – поступитися своїм суверенітетом є вельми проблематичним для держав [663].

Представник ліберального інтергавернменталізму, Ендрю Моравчик, визначаючи процес європейської інтеграції як “дворівневу гру” – формування, презентація інтересів на національному рівні як “попит” та стратегічні переговори між державами тобто відстоювання ними своїх “пропозицій” на міжнародному рівні, підкреслюючи дієздатність лише формальної інтеграції, на прикладі Єдиного Європейського Акту робить аналіз і висновок щодо здійснення політичної та економічної конвергенції трьох потужних і впливових держав-членів ЄС, а саме – Німеччини, Франції і Великої Британії. Більше того, ключовим фактором інтеграції дослідник вважає в даному випадку реалізацію саме інтересів цих держав [761;762].

Зрозуміло, що проблеми пов’язані з формуванням чи власне визначенням теоретичних підвалин сучасного комплексного євроінтеграційного процесу мають об’єктивний характер, що пов’язано як із поглибленням, так і з розширенням ЄС в контексті зміни теоретичних підходів політичного реалізму (неореалізму) та політичного ідеалізму.

Теоретичне осмислення сучасного феномену європейської інтеграції вважаємо за доцільне розглядати у подальшому крізь призму *формування ЄС – як реально діючого суб’єкта міжнародних відносин*, що у кінцевому рахунку чітко визначає глобальне зміцнення геополітичних позицій об’єднаної Європи внаслідок як докорінних реформ власне ЄС, так і внаслідок новітнього розширення ЄС включно. Хоча, на сьогодні здійснюються пошуки більш практичного характеру теоретичних положень складного сьогоденного євроінтеграційного процесу, який включає комплекс політичних, економічних, інституційних чинників сучасних євроінтеграційних процесів.

Складність ситуації, яка формується у зв’язку із розширенням сфери впливу своїх інтересів з боку ЄС в контексті утвердження європейського балансу сил, балансу інтересів – визначається в тому, що поглинаючи новий геополітичний простір, ЄС впритул наблизився і до відмінного (цілком не

зрозумілого як для ЄС за характером) геополітичного простору Східної Європи, з суб'єктами яких *polens volens* він вимушений взаємодіяти, але поки що це здійснюється не ефективно. А пошуки теорії розширення ЄС навіть не встигають *post factum* з'ясувати – а що власне здійснено і як це вплине на завтрашній день.

І саме в цьому контексті з точки зору формування теоретико-методологічних засад наукового дослідження постають два вкрай важливих проблемних питання. По-перше, це виокремлення теоретико-методологічних засад формування і сучасного розвитку власне регіону Центральної Європи. По-друге, це концептуальне визначення ролі і функцій нового східного кордону Центральної Європи і Європейського Союзу. Обидва питання мають неперевершене значення для теорії та практики сучасної системи міжнародних, міждержавних та міжрегіональних відносин України, насамперед, у триєдиній площині Україна – Центральна Європа – Європейський Союз. Актуальним питанням сьогодення постає динамічна розбудова нового формату взаємовідносин України з країнами-сусідами “першого порядку” державами Центральної Європи (повноправними членами Євросоюзу) в контексті реально діючого єдиного євроінтеграційного простору, який впритул наблизився до кордонів України.

Роль і місце *нової Центральної Європи* яка нині формується з чітко визначеними східними кордонами на довгострокову перспективу у новій геополітичній конфігурації на континенті не підлягає сумніву.

Комплексний науковий аналіз потужного доробку праць вчених, науковців, дослідників, а також і письменників, діячів культури, державних діячів XIX-XXI ст. апіорі дозволяє із впевненістю констатувати наступні узагальнення, стосовно *методології дисертаційного дослідження*:

По-перше, не можливо серйозно досліджувати сучасну тему, ідею Центральної Європи без прискіпливого вивчення власне історії народів Європи, Центральної Європи.

По-друге, самоідентифікація Центральної Європи проходила у складному позиціюванні в межах – європейське – неєвропейське, що по суті виражає приналежність чи пряму демонстрацію відчуження від певного геокультурного, цивілізаційного простору, отже важливим питанням є вивчення так званої центральноєвропейської ідентичності.

По-третє, в основі змісту історико-культурного, географічного, геополітичний простору Центральної Європи - як визначення проблеми дослідження, лежить загальносвітоглядна категорія – цивілізація.

Реальні події початку третього тисячоліття де-факто і де-юре свідчать про формування нових ліній поділу в Європі, які на досить тривалий часовий лаг чітко відмежовують *omne quod est igitur nulla regione viarum finitum est* (все, що навколо, відгороджене у певному просторі – лат.), а саме східний рубіж Центральної Європи як у просторовому вимірі, так і в психологічному, більше того, у культурно-цивілізаційному вимірі. Зрозуміло, що культурні, цивілізаційні карти Європи не збігаються із досить чіткими в геостратегічному вимірі просторовими обмеженнями Центральної Європи з 1 травня 2004 року. Втім, після 1980-х років відбулась чітка фрагментація більш-менш єдиного регіонального простору Центральної та Східної Європи. Як наслідок цієї фрагментації – чітке виокремлення сегменту Центральної Європи, що має неперевершені геополітичні та геостратегічні наслідки і для України включно.

Внаслідок геополітичної сегментації Центральної та Східної Європи наприкінці ХХ і на початку ХХІ століть завершився процес формування *нової Центральної Європи*, точніше оновленої Центральної Європи, процес “повернення” якої до Європи лише тепер реально розпочався. Отже, у теоретико-методологічному вимірі, можна сформулювати наступний концептуальний висновок.

Європа, Середня Європа (*Mitteleuropa*), або ж як Центральна Європа (*Zentraleuropa*, *Central Europa*), Східна Європа – спроби поділу західної частини євразійського континенту в теорії та на практиці продовжуються і нині. Здавалося б, посилення євроінтеграційного процесу, розширення ідеї

Європи, європейськості саме у цивілізаційному вимірі сприятиме більш активному поширенню європейських цінностей, європейської культури, більшої відкритості та взаємопроникненню культур. Утім, динамічне об'єднання суверенних держав на заході континенту в форматі європейської інтеграції, *volens volens* зумовлює все чіткіше відмежовування, відокремлення одних від інших як в теорії, так і на практиці - так званої європейськості від не європейськості в більш ширшому контексті цивілізаційного виміру. Насамперед, ментальний образ Європи, Центральної Європи в свідомості, проблемні питання європейської ідентичності визначають дуже складну, багатовимірну, суперечливу парадигму концепту Європи, зокрема Центральної Європи.

Просторову конфігурацію Центральної Європи інакше тлумачать історики, політики, географи чи політологи, більше того, якщо аналізувати дослідження з точки зору приналежності дослідника до конкретного регіону, тобто залежно від країни його походження, мозаїка поглядів ще більше розширюється.

Традиційно концепт Європи, Центральної Європи пов'язують з питаннями набуття чи відповідності європейської ідентичності, наявності цього ментального образу в колективній свідомості, історичній пам'яті того чи іншого народу. Це питання не втратило своєї актуальності і сьогодні, досить лише проаналізувати дані Євробарометру, соціологічні опитування “старих” європейців і певна річ “неофітів”. А більш виразно про наявні розбіжності та бажання чіткого поділу у площині “інші для Європи” свідчать останні документи Європейського Союзу, який намагається сформуванати свою “нову, східну” філософію, чи то політику, але поки що безрезультатно. На превеликий жаль, системного уявлення – на кшталт що робити з нашими новими східними сусідами? – нині бракує Євросоюзу.

На сьогодні для багатьох концепт Європи слугує і певною ідеологемою. На думку інших – це лише міфологема, яка існує тільки в теорії. Певна річ, так вважають лише ті, хто не вивчав історії так званих “малих” (за Масариком)

народів Європи, хто звик наслідувати безальтернативним ідеологемам у єдино правильному руслі чи не зміг досягнути значущості культурного надбання центрально-європейськості.

Одним з найактуальніших питань, яке продовжують дискутувати не тільки політологи, історики, є питання Центральної Європи, що є також і свідченням необхідності ґрунтовного висвітлення проблеми в науці. Зокрема йдеться про те, наскільки правомірним та історично обумовленим є використання нині власне поняття *Mitteleuropa*. Хоча на це принципове питання і нема одностайного погляду, незважаючи на його широку історіографію, що в свою чергу свідчить про відродження інтересу до цієї тематики. Факт, що саме на сьогодні дискурси – про правомірність існування уявної чи реальної перспективи відродження *Mitteleuropa*, свідчать про важливість як розробки нового теоретико-методологічного поняття, так і визначення складових сучасної Центральної Європи.

Поняття *Mitteleuropa* “Середньої чи Центральної Європи” з’явилося в період першої світової війни, хоча корені цієї категорії можна знайти ще на початку XIX століття. Так, вперше більш-менш чітко визначення було сформульовано економістом Фрідріхом Лістом, який зауважив, що Німеччині, яка на той час ще й не існувала, тобто майбутній Німеччині не за океаном треба шукати колонії чи зони свого впливу, а на природно досяжних територіях від Дунаю на Схід, аж до Чорного моря. Цього погляду дотримувались й інші німецькі публіцисти і вчені, зокрема, Г.Даніель, К.Францц, Ф.Ратцель [643,С.210-234]. Концептуальне обґрунтування категорія *Mitteleuropa* отримала вже у праці лютеранського священика Фрідріха Наумана у 1915 році в період Першої світової війни і не випадково, адже сподівання у перемозі у війні Німеччини та її прибічників визначало і необхідність розробки чіткого плану, як має виглядати ця *Mitteleuropa* – економічний, митний та воєнний союз на німецькомовній території та Австро-Угорщині разом із польськими, балтійськими та південно-східними територіями. Саме для Німеччини низка середніх та малих держав

Центральної та Східної Європи разом із Німеччиною розглядалася як Середня Європа (Mitteleuropa) або ж Центральна Європа (Zentraleuropa), фактично як простір домінації майбутньої великої Німеччини. Втім, Монархія розпалась, війну Німеччина програла, отже реалізація пангерманської ідеї “Середньої Європи” на деякий час “забувається”.

Хоча безперечно, що саме у теоретичному плані з-поміж численних ідей об’єднання народів Центральної Європи, особливої уваги заслуговують дві блискучі та логічно сформовані концепції - як геополітичні альтернативи щодо формування Центральної Європи, які на жаль так і не були реалізовані. Перш за все маємо на увазі концептуальні положення ідеї дунайської конфедерації народів Європи, центральноевропейську ідею Ясі Оскара в контексті формування європейської федерації націй [676,С.41-72], а також “новоєвропейську” ідею Томаша Масарика стосовно створення федерації малих народів і малих держав Європи, насамперед, в цьому контексті слід відзначити концептуальну ідею Т.Г.Масарика щодо існування такого утворення, як “Смуга малих народів” між Німеччиною і Росією [745,С.58,185-190]. Проте, виходячи з об’єктивного аналізу міжнародного становища “малих держав” Європи і позицій великих держав щодо післявоєнного упорядкування Європи, слід констатувати, що ці ідеї консолідації малих народів Центральної Європи не були реалізовані.

Стратегічний напрям розвитку геополітики держав Центральної Європи протягом ХХ ст. був зумовлений наявністю великих світових держав, імперій, боротьба яких за провідну роль, сфери впливу у світі систематично обумовлювали і геополітичну переорієнтацію держав центральноевропейського регіону.

І знов як у 1920-х роках, так і в 1990-х роках ХХ століття народи Центральної Європи отримали шанс позбутися метаорієнтації і чітко визначити своє місце та роль як у Європі, так і у світі. Ясна річ, нові геополітичні реалії вимагають розробки теоретико-методологічних узагальнень, розробки власне нової системи категорії “Центральна Європа”.

Позаяк абсолютно не можливим є на сьогодні використання ex post категорії Mitteleuropa, до речі, навіть сучасні узагальнення щодо цієї категорії свідчать про те, що серед учених нема одностайності щодо цього питання, насамперед, що стосується її просторової конфігурації. Втім, знову повертаючись до змістовних визначень Мілана Кундери, зазначимо, що сутність європейської ідентичності, Європи - для угорця, чеха, поляка означає не географічне явище, а духовне поняття, синонім до слова “Захід”, позаяк упродовж тисячі років їхні держави були частиною Європи, коріння якої сягало в римське християнство.

Однак, вже сьогодні можна відзначити певне коло проблемних питань, які країни Центральної Європи мають вирішувати в якості де-юре повноправних членів, але де-факто поки що перед ними будуть визначатися так звані “перехідні умови”, “перехідні періоди”: чітко визначені квоти та часові обмеження працевлаштування для неофітів Центральної Європи; часовий лаг у введенні соціальних гарантій та рівня заробітної плати для новітніх європейців; необхідність лобіювання у перерозподілі коштів з Структурних Фондів; щоденна “боротьба” з старійшинами з “бідності” та активними лобістами на чолі з Іспанією; боротьба за преференції у спільній сільськогосподарській політиці; бажання брати участь на рівних з “старійшинами” ЄС щодо формування реальної політики. Принагідно зазначимо що в цьому сенсі саме реальна участь країн Центральної Європи у творенні ефективної та виваженої східної політики ЄС була б якнайкращою подією для України.

Все це відбувається нині за умов копіткої роботи новітніх європейців з метою досягнення високого соціально-економічного рівня чи принаймні наближення до нього по всім основним макроекономічним показникам. Вкрай важливим в цьому сенсі є розуміння того факту що реальна євроінтеграція народів Центральної Європи лише тепер реально розпочинається, але вже за *нових можливостей*. Саме ця категорія – нові можливості і їх використання як найкраще пояснює сутність сучасного виклику євроінтеграції.

Концептуальне узагальнення процесу європейської інтеграції країн Центральної Європи. Можливо виокремити у трьох сегментах:

- 1) по-перше, це розуміння сучасних процесів європейської інтеграції держав Центральної Європи як “повернення” держав регіону до Європи,
- 2) по-друге, з іншого боку – цей процес є розширенням зони інтересів Європейського Союзу на схід,
- 3) по-третє, внаслідок сучасних процесів поглиблення і розширення ЄС, а також і посилення геополітичної ролі та позицій Євросоюзу.

Процес так званого “повернення”, “приєднання”, “входження” держав Центральної Європи до єдиного геополітичного загальноєвропейського простору (чи навпаки - поглинання цього центральноєвропейського простору Європейським Союзом) – це процес набагато складніший, триваліший у просторі і часі ніж уявляється, певна річ, набагато складніший ніж виконання копенгагенських критеріїв, а потім і інших завжди актуальних інших критеріїв.

По суті, нині у західній частині європейського континенту відбувся двоєдиний процес:

- 1) *сегментація Центральної Європи та Східної Європи*, а також і
- 2) *трансформація власне географічного та геополітичного, історичного образу Центральної Європи* – країн сусідів першого порядку України.

Наслідки процесу розширення ЄС для України визначаються не тільки сучасними відносинами з країнами Центральної Європи щодо прикордонного менеджменту, введення візового режиму чи змін в торгово-економічній сфері, а перш за все, наслідки зумовлюються внутрішніми структурними, інституційними змінами всередині Євросоюзу, включно і новітньою східною політикою ЄС яка вже на сьогодні потребує реформ. Щоправда сучасні пошуки Європейською Комісією нових стратегій та механізмів взаємовідносин щодо реалізації ідей “нового чи безпосереднього сусідства” у площині ЄС – Україна, (оскільки концепцією його важко назвати) не відповідають реаліям, які до того ж швидко змінюються. Хоча це можна зрозуміти, оскільки ці ідеї з

методологічної точки зору мають і так званий односторонній характер – з боку ЄС, як захист доволі широкої палітри своїх інтересів, де пріоритет мають питання безпеки.

Важливим елементом у дисертаційному дослідженні є визначення регіону *нової Центральної Європи*. Зрозуміло, що правила гри, які періодично визначались та визначатимуться головними гравцями на міжнародній арені, змінюються в залежності від кон'юнктури завжди *сьогоднішнього майбутнього*, в контексті відповідної геополітичної ситуації.

Утім, підкреслимо, навіть якщо історико-географічний чи геополітичний простір, який досліджується у динаміці його розвитку, є мінливим і може внаслідок певних історичних обставин змінитись, тоді геокультурні образи, формуються більш довготривале і не зникають ураз. Так, з теоретико-методологічної точки зору дослідження важливим вважаємо визначення саме *геокультурного простору Центральної (Середньої) Європи* як образ що по суті, визначає також і масштаби нової Центральної Європи. Втім, зазначимо, що масштабний образ це Європа, а вже *образи* чи *символи* чи навіть *ментальні карти*, які задають внутрішні параметри країни, визначаючи також і її *ідентичність*. На початку третього тисячоліття країни Центральної Європи повертаються на шлях європейської цивілізації, хоча як блискуче сформулював Мілан Кундера: “Центральна Європа палко бажала бути сконденсованим варіантом самої Європи в усьому своєму культурному розмаїтті – мала суперєвропейська Європа, зменшена модель Європи, що була б складена з держав, створених за одним правилом найбільша різноманітність у межах найменшого простору”[389]. Чи успішним буде цей шлях починаючи з 2004 року вже в рамках Євросоюзу покаже час, але успіх їх саме європейської за характером консолідації буде залежати від спроможності держав Центральної Європи “подолати” так звані одвічні образи, комплекси, які і нині міцно зберігаються в історичній пам’яті народів регіону і по суті віддзеркалюються в сучасних словацько-угорських, чесько-словацьких, польсько-словацьких тощо відносинах.

По суті, на сьогодні відбувається своєрідна імплантація географічного простору, регіону Центральної Європи, в сферу більш ширшого культурного, цивілізаційного простору Європи. Вже з 2004 року і в подальшому (визначимо це як *перший етап адаптації держав Центральної Європи до ЄС*, що може розтягнутися і на десять років) народи регіону Центральної Європи, які до речі не обтяжені з'ясуванням своєї ідентичності, вже з 2004 року щоденно відчують на собі сутність європейського менталітету у повсякденному житті. Адже у 2004 році інтеграція країн Центральної Європи в європейський простір лише розпочалася. Тому попереду – на першому етапі – поряд з ейфорією стосовно перспектив швидкого та динамічного, майже “автоматичного” інтегрування, наявними будуть розчарування та пошуки розбудови дійсно європейської ідентичності у повсякденному житті в контексті подолання так званих комплексів європейської неповноцінності народами Центральної Європи.

Перефразуючи Фернана Броделя, який цілком справедливо і логічно стверджував, що світ усіяний “периферіями” [255], розуміючи під цим висловом країни, зони, пояси слаборозвинених економік, чітко визначаючи, що просторова схема світу – це складання, з'єднання до купи пов'язаних зон, але на різних рівнях, адже у просторі окреслюються принаймні три ареали, три категорії: вузький центр, другорядні, досить розвинені регіони й на завершення всього – величезні зовнішні околиці, периферії які були скрізь у світі, можна зробити наступне теоретико-методологічне узагальнення. На сьогодні Євросоюз *mutates mutandis* переноситиме центри не тільки периферійних регіонів, а також і центр щодо самого себе, адже, центр має кілька поверхів, він поділяється всередині себе – а це вже у кінцевому рахунку чітко визначає геополітичні зміни в Європі, а саме глобальне зміцнення геополітичних позицій об'єднаної Європи внаслідок вступу держав Центральної Європи до ЄС.

Життестійкість цивілізацій, її здатність до високого розвитку залежить від їхньої здатності максимально використовувати й розвивати свої

відтворюючі потенції у відповідь на те, що Арнольд Джозеф Тойнбі назвав “*виклик історії*”. Якщо виходити з цієї концепції, то освоєння нового регіону Центральної Європи і буде відповіддю європейської цивілізації на заклик Універсуму. До речі, процес “переділу” цивілізаційного простору в межах Центральної та Східної Європи веде до глибинних змін у соціокультурних та етнічних структурах Євразії взагалі.

Географічні кордони цивілізації можуть не збігатися з державно-політичними, наявність, відсутність і конфігурація яких не в змозі відмінити цілісність, що склалася й реалізується через сукупність людських, політичних, економічних, культурних взаємозв’язків і взаємозалежностей. Безперечно, що нечіткість контурів цивілізації - одна з її характерних ознак.

Як справедливо відзначав, Фернан Бродель *культурні карти не збігаються просто так із картами економічними*, і це досить логічно. Чи не пояснюється це тим, що культура веде своє походження з нескінченного минулого: економіки змінювали одна одну, політичні інститути розвалювались, суспільства виникали одне за одним, але цивілізація й далі йшла своїм шляхом. Цивілізація – це старець, патріарх світової історії [255,С.53]. До того ж не було жодної легко розрізняваної культурної межі, яка не була б доказом безлічі завершених процесів.

Необхідність осмислення наслідків масштабних змін на європейському континенті на зламі століть, вимагає не тільки пошуків нових світоглядних орієнтирів, цінностей, норм життєдіяльності та *набуття європейської ідентичності* народами Центральної Європи та Східної Європи, але і дослідження цінностей, світоглядних структур більш вищого порядку. Особливе значення в цьому контексті набуває *геокультурна проблематика* - як виокремлення специфіки взаємозв’язку і взаємовпливів між історико-географічним простором і культурою соціуму нового розширеного на схід Євросоюзу.

Аналізуючи причинно-наслідкові зв’язки *формування нової системи міжнародних відносин в регіоні Центральної Європи*, на нашу думку, не слід

абсолютизувати роль сучасного розширення ЄС в контексті формування так званих “остаточних” кордонів Євросоюзу, тобто зміни ролі та функцій кордонів в Європі не слід вбачати лише в останніх подіях новітнього розширення ЄС. Утім, велике значення надається дискурсам і теоріям щодо формування нового східного кордону Європейського Союзу.

Безперечно, що в процесі аналізу сучасного центральноєвропейського регіону ключова роль належить *новому східному кордону ЄС*, не тільки в контексті його делімітації чи демаркації, а перш за все – у його геополітичному вимірі, позаяк становлення, формування, розвиток *нового східного кордону ЄС*, слід вивчати як самостійну проблему. Неупереджений науковий аналіз сучасного, масштабного розширення Європейського Союзу, логічно зумовлює і постановку проблеми нових східних кордонів Євросоюзу.

У теоретико-методологічному сенсі загальновідомо, що трьома *головними функціями кордону*, які спочатку визначалися як функції саме державного кордону, є так званий *потрійний характер “дії” кордону*: розділяючий, фільтруючий та з’єднуючий. Вага контакту чи розподілу залежить власне як від внутрішньої якісної характеристики держав, які межують один з одним, а також і від якості взаємовідносин країн, чи міжнародних об’єднань.

Кордон має і інші функції, як це вказується у документі Ради Європи: *військово-політичну функцію; економіко-соціальну; культурну* [57,С.9-11]. Теоретичні пошуки дослідження кордону повністю не вичерпують сутність нового східного кордону ЄС. Зрозуміло, що в даному випадку ми не шукаємо, за виразом Нормана Дейвіса, *блукаючі кордони Європи* [428,С.46], а досліджуємо *новий східний кордон* Євросоюзу. Виходячи з основоположного висновку Нормана Дейвіса, що Європа – це власне набір цінностей, вартостей, які є властивими для суспільства, і сприймаються як даність, зауважимо, що теоретичні пошуки дослідження кордону повністю не вичерпують сутність нового східного кордону ЄС.

Позаяк в нових геополітичних умовах Центральної Європи і Східної Європи, їх рубежів, фронтірів, неперевершене значення набувають так звані

культурні карти певного простору. Новий східний кордон ЄС, що формується і не збігається з культурними кордонами Європи, новий європейський кордон, який на нашу думку є не тільки простим лінійним простором чи просторовим бар'єром, який до речі досить чітко відмежовує в даному випадку регіон Центральної Європи та Україну. Саме використовуючи міждисциплінарний, комплексний підхід щодо аналізу кордонів, які окреслюють територіальну цілісність певних держав та міжнародної інституції водночас є як лінією з'єднання суверенних держав, так і лінією їх відокремлення, саме вивчення так званої “проникливості” кордону, в цілому дозволяє аналізувати новий східний кордон ЄС не тільки як лінійний простір між державами-сусідами, а враховувати також і особливості культури, світогляду за умов використання цивілізаційно-релігійних критеріїв.

Окрім поняття кордону, існують і інші поняття в більш широкому контексті, які визначають своєрідне розмежування, а саме – лімес, рубіж, форпост, фронтір. Зокрема, поняття фронтір включає в себе характеристику потужних історико-географічних просторів, а як рубіж між вищим та нижчими рівнями розвитку створює можливість для включення в нього і характеристик взаємозв'язку геокультурного, геополітичного, географічного вимірів.

Фактично, всілякий кордон є “штучним”, відображає співвідношення конкретних сил в конкретний час, і протягом історії кордони встановлювалися як в межах так званих природних кордонів, історичних кордонів, іноді етнічних кордонів, а здебільше внаслідок завершення війн – як встановлення сфери впливу переможців. Не буває одвічних кордонів, кожний кордон встановлюється, переноситься за примхами історії. Більше того, згідно внутрішній логіці розвитку *новий східний кордон ЄС* має еволюціонувати протягом XXI століття. Позаяк це залежатиме не тільки від внутрішнього розвитку розширеного ЄС протягом XXI століття, а також і від його новітніх сусідів по усьому периметру *нового східного кордону ЄС*, отже і від внутрішнього розвитку України.

“Рейн та Дунай був переважно кордоном культурним: з одного боку – стара *християнська Європа*, з другого – своєрідна “*християнська периферія*”. Але ж коли настала Реформація, лінія Рейн – Дунай виявилася приблизною лінією розриву, вздовж якої стабілізувався поділ християнства. Й то був також очевидний стародавній кордон, стародавній *limes* Римської імперії. Чимало інших прикладів говорило б такою самою мовою, що потверджували правило, і свідчать про посилення культурної єдності Заходу – насправді світу-культури, світу-цивілізації” [255,С.53] – як блискуче сформулював Фернан Бордель.

З плином часу кордони на європейському просторі змінювалися і змінюються, але на жаль їх “біографія” не закінчується. Безперечно, розширюється спектр співіснування багатьох форм кордонів, які зберігаються шляхом відозміни.

Відзначимо насамперед, поняття, сутність, а власне *концепцію лімесу*, який був однією з найважливіших форм контактів Римської імперії з племенами ближньої варварської периферії. *Лімес* як система прикордонних споруд починає розділяти племена Центральної Європи від зони римської цивілізації. Зазначимо, що *limes* (поперечний) – це практика римського межування полів, поділ проміжними дорогами землі на квартали визначеної ширини, саме ці проміжні дороги являли собою кордони.

Лімес утворився в I ст. н.е. і перетворився в середині II ст. н.е. на складну систему прикордонних комунікацій, які визначали характер військової, політичної та торгової взаємодії Риму та варварів Карпатського регіону. Саме поняття *лімес* (*limes, limites*) спочатку означало лише стежку, шлях в ранній імперії. Пізніше це слово використовувалось для позначення максимального просування вглиб ворожої території “*penetrat interius, operit limites*”, такий зміст був визначений і Тацитом, хоча він розвинув його як позначення вузької смуги прикордонних земель на відміну від фортець, які там знаходились. Пізніше *фронтір* вніс військове тлумачення в роз’яснення цього слова, яке вже означає шлях, що з’єднує гарнізони [246]. Для нас важливо, що

саме поняття “лімес” необхідно розрізняти як вузький військовий, термін і явище більш широкого значення, як “багатофункціональну систему”.

В творах авторів III-V ст. н.е. *лімес* означає нездоланий бар’єр, стіну, яка повинна була відділити Імперію від набігів варварів. Таким чином формується *концепція лімесу*, як “закритого” оборонного комплексу. Але в I-III ст. лімес не був явищем такого порядку і був “відкритим” як зі сторони Риму, так і зі сторони племінного світу. Першим і найбільш важливим елементом лімесу була дорога, яка розгалужується шляхами, які ведуть вглиб Імперії. Другим елементом лімесу стають війська і зони їх операційних дій, які охоплювали простір як на римській, так і на варварській території. Третім елементом лімесу стає система укріплень і форпостів (*praesidio*) [246].

На сьогодні, роль і значення кордонів в Європі поступово змінюється за умов процесу інтеграції, включно і процесу євроатлантичної інтеграції. Більш рельєфно це простежується у зміні домінування тих чи інших функцій кордону, в даному випадку – у домінуванні функцій контактного характеру кордонів, їх “прозорості” всередині Європи, і посиленням бар’єрної функції кордонів на нових межах Євросоюзу. Втім, геополітична роль кордону у певному просторі, де проживають конкретні люди, народи, які мають і розвивають певні відносини між собою, має неперевершене значення саме тоді, коли ці контакти як живі зв’язки, котрі мають давні щоденні традиції, можуть бути порушені.

Принагідно відзначимо в цьому контексті – чого коштують наприклад, на сьогодні саме методи дослідження кордонів, які ще на початку XX століття були сформульовані Карлом Хаусхофером. Досліджуючи історію розвитку майже всіх типів кордонів, які були визначені на практиці, Хаусхофер відзначає, що: “*Кордони по водостоку в їх протиріччі* – позаяк з точки зору як народно-психологічної, так і міжнародно-правової переваг, значення та цінності з-поміж усіх типів кордонів, які переважають у природі та науці, - коштували людству найбільше крові і головного болю”[520,С.155]. Віддаючи належне мистецтву проведення кордонів – адже це вимагає врахування безлічі

чинників – як природних, культурно-географічних, фізичних, антропогеографічних, політичних, економічних, вчений з великою шаною визначає діяльність засновника мистецтва створення кордонів на практиці Томаса Холдича, який філігранно визначив кордон між Чилі та Аргентиною. Концептуальну сутність різниці між фронтієром (*frontier*) – прикордонною смугою та боундарі (*boundary*) - прикордонною лінією визначив саме Холдич. Отже, Хаусхофер спираючись на теоретичні узагальнення Холдича, які були апробовані практикою вищого ґатунку, піддає сумніву поняття кордону як лінії, і формулює ідею проникливості державних кордонів.

Цим прикладом, вважаємо за доцільне підкреслити важливість саме наукового пізнання кордонів, за умов коли на європейському континенті безліч кордонів була встановлена не компетентно без врахування наукових принципів, наукових геополітичних підходів та теорій. В цьому контексті власне Холдич визначив *категорію “безмірної вартості географічного неутва”* [520,С.97-98]. Більше того, аналізуючи праці попередників щодо реалізації чи дослідження транскордонних проектів у світі, Хаусхофер висуває декілька гіпотез, без врахування яких не можливо створити хоча б оптимальну теорію кордонів, а саме – це виховання почуття простору, культурно-географічного почуття кордону, розвиток прикордонної свідомості, прикордонного інстинкту.

Важливим є дослідження теоретичних засад кордонів, визначення так би мовити концептуального інструментарію за допомогою якого на сьогодні найбільш адекватно можна провести аналіз взаємовідношення розвитку держав чи міжнародних організацій (як акторів міжнародних відносин) із простором. Передусім, мається на увазі *використання саме методів дослідження кордонів, а не геополітичних стратегій*, в яких було використано основні теорії кордонів.

З точки зору аналізу сучасних кордонів, слід відзначити концептуальні положення одного з видатних засновників класичної геополітики німецького географа Фрідріха Ратцеля, який одним з перших застосував просторовий

підхід до аналізу політичних явищ. Оскільки одним з головних концептуальних положень Ратцеля було відношення до держави як до *живого просторового, укоріненого в ґрунті організму* [643,С.165-166], кордон він розглядає як одну з трьох (поряд із розміром та місцем розташування) характеристик цього організму. Більше того, із семи законів експансії, четвертий – визначає кордон як орган, який розташований на периферії держави (зрозумілого як організм) . У своїй головній праці “Політична географія” (1923 р.) (розділ Шостий: Кордони), Ратцель з метою загальної характеристики особливостей кордонів, визначає два головні типи кордонів: політичні кордони та природні кордони [643,С.210-211].

Прискіпливий, комплексний аналіз кордонів в їх географічному та політичному вимірах [643,С.210-234] у подальшому був здійснений спадкоємцем Ратцеля, його співвітчизником Карлом Хаусхофером, який блискуче вдосконалив концептуальне положення свого вчителя про кордони – виокремивши характеристики, види, статику, динаміку, типи, значення кордонів – по суті, з’ясував цілком широку та різноманітну палітру характеристик кордону: “Як орган, як живе утворення, яке піддане зникненню чи росту, зовсім не застигле, не лінію впізнаємо ми кордон на практиці”[520,С.28].

Концептуально, Хаусхофер виокремив п’ять типів кордонів. З воєнно-географічної точки зору чітко висунутий вперед як опорний орган “*кордон наступальний*”; високоорганізований, насичений комунікацією, завжди успішно рухливий, розвиваючийся “*кордон наготові*”; з обох сторін одночасно і розділяючий і з’єднуючий інстинктивно свідомі життєві форми і один з найміцніших прикордонних життєвих форм, який може бути створений лише при порозумінні між сторонами – “*кордон рівноваги*”, який має підвид – *спокійний, інертний кордон*. Четвертий тип, це кордон, який знаходиться у стані оборони - “*укріплений кордон*” і п’ятий тип – це демілітаризований, відкритий для проникнення “*кордон, що розпадається*”[520,С.34].

В цьому зв'язку, важливо відзначити той факт, що рефреном у науковій праці Хаусхофера звучить теза про *важливість порозуміння мінливості кордонів*: “Кордони мають одночасно і розподіляти і бути проникливими. Втім, як важко поєднати ці протилежні вимоги, свідчить саме практика”[520,С.35].

Французька наукова школа, хоча і багато запозичила у Ратцеля, втім, змогла відокремити людський фактор від дуже суворо визначеного географічного фаталізму. Бажаючи презентувати головні ідеї Ратцеля французькій публіці, Відаль де ля Бланш представив свої ідеї (починаючи від статей в Анналах Географії до книги “Основи гуманної географії”, яка вже вийшла після його смерті у 1922 році) крізь призму принципу “можливостей”: людина є такою ж самою важливою “географічною складовою”, як природа, але не людина яка зазнає зовнішніх впливів та примусу, а “людина ініціативна”. Згідно його геополітичної концепції - *невний простір лише надає людині можливості зміни його геополітичної конфігурації*, але реалізація цих можливостей залежить від волі людей [520,С.52-53]. Вже с точки зору сьогодення, є визначення Відаль де ля Бланшем в контексті фундаментального дуалізму класичної геополітики, *ідеї конвергенції*, взаємопроникнення протилежних споконвічних геополітичних сил, стихій “телурократії” (суходільної могутності) та “таласократії” (морської могутності). Більше того, дослідник на прикладі прикордонних регіонів Ельзасу та Лотарингії визначає модель такої співпраці – як трансформацію зону конфлікту у зону співробітництва, визначаючи палітру характеристик народу Лотарингії.

Послідовник геополітичної концепції Відаль де ля Бланша, вчений Жак Ансель, у своїх наукових дослідженнях “Посібник з Європейської політичної географії” (1936) [643,С.376-378] та “Географія кордонів” (1938) [643,С.389-412] висуває *концепцію кордону як умовного, але не одвічного бар'єру, який визначає наявний баланс сил*: “Ми ніколи не визначаємо кордони – лише за умов коли діємо методом насилля – а змінюємо людський розум”[643,С.413-422]. На думку одного з сучасних представників французької школи

геополітики, Мішеля Фуше: “Кордони новітньої Європи не чітко визначені лінії, а “зони”, перехідні простори, кордони яких поступово зникають (thinning out)”. Визначаючи кордон не тільки як міждержавне явище, Мішель Фуше у праці “Республіка - Європа” (1998) цілком справедливо визначає, що слід відмовитись від надмірної картезіанської догми “все або нічого”: “Головним є не пошук останніх кордонів Європи, а взаємної співпраці: прийняття кордонів і сусідських угод, а так само і практики інтеграції, - зауважує вчений, - більше уваги слід приділяти процесам зближення, ніж гіпотетичним останнім кордонам”[640,С.116].

Поряд з офіційними державними кордонами існують більш стабільні кордони: кордони між релігіями, цивілізаціями, традиціями. Мішель Фуше цілком прагматично стверджує: “Кордони представляють собою елементарні просторові структури, які мають лінійну форму, а їх функція зводиться до визначення порушення геополітичної безперервності у трьох площинах: реальної, символічної та уявленої” [640,С.116].

Кордон є своєрідним інститутом, рамки дії політичних систем, які аналізуються крізь *функцію кордонів*, наприклад, в межах прикордонного регіону як території нових договірних зв'язків. Насамперед, кордони виконують три тісно пов'язані функції: по-перше - встановлюють межі державного суверенітету; по-друге - розділяють у просторі символічні співтовариства, тобто держави, кожна з яких має власний прапор, гімн, історію, інститути, які породжують для його громадян специфічні права та обов'язки; по-третє - розділяють у просторі своє (тобто національну територію) та чуже (сусідню державу) [57,С.9].

Кордони, як *державні кордони* стали важливим елементом системи національних держав, починаючи із XVIII століття, як лінії, що відокремлювали різні юрисдикції, які встановлювали межі державної території з усіма її ресурсами, що є матеріальною умовою існування суспільства. Кордони між суміжними державами зазвичай визначаються договорами між ними. Визначення державного кордону надається у доктрині міжнародного

права. Зокрема, у “Дипломатичному словнику” сказано, що державні кордони – це лінії та уявні вертикальні поверхні, які проходять по цих лініях, що визначають межі території держави (суші, вод, надр, повітряного простору), тобто межі поширення її суверенітету [294,С.270].

Розрізняють сухопутні, водні і повітряні кордони державної території. Крім договірних кордонів, закріплених у міждержавних договорах, існують і так звані *історично сформовані кордони*. Головною їх особливістю є те, що вони тривалий час визнавалися суміжними державами. Це робить історично сформований кордон юридично обов’язковим для обох держав [408].

Епоха боротьби за розширення територій чи життєвого простору держави, за сфери впливу, джерела сировини та ринки збуту у формі війни – як легітимного способу розв’язання міжнародних проблем (згідно міжнародного звичаю, а потім і міжнародних угод – як рішення Віденського конгресу, створення Священного союзу тощо) де-юре завершила своє існування у ХХ столітті, точніше з 1970 року, коли *принцип непорушності кордонів* (і в цьому контексті два його ключові елементи - *визнання існуючих кордонів та відмова від будь-яких територіальних домагань*) стає нормою міжнародного договірного права, юридично обов’язковою для держав-учасниць. Безперечно, що історичні події другої половини ХХ століття свідчили і про силові методи розв’язання міжнародних проблем. Історично ідея правового оформлення непорушності кордонів як принципу (міжнародно-правової норми) впливає із двосторонні договорів європейських держав, що в свою чергу сприяло зміцненню миру і безпеки в Європі.

Втім, з точки зору міжнародного права – як сукупності норм і принципів, які регулюють систему міжнародних відносин, *принцип непорушності державних кордонів*, який отримав свою завершену форму у Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року, зводиться до міжнародно-правового визнання існуючих кордонів європейських держав і до відмови від будь-яких зазіхань на ці кордони: “держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, як і кордони всіх держав у

Європі, і тому вони утримуватимуться тепер і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони. Вони відповідно утримуватимуться також від будь-яких вимог або дій, спрямованих на захоплення й узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасниці”. Відповідно до норми, що міститься у Заключному акті НБСЄ від 1 серпня 1975 р., держави, що підписали його і приєдналися до нього, “вважають, що їх кордони можуть змінюватися, відповідно до міжнародного права, мирним шляхом і за домовленістю”[37,С.4].

Міжнародне право дає три підстави для зміни кордонів. По-перше, це здійснення народами і націями свого права на самовизначення: утворення нових незалежних держав на колишніх залежних територіях, об’єднання двох або кількох держав, а також поділ існуючої держави. По-друге, це обмін ділянками території між суміжними державами з метою встановити зручніше проходження лінії кордону на місцевості. По-третє, це невеликі зміни положення лінії кордону при її редемаркації [408,С.238].

Новий європейський кордон між Україною та Європейським Союзом, включно і державами ЦСЄ, має дві функції – контактну та бар’єрну, власне дослідження специфіки цього кордону, визначається і взаємовідношенням функцій нового кордону за наявних геополітичних умов на європейському континенті за умов поглиблення та розширення євроінтеграційного процесу за умов посилення безпеки на новому східному кордоні ЄС.

З плином часу кордони на європейському геополітичному просторі змінювалися і змінюються, але їх “біографія” не закінчується. Безперечно, розширюється спектр співіснування багатьох форм кордонів, які зберігаються шляхом відозміни.

По-перше, *новий європейський кордон* між ЄС та Україною встановлюється на досить тривалий проміжок часу. Позаяк Євросоюзу потрібен певний час, аби “тотально поглинути” нових неофітів Центральної Європи. По-друге, *новий європейський кордон* між ЄС та Україною має стати зоною стабільності та процвітання, з точки зору безпеки та економічного

розвитку депресивних західних регіонів України. Здійсненню цієї мети може сприяти формування в Україні згідно загальноєвропейських принципів міжрегіонального, транскордонного співробітництва як системного явища.

По-третє, *новий європейський кордон* між ЄС та Україною не має стати тупиковою фортецею, яка буде жорстко розмежовувати “все інше, що знаходиться за межами зони добробуту і процвітання”. Специфіка формування *нового європейського кордону* між ЄС та Україною, визначається й тим, що він знищує більш ніж десятирічний ліберальний режим його перетину в регіоні Центральної Європи та Східної Європи.

Процес формування *нового східного кордону ЄС* це складний, багатогранний, суперечливий процес, функціонуючий за внутрішньою логікою розвитку - як складового елемента, як підсистеми більш високого ґатунку цілісної системи, яка за якістю, а ще більше за масштабністю сучасних геополітичних змін на європейському континенті також трансформується.

2.3. Концептуальні засади обґрунтування єврорегіонального співробітництва

В сучасних умовах, коли багатостороннє і двостороннє співробітництво України з сусідніми державами – новими членами ЄС значним чином залежить від Брюсселю, а не від ініціативи центральноєвропейських країн – партнерів України, вбачається доцільним суттєво активізувати міжнародну регіональну співпрацю і транскордонне співробітництво.

В Європі на сьогодні існують чотири основні *концептуально-теоретичні підходи до розвитку єврорегіонального співробітництва* та міжнародної регіональної інтеграції:

Перший – інтеграція як процес усунення перешкод, які заважають інтеграції ринків товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Його

методологічна основа – неоліберальна теорія (ще визначається як ринковий підхід).

Другий – міжрегіональна, як і загальноєвропейська інтеграція розглядається як поступова передача повноважень національними владами наднаціональним. Це – спроба синтезу неокейнсіанської та інституціональної теорій (ще визначається як інституційний підхід).

Третій – так званий “сітьовий” чи “мережевий” підхід розглядає соціально-економічний простір як систему транснаціональних макрорегіонів, що перетинаються.

Четвертий - сценарій *просторового розвитку Європи* на найближчі 50 років, який отримав назву – Концепція „Червоного восьминога”. Він передбачає, що до 2026 року в Європі і надалі найбільш розвинутою територією буде центральне ядро, яке ще називається “синій банан”. Але невдовзі від нього протягнуться своєрідні “коридори розвитку” (“щупальці”), які досягатимуть всі віддалені кутки Європи. Вздовж них формуватимуться могутні транскордонні агломерації (“червоний банан”) [316;359].

Надалі нова зона транскордонного співробітництва в Європі посунеться із “синього” через “червоний” до “зеленого банану” на межі держав Центральної та Східної Європи, що сприятиме появі *нової геополітичної конфігурації*.

Неокласичні і кейсіанські підходи дуже схожі в питанні щодо політики регіонального розвитку, особливо в їх теоретичних засадах. Їх методологічні відмінності стосуються *допоміжної і вимагаючої стратегій*, хоча зміст зростання переважає в обох школах. Зокрема, головні апорії цих концепцій можна визначити наступним чином - *допомагаючий підхід регіонального розвитку може призвести до зашкоджуючих моделей, в той же час як вимагаючий підхід може призвести до моделей оснований на економічних “імпульсах”*. Моделі допомоги базуються на припущенні, що регіон страждає від нестачі умов, необхідних для виробництва (інфраструктури у найширшому значенні: капіталу, робочої сили, розвитку менеджменту тощо). Імпульсні

моделі базуються на уявленні - що зростання має бути одночасне, отже цей імпульс може приймати вигляд зовнішніх вимог, технічних інновацій або розташування підприємств, які створюють потреби товарів і послуг в регіоні. Якщо у допоміжних моделях в основному застосовувалась теорія регіонального зростання, імпульсна модель все ж досягла домінуючу позицію в регіональних дослідженнях взагалі. Подальший розвиток цих двох підходів сприяв формуванню багатьох концепцій розвитку, які використовуються сьогодні у розвитку регіональної політики [355;356].

Сприяння регіональним ініціативам стосовно зростання “поліосів” була найголовнішим підходом. До економічних криз середини 1970-х років концепція зростання “поліосів” вдало застосовувалась в багатьох державах, які на сьогодні є членами ЄС. Втім, слабкість цієї концепції швидко стала очевидною за умов розвитку тривалої економічної кризи. Центри зростання залишились ізольованими в своїх регіональних економіках.

Таким чином, недоліки концепції традиційної регіональної політики можна сфокусувати у трьох вимірах:

- регіони, які відстають за своїм розвитком неспроможні на закріплення конкурентоспроможності своїх регіональних структур, навіть за рахунок кількісного росту, з іншого боку, встановлення структур “зовні” сприяє більшій залежності регіонів від субсидій;
- пріоритет індустріалізації регіонів з часом втратив актуальне значення щодо розвитку концепції проблем регіонів;
- незважаючи на мету збалансованого розвитку, традиційна регіональна політика в основному ігнорувала недоліки регіонів, адже економічне зростання було єдиним виміром успіху за умов жорсткої конкуренції.

У 1970-х роках починається розробка *нової концепції регіональної політики*, яка головним чином була сфокусована на потребі адаптувати розвиток до “природнього потенціалу” відповідного регіону. Ця концепція

була застосована з метою сприяння самодостатності регіонів, а також і визначення такого стратегічного напрямку, згідно якого локальні і регіональні співтовариства мають зосереджувати свої можливості на своїх власних природних перевагах, своїх індустріальних традиціях і специфічних ремеслах, культурі менеджменту, а також і з метою реалізації політичних цілей регіону, для того щоб розвинути конкурентні переваги *vis-à-vis* інших регіонів на основі цих “талантів” [355;356].

Ця концепція досягла широкого визнання через принципи, на яких вона базувалася і які співпадали з різними підходами регіонального розвитку. Неолібералісти, централісти і регіоналісти могли всі посилатися на “ендогенний потенціал” як розвиток можливостей для кожного регіону, отже цю концепцію можна було застосовувати як головний розвиток стратегії регіону.

Зосередження уваги на *розвитку ендогенного потенціалу регіону* визначав необхідність здійснення перерозподілу між регіонами. Так, згідно цієї стратегії структурно слабким регіонам, які залежать від додаткових ресурсів і фондів була надана можливість самостійно вирішувати питання перерозподілу.

Зміна *парадигми розвитку концепції підтримки регіонів* у 1980-х роках свідчить про відхід від поняття “уповільненого розвитку”, згідно якого найменш розвинуті країни або регіони є історично депресивними і спізнілими у порівнянні з високорозвинутими цивілізаціями. Альтернативні підходи базувалися на основі дослідження вчених Массачусетського Інституту технології під назвою “*Межі зростання*”, в якому прискіпливо були проаналізовані катастрофічні наслідки розвитку індустріалізації, а також ця критика сприяла розвитку альтернативної концепції “*розвитку підтримки*” *Комісії Брунтланд* – яку можна визначити як синтез досягнення економічного прогресу в контексті захисту навколишнього середовища [355;356].

Згідно концепції Брунтланд, розвиток є підтримкою, якщо він стикається з потребами сучасного покоління без припущення можливості наступних

поколінь зіткнутися з їх власними потребами і обрати власний спосіб життя. Вимога підтримки розвитку визначила за неможливе продовжувати розвиток важкої індустріалізації, яка зашкоджує навколишньому середовищу [355;356].

Очевидно, що “розвиток підтримки” це не тільки технічна концепція, вона охоплює цілий комплекс суспільних суджень, по суті, концепція “розвитку допомоги” може розглядатися як антитеза до моделі “підтягування” розвитку. Втім, в цьому сенсі, слід виокремити, що розвиток підтримки в основному стосується глобальних відносин, таких як поділ на північ-південь, застосовуються лише для дослідження регіонів. Хоча декілька дослідників наголошують, що модель підтримуючої економіки може бути впроваджена тільки децентралізовано у відповідності з принципом субсидіарності [355;356].

Таким чином, можна зробити висновок, що якісної конвергенції для ефективного регіонального розвитку не достатньо. Регіональна політика ЄС наголошує на необхідності об'єднання на основі саме соціального забезпечення. Важливість природного потенціалу в “розвитку підтримки” представляє важливу можливість для структурно слабких регіонів ЄС, які мають значні природні багатства. Згідно нової моделі розвитку Європейського Союзу, Європейська Комісія визначила вимоги для нової моделі “*підтримки розвитку*” [355;356].

Ця нова концептуальна модель розвитку запропонована Комісією вже мала певні результати в регіональній структурній політиці ЄС. По-перше, це відношення до розгортання Структурних Фондів, які мають підкорятися політиці ЄС включно і про навколишнє середовище. В структурі *Регулювання підтримки сучасного періоду (1994-1999)* цей основний принцип (стаття 7) містить спеціальні наголоси на “погодженні з спільною політикою Співтовариства про навколишнє середовище”, що також містить і зобов'язання. Зростаюча вага навколишнього середовища в структурній політиці співтовариства прослідковується також в концепціях нового Фонду Об'єднання, адже джерела і ресурси для підтримки регіонів в структурно слабких країнах-членах ЄС пов'язані з специфічними завданнями, тому *Фонд*

Об'єднання слугує розвитку комунікацій, транспортних мереж і захисту навколишнього середовища.

Необхідність інституціоналізувати регіональні політичні течії сприяло політизації регіонального розвитку, внаслідок чого зросли протиріччя між центром та регіонами. Регіон стає ключовим рівнем політичного діалогу та дій, що призводить до примушеного взаємо пристосування та поступок.

Формування *сучасної концепції єврорегіональної політики* відбувалось за умов наявності значних диспропорцій між регіонами всередині країн ЄС.

Приєднання у 1973 році Великобританії до ЄС дало поштовх до формування власне концепції регіональної політики Європейського Співтовариства, яка вже формується як окрема сфера і за бюджетом посідає друге місце після сільськогосподарської політики співтовариства. Протягом 1975-1988 років ЄС вже координувало регіональну політику саме через Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР).

По суті, регіональної політики Співтовариства реально не існувало до вступу Об'єднаного Королівства і принципова мотивація щодо необхідності розробки концепції регіональної політики була зумовлена економічними, насамперед, фінансовими причинами – як підсилення політичної схильності британських громадян до членства в ЄС, засобом повернення внесків через регіональну політику. Важливою була також і підтримка Італії в цей період, яка теж була зацікавлена у формуванні регіональної політики Співтовариства, багаторічні зусилля якої у подоланні північно-південного дисбалансу не досягли реальних результатів.

Вплив зовнішніх чинників глобального економічного розвитку (наслідки економічної кризи 70-х років, стагнація, проблеми виробництва та збуту продукції, ріст інфляції, збільшення кількості безробітних в країнах ЄС, ріст дефіциту торговельного балансу) теж сприяв прискоренню формування власне *концепції єврорегіональної політики Співтовариства*, чітко визначивши два типи регіонів, які потребують допомоги: по-перше, це регіони, які відстають у своєму розвитку (насамперед регіони Італії та Ірландії) і по-друге, це регіони,

що страждають від занепаду промисловості (переважно регіони Великої Британії).

Із вступом в ЄС нових “бідних”, переважно аграрних держав – Греції (1981 р.) - взагалі ВВП Греції складав менше половини від середнього по ЄС, а вклад 1/3 працездатного населення у ВВП, зайнятого у сільському господарстві складав 1/5 ВВП, співвідношення 10 найбільш багатих регіонів та 10 найбідніших регіонів по ВВП на душу населення збільшилося з 4:1 до 5,1:1. Приєднання Португалії та Іспанії (1986 р.), де вже з 70-х років ЄС займав основне місце в експортно-імпортних операціях цих країн - надало Співтовариству більше сільськогосподарського характеру та призвело до зростання витрат фондів та внутрікомунітарних податків, адже нові аграрні регіони Греції та Португалії виробляли ВВП на душу населення близько 40% від середнього показника по ЄС, тоді як “найбідніший” регіон ще “дев’ятки – півострів Калабрія у 1973-1981 рр. виробляв 59% ВВП [355;356].

Поряд із необхідністю підпорядкування країн-членів головним правилам Співтовариства, врегулювання проблем рибальства, сільського господарства, імміграції робочої сили, європейської монетарної системи, зросли і витрати Сільськогосподарського фонду, Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду, що зумовлювало необхідність збільшення бюджетних ресурсів Співтовариства і призвело до зростання внутрікомунітарних податків - ПДВ збільшився до 1,4%.

Отже, збільшення диспропорцій між регіонами ЄС, намагання регіонів посилити своє значення на противагу централізованим діям ЄС, нездатність ЄС швидко адаптувати у свій економічний простір нові “бідніші” держави – все це вимагало формування нової стратегії регіонального розвитку. Протягом 80-х років ХХ ст. була розроблена нова “філософія”, стратегія нової регіональної політики ЄС, головними детермінантами якої виступали: пріоритет інтересів саме економічного розвитку, на відміну від колишнього переважання соціальних чинників; стимулювання приватного підприємництва, малого та середнього бізнесу; сприяння розробці та реалізації не

великомасштабних регіональних проектів, а передача регіонального планування “нижчим” територіально-адміністративним одиницям; посилення інноваційної спроможності самих регіонів; вироблення нових механізмів стосовно регулювання економіки відсталих територій, позитивна дискримінація периферійних прикордонних територій, як створення умов для розвитку вже існуючих підприємств.

З метою сприяння більшій цілеспрямованості та прозорості фінансування відсталих регіонів і класифікації найвідсталіших регіонів ЄС у 1983 році були визначені єдині критерії з “проблемних” регіонів ЄС:

- з рівнем ВВП на душу населення нижче середнього по ЄС,
- з мінімумом 20% зайнятстю населення в депресивних галузях економіки,
- з більшою ратою зайнятості населення саме у сільському господарстві ніж в інших регіонах державах-членах ЄС,
- з високим рівнем безробіття (мінімум 3,5%), а також не менше, ніж на 20% вище середнього по країні,
- з стійким негативним сальдо міграцій.

Згідно цієї класифікації у 1983 році рата “відсталих” регіонів становила відповідно 100% населення Ірландії, 51% - Італії, 36% - Великої Британії, 33% - Франції, 32% - Данії, 17% - Бельгії, 15% - Нідерландів, 12% - ФРН та 11% - Люксембурга. Усього на території цих відсталих чи проблемних регіонів проживало 40% населення Європейського Співтовариства [355;356].

В контексті розвитку загальноєвропейської інтеграції, *Маастрихтський договір* сприяв інтенсифікації зусиль структурної політики. Було піддано аналізу два головних недоліки і цілі економічного і соціального зв'язку, що було чітко сформульовано в договорі. Вперше, у ст.130А, за мету Співтовариства було визначено скорочення диспропорцій у розвитку регіонів. Фонд Об'єднання був створений для 4 найслабших країн-учасниць: Греції, Ірландії, Португалії і Іспанії. Цей фонд становив 1,5 бiльйона ЕКЮ в 1993 і

зріс до 2,5 білльйона ЕКЮ до 1999 року (призначений для інфраструктурних заходів і інвестицій на захист навколишнього середовища).

Зрозуміло, що диспропорції регіонального рівня були наявними і у шести державах - засновках ЄС - Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Голландія та Люксембург, втім ці проблеми структурного вирівнювання можливо було вирішити і в рамках національної політики кожної з держав. Хоча, рельєфно регіональні диспропорції не тільки були наявними, але і важко нівелювались саме в Італії. В процесі наступних розширень ЄС – приєднання Ірландії у 1973 році ВВП на особу складав 60% середнього ВВП співтовариства.

Головним механізмом нівелювання різниці регіональних диспропорцій, який вже практично сприяв здійсненню підтримки слаборозвиненим регіонам, було заснування у 1975 році Європейського регіонального фонду розвитку – що складало 5% бюджету. Втім, з точки зору сьогодення, у стратегічному сенсі, аналіз формування, реформ та реалізації Структурних фондів дає підстави стверджувати, що саме створенням цього фонду де-факто було визначено необхідність фінансової підтримки регіональної політики ЄС, яка невпинно збільшується.

Узагальнюючи реформи Структурних Фондів можна виокремити принаймні три аспекти суттєвих концептуальних змін: було розширене право участі регіонів в Європарламенті, принцип партнерства був розширений до участі соціальних партнерств, комітети з моніторингу були засновані - як втілювачі принципу партнерства і вони отримали більше повноважень – насамперед, можливість регулювання модальності фінансової участі Співтовариства.

В цьому контексті заслуговує на увагу реформа Структурних Фондів на період 2000-2006 років. Так, 24-25 травня 1999 року Європейська Комісія у Берліні досягла згоди стосовно пакету “Агенда-2000”, який складається із визначених фінансових перспектив на період 2000-2006 років та плану регулювання управління Структурними Фондами, Загальною

сільськогосподарською політикою. Суттєвою складовою реалізації ефективної регіональної політики Європейського Союзу є також і реалізація програми комплексного пакету документів “Агенда - 2000” (2000-2006 рр.), який містить вичерпний перелік важливих заходів: реалізацію фінансової реформи, реформування аграрної і податкової політики, вирішення питань пов’язаних із розширенням Євросоюзу [85;86].

Згідно цього документу передбачається скорочення цільових категорій Структурних Фондів до трьох:

I категорія – найвищий ступінь сприяння тим регіонам, де ВВП на душу населення становить менше 75% ВВП в середньому по ЄС

II категорію – становитимуть регіони із високим рівнем безробіття (мета - підтримка структурно слабких регіонів)

III категорія – здійснення підтримки ініціатив освіти, перекваліфікації (мета – розвиток людських ресурсів).

Таким чином, можна зробити висновок, що остання модифікація єврорегіональної політики в структурі проекту “Агенда 2000” не виходить за межі первісної ідеї “Європи регіонів”. Більше того, наприкінці ХХ століття цей документ лише підтверджує факт посилення ролі регіонів в Європі, актуальність проведення більш ефективної регіональної політики.

Статус та значення регіонів в Європі, а також в структурі та політиці Європейського Союзу на сьогодні свідчить про той факт, що єврорегіони поступово формуються як реальні суб’єкти міжнародних відносин. Як цілком справедливо стверджує один із відомих регіоналістів М.Кітінг: “саме тепер регіони після періоду досить наївної імітації здатні реально вчитися і пристосовувати досвід один одного до їх власних інституцій, традицій, культур та проблем” [841,С.17]. Особливо важливим в цьому сенсі є досвід регіонів Європи використати переваги від утворення спільних економічних регіонів за умов міжрегіональної конкуренції за інвестування капіталів.

Аналізуючи процес розвитку інтеграції держав Європи, можна стверджувати, що регіони Європейського Союзу на сьогодні значно посилили

свій економічний та політичний статус і вже не сприймаються лише як прості адміністративно-територіальні об'єднання. Позитивними прикладами, стосовно формування вже у найближчому майбутньому “Європи регіонів”, слугують такі дві країни, як Іспанія (яка проголосила в Конституції 1978 року, що є “державою автономних спільнот (регіонів)” і “визначає організацію держави у взаємодії різних, по суті рівних територіальних влад або навіть національностей”) і Франція, держава, яка фактично презентує найсильніші централістські традиції, у 1982 р. прийняла закони стосовно незалежності регіонів. Навіть такі невеликі країни ЄС, як Бельгія, на сьогодні почала “сповідувати вірність” принципу федералізму чи Австрія, яка взагалі має сильні конституційні традиції федералізму, досить ефективно впроваджує принципи субсидіарності та децентралізації [355;356].

Статус 11 німецьких регіонів (Lander), визначає посилення їх ролі та здобуття ними певних переваг в Європейському Союзі порівняно із 50-60-ми роками, коли ці регіони-ландери лише самостверджувалися згідно Основного Закону - Конституції 1949 року. Або наприклад, вимога формування регіонів в Італії, згідно принципу децентралізації (що зазначено у ст. 5 Конституції Італії) була втілена лише у 1970-х роках, позаяк факт незалежності регіонів із власним конституційним статусом сприяв би регіональній автономії в Європейському співтоваристві взагалі та посилив би позицію регіонів всередині держав [355;356].

Вперше на інституційному рівні саме Маастрихтські угоди надали можливість регіональним міністерствам презентувати свої інтереси у Раді Міністрів, але регіональні представники повинні презентувати цілу державу, а не тільки регіони, і що погоджені положення мають бути досягнуті спочатку на національному рівні перед тим, як справа перейде до Ради Міністрів. Втім, Рада Міністрів (презентуючи інтереси країн-членів) як і національні уряди, несе таку ж саму відповідальність, отже лобювання сконцентровано у Комісії з постійними делегаціями включно і регіонів.

З точки зору посилення та активізації власне регіонів як суб'єктів європейської політики, згідно Маастрихтської угоди було створено *Комітет регіонів* – що можна вважати першою спробою врахування регіонального чинника у європейському правовому економічному та політичному просторі. Утім, фактично регіон в Європейському Союзі ще не завжди розглядається як фундаментальний та головний детермінант ідентичності з суспільством чи з державою, а використовується лише як засіб для досягнення певних цілей державою. Про що свідчить і активне використання принципу субсидіарності та ігнорування подеколи цього принципу саме у внутрішній політиці держав ЄС.

Хоча Комітет регіонів як європейська інституція має консультативний характер (ст. 198 а-с), втім його діяльність сприяє включенню місцевих актуальних питань до розгляду, що сприяє забезпеченню представництва регіональних та місцевих спільнот у процесі прийняття рішень ЄС [355;356].

З 1995 року Структурними та Когеційними Фондами керує комісар головного управління DG XVI – *Регіональна політика*. Комісія також розпоряджається бюджетом Союзу і спеціальними Фондами (зокрема, Європейським Соціальним Фондом, Європейським Фондом регіонального розвитку, Європейським сільськогосподарським орієнтаційно-гарантійним фондом)[59].

Створення *Комітету регіонів* сприяло також і завершенню довготривалої дискусії стосовно поняття “регіон”, адже визначення, що дається Парламентом в Хартії Регіоналізації ЄС є досить загальним, хоча чітко виокремлює повноваження і відповідальність “регіонального фактору” у Європейському Союзі, навіть визначає ймовірні шанси імплементації. Тут доречно навести визначення *регіону* сформульоване Асамблеєю Європейських регіонів: “*регіон* – це територіальне об'єднання під безпосередньою юрисдикцією суверенної держави з системою самоврядування. Регіон повинен мати свою власну конституцію, статус автономії чи інший закон, який є

складовою законодавства держави і яка визначає організацію та повноваження регіону” [109].

Отже, можна зробити висновок, що регіоналізація не зводиться до процесу простої адміністративної децентралізації. Існує багато аргументів як для виборів демократичних легітимних органів регіонального представництва, так і для передачі таким органам основної компетенції *vis-a-vis* місцевими владами локальних регіонів, провінцій, департаментів та муніципалітетів. Якщо перефразувати вислів Ернеста Ренана, тоді регіонам потрібен “щоденний безкінечний плебісцит”, якщо вони дійсно хочуть бути суб’єктами політичних та економічних відносин. Цілком прагматично можна стверджувати, що за умов отримання регіонами реальних повноважень, у майбутньому рівень сприйняття регіонами буде динамічно змінюватися, зосереджуючись навколо центральних аспектів позицій регіону з метою подолання структурної кризи.

В контексті проведення більш ефективної регіональної політики в межах держав Європейського Союзу заслуговує на увагу діяльність *Агенції з Регіонального Розвитку (АРР)*. Наприклад, саме розвиток АРР в Англії у співпраці з Структурними Фондами Європейського Союзу значно сприяв модифікації регіонального управління в цій країні [316].

У 1988 році з метою надання ЄС фінансових ресурсів перш за все найбільш відсталим регіонам, була розроблена єдина система класифікації *NUTS* (Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes), яка полегшує проведення статистичного аналізу відсталих регіонів зокрема і регіонів ЄС взагалі, а також сприяє чіткому визначенню різного рівня розвитку регіонів категоризуючи їх як територіальні одиниці. Усього *NUTS* поділяється на 5 рівнів (три з яких *NUTS 1-3* регіональні, а два *NUTS 4-5* місцеві одиниці регіональної статистики ЄС) [355;356].

Слід відзначити, що *NUTS 1* складало 77 регіонів (найбільш великі регіони в структурі держав-членів ЄС чи як вже об’єднані територіально-адміністративні одиниці, як наприклад, Німеччини, Франції, Великої Британії).

Рівень NUTS 2 – що, по суті є “найпридатнішим простором” для втілення регіональної політики ЄС та Структурних Фондів, об’єднувало 211 регіонів; NUTS 3 (1031 регіон) є найоптимальнішим саме для реалізації комплексних соціо-економічних, спеціальних програм міжрегіонального співробітництва. Ці рівні в системі NUTS не у всіх випадках є тотожними до територіально-адміністративного устрою держав-членів ЄС.

Аналізуючи соціо-економічне становище європейських регіонів виявляються основні відмінності між динамічним центром і периферійними регіонами ЄС. ВВП на душу населення в 10 найсильніших регіонах ЄС в три рази перевищує ВВП у 10 найслабкіших регіонах. Такі ж диспропорції існують в регіональних показниках безробіття. Згідно аналізу статистичних даних (EUROSTAT) від 10 лютого 2000 року, порівняльний аналіз 211 регіонів Європейського Союзу системи класифікації рівня NUTS-II дослідження співвідношення між 10 найбільш “багатими” регіонами та 10 депресивними “найбіднішими” регіонами ЄС, свідчить про те, що:

- Лондон (229%) із 1994 року зберігає провідну позицію серед найбагатших регіонів Європи,
- регіони таких країн, як Великої Британії (Лондон), Німеччини (Гамбург-198%, Дармштат-167%, Обербайерн-165%, Бремен-146%), Люксембургу (Люксембург-172%), Бельгії (Брюсель-170%, Антверпен-138%), Австрії (Відень-166%) та Франції (іль де Франс-156%) значно перевищують середні показники розвитку регіонів в Європі взагалі,
- 50 регіонів системи NUTS-II мають рівень ВВП менший ніж 75% в середньому по ЄС[355;356].

Серед 10 “найбідніших” – де лідирує Греція (чотири регіони по 51%), три регіони Іспанії (Екстермадура-54%, Андалузія –58%, Соут-59%) і регіон Португалії (Мадейра – 55%), слід відзначити, що регіони Греції (Іпейрос-43%) та Португалії (Азори-49%) не досягають навіть рівня 50% [140].

Принципово важливим є той факт, що до цього рівня входять регіони з різним, вельми диференційованим рівнем економічного розвитку. Наприклад, до цієї територіальної одиниці входять від грецького Іпейроса, середній показник якого досягає лише 43% і до центральних районів Лондона – з показником –222%. Існує певна специфіка і у визначенні соціально-економічного розвитку регіонів взагалі по класифікації країн-членів ЄС. Так, з 15 країн-членів ЄС, 10 перевищує середні показники по ЄС, а п'ять країн (тобто їх регіони в цілому) не досягають середнього по ЄС рівня – Фінляндія, Ірландія, Іспанія, Португалія і Греція. Підтвердженням цього факту є також і статистика розвитку цих регіонів, в яких ВВП на душу населення не досягає середнього 75%, а саме, це 13 регіонів Греції, 10 з 18 регіонів Іспанії, 9 “східних” регіонів Німеччини, 6 з 7 регіонів Португалії, 6 регіонів Італії, 4 – Великої Британії, 1 – Австрії, 1-Фінляндії. Згідно статистичних даних більш ніж 20% населення Євросоюзу живе в цих регіонах [140].

Саме рівень NUTS 2 вимагає у більшості випадків якомога повної відповідності – уніфікації територіального адміністративного поділу держави-члена ЄС до критеріїв регіонального поділу (NUTS 2) Європейського Союзу. Адже від виконання цієї умови залежить, по суті, і надання фінансування і дотацій із Фондів ЄС, отже відповідність NUTS 2 по суті є необхідною умовою.

Рівень NUTS 3 (1031 регіон) є найоптимальнішим (по суті це адміністративні самоврядні одиниці) саме для реалізації комплексних соціо-економічних, спеціальних програм міжрегіонального співробітництва. Ці рівні в системі NUTS не у всіх випадках є тотожними до територіально-адміністративного устрою держав-членів ЄС. Рівень NUTS 4 – це рівень так названих малих територій. В Євросоюзі територіальну одиницю рівня NUTS IV. окрім Греції, Ірландії та Португалії створено лише у Люксембурзі та Великобританії.

Існують і значні відмінності і на окремих рівнях NUTS між окремими регіонами, зважаючи на величину території або число населення. Наприклад

до рівня NUTS I. належить і Північна-Райна-Вестфалія (17 мільйон чол.) та Аланд, який знаходиться у Фінляндії (25 тис. чол.). На рівні NUTS II. знаходяться і Іль Де Франс та Ломбардія (10 та 9 мільйонів мешканців), але і такі регіони, число населення який близько 300 тис. (Наприклад: Бургенланд, Люксембург, Корсика, Азорські острови і т.п.). Порівняльний аналіз 15-ти держав-членів Євросоюзу перед розширенням, не зважаючи на ті держави, які присутні у перших двох категоріях, як самостійні одиниці, можемо встановити, що різниця між загальною кількістю населення держав-членів в окремих категоріях на рівні NUTS I. 3,4-кратна, на рівні NUTS II. 3,6-кратна та на рівні NUTS III. 5,1-кратна [140;355].

Таким чином, можна зробити висновок, що європейська політика регіональних реформ була реакцією на проблеми регіональних диспропорцій та проблем структурних змін і включала спеціальні програми для депресивних індустриальних регіонів, отже економічні обставини детермінували формування та активізацію регіональної політики Співтовариства. Регіональне вирівнювання є метою національної політики країн-членів ЄС і незважаючи на диверсифікацію інструментів регіональної політики, політика регіонального об'єднання ЄС, яка проводилась Комісією, була спрямована саме на регіональне вирівнювання. Утім, поділ на національному рівні на процвітаючі регіони і структурно слабкі, які потребують допомоги - вимагає деякого уточнення, коли йдеться про загальноєвропейську перспективу, адже «багаті» регіони Італії все ще знаходяться позаду «найбідніших» регіонів Великобританії, а східні землі Німеччини є депресивними регіонами Європи.

Водночас, вже з точки зору сьогодення, тобто в умовах розширеного Європейського Союзу, кількість «депресивних» регіонів певна річ збільшилась, отже і співвідношення «бідних» до «багатих» регіонів структурно змінюється. Так, до числа «найбідніших» регіонів відносяться вже нові члени ЄС – Польщі, Латвії, Угорщини, Литви, Словаччини, тобто переважним чином країни Центральної Європи.

Система міжрегіонального і транскордонного співробітництва в Європі після розширення Європейського Союзу в 2004 і 2007 роках якісно змінилася. Керівні загальноєвропейські органи послідовно впроваджують нові принципи регіональної політики всередині ЄС. Серед трьох пріоритетних напрямів регіональної політики ЄС на період 2007-2013 років – пріоритету набуло і транскордонне співробітництво, поряд з підвищенням конкурентоспроможності та конвергенції регіонів. Щодо сусідніх держав, передусім на новому східному кордоні Європейського Союзу реалізується цілісна Європейська політика сусідства (ЄПС), складовою частиною якої є програми сусідства, спрямовані насамперед, на розвиток транскордонного і міжрегіонального співробітництва з суміжними державами.

Принципи міжрегіонального і транскордонного співробітництва України з центральноєвропейськими державами, загалом, визначають основоположні документи Європейського Союзу щодо політики нового сусідства після розширення Євроспільноти, передусім Послання Європейської Комісії “Розширена Європа – Сусідні країни: Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами” [73] від 11 березня 2003 року та Послання Європейської Комісії “Прокладаючи шлях для запровадження нового Інструмента регулювання відносин з країнами-сусідами” від 1 липня 2003 року [63]. Перший документ передбачає формування біля нових зовнішніх кордонів розширеного Євросоюзу добросусідського середовища та смуги процвітання, безпеки, миру і співробітництва. Друге Послання Єврокомісії визначає ключові завдання транскордонного співробітництва ЄС із новими сусідами, в т. ч. Україною та два етапи впровадження фінансових та інших інструментів його підтримки.

Водночас, міжрегіональна взаємодія з сусідніми державами – новими членами Євросоюзу для України стане одним із ефективних каналів участі в європейській інтеграції. Вона цілком відповідає концепції “Європи регіонів” та новітнім теоріям міжрегіональної інтеграції.

Суміжним із східними в ЄС прикордонним регіонам України, Молдови, Білорусі та Росії, Європейський Союз має намір дати спеціальний статус сусідства і безвізове пересування для мешканців, що живуть у 50-кілометровій смузі вздовж кордону. У політиці сусідства важливі такі фактори, як: сам режим кордону; реадмісія; прикордонне співробітництво – як рівень зацікавленого населення; транскордонне співробітництво – співробітництво і громад, і територіально-адміністративних органів; міждержавне співробітництво на прикордонних територіях; зусилля по організації сталого розвитку прикордонних територій – вважають у ЄС – матиме прямий вплив на режим безпеки кордонів.

Незважаючи на суперечливу дію комплексу деструктивних політичних чинників, починаючи від загострення внутрішньополітичної ситуації в межуючи державах – дострокові парламентські вибори 2007 року в Польщі та Україні, масові заворушення осені 2006 року в Угорщині до ускладнення міждержавних стосунків 2006-2007 років на етнополітичному підґрунті між СР і УР, а також вступу сусідів України з 21 грудня 2007 року до Шенгенської зони, неминуче посилює бар'єрний характер спільного кордону, існує ряд позитивних тенденцій, які сприятимуть поглибленню транскордонного і міжрегіонального співробітництва країн Центральної та Східної Європи. Особливим позитивом є стабільне соціально-економічне зростання країн регіону впродовж останніх років, що створює сприятливі умови передусім для інтенсифікації транскордонного і міжрегіонального економічного співробітництва.

Міжрегіональні, транскордонні відносини і транскордонне співробітництво – невід'ємна складова частина – підсистема і підрівень цілісної системи сучасних міжнародних відносин. Водночас відносини транскордонного співробітництва – це специфічна сфера міжнародних і міждержавних стосунків, яка здійснюється і розвивається на основі чітких критеріїв і принципів. Здійснений аналіз розвитку системи міжрегіональних відносин в умовах поглиблення інтеграційних процесів дозволяє констатувати,

що міжрегіональне, транскордонне співробітництво в Європі і в Україні на сьогодні знаходиться на етапі системних якісних змін.

Європейська спільнота зацікавлена в створенні по всьому периметру своїх кордонів смуги сталого економічного розвитку, політичної і соціальної стабільності та добросусідства, пропонує будувати майбутні відносини з межуючими східноєвропейськими державами на основі нової стратегії взаємостосунків. На нових зовнішніх кордонах ЄС міжрегіональне співробітництво перетворюється в дієвий інструмент формування розширеним Євросоюзом смуги добросусідства та інтенсивного розвитку зв'язків європейської спільноти з усіма прикордонними державами.

Внаслідок розширення Європейського Союзу до кордонів України, суттєво змінився статус міжрегіонального/транскордонного співробітництва України. Для нашої країни міжрегіональне співробітництво представляє собою надзвичайно важливий шлях практичного включення регіонів України до загальноєвропейських інтеграційних процесів.

Реалізація єврорегіональної політики України - як імплікації головних принципів регіональної політики ЄС та використання позитивного досвіду політики "сусідів першого порядку України" – Польщі, Угорщини, Словаччини, є цілком реальною об'єктивною необхідністю з точки зору подальшої активізації участі України в європейському регіональному співробітництві зокрема і у просуванні України до загальноєвропейської інтеграції взагалі. Слід відзначити, що сусіди "першого порядку" України – Польща, Словаччина, Угорщина з 2004 року – як члени Євросоюзу, реалізують безпосередньо регіональну та транскордонну політику з Україною саме згідно загальноєвропейських стандартів.

Геополітичний статус транскордонного співробітництва України з центральноевропейськими державами на початку XXI ст. піднявся на якісно вищий щабель. Україна може більш ефективно вирішувати проблеми зміцнення транскордонних відносин не лише з кожною із центральноевропейських держав або їх регіональними об'єднаннями

(Вишеград, Центральноєвропейська Ініціатива тощо), але і безпосередньо з Брюсселем та Страсбургом – на рівні центральних загальноєвропейських інституцій [363].

Проблема формування системи міжрегіонального співробітництва за європейськими стандартами в Україні є актуальним питанням теорії і практики європейської інтеграції України. Принципово важливим є по-перше, системний підхід до реальної розбудови єврорегіональної співпраці України і відмова від декларацій та імітації єврорегіонального співробітництва. По-друге, на сьогодні за умов “пробуксовування” євроінтеграції України, саме розбудова європейського рівня міжрегіонального співробітництва України може стати серйозною конкретною презентацією європейських намірів України. Важливо також підкреслити, що хоча міжрегіональне співробітництво не є частиною *acquis communautaire*, втім, воно є складовою регіональної політики Євросоюзу, норми і принципи якої є загальноприйнятими в країнах Європейської Спільноти [316].

Формування нової підсистеми міжнародних відносин між Україною та країнами Центральної Європи (повноправними членами ЄС), а також і наближення кордонів Євросоюзу впритул до західних кордонів України зумовлює об’єктивну необхідність системного дослідження нового статусу єврорегіонів на *нових східних кордонах Європейського Союзу*. Особливу актуальність цей процес трансформації сутнісних характеристик єврорегіонів набуває для України після східного розширення ЄС. По суті, у формуванні ефективної системи транскордонного євро регіонального співробітництва України, ключова роль відводиться саме єврорегіонам.

Розробки і втілення принципово нових підходів до розвитку єврорегіонів зокрема і міжрегіонального, транскордонного співробітництва України взагалі в умовах розширення ЄС вимагають радикальні зрушення в геополітичній ситуації на європейському континенті та зміна статусу західних центральноєвропейських сусідів України після їх вступу до європейської спільноти. *Роль і місце єврорегіонів в сучасній системі міжнародних відносин,*

яка динамічно змінюється, потребують глибокого наукового вивчення на основі нових методологічних підходів з врахуванням реалій сьогодення і стратегічної перспективи України, синтезу різноманітних аспектів визначальних тенденцій глобального і регіонального розвитку.

Певна реакція на “презентацію” дії п’яти квазіуспішних єврорегіонів України, зазвичай ідеалізувала і міфологізувала їх роль та значення і особливо завдання. Прискіпливий аналіз документів створення єврорегіонів України, де визначені цілі і завдання, яскраво, на жаль демонструють на сьогодні невідповідність реалій раніше визначеним цілям та завданням. Певна річ, не можливо говорити про повний нульовий ефект їх діяльності, позаяк епізодичні успіхи несистемного характеру було досягнуто, перш за все у культурній сфері, підкреслимо здебільше за фінансової підтримки фондів ЄС, а про необхідність втілення комплексних соціально-економічних проєктів, програм зазначається лише у постановах. Святкування ювілеїв єврорегіонів чи виокремлення імітації роботи громіздких структурних його складових на сьогодні не призвели до творення *ефективно діючих моделей єврорегіонів України*.

Визначимо в цьому контексті наступні принципові положення. Відсутність потужного державного фінансування проєктів транскордонного співробітництва, розвитку єврорегіонів (до речі вельми прагматично розроблена Постанова Кабінету Міністрів від 29 квітня 2002 року №587 [64]). Вкрай недостатня ефективність вже діючих інституцій (агентств, центрів – головною метою яких є власний самодостатній розвиток) як для формування прошарку менеджерів європейських грантів, так і з метою розробки важливих, актуальних для прикордоння проєктів не сприяє динамічному розвитку єврорегіонів України. Лише зазначимо, що всі критичні зауваження дії єврорегіонів України протягом 2004-2007 років не стали основою, етапом їх інституційних чи функціональних змін. Навіть в східних регіонах Центральної Європи за цей період відбулась чітка сегментація громіздких та неефективних єврорегіонів. Відсутність популяризації ідеї єврорегіонів в Україні.

Принципово важливим є усвідомлення того факту, що система єврорегіонів зокрема, ані транскордонне співробітництво взагалі не вирішує повністю проблем прикордоння. Так, створені на взірць голландсько-німецького єврорегіону з 1990 року чотири єврорегіони: Pomerania, Pro Europa Viadrina, Spree-Neisse-Bober, Neisse, які повністю “накрили” німецько-польське, частково німецько-чеське прикордоння (*“старий” східний кордон ЄС*), на сьогодні змінили свій характер, що виявляється у їх діяльності. Практичне і теоретичне вивчення автором дисертаційної роботи сучасного характеру, дії цих єврорегіонів Європи, дає можливість визначити наступні узагальнення. Зазначимо, актуальність дослідження саме цих єврорегіонів зумовлена тим фактом, що саме тут відбулась *динамічна трансформація зовнішнього кордону на внутрішній кордон ЄС*.

Пріоритет системного гуманітарного, культурного, включно освітнього характеру співробітництва є домінуючим поряд із економічними складовими; високопрофесійні агентства, центри територіального розвитку не тільки здійснюють моніторинг єєсівських проектів, але розробляють соціально-економічного характеру програми розвитку інфраструктури, туризму, підприємництва транскордонних єврорегіонів. І ще один важливий момент, який є таким очевидним, що і не береться до уваги – як подолання історичних кривд саме жителями прикордонних регіонів, які внаслідок Другої світової війни були поділені новими жорсткими кордонами, чи зазнали депортації, вигнання (як відомо Польща отримала германізовану територію – Померанію, Марк-Бранденбург, Нижню та Верхню Сілезію, внаслідок чого 4 млн. німецького населення пішло на захід, ще 2 млн. були виселені поляками протягом 1946-1947 років, а з приєднаних до Радянського Союзу польських східних територій 4 млн. поляків переселилося на захід). Маємо на увазі історичну пам’ять, яка “живе” довго і “переживає” цілі покоління. Таким чином, єврорегіональна співпраця включно сприяє нівеляції історичних кривд і образ, які так важко подолати у мультикультурному середовищі прикордоння взагалі [344].

Проблема єврорегіонів України, на нашу думку, не стільки в їх кількісних параметрах, не говорячи про їх величезні масштаби, а насамперед у їх якісних, системних характеристиках. Системний підхід до розвитку єврорегіонів України вимагає реалізації комплексу насамперед економічних, організаційних та інституційних важелів їх розбудови. Виключно важливою в цьому контексті є розробка із застосуванням системних підходів та єврорегіональних стандартів спеціальних комплексних програм розвитку єврорегіонів України після східного розширення Євросоюзу.

Міжрегіональне співробітництво здатне створити розгалужену систему стійких зв'язків регіонів України із адміністративно-територіальними одиницями центральноєвропейських держав-членів ЄС, яка не буде суттєво залежати від коливань політичної та економічної кон'юнктури в українсько-єсівських відносинах загального рівня. Регіональна інтеграція через міжрегіональне співробітництво розширить базу включення України до загальноєвропейських інтеграційних процесів.

Єврорегіони України з 2004 року здійснюють єврорегіональну співпрацю безпосередньо з ЄС і на нових східних кордонах ЄС, бар'єрна функція яких посилюється. Єврорегіональна співпраця ЄС стала складовою нової східної політики Євросоюзу та України, отже її динамічний розвиток саме на регіональному рівні стає метою і для ЄС. За умов наявної різниці у якості транскордонного співробітництва між Україною та державами Центральної Європи, позитивом є ініціативи саме сусідів України, насамперед, Польщі та Угорщини у розробці програм транскордонного співробітництва.

Правові засади формування та розвитку міжрегіонального співробітництва між Україною та державами Центральної Європи визначаються також і *низкою двохсторонніх документів, міждержавних угод*, де співпраця на регіональному рівні чи міжрегіональне співробітництво, виокремлюються як важливі напрями співпраці. Вони повністю базуються на принципах і рекомендаціях Ради Європи, насамперед на положеннях Мадридської конвенції 1980 року та двох протоколів до неї.

Інституційною формою міжрегіонального/транскордонного співробітництва є єврорегіони – двохсторонні і багатосторонні міжнародні асоціації та об'єднання прикордонних адміністративно-територіальних одиниць держав. Мета створення єврорегіонів як форми транскордонного співробітництва – це зміцнення добросусідських стосунків, культурних і економічних контактів, координація і здійснення узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності у відповідності до національних законодавств і норм міжнародного права між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів держав, що мають спільний кордон.

Факт, що на сьогодні діяльність єврорегіонів України попередньо не була підготовлена до процесу розширення ЄС і безпосереднього наближення кордонів Євросоюзу до України. Єврорегіони України не змогли адаптуватися до нових умов роботи з огляду на вступ центральноєвропейських держав до ЄС. Більше того, вийти за рамки в основному декларативно-політичного співробітництва в рамках існуючих єврорегіонів не вдалося. Тому система єврорегіональної співпраці, як і транскордонного співробітництва України в цілому потребує системної якісної трансформації.

Разом з тим, для значної частини країн-не членів ЄС, до яких відноситься і Україна, міжрегіональне, транскордонне співробітництво з межуючими державами-членами Євросоюзу та ЄС у цілому в нових умовах представляє собою надзвичайно важливий шлях практичного включення до загальноєвропейських інтеграційних процесів.

У рамках досягнення стратегічної мети України розвитком міжрегіонального, транскордонного співробітництва зокрема можливо вирішити і наступні основні завдання: не допускається перетворення нових східних кордонів ЄС у жорсткі розподільчі лінії, які відмежовують Україну від Європи та перетворення регіонів з обох боків нових східних кордонів ЄС і України в периферійні і тупикові; координуються спільно розроблені концепції соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів; поступово формуються інтегровані, насамперед в господарському і просторово-

економічному плані, транскордонні регіони України і країн Центральної Європи; створюється поєднана і взаємодоповнююча транспортна, прикордонна інфраструктура; формується система міжнародної взаємодії місцевих органів державної влади і самоврядування, територіальних громад тощо.

На зламі XX – XXI століть євроатлантична інтеграція держав Центральної Європи – сусідів “першого порядку” України, створює на досить тривалий проміжок часу *новий східний кордон ЄС* – як лінійний простір, так і новий “стабільний” status quo більш вищого ґатунку, як “досить міцний” символ нової геополітичної ситуації на східних теренах Європи. Історія свідчить, що нічого не створюється ураз і назавжди, в даному випадку, питання існування, усталеності, еволюції у часовому просторі *нового східного кордону ЄС* залежатиме від багатьох чинників і щонайперше – це питання внутрішньополітичного демократичного розвитку України, а також і “адаптації” нових членів ЄС та проблеми фінансового характеру приєднання нових членів Євросоюзу за умов успіху внутрішніх реформ Євросоюзу.

На сьогодні взаємовідносини держав Центральної Європи та України стосовно кордонів, на нашу думку, мають бути сфокусовані на пошуки шляхів мінімізації бар’єрної функції *нових східних кордонів ЄС*. Згідно з концептуальними положеннями такої вельми респектабельної європейської організації, як Ради Європи, сутність кордону, його існування у просторі і часі, як і будь-якої живої системи, залишається лише тоді, коли він відкритий для інших, і поступово стає більш складним на шляху автономії та взаємозалежності.

Внаслідок геополітичної сегментації Центральної та Східної Європи на початку XXI століття завершився процес формування нової Центральної Європи, точніше оновленої Центральної Європи, процес “повернення” якої до Європи лише тепер реально розпочався.

Обґрунтування і що особливо важливо, імплементація концептуальних засад в теорію і практику єврорегіонального співробітництва України є вкрай важливою, позаяк:

- сприяє кращому розумінню перспектив міжрегіонального та транскордонного співробітництва України з Європейським Союзом;
- імплементація головних принципів регіональної політики ЄС у національне законодавство України сприятиме реалізації мети зовнішньої політики України – отримання статусу члена ЄС;
- створення відповідної інфраструктури – як системи інституцій та структур для регулювання єврорегіональної політики в Україні, як і більшість *acquis communautaire* – є обов'язковою для виконання умовою для вступу будь-якої держави в ЄС, отже і для України.

Стратегічна важливість регіонального фактору в політиці Європейського Союзу зумовлена цілим комплексом обставин, які пов'язані з сучасним процесом *європейської інтеграції*, включно і політикою розширення ЄС на Схід, чи як актуально визначають це питання скептики європейської інтеграції - політикою “поглиблення” ЄС. Існує також об'єктивна необхідність врахувати розвиток регіональної політики ЄС в контексті таких двох взаємопов'язаних світових важливих явищ, процесів - інтенсивного об'єднання світової економіки – глобалізації, а також трансформації та розширення зони впливу Євросоюзу - як формуючого суб'єкта у зовнішньоекономічних і вже у недалекому майбутньому і зовнішньополітичних міжнародних відносинах держав та світових інституцій.

Специфіка центральноєвропейського “східного” напрямку розширення ЄС полягає в тому, що Євросоюз перебуває на завершальній стадії економічної інтеграції і вже значною мірою наблизився до реалізації цілей політичного союзу. На нові країни-члени ЦЄ буде поширено закріплений у ЄС режим пересування осіб, товарів, капіталів та послуг. Безпосереднє сусідство України з ЄС об'єктивно посилить його вплив на Україну в політичній сфері, оскільки в стратегічних інтересах Євросоюзу – мати сусідами демократичні, політично

прогнозовані країни для забезпечення стабільності та безпеки біля свого нового, “східного” кордону.

Висновки до другого розділу

Якісний новий рівень євроінтеграційного процесу в контексті радикальних геополітичних змін на континенті, рельєфно окреслив тенденцію пошуків теоретичних моделей чи новітньої модифікації традиційних теорій інтеграції для пояснення сучасних інтеграційних процесів включно. Проблеми пов’язані з формуванням чи власне визначенням теоретичних підвалин сучасного комплексного євроінтеграційного процесу мають об’єктивний характер, що пов’язано як із поглибленням, так і з розширенням ЄС в контексті зміни теоретичних підходів політичного реалізму (неореалізму) та політичного ідеалізму.

Транскордонне співробітництво вступило в стадію активного здійснення на основі суттєвого пониження бар’єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів і стає засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу субсидіарності, децентралізації влади тощо, а в більш ширшому розумінні – будівництва цілісної “Європи регіонів”. З іншого – на нових зовнішніх кордонах ЄС – перетворюється в дієвий інструмент інтенсивного розвитку зв’язків європейської спільноти з усіма розташованими по периметру прикордонними державами.

Роль міжрегіонального співробітництва ЄС, країн Центральної Європи та України зростатиме з огляду на значний транзитний потенціал України, в цьому контексті співробітництво має бути орієнтоване на перетворення кордону з бар’єру на шляху транспортних потоків на інтеграційний чинник, що стимулюватиме його розвиток. Сучасний динамічний розвиток європейської інтеграції вже за умов розширеного на схід Євросоюзу потребує виокремлення нових пріоритетів розвитку міжрегіонального транскордонного співробітництва України та сусідніх держав Центральної Європи.

Виокремимо концептуальні положення, які на нашу думку, сприятимуть якнайефективнішій розбудові системи єврорегіонального співробітництва України.

1. Міжрегіональне та транскордонне співробітництво на державному рівні має розглядатися як складова регіональної політики України. Регіони, як основні суб'єкти транскордонних відносин, все ж правочинні виключно в рамках делегованих їм, згідно з міжнародно-договірними домовленостями і рішеннями державного центру, компетенцій щодо самостійних дій на міжнародній арені. Чітка на сучасному етапі загальноєвропейська тенденція децентралізації, спрямована на розширення повноважень місцевої влади і територіальних спільнот, передачі їм частини повноважень державного центру, позитивно сприяє подальшому розгортанню транскордонного співробітництва.

Структурно визначальним чинником розбудови системи єврорегіонального, транскордонного співробітництва України та ефективно діючих єврорегіонів України у європейському порівняльному контексті є децентралізація, що по суті означає – створення єврорегіонів “знизу” за ініціативи органів самоврядування; максимальне задіяння співпраці саме регіонів; надання реальних, а не декларативних повноважень, компетенцій органам самоврядування України.

2. Європейський досвід найефективнішої форми транскордонного, міжрегіонального співробітництва – євро регіонів, свідчить про те, що мета створення і відповідно напрями діяльності єврорегіонів на кордонах Німеччини, Польщі та Чехії були визначені цілеспрямовано і що саме головне – ці програми життєздатні і вже за умов розширення ЄС на Схід. Як приклад – мультикультурний єврорегіон Шпреє-Нейсе-Бобер, в рамках якого розвиток туризму та задіяння в цьому контексті традицій, культури лужицьких сербів в кінцевому рахунку як цілісного туристичного “продукту” – презентує всесвітньо відому “Сільську Венецію” (Шпреєвалд) – сервіс готелів, туристичні водні маршрути, специфіка приготування страв та їх патентування.

Насамперед, оптимальне поєднання розвитку інфраструктури та туризму створює нові робочі місця, демонструє високий рівень міжетнічної толерантності, збереження етнокультурної спадщини цивілізаційної мозаїки представників інших національностей.

3. Прикордонні території з обох боків нових східних кордонів ЄС і України – традиційно відносно відсталі в соціально-економічному розвитку від індустріальних центрів своїх країн. Самостійно за рахунок лише внутрішніх регіональних ресурсів вони не здатні вирішити складні господарські проблеми. Українська держава поки що не має могутньої регіональної політики, засобами якої прискорювався б розвиток периферії. Тому бажано б підключити до розв'язання регіональних проблем і зовнішні ресурси. Вони можуть надходити і через канали міжрегіонального співробітництва. Отже, важливим аспектом динамічного єврорегіонального розвитку є питання фінансування.

4. Сучасний динамічний розвиток європейської інтеграції вже за умов розширеного на схід Євросоюзу потребує виокремлення нових пріоритетів розвитку транскордонного співробітництва України та сусідніх держав. Більше того, геополітичні зміни, зокрема в регіоні Центральної Європи та Східної Європи, внаслідок розширення ЄС на схід, також вимагають формування транскордонних відносин за європейськими стандартами.

Після східного розширення Євросоюзу в 2004-2007 рр. та вступу держав Центральної Європи до ЄС транскордонне співробітництво України і центральноєвропейських країн вступило в *якісно новий етап розвитку*. Впродовж останніх років збагатилася і суттєво вдосконалилася нормативна основа регулювання міжнародних відносин транскордонного співробітництва України з центральноєвропейськими державами – новими членами ЄС.

5. Європейський досвід єврорегіональної транскордонної співпраці в Україні має бути прийнятий за основу, але певна річ не в сенсі копіювання його, позаяк це практично неможливо хоча би за умов наявності суттєвих специфік навіть у проявах загальних закономірностей єврорегіональної

кооперації в Європі. По-перше, якщо раніше міжрегіональне співробітництво України з РП, СР та УР було в основному справою двосторонніх або багатосторонніх відносин держав Центральної та Східної Європи, то зараз воно вийшло за цей дещо штучно звужений регіональний рівень. Тобто, перетворилося у форму стосунків України як з окремими державами-членами ЄС, так і з Євросоюзом у цілому. По-друге, співробітництво центральноєвропейських держав з Україною тепер стало невід'ємною складовою частиною нової східної політики Євросоюзу.

Таким чином, геополітичний статус міжрегіонального та транскордонного співробітництва України з центральноєвропейськими державами піднявся на якісно вищий щабель. Україна може більш ефективно вирішувати проблеми зміцнення міжрегіональних відносин не лише з кожною із центральноєвропейських держав або їх регіональними об'єднаннями (Вишеград, Центральноєвропейська Ініціатива тощо), але і безпосередньо з Брюсселем та Страсбургом – на рівні центральних загальноєвропейських інституцій. У свою чергу, з кожною державою – західним сусідом та на рівні співпраці межуючи з ними прикордонних адміністративно-територіальних одиниць Україна може погоджувати і здійснювати спільні кроки в структурах ЄС, наприклад, для отримання фінансової допомоги.

6. Статус єврорегіонів зокрема і транскордонного співробітництва України взагалі з центральноєвропейськими державами піднявся на якісно вищий щабель, що слід вважати беззаперечним позитивом. На транскордонному, міжрегіональному рівні стосунки України з ЄС майже не обтяжені проблемами і претензіями як політичного, так і економічного характеру. Тому взаємодія України з ЄС та країнами-членами ЄС у сфері єврорегіонального, транскордонного співробітництва може бути навіть більш динамічною і ефективною, ніж на міждержавному рівні. Єврорегіони здатні створити розгалужену систему координації стійких прикордонних зв'язків регіонів України із суміжними адміністративно-територіальними одиницями сусідніх центральноєвропейських держав-членів ЄС. Безумовно, що ефективна

єврорегіональна інтеграція через транскордонне співробітництво суттєво розширить базу включення України до європейських інтеграційних процесів.

Вкрай важливим концептуальним висновком щодо майбутнього розвитку єврорегіонів України за нових геополітичних умов є необхідність участі прикордонних областей України у створенні більш прагматичних єврорегіонів з прикордонними регіонами сусідніх держав, що також створює можливість використовувати і міжнародну фінансову допомогу в реалізації проектів територіального соціально-економічного розвитку регіонів. Принципово важливим моментом є те, що новий етап якісно нового розвитку єврорегіонів України з державами Центральної Європи відбувається за умов розширення ЄС на стадії завершення формування економічного та валютного союзу. Це також обумовлює істотні зміни в структурі та механізмі транскордонного співробітництва в Європі взагалі, та єврорегіонів зокрема.

Формування економічно конкурентоспроможних єврорегіонів на західному кордоні України, утворення спільних з європейськими партнерами асоціацій, проектів, укладення нових угод для оновлення правової бази співробітництва, координація соціально-економічного та екологічного розвитку прикордонних регіонів мають стати пріоритетами єврорегіональної співпраці України на найближчу перспективу.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ВИШЕГРАДСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Перефразуючи концептуальне узагальнення видатного філософа Іштвана Бібо, щодо аналізу убогості духу малих центральноєвропейських держав, на нашу думку, саме сьогодні внаслідок цілого ряду сприятливих зовнішніх обставин, країни Центральної Європи повертаються на шлях європейської консолідації в рамках розширеного на схід Європейського Союзу. Чи успішним буде цей шлях у XXI столітті за умов членства в європейському та євроатлантичному співтовариствах покаже час, але успіх їх саме європейської за характером консолідації буде залежати від спроможності держав Центральної Європи “подолати” так звані одвічні образи, комплекси, які міцно зберігаються в історичній пам’яті народів центральноєвропейського регіону.

По суті, нині відбувається своєрідна імплантація географічного, історичного регіону Центральної Європи в сферу більш ширшого культурного, цивілізаційного простору Європи. Більше того, з 2004 року і в подальшому народи регіону Центральної Європи, які не обтяжені з’ясуванням своєї ідентичності, щоденно відчують на собі сутність європейського менталітету у повсякденному житті.

Актуальність і важливість вивчення сучасних проблемних питань Вишеградського об’єднання є вкрай важливою дослідницькою темою саме для України, адже з XXI століття Україна за нової геополітичної ситуації на континенті заново “відкриває” для себе центральноєвропейський регіон. Принципово важливим вважаємо здійснити комплексний, порівняльний аналіз специфічної системи взаємовідносин міжрегіональної інтеграції країн Вишеградської четвірки, дослідити її еволюцію протягом 1991-2007 років.

По-перше, доволі визначний часовий лаг періоду 1991 – 2008 рр., а це на сьогодні 17 років співпраці країн Центральної Європи, створює можливість для неупередженого аналізу позитивного та негативного досвіду, виокремлення висновків щодо сучасного і майбутнього розвитку Вишеграду, виокремлення пріоритетів співпраці у форматі Вишеград та Україна.

По-друге, знаменно, що зміна геополітичної ситуації на континенті наприкінці ХХ століття мала безпосередній вплив як на формування міжрегіональної інтеграції країн Центральної Європи, так і їх членства в Євросоюзі та НАТО. Внаслідок цих подій на початку ХХІ століття суттєво змінився геополітичний статус країн Центральної Європи, включно і у форматі Вишеградського об'єднання.

По-третє, характеристика специфіки співпраці країн Вишеграду в рамках Європейського Союзу починаючи з 2004 року створила можливість відзначити конкретні пріоритети їх співпраці на майбутнє з-поміж собою і з іншими країнами Європи, включно і Україною.

Формування і сучасний розвиток Вишеграду є одним з тих рідкісних прикладів координації дій країн міжнародної регіональної співпраці, який слугує своєрідною моделлю євроатлантичної інтеграції чотирьох (зазначимо, кожний з своїми особливостями) для України і що особливо важливо - має безпосередній вплив на Україну у різних вимірах, найважливішим з-поміж яких у найближчій перспективі є участь країн Вишеграду у формуванні східної політики Європейського Союзу, отже і по відношенню до України.

Власне з 2004 року інтеграція Центральної Європи в загальноєвропейський цивілізаційний простір лише розпочалась, позаяк цей процес “повернення, входження, адаптації” вимагає копіткої роботи і насамперед, зміни менталітету до сучасності – як активної праці щодо використання наявних можливостей, а не очікування надання преференцій. Тому попереду, наявними будуть розчарування та пошуки розбудови дійсно європейської ідентичності у повсякденному житті в контексті подолання так званих комплексів центральноєвропейської неповноцінності.

Комплекс складної мозаїки взаємовідносин країн Центральної Європи - конкретні дії чи бездіяльність країн регіону в рамках Вишеграду, причини за яких було створено це об'єднання, власне внутрішня логіка розвитку його суб'єктів та одвічні наявні невирішені проблеми двостороннього характеру країн регіону – в кінцевому рахунку не призвели до формування потужного, впливового об'єднаного захистом своїх спільних інтересів об'єднання, яке б зайняло ще у 90-х роках ХХ століття визначальне місце у геополітичному вакуумі.

Дослідження Вишеградської четвірки – як міжнародної регіональної інтеграції країн Центральної Європи в контексті міжнародних відносин, за умов зміни геополітичної ситуації на континенті є основоположним для бачення комплексної характеристики відносин у триєдиній площині Україна – країни Вишеграду – Європейський Союз.

3.1. Формування системи співробітництва країн регіону в форматі Вишеградської групи

Головною метою створення Вишеградського об'єднання країнами Центральної Європи 15 лютого 1991 року (за назвою угорського міста, де відбулося його заснування) було об'єднання зусиль тоді ще трьох країн – Польщі, Угорщини та Чехословаччини для виходу із сфери впливу СРСР, як протистояння можливим спробам реставрації попередніх політичних режимів. Вишеградське об'єднання не створювалося як альтернатива європейській інтеграції – і це зазначимо завжди підкреслювалося лідерами спочатку трьох, а з 1993 року офіційним и представниками чотирьох країн Вишеградського блоку.

Назва Вишеградського об'єднання відноситься до історичної зустрічі 1 листопада 1335 року, коли у вишеградському королівському замку Кароля Роберта, угорський, чеський та польський правителі на противагу Австрії,

прийняли стратегічне рішення у сферах політики, торгівлі, точніше розбудови та регулювання північного торгового шляху з метою посилення як торгово-економічних зв'язків зокрема і посилення ролі регіону взагалі. 15 лютого 1991 року Вишеградське об'єднання було створено з метою об'єднання зусиль у просуванні до євроатлантичної інтеграції.

Страх перед ймовірним “втручанням старшого брата”, низка чинників внутрішньо - і зовнішньополітичного характеру, небезпідставно саме в період 1991-1993 років змусила країни регіону до активних пошуків міжрегіональної співпраці. Специфіка Вишеграду була також і в тім, що пріоритет інтеграції з євроатлантичними інституціями всіляко не тільки підкреслювався (про це свідчать установчий документ, спільне комюніке [84], а по суті, вже конкретні дії і відповідні спільні документи, заяви перших осіб країн Вишеграду [178;187-193]), але також і динамічно втілювався в життя.

Історію розвитку діяльності міжнародного регіонального об'єднання країн Центральної Європи - Вишеградської четвірки можна розділити на два чітко визначених періоди. Безперечно ця класифікація не є остаточною, а слугує спробою визначення насамперед, етапних подій в житті *країн Вишеградської групи як міжнародного регіонального об'єднання*. Безперечно, що кожний з цих двох головних етапів має суттєві особливості розвитку, отже відповідно і відзначаємо також і градацію всередині двох етапів.

Перший період – від часу утворення 1991 року до 2004 року – як формування Вишеградського об'єднання 15 лютого 1991 року, до приєднання Республіки Польща, Угорської Республіки, Чеської Республіки та Словацької Республіки до Європейського Союзу і включно до НАТО.

Другий період – з 2004 р. і на широку перспективу сьогоденного майбутнього, коли співпраця чотирьох країн Вишеградської групи відбувається вже в складі Європейського Союзу.

Ця класифікація зумовлена перш за все вельми прагматичними обставинами зовнішнього і внутрішнього характерів, а саме, визначенням мети країнами міжнародного регіонального об'єднання, як 1991 року (і безперечно

виконанням цієї мети – євроатлантичної інтеграції), так і 2004 року, про що свідчать документи країн-засновниць. Безперечно, їх вступ до НАТО у 1999 році (Словаччина була прийнята в НАТО лише у 2004 році) були теж важливими подіями євроатлантичної інтеграції країн Центральної Європи. Власне період 1991 – 2004 років можна поділити на декілька підперіодів із чітким виокремленням головних характеристик та із врахуванням відмінностей у характері їх співпраці, але в контексті єдиної незмінної цілі – євроатлантичної інтеграції країн Вишеграду.

Отже, період 1991 - 2004 років доцільно розділити на декілька підетапів із визначенням суттєвих характеристик.

а) 1991-1992 роки - “*Виклик часу*” – власне створення Вишеграду, коли пріоритет мали фактор безпеки, і досить сильна об’єднуюча ідея – консолідація зусиль країн Центральної Європи на противагу так званій можливій “радянській загрозі” з метою якнайшвидшої євроатлантичної інтеграції; отже, цілком зрозуміло, що міждержавна регіональна інтеграція була засобом, а не ціллю.

б) 1993 - 1998 роки - “*Втрачені ілюзії*” - крах ілюзій країн Вишеградської четвірки щодо їх швидкої, майже автоматичної європейської інтеграції країн, а також наявність проблем внутрішніх системних трансформацій – в цілому із іншими причинами виокремлюють цей період як стагнації регіональної Вишеградської співпраці з 1993 року, який фактично продовжуватиметься до 1999 року. Також важливою подією цього року була зміна структури Вишеградського об’єднання: відбулася зміна конфігурації країн Вишеграду з “трійки” в “четвірку” у зв’язку із створенням двох незалежних держав: Чеської Республіки та Словацької Республіки. Важливо також виокремити і 1994 рік - “*Primus inter pares*” (*перший серед перших*) – як початок перегонів всередині Вишеградської четвірки на кшталт - хто перший приєднається до ЄС досить рельєфно, чітко визначили принаймні два головних доленосні стратегічного характеру процеси всередині Вишеградського об’єднання: це посилення амбіцій Польщі щодо статусу регіонального лідера, і

факт самоізоляції Словацької Республіки. Отже, починаючи з 1994 року в деякій мірі намітилися перші симптоми конфронтації з-поміж учасників Вишеградського об'єднання. Ці проблеми проявилися і в організаційному плані, адже серйозні зустрічі стали відбуватися лише з питань безпеки, все інше, якщо і зустрічались мало протокольний, формальний характер.

с) 1998 – 1999 роки - “Відродження Вишеграду” – ще з 1998 року відбувається активізація та посилення регіональної кооперації, економічної співпраці, відбувається інтенсифікація атлантичної інтеграції країн Вишеградської четвірки. Запрошення Словаччини до активної співпраці в рамках Вишеграду, що офіційно було зроблено прем'єр-міністром Чехії 11-12 вересня 1998 року на засіданні СЕФТА, де-факто визначило і реорганізацію Вишеграду за умов атлантичної інтеграції цих країн. Особливо важливою подією цього періоду була підтримка євроатлантичної інтеграції Словаччини країнами Вишеграду після зміни у Словацькій Республіці внутрішньополітичної ситуації. Саме з 1999 року (самміт 14 травня 1999 року у Братиславі) реально можна говорити про своєрідне відродження Вишеграду [25]. Були змінені стратегія з питань безпеки, а також здійснена розробка конкретного плану дій у восьми напрямках співпраці, коли в спільних діях країн вже чітко прослідковується динамізм і прагматизм. *Важливо підкреслити, що саме з 1999 року і по сьогодні керівну роль перебирають на себе прем'єр-міністри країн Вишеградської четвірки.*

д) 2000-2004 роки – “На порозі периферії Євросоюзу” - активізація дій країн Вишеградської четвірки у виконанні умов щодо їх членства в Євросоюзі; характерним є динамізм системної трансформації в кожній з країн Вишеградської четвірки та посилення співпраці чотирьох (особливо повчальним для України є досвід системної трансформації та “навздогінної” європейської інтеграції Словаччини). Фактично, завершення у 2004 році принципово важливого етапу у розвитку Вишеградського об'єднання як виконання мети країн Вишеграду, набуття чотирма країнами повноправного євроатлантичного членства в Європейському Союзі та НАТО.

Міжнародна регіональна інтеграція центральноєвропейських країн зумовлюється рядом причин: їх спільними історичним минулим та регіональними інтересами, географічним положенням, а також політичними і економічними зв'язками, можливостями та прагненнями. Геополітичні інтереси цих країн також вимагали підсилення і міжрегіональної інтеграції, позаяк це слугувало передумовою як політичної, так і економічної стабілізації центральноєвропейського регіону.

Після розпаду РЕВ, а особливо ОВД (25 лютого 1991 року на зустрічі в Будапешті була підписана угода щодо розпуску ОВД 1 квітня цього ж року), у центральноєвропейському регіоні виник геополітичний і геостратегічний вакуум. Вихід із цього нестабільного становища країни Центральної Європи шукали у напрямках регіональної інтеграції. З одного боку, країни Центральної Європи, переорієнтувавши спочатку зовнішню, а потім і зовнішньоекономічну політику на Захід, прагнули приєднатися до вже існуючих політичних та економічних союзів, або ж створювали такі об'єднання разом із західними країнами. Прикладом тут можуть слугувати таке субрегіональне об'єднання, як Октагонале, до якого входили Угорщина, Австрія, Італія, Польща, Чехо-Словаччина і Югославія, замість якої в березні 1992 року членами об'єднання стали Словенія і Хорватія.

З другого боку, дедалі активніше розгортався процес регіональної інтеграції виключно самих країн центральноєвропейського регіону, адже мета була одна - прискорення їх входження у загальноєвропейський інтеграційний процес.

Після зустрічей прем'єр-міністрів Угорщини, Польщі і тоді ще Чехо-Словаччини спочатку в квітні 1990 року в Братиславі, а потім - у листопаді 1990 року в Парижі, під час конгресу НБСЄ [23], на спеціальному засіданні було запропоновано і розроблено план об'єднання політичних та економічних зусиль цих трьох країн з метою наступного входження в загальноєвропейський інтеграційний процес. Окрім перших осіб – Вацлава Гавела, Анталла Йозефа і Леха Валенси, на зустрічі прийняли участь і по три представники з кожної

країни. Анталл Йозеф запропонував створення клубу трьох, якій координуватиме західноєвропейську інтеграцію її членів і запропонував назву “Вишеградське співробітництво”, посилаючись на знамениту першу центральноевропейську зустріч на вищому рівні 1335 року у Вишеграді.

Заснування нового регіонального об’єднання було здійснено 15 лютого 1991 року у місті Вишеград в Угорщині. За назвою цього міста об’єднання дістало назву Вишеградський “трикутник”, а з розділом Чехо-Словаччини на дві незалежні держави Чеську Республіку та Словацьку Республіку – об’єднання стало називатись Вишеградський “чотирикутник”, Вишеградська четвірка. Декларація (“Декларація про співробітництво Чесько-Словацької Республіки, Республіки Польща та Угорської Республіки на шляху до європейської інтеграції”) про утворення Вишеградського об’єднання підписали 15 лютого 1991 року від Угорщини - Й. Анталл, Чехо-Словаччини - В. Гавел та Польщі - Л. Валенса [84].

Метою було визначено об’єднання зусиль трьох країн для виходу із сфери впливу СРСР, для спільного протистояння можливим спробам реставрації попередніх режимів. Лідери небезпідставно побоювалися втручання СРСР у внутрішні справи своїх країн. Вони прагнули не тільки колективно приєднатися до політичних та економічних міжнародних організацій Заходу, але хотіли й зміцнити свою безпеку, тим самим посилити і стабільність у регіоні в цілому.

П’ять пунктів Декларації чітко визначали мету Вишеградського об’єднання центральноевропейських країн:

- поновлення державної незалежності, демократії і свободи;
- ліквідація залишків тоталітарного режиму у всіх сферах життя, суспільства і економіки;
- формування парламентської демократії і сучасної правової держави поряд із дотриманням і поваги до основних прав людини і свобод;
- створення сучасної ринкової економіки;

- повна інтеграція у європейські політичну, економічну, безпекову і правову систему [84].

Після підписання заяви, було прийнято спільне комюніке, в якому зазначалося, що сторони з повагою ставляться до міжнародних угод про права націй і визнають право кожного народу самостійно вирішувати свою долю, а також права національних меншин, де б вони не проживали. В документі підкреслювалось: “В об’єднаній Європі, до створення якої активно прагнуть усі три держави, цілком можливе збереження національних культур та національних особливостей” [23].

Чітко було визначено пріоритет співробітництва країн центральноєвропейського регіону, а в подальшому, у перспективі визначалась можливість інтеграції із європейськими розвинутими державами.

Підписавши заяву, сторони визначили цілий ряд конкретних завдань, які необхідно здійснити, аби досягти поставлених цілей. Зокрема, в документі було відзначено, що країни прагнутимуть:

- встановити гармонійне співробітництво з європейськими інститутами;
- добиватися, щоб між державами, їх установами, конфесіями та громадськими об’єднаннями створювалися безконфліктні зв’язки;
- сприяти вільному проходженню капіталу, розвитку ринкових основ, вільному економічному співробітництву, взаємовигідній торгівлі товарами і обміну послугами;
- приділяти першочергову увагу розвитку інфраструктури між державами;
- значно розширити економічне співробітництво на міжрегіональному та міжнародному рівнях;
- забезпечити регулярну інформацію між державами та іншими організаціями;

- особливу увагу приділяти забезпеченню необхідних умов для розвитку національних меншин, що проживають у країнах-членах об'єднання [84;23].

У документі передбачався також і розвиток зв'язків та контактів в наступних сферах співробітництва: політичній, торгово-економічній, безпеки, охорони навколишнього середовища, тобто, по суті, формувалася основа для приєднання у найближчій перспективі цих країн до західноєвропейських політичних, правових і економічних структур.

Особливої уваги заслуговує той факт, що Вишеградський тоді ще “трикутник” не мав ніяких чітких організаційних структур і виступав лише як координаційний орган, який мав сприяти входженню країн-членів у Європейську співдружність, аж до їх повної інтеграції у європейські економічні і політичні установи.

Таким чином, три країни Центральної Європи вирішили спільно просуватися вперед у політичному та економічному співробітництві в контексті загальноєвропейської інтеграції.

Період 1991 року, після підписання документу, характеризувався активною співпрацею Вишеградської трійки, зокрема, відбувались консультаційні зустрічі у різних сферах співпраці. І що найважливіше були підписані міждержавні угоди між країнами Вишеградської трійки (чехословацько-угорську Угоду все ж таки не вдалось підписати). Так, 5-6 жовтня 1991 року у Кракові на самміті Вишеградського об'єднання, сторони визначили успішність заснування Вишеградської трійки і саме тут була підписана 5 жовтня 1991 року польсько-чехословацька міждержавна Угода, а наступного дня, 6 жовтня 1991 року у Варшаві була підписана польсько-угорська міждержавна Угода. Отже, не вистачало лише чехословацько-угорської міждержавної Угоди. Причиною не підписання угоди були активні дії націоналістичної політики словацької сторони, яка висловила несприйняття параграфів Угоди щодо захисту прав національних меншин.

На краківському самміті також було досягнуто домовленості на рівні міністрів економіки, що країни Вишеградської трійки ліквідують якнайскоріше усі перешкоди, тим самим будуть сприяти торгівлі між країнами регіону, сприятимуть лібералізації руху капіталів. По суті, створення Вишеградської трійки – як форуму співробітництва у той час дестабілізації в Європі, було показовим прикладом як в рамках регіону, так і у ширшому загальноєвропейському контексті. Цього ж року 27 вересня міністри Вишеградської трійки зустрілися із міністрами закордонних справ країн такої респектабельної європейської міждержавної регіональної організації, як державами Бенілюксу. Між сторонами була досягнута домовленість про налагодження співпраці МЗС двох міждержавних регіональних організацій у форматі “3+3” [23].

Наступною важливою подією 1991 року, стало підписання 16 грудня усіх трьох Європейських Угод між Європейським Співтовариством та Республікою Польща, з Угорською Республікою та Чехословацькою Республікою [23]. 20 грудня 1991 року було створено Раду Північноатлантичного співробітництва у брюссельському центрі НАТО і відбулись переговори з Вишеградською трійкою. Таким чином, позитивний приклад співпраці трьох центральноєвропейських країн регіону вже протягом року його заснування не тільки сприяв розвитку співробітництва трьох сусідніх держав, але і отримав так би мовити європейське визнання на міжнародному рівні із досягненням конкретних реальних результатів у європейському та євроатлантичному інтеграційних вимірах.

Події 1992 року стосовно спільної презентації інтересів країнами Вишеградської трійки, поступово формували позитивний імідж країн центральноєвропейського регіону, їх вага у міжнародній політиці невпинно посилювалась. 17 квітня 1992 року у Будапешті відбулась зустріч міністрів Вишеградської трійки. Метою зустрічі було створення інституційної основи, по суті форуму для прийняття рішень з економічної співпраці країн Вишеградського об'єднання, а саме в рамках Центральноєвропейської комісії

із співробітництва. Міністри домовились в рамках новоствореної Комісії проводити на постійній основі консультації та погоджувальні зустрічі з економічних питань, з питань синхронізації торгівельної політики трьох країн.

Важливою подією самміту було і спільне прийняття рішення щодо необхідності створення зони вільної торгівлі з метою активізації зовнішньоторговельних відносин між країнами регіону, і підписання відповідної угоди. Поряд із створенням економічної Комісії, сторони прийняли рішення щодо спільного подання країнами Вишеградської трійки заявок на повноправне членство в Європейське Співтовариство.

6 травня 1992 року у Празі на четвертому самміті прем'єр-міністрів країн Вишеградської трійки пакетним методом було підписано, прийнято і укладено шість важливих документів. Зокрема, це наступні документи міжнародного характеру - спільна заява керівників "Вишеградської трійки", Послання керівників "Вишеградської трійки" членам Ради Європи, Послання керівників "Вишеградської трійки" "Країнам Сімки", Заява відносно Македонії, Заява міністрів закордонних справ "Вишеградської трійки" про намір розвитку транскордонного співробітництва між їхніми країнами, а також і Заява міністрів закордонних справ "Вишеградської трійки" про програми співробітництва між їх країнами та державами Бенілюксу [165].

Цікавим, якщо не доленосним був виступ прем'єр-міністра Угорщини Анталла Йозефа, виокремлюючи зв'язки які єднають країни Вишеграду: історичні традиції, географічний простір, система безпеки євроатлантичного простору, і вже четвертий – це одночасне підписання Європейських Угод у "стоматологічній приймальні" Європейського Співтовариства, прмер-міністр Угорщини запропонував спільно проводили скоординовану політику щодо подання заявок і відповідно підготовку на вступ на повноправне членство як до НАТО, так і до ЄС: "Нам необхідно усвідомлювати, що після Маастрихту, всередині ЄС є суттєві розбіжності, і ми приєднаємося не до Європейського Співтовариства 1992-го року, а до оновлено ЄС кінця ХХ століття і нам треба до цього готуватися [165].

Звернення до семи промислово найрозвинутіших країн світу мало на меті, як демонстраційний ефект, так і цілком прагматичні реалії, щоб ці країни взагалі і вже на їх наступному, мюнхенському самміті розглядали Вишеградську трійку окремо, як з політичної, так і з точки зору надання фінансової допомоги у проведенні реформ країнами Вишеграду [165]. Стосовно заяви міністрів закордонних справ Вишеградської трійки щодо розвитку транскордонного співробітництва, важливо підкреслити саме політико-правовий сегмент, позаяк згідно Мадридської Конвенції 1980 року, сторони висловили бажання підписати між собою угоди про активізацію дій в цій сфері співробітництва.

Співпраця Вишеградської трійки з країнами Бенілюксу була чітко відзначена у десяти напрямках співпраці: щорічний самміт міністрів закордонних справ двох об'єднань; формування консультативної системи спеціалістів із зовнішньої політики; співпраця у сфері безпеки та оборони; використання досвіду країн Бенілюксу у візовій політиці та у політиці щодо мігрантів; правова гармонізація основних законів; створення спільних підприємств і фінансових установ між країнами двох об'єднань; підвищення кваліфікації спеціалістів у сфері економіки; вивчення досвіду реформи державного управління в країнах Бенілюксу; зустрічі експертів з питань транскордонного співробітництва; допомога у модернізації транспортної інфраструктури, ефективному використанні енергетики і захисті навколишнього середовища [165].

Формуванню позитивного іміджу Вишеградської трійки саме в Європі, а по суті, це означало і міжнародне визнання Вишеградського об'єднання, слугували дві важливі зустрічі, а саме; 5 жовтня 1992 року у Люксембурзі відбулась перша зустріч міністрів іноземних справ Європейських Співтовариств та країн Вишеградської трійки (про що було видано Спільне комюніке), а також зустріч на вищому рівні у Лондоні, урядів ЄС і країн Вишеградської трійки.

Етапною подією не тільки для країн Вишеграду, але і для європейського регіону в цілому стало підписання Угоди про створення Центральноєвропейської Асоціації вільної торгівлі. 1992 рік також по суті став підготовчим роком об'єднання зусиль країн Вишеграду стосовно поетапної розбудови економічного базису їх співробітництва в рамках створення регіонального торгово-економічного об'єднання.

21 грудня 1992 року у Кракові, Польща, ЧСФР і Угорщина підписали Угоду про створення нового економічного інституту - Центральноєвропейської Асоціації вільної торгівлі (CEFTA – англійські аббревіатури) [23]. А вже 4 березня 1993 країни Вишеградської трійки ратифікували Угоду про створення Центральноєвропейської Асоціації вільної торгівлі з метою наближення економіки їх країн до економічної системи ЄС, розширення торгових зв'язків та налагодження традиційних коопераційних зв'язків, усунення митних і нетарифних бар'єрів, розширення товарообігу між країнами центральноєвропейського регіону а також і прискорення їх входження до економічних структур Європи.

Із 1995 року відбулося розширення CEFTA за рахунок нових членів, причому географічне розташування майбутнього кандидата не мало значення, головним було членство у ГАТТ/СОТ. Спочатку приєдналися до CEFTA Словенія і Румунія, а 1 січня 1999 року приєдналася Болгарія, подали заявки на членство Хорватія, Латвія, Литва і Україна.

Таким чином, події 1992 року у центральноєвропейському регіоні свідчили про поглиблення довіри сторін один до одного, про активне просування їх у міжнародній політиці, про формування позитивного іміджу “Вишеградської трійки” у світовій і економічній регіональній політиці. Інтенсивність і міжнародний вимір структури зовнішніх зв'язків Вишеградської трійки були характерними для періоду 1991-1992 років.

Утім, безперечно не можна говорити про безпроблемність у форматі Вишеградської трійки, проблеми були, а саме, це проблемні питання навколо гідро каскаду Габчико-Надьмарош, економічного, екологічного характерів, і

навіть щодо захисту прав національних меншин. Однією з найсерйозніших проблем тодішнього часу були заяви і дії словацьких націоналістичних політичних кіл на чолі зокрема із Мечіяром. Саме “завдяки” їхній активній протиугорській позиції в останні хвилини не було підписано у 1991 основоположний документ про чехословацьке-угорське співробітництво.

Симптоматично, що протягом 1994 року значно погіршились угорсько-словацькі та угорсько-румунські двосторонні зв'язки. Свідченням цьому є Комюніке МЗС Угорщини про дипломатичні кроки по відношенню до Словацької Республіки від 29 березня 1994 року (стосовно угорських національних символів) [166]; Комюніке МЗС Угорщини про дипломатичні кроки по відношенню до Словацької Республіки від 11 березня 1994 року [166] (щодо проблемних питань гідро каскаду на прикордонні двох держав); Брифінг МЗС Угорщини у квітні 1994 року відносно зауважень зі сторони Румунії [166].

Тобто із-за причини внутрішньополітичного характеру, уряди Чеської Республіки, а особливо Словацької Республіки не вважали за потрібне подальшу співпрацю в рамках Вишеграду. Угорські уряди протягом 1994 року (відбулись вибори), а також і польська сторона докладали максимальних зусиль для стабілізації співпраці у рамках Вишеграду, навіть розробили спільний план дій щодо формування спільної зовнішньої політики чотирьох, але безрезультатно.

Причину стагнації співробітництва в рамках Вишеградського об'єднання, можна пояснити, як це не дивно, але і також створенням СЕФТА, де успішна економічна кооперація четвірки не припинялась. Отже, економічне співробітництво країн Вишеграду протягом 1990-х років динамічно розвивалось, про що свідчать і статистичні дані [125].

Демонстраційним позитивним і доленосним прикладом спільних дій країн Вишеграду, потужної спільної роботи дипломатів двох країн (угорської і польської сторін) стало майже одночасне 8 квітня 1994 року, подання заявки на повноправне членство в ЄС .

Механізм і структура співпраці вишеградської четвірки склалися ще протягом 1990-х років, утім на сьогодні відбулися певні якісні зміни. З точки зору еволюції механізмів співпраці країн-членів Вишеградського об'єднання доречно підкреслити координуючу роль *центральных органів виконавчої влади* країн-членів Вишеграду. Зокрема, важливим є проведення регулярних щорічних *саммітів прем'єр-міністрів* Вишеградської четвірки, а також зустрічей, переговорів представників *міністерств країн Вишеграду*. Принципово важливим є той факт, що по чергово, щорічно країна, яка головує у Вишеграді, презентує річний план дій (з переліком зустрічей, консультацій, нарад міністрів та інших представників галузевих відомств, інших органів влади, експертів у чітко визначених сферах співпраці). Постійно-діючими є *регулярні наради і зустрічі галузевих міністерств* країн-членів Вишеграду.

Поглиблення консолідації країн міжнародного регіонального Вишеградського об'єднання продовжується і за умов небажання її учасників створювати інституційні рамки співробітництва. Більше того, з огляду на те, що Вишеградська четвірка не є інституційованим регіональним об'єднанням, на сьогодні сформувалася ефективно діюча чітка система діяльності міжнародного регіонального Вишеградського об'єднання.

На сьогодні, еволюція складових механізму співпраці Вишеградського об'єднання концентровано визначилась у трьох сегментах. По-перше, це *урядове співробітництво* – яке є визначальним і найпотужнішим у структурі Вишеграду (зокрема, воно включає - ротаційне однорічне головування, з підготовкою програми дії на рік, включно і визначенням довгострокових цілей співпраці країн-членів Вишеграду; щорічний самміт прем'єр-міністрів на завершальній стадії кожного головування, неформальні зустрічі прем'єр-міністрів і міністрів закордонних справ перед міжнародними подіями; зустрічі заступників міністрів закордонних справ перед офіційними саммітами; зустрічі представників інших міністрів країн-членів Вишеграду а також у форматі Вишеградська четвірка +; посилення комунікації, ролі національних координаторів країн Вишеграду; консультації та співробітництво з

представниками ЄС та НАТО, розвиток і підтримка міжнародного Вишеградського фонду). По-друге – це зустрічі Президентів країн-членів Вишеграду і по-третє – це співробітництво Парламентів країн-членів Вишеграду.

Характерною особливістю наступних років Вишеградського об'єднання, починаючи з 1993 року до 1998 року була її стагнація чи криза.

По-перше, за цей період відбулись доленосні події міжнародного значення, були створені дві незалежні держави Чеська Республіка і Словацька Республіка. Отже, формат Вишеградського об'єднання суттєво змінився – на міжнародній арені, включно і в регіоні з'явилася же оновлена “Вишеградська четвірка”. Після розпаду Чехо-Словаччини 1 січня 1993 року, 11-12 січня 1994 року у Празі було підтверджено про подальше існування Вишеградського об'єднання, вже за участі чотирьох сторін.

По-друге, конфлікти латентного характеру, які ініціювали саме словацькі політичні кола протягом 1991-1992 років, у кінцевому рахунку визначили з 1993 року відверто негативне відношення Словаччини до Вишеграду. Вельми обережну, і так би мовити дистанціювався від Вишеграду і прем'єр-міністр Чеської Республіка В.Клаус. З цього часу чисельність зустрічей в рамках Вишеграду скорочується і лише з другої половини 1998 року можна говорити про реальний ефективний розвиток співпраці Вишеградської четвірки.

Також слід відзначити, що у 1995 році було підписано базову Угоду між Угорщиною та Словаччиною щодо розвитку добросусідських і дружніх відносин, а також 15 серпня 1997 року МЗС Угорщини розробило проект плану щодо вирішення неврегульованих проблем в угорсько-словацьких відносинах [168]. Це був список із дев'яти конкретних пропозицій з таких питань, як захист прав національних, тобто угорської меншини у Словаччині, надання можливості освітнього, культурного розвитку меншинам, вирішення проблем гідро каскаду на прикордонні, побудови мосту на Дунаї, і відповідно було запропоновано механізм дії спільних комісій з цих питань [168].

Співпраця країн Вишеградської четвірки протягом 1993 – 1998 років за період так званої “стагнації Вишеградського об’єднання” була зосереджена на питаннях набуття якнайшвидшого членства в НАТО, а питання економічного характеру, насамперед - сільського господарства, формування зони вільної торгівлі в рамках СЕФТА, лібералізації взаємної торгівлі між країнами регіону носили епізодичний, несистемний характер без суттєвих узгодження інтересів сторін. Вже з позицій сьогодення, тобто аналізу дій та співробітництва, кількості мироприємств, зустрічей, підписаних угод, реалізованих спільних проектів протягом 2004-2008 років, а також і у порівнянні з періодом 1999-2004 коли співпраця була чітко структурована, були визначені нові механізми і форми співпраці, діяльність періоду 1993-1998 років навіть не можна вважати ефективною.

За період 1993-1998 років навіть не було досягнуто демонстраційного ефекту співпраці чотирьох країн Вишеграду. Чим далі з 1993 року і надалі (зазначимо, 1998 була вже лише одна зустріч) аналізуємо події, документи тощо, тим менше було спільних засідань, які навіть за тематикою і за рангом запрошених, не досягали рівня реальних проблем міждержавної регіональної співпраці в центральноевропейському регіоні.

Так, в рамках Вишеградського об’єднання протягом 1993-1998 років відбулись наступні зустрічі представників країн Вишеграду із відповідно зазначених питань обговорення чи то поодиноких заяв про можливість співпраці.

11 лютого 1993 року в Оломовцях відбулась зустріч міністрів освіти країн Вишеградської четвірки; 5-7 травня у Модре-Гармоніє пройшла зустріч експертів Вишеградської четвірки щодо формування протягом п’яти років зони вільної торгівлі в рамках СЕФТА; 16 квітня в Празі відбулись консультативні збори експертів з МЗС і міністерств з сільського господарства стосовно питань експорту – імпорту продовольства; 28-31 жовтня у Кракові відбулась міжнародна конференція за наступною тематикою - разом чи поодиноці вступатимуть до західноевропейських структур, висновок на тоді був

однозначним – спільно; 12 листопада у Будапешті відбулась нарада міністрів Вишеградської четвірки стосовно відношення країн і в цілому Вишеградської четвірки до майбутнього уругвайського самміту щодо багатосторонньої співпраці; 18-19 грудня в Братиславі відбувся самміт представників семи соціал-демократичних партій країн Вишеградської четвірки [23].

Протягом 1994 року активізувалися зустрічі країн Вишеградської четвірки з питань безпеки: 7 січня у Варшаві відбулась зустріч міністрів оборони країн Вишеградської четвірки щодо координації кроків перед саммітом НАТО, було визначено стратегічну мету - повноправне членство країн регіону в НАТО; 11-12 січня у Празі відбулась зустріч президентів, прем'єр-міністрів, представників МЗС за участі американського президента США Біла Клінтона, головна тема переговорів - очікування ясного сигналу від НАТО щодо “відкриття дверей” для нових членів; 25-26 серпня в Чеських Будейовцях за участі також представників Австрії і Словенії, відбулась зустріч міністрів сільського господарства Вишеградської четвірки щодо майбутньої лібералізація взаємної торгівлі між країнами у центральноевропейському регіоні; 5 вересня у Братиславі міністри оборони Вишеградської четвірки поінформували один одного про виконання ними Програми “Партнерство заради миру” (яку було ухвалено НАТО 10 січня 1994 року з метою встановлення інституційних взаємовідносин між НАТО і майбутніми членами Альянсу) і визначили перспективи співпраці в сфері оборони у центральноевропейському регіоні.

Прискоренню євроатлантичної інтеграції чотирьох країн Вишеграду сприяло ухвалення Альянсом на Брюссельському самміті Північноатлантичної ради 10 січня 1994 року Програми “Партнерства заради миру”. Метою Програми Партнерства було визначено посилення стабільності та безпеки по всій Європі [23].

Як наслідок успішної співпраці країн Вишеградського об'єднання з НАТО, 8 липня 1994 року, Чеська Республіка, Угорська Республіка і Республіка Польща були запрошені розпочати переговори щодо вступу у

НАТО (і відповідно потім у 1997 році вони були запрошені до вступу в Альянс, а у 1999 році стали його повноправними членами). Саме події 1994 року в рамках нової програми Партнерство створили новий дієвий механізм можливості для співпраці Організації Північноатлантичного Договору з країнами кандидатами, колишніми членами ОВД, стосовно їх майбутнього вступу в Альянс.

Програма була спрямована на вдосконалення можливостей та потужності у миротворчій діяльності через спільне планування, навчання, а відтак через досягнення взаємодії сумісності підрозділів країн-партнерів з відповідними силами країн-членів НАТО. Програма також мала на меті сприяння прозорості у національному оборонному плануванні та бюджетному процесі, а також демократичному контролю над збройними силами [298].

У 1995 році 16-17 лютого у Доновалі була підписана Угода про співробітництво у митних справах; 30-31 травня у Будапешті відбулась зустріч ведучих представників оборони у рамках співпраці по Програмі “Партнерство заради миру”; 2-3 листопада у Нових Смоковцах було проведено міжнародний семінар на тему - валютні режими в країнах Центральної Європи.

У 1996 році – 28-30 березня в Братиславі представники національних представництв Червоно Хреста Вишеградської четвірки підвели підсумки спільної співпраці і визначили майбутні перспективи співпраці; 1-2 квітня у Празі відбулась експертна робоча зустріч щодо активізації білатеральних зв'язків у конкретних сферах; 27-28 вересня – у Польщі міністри оборони провели зустріч і обговорили питання виконання Програми “Партнерства заради миру” та європейської безпеки взагалі, розширення НАТО.

14-16 лютого 1997 року у Варшаві відбулась зустріч національних представників Червоно Хреста щодо спільних дій у кризових випадках, за умов виникнення та ліквідації катастроф.

Суттєві позитивні зміни щодо активізації співпраці країн Центральної Європи у форматі “Вишеградської четвірки” відбулись лише після зміни уряду як у Чеській Республіці у 1998 році, а також, що ще більш важливо, у 1999

році і у Словацькій Республіці, внутрішня і зовнішня політика якої суттєво змінилися. Так зване “відродження” Вишеградської четвірки вже очолили прем’єр-міністри чотирьох країн. 21 жовтня 1998 року відбулась зустріч трьох прем’єр-міністрів Вишеградського об’єднання, Словаччини не приймала участі [92].

Три-латеральний самміт прем’єр-міністрів Чеської Республіки, Республіки Польща та Угорської Республіки відбувся з метою визначення спільної думки – необхідності відродження вишеградського співробітництва, оновлення співпраці у різних сферах життя. У документі, який підписали всі три прем’єр-міністри, зокрема зазначається повага до традиційних європейських демократичних цінностей, громадянських прав і необхідності розвивати і надалі ринкову економіку [23].

Спільна Декларація прем’єр-міністрів Угорської Республіки, Чеської Республіки та Республіки Польща від 21 жовтня 1998 року: “Ми, прем’єр-міністри Угорської Республіки, Чеської Республіки та Республіки Польща – Орбан Віктор, Мілош Земан, Єржі Бузек урочисто декларуємо, що “вишеградське співробітництво”, яке розпочалось у 1991 році і у подальшому завмерло, на сьогодні 21 жовтня 1998 року вважаємо що реанімовано. І в цьому дусі ми вирішили систематично проводити наші зустрічі кожного пів року” [23].

Головним питанням зустрічі було формування нового механізму дії Вишеграду за умов вже скорої євроатлантичної інтеграції її учасників. Усі три країни, за винятком Словаччини, успішно проводили переговори з ЄС щодо інтеграційного процесу і висловились за посилення солідарності, комунікації, співробітництва, внутрішньої інтеграції, когезії та ідентичності з-поміж собою у контексті євроатлантичної інтеграції в форматі Вишеградського об’єднання. Головною метою зустрічі була також і демонстрація впливу на новий словацький уряд стосовно надання йому так званого політичного сигналу як запрошення до співпраці [23].

Етапною подією щодо поновлення, по суті, відродження співпраці чотирьох країн Центральної Європи у форматі “Вишеградського співробітництва” стала зустріч прем’єр-міністрів четвірки вже у 1999 році.

По суті, період 1999 року можна визначити як підготовчий стосовно підготовки діяльності країн Вишеградської групи, насамперед, у новому форматі, з використанням нового механізму співробітництва. Так, 13 березня 1999 року у Братиславі відбулось засідання координаторів щодо проведення 8 травня 1999 року самміту міністрів з охорони навколишнього середовища країн Вишеградської четвірки, а 14 травня відбувся доленосний самміт прем’єр-міністрів у Братиславі.

14 травня 1999 року у Братиславі відбувся самміт прем’єр-міністрів Вишеградської четвірки, де головним питанням було прийняття рішення стосовно відродження Вишеграду. Словаччина, вперше після п’яти років, отримала запрошення до співпраці від сусідів вже членів НАТО. Сторони висловились за надання підтримки євроатлантичній інтеграції Словаччини і вирішили розробити конкретні плани дій у співпраці: стосовно введення Шенгенського візового режиму, спільного вирішення питань безпеки, а також прийняли рішення спільно співпрацювати у сферах культури та захисту навколишнього середовища.

Прем’єр-міністри Вишеградської четвірки 14 травня 1999 року у Братиславі прийняли “Спільну Декларацію прем’єр-міністрів “країн Вишеграду””: “Ми, прем’єр-міністри Чеської Республіки, Угорської Республіки, Республіки Польща та Словацької Республіки – вітаємо можливість нашої зустрічі у Братиславі з метою реанімації співробітництва “вишеградських країн” повністю в усіх історичних вимірах” [23].

Сторони визначили необхідність як посилення співробітництва добросусідських відносин у регіоні, проведення щорічних зустрічей різних рівнів чотирьох сторін, так і підтримки євроатлантичних амбіцій Словаччини, передачі їй досвіду у прискоренні процесу європейської інтеграції Словаччини: “Ми задоволені результатами вашингтонського самміту НАТО

щодо підтвердження політики Альянсу стосовно “відкритих дверей” і зарахування Словаччини у групу країн-кандидатів на вступ до НАТО. Цим знову підтверджуємо, що інтересом кожного “вишеградського” партнера і цілого регіону є повноправне членство Словаччини в НАТО і її якнайшвидші переговори на вступ до ЄС” [223, С.239-240]. З точки зору стратегічної перспективи дії Вишеградської четвірки по сьогоднішній день, важливим було узгодження сторін стосовно формування нової системи співробітництва, яке, зазначимо, діє і по сьогодні.

Так, в результаті переговорів були визначені наступні головні сфери кооперації країн Вишеградського об’єднання, і що особливо важливо, також і механізми співпраці: механізм узгодження інтересів у спільній зовнішній політиці, структура співпраці чотирьох, створення нових форумів: системи зустрічей прем’єр-міністрів четвірки, вишеградський консультативний форум, погоджувальну систему між міністерствами. Також на основі ротації був розроблений механізм проведення зустрічей у різних сферах співробітництва і відповідно на різних рівнях, як от на рівнях прем’єр-міністрів, голів урядів, міністрів закордонних справ, державних секретарів, координаторів, експертів.

У другій половині 1999 року робота країн Вишеградської четвірки активізувалась і вже були проведені зустрічі і наради профільних міністерств, відомств. Так, 7 вересня 1999 року відбулась зустріч державних секретарів МЗС у Празі з питань візової політики, стабільності на Балканах; 21-22 вересня – відбулась зустріч голів національних прикордонних служб у Будапешті; 22 вересня відбулась зустріч державних секретарів внутрішніх справ у Доновалі (Словаччина); 24-26 вересня – зустріч міністрів культури у Нітрі (Словаччина).

4-5 жовтня 1999 року була проведена нарада керівників МЗС і комітетів оборони у Будапешті; 7-8 жовтня відбулась зустріч міністрів охорони здоров’я, у Високих Татрах (Словаччина); 8-9 жовтня відбулась зустріч міністрів культури; 15-16 жовтня проведено зустріч прем’єр-міністрів у Високих Татрах.

4 листопада 1999 року відбулась зустріч міністрів оборони у Премішлі (Польща); 4-5 листопада – засідання ЄС та Вишеградської четвірки у Братиславі та зустріч представників ЄС та країн Вишеградської четвірки, щодо вступу країн Вишеградської четвірки у Братиславі; 5-6 листопада відбулась неформальна зустріч міністрів юстиції у Високих Татрах [23].

З хронології подій Вишеградської четвірки необхідно відзначити робочу зустріч Президентів країн Вишеграду у Герлахові, Високих Татрах (Словаччина) 3 грудня 1999 року зустріч, де окрім обговорення актуальних міжнародних проблем, зокрема, на Балканах, прийняли спільну Заяву. У Заяві зокрема, зазначалося, що Президенти країн Вишеграду підтверджують наміри активізації міжнародного співробітництва чотирьох держав регіону.

Президенти чотирьох країн Вишеградського об'єднання, 3 грудня 1999 року у Герлахові, Високих Татрах, у Спільній Заяві Президенти Вацлав Гавел, Арпад Генц, Олександр Кваснєвський та Рудольф Шустер відзначаючи спільні історичні традиції та спільну культурну спадщину, які слугують надійною основою майбутньої співпраці, чітко сформулювали сучасні цілі: “підтримка євроатлантичної інтеграції кожної з “вишеградських” країн; посилення структури центральноєвропейського регіону, його когезії; розвиток внутрішньої інтеграції; підтримка стратегічного партнерства; розвиток центральноєвропейської ідентичності; захист спільних історичних та культурних цінностей з метою збагачення об'єднаної Європи і надання відповідей викликам ХХІ століття” [23]. Цікаво відмітити, що, президенти чотирьох країн Вишеградської групи висловили також своє бажання і надалі підтримувати проєвропейські наміри України.

Були відзначені також і нові успіхи Вишеградської четвірки за 1999 рік у регіональному співробітництві, зокрема, у зовнішній політиці, політиці безпеки, у освіті, культурі, у сферах підтримки молоді та спорту, у науково-технічній співпраці, в діях по захисту навколишнього середовища, у розвитку інфраструктури та транскордонного співробітництва. Одним з нових і головних засобів реалізації внутрішньої інтеграції оновленого Вишеграду

стало заснування Міжнародного Вишеградського Фонду. Президенти Вишеградської четвірки також висловились за активну участь у відродженні і стабілізації Південно-Східної Європи. Стосовно України, Президенти вітають результати виборів Президента в Україні і підтримують про європейську орієнтацію України [23].

Як уже відзначалося, з припиненням діяльності у 1991 році Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), виник своєрідний так званий “вакуум” економічної координації та кооперації країн Центральної Європи, який необхідно було заповнити, особливо перед реальною перспективою вступу країн центральноєвропейського регіону до Євросоюзу. Це було питанням об’єктивного характеру, тобто необхідності розвитку торгово-економічних зв’язків, координації у вирішенні питань взаємного працевлаштування громадян та захисту їх конституційних прав, майнових та немайнових проблем, гармонізації законодавчо-нормативної бази членів-учасників Вишеграду з урахуванням стандартів та вимог ЄС, координації зовнішньоекономічних питань країн Вишеграду, вирішення конкретних проблемних питань, зокрема, лібералізації торгівлі між сторонами, тощо. Вишеградська четвірка прийняла одним з перших документів суто економічного характеру - Генеральну угоду по тарифах та торгівлі.

Аналіз саме економічній складовій співпраці країн Вишеградської групи, тобто основних економічних показників за період 1991 – 1999 років, у порівнянні з показниками країн ЄС, свідчить про цілком прагматичні і виважені з економічної точки зору як економічної політики кожної з держав регіону, а також і про вмиле координування торгово-економічних зв’язків, свідчить про здатність країн Вишеградського об’єднання до пошуку компромісів. Зауважимо, що питання розвитку ринкової економіки, економічна політика, методи приватизації тощо були різними в країнах Вишеградської четвірки.

Економічні показники по окремо кожній з країн Вишеградського об’єднання визначені за період 1993-2000 років [511;35]. В ході аналізу темпів

розвитку країн Вишеградської четвірки (за 100% взято 1990 рік), можна побачити, що в перші роки трансформації, економіки практично усіх країн Вишеградської четвірки, реєстрували зниження акумульованого внутрішнього валового продукту (ВВП) (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Акумульований реальний ВВП (в %)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Чехія	88,97	89,94	95,28	99,37	98,61	97,43	97,05	99,91
Угорщина	84,87	87,34	88,68	89,87	93,98	98,54	102,98	108,33
Польща	98,39	103,46	110,66	117,36	125,34	131,29	136,68	142,14
Словаччина	76,92	80,69	86,11	91,46	97,14	101,11	103,04	105,31

Як свідчить статистика (табл.3.1), практично на кінець 2000 року, всі країни Вишеградської четвірки досягли, а Угорщина, Польща та Словаччина навіть перевершили базовий рівень, тобто свої економічні показники 1993 року. В цілому, середній показник акумульованого реального ВВП країн Вишеградської четвірки, наприклад в 2000 році склав 113,92% (від рівня 1990 року). В порівнянні ж економічних показників (за 2000 рік) країн Вишеградської четвірки з ЄС-15 де, в 2000 році цей же показник склав 121,72%, говорить на доцільність об'єднання Вишеградської четвірки у СЕФТА та користь від проведення реформування економіки. Про це свідчать дані темпів росту ВВП країн Вишеградської четвірки (Таблиця 3.2) [511;35].

Таблиця 3.2

Темпи росту реального ВВП (в %)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	середнє
Чехія	00,6	2,22	5,94	4,27	-0,77	-1,20	-0,39	2,94	1,61
Угорщина	-0,58	2,90	1,54	1,34	4,57	4,86	4,50	5,20	3,02
Польща	3,78	5,16	6,96	6,05	6,80	4,75	4,10	4,00	5,19
Словаччина	-3,70	4,90	6,72	6,21	6,21	4,09	1,90	2,20	3,52

Узагальнивши середні показники з таблиці 3.2 отримаємо загальний, середній темп росту реального ВВП країн Вишеградської четвірки в розмірі 3,34%. При цьому варто зауважити, що загальний, середній темп росту реального ВВП країн ЄС-15 за цей же період склав 2,14%. Порівнюючи дані можна констатувати не тільки вищі темпи росту реального ВВП країн Вишеградської четвірки в порівнянні з ЄС-15, але й знову ж таки правильність господарювання країн Вишеградської четвірки. При цьому, не треба забувати про реальні показники обох порівнюваних інституцій в абсолютних цифрах.

Особливо актуальними вищевказані показники країн Вишеградської четвірки були напередодні вступу останніх до ЄС-15, адже економічний рівень розвитку країн, їх економіки. Був також свідченням, і складовою готовності приєднання до ЄС.

Якщо по вищевказаним показникам, можна порівняти країни Вишеградської четвірки з ЄС-15, то по кілька іншим дані дещо різняться і є відмінними. Це стосується, зокрема, показників рівня ВВП на душу населення країни, де країни Вишеградської четвірки мають наступні дані.

Таблиця 3.3

ВВП на душу населення (в USD)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Чехія	10550	12130	13040	13110	12890	12950	13080	13750
Угорщина	7930	8380	8930	9340	10010	10570	11280	12230
Польща	5290	6050	6780	7360	7960	8420	8920	9440
Словаччина	6800	7260	8520	9250	9950	10440	10810	11260
ЄС-15	16234	17065	17684	18504	19428	20257	21133	X

Отже, вищезазначені статистичні дані свідчать, що фактично, рівень життя середнього мешканця країн ЄС-15 майже в 2 рази вищий від аналогічного показника країн Вишеградської четвірки. Подібний стан речей

можна спостерігати і на прикладах, порівнюючи показники міри інфляції та міри безробіття.

Таблиця 3.4

Міра інфляції (в %)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Чехія	20,73	10,02	9,14	8,82	8,42	10,73	2,11	3,19
Угорщина	22,42	18,83	23,30	23,47	18,31	14,30	10,00	9,80
Польща	53,30	32,20	27,88	19,90	14,90	11,80	7,30	10,10
Словаччина	23,00	13,41	9,89	5,80	6,10	6,70	10,65	12,00
ЄС-15	4,10	3,30	3,20	2,80	2,20	1,60	1,40	2,20

Таким чином, як видно із таблиці, міру інфляції країнам Вишеградської четвірки, за вказаний період, вдалось суттєво знизити. Однак, в порівнянні з країнами ЄС-15, наприклад, у 2000 році, середня міра інфляції в країнах Вишеградської четвірки є дещо вищою і складає 8,77% або майже в 4 рази є вищою, ніж в країнах ЄС-15. Насамперед, це пов'язано саме з активним процесом реформування економіки країн Вишеградської четвірки та приватизаційними процесами. Стосовно рівня безробіття, дані відображені у таблиці 3.5 [511].

Таблиця 3.5

Міра безробіття (в %)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Чехія	2,99	3,28	2,97	3,08	4,36	6,13	8,62	8,99
Угорщина	11,29	10,12	9,50	9,90	8,70	7,80	7,00	6,40
Польща	16,40	16,00	14,90	13,20	10,30	10,40	13,00	15,00
Словаччина	12,85	13,70	13,10	11,30	11,80	12,40	16,00	18,60
ЄС-15	10,70	11,10	10,70	10,80	10,60	9,90	9,20	7,80

Як видно із таблиці 3.5, суттєве зростання міри безробіття відбулося тільки в Чеській Республіці та Словацькій Республіці. Це пов'язано, насамперед, з більш повільними темпами економічного росту цих країн. Порівнюючи загальний ступінь міри безробіття можна сказати, що в порівнянні з мірою безробіття в країнах ЄС-15, цей показник в країнах Вишеградської четвірки є вищим майже в 2 рази і складає 12,25% (станом на 2001 рік) [511;35].

Таким чином, можна зробити висновок, що країни Вишеградської четвірки протягом 1993-2000 років в процесі серйозних суспільно-політичних, і особливо економічних трансформації, в контексті переходу до ринкової економіки, зайняли чільне місце в європейській економіці та кооперації. Безперечно, що економічні показники Вишеградської четвірки порівнювати, наприклад з такими ж даними країн ЄС-15, важко і некоректно, особливо в абсолютних цифрах. Однак, як було зазначено вище, по темпах розвитку та по ряду інших даних країни Вишеградської четвірки майже нічим не поступається перед ЄС-15. Це підтверджують і статистичні дані у таблиці 3.6, стосовно окремих показників економічного стану господарювання країн Вишеградської четвірки в порівнянні з країнами ЄС-15.

Таблиця 3.6

Основні економічні показники країн Вишеградської четвірки та ЄС-15

	Населення (млн.)	Внутрішній валовий продукт (ВВП)	Доля ВВП в світовому масштабі (%)	Валютні резерви
Країни В-4	близько 66,5	250 в млрд. доларів США (1996 р.)	0,79 (1996 р.)	X
Країни ЄС-15	близько 373	6 600 в млрд. ЕКУ (1996 р.)	20,9 (1996 р.)	349,8 в млрд. доларів США (1996 р.)

Питання вступу України до Вишеградського об'єднання розглядалося декілька разів в цей період. Відзначимо, що навіть сучасна Вишеградська четвірка не має чіткої організаційної структури, члени його дуже обережно розглядали і розглядають питання його розширення за рахунок нових членів. Так, у лютому 1992 року тодішній міністр закордонних справ Польщі Кшиштоф Скубішевський заявив, що включення України до Вишеградської групи не є можливим через різні рівні економічного і політичного розвитку [23].

Через рік, у 1993 році, під час підписання декларації про створення Карпатського Єврорегіону, знову ж таки вказувалося, що говорити про розширення Вишеградської групи ще занадто рано. Все ж слід зазначити, що країни Вишеградського об'єднання не заперечували співпрацю з Україною у форматі “Вишеградська четвірка + Україна”. Країни-члени Вишеградського блоку всіляко підкреслювали бажання співпрацювати з Україною в конкретних справах.

3.2. Проблемні питання консолідації Вишеградського співробітництва протягом 2000-2004 років

Пріоритетним напрямом співробітництва країн центральноєвропейського регіону в цілому, а також і в форматі Вишеградського об'єднання з Україною, зокрема на першому етапі розвитку Вишеграду, було саме міжрегіональне співробітництво. Цьому значною мірою сприяла реалізація спільних програм на прикордонних територіях. Отже, країни Вишеградського об'єднання вже з початку його створення прихильно ставилися до України в цілому. Як не раз заявляли про це і прем'єр-міністри Угорщини та Польщі, підкреслюючи, що Вишеградське об'єднання не є ізольованою структурою, адже воно відкрите для співробітництва з іншими східноєвропейськими країнами, в тому числі і з Україною.

9 червня 2000 року у Штірине прем'єр-міністри Вишеградської четвірки підписали Декларацію про формування Міжнародного Вишеградського Фонду. По суті, це було і на сьогодні є єдиною інституційною структурою Вишеградського об'єднання. Кожна з країн Вишеграду робить внесок у Міжнародний Фонд і тим самим, сприяє співпраці не тільки політичних і офіційних представництв, а також і співпраці громадських організацій [23]. Внаслідок зустрічі прем'єр-міністрів 10 жовтня 2006 року Ференца Дюрчана, Мірка Тополанека, Ярослава Качинського і Роберта Фіцо у Братиславі, була досягнута згода, з-поміж інших важливих питань, щодо збільшення річного бюджету Міжнародного Вишеградського Фонду з 3,3 мільйонів євро до 5 мільйонів євро щороку [23;193]. Пріоритетом при наданні грантів було визначено сприяння конкурентоспроможності у науково-дослідницьких проектах, розвиток освітніх і культурних програм. Слід зазначити, що за період головування у Вишеградському об'єднанні Чеської Республіки вже протягом 2007-2008 років, річний бюджет фонду складав 5 мільйонів євро.

Вишеградська четвірка не бажає розширюватись за рахунок нових членів, але у конкретних напрямках співпраці регіонального характеру відкриті до співпраці з іншими країнами у форматі “Вишеградська четвірка +”.

Особливо важливою є співпраця регіонів всередині і поза межами Вишеградської четвірки. Зокрема, у 2001 році було створено “Вишеградська четвірка +Бенілюкс трійка”, тобто співпраця з країнами Бенілюксу. На сьогодні за умов повноправного членства країн Вишеградської четвірки у ЄС, між ними створену комплексну цілісну мережу зв'язків співпраці між різними інституціями на різних рівнях – від рівня експертів до рівня парламентів, кабінетів міністрів, державних секретарів.

Безперечно, навіть в системі Європейського Союзу існують як позитивні, так і негативні приклади міжнародної регіональної співпраці країн. Для країн Вишеграду цілком очевидним позитивним прикладом регіональної консолідації та ефективного міжнародного співробітництва в рамках Євросоюзу є приклад взаємодії країн Бенілюксу – Бельгії, Нідерландів,

Люксембургу. Протягом 2001-2002 років відбувалися зустрічі, спільні засідання, і що особливо важливо - *самміти прем'єр-міністрів країн Вишеграду та Бенілюксу*.

Перший Самміт прем'єр-міністрів країн Вишеграду та країн Бенілюксу відбувся 5 грудня 2001 року у Люксембурзі і фактично був першою офіційною зустріччю такого роду і на такому вищому рівні країн-членів ЄС та країн Центральної Європи, які висловили бажання якнайшвидше приєднатися до євроатлантичних структур. Головною темою переговорів між сторонами було визначення перспектив співпраці щодо формування майбутнього Європи в контексті співробітництва між країнами Бенілюксу та Вишеграду. Тематикою дискурсів прем'єр-міністрів були спільна зовнішня політика, питання безпеки, процес конституційного процесу в ЄС, актуальні проблеми європейської інтеграції та міжнародних відносин [23].

Ця зустріч також визначила початок розвитку офіційного співробітництва двох регіональних об'єднань, а також свідчила про визнання Вишеградського об'єднання і про престиж країн-членів Вишеграду з боку Європейського Союзу.

Другий спільний самміт прем'єр-міністрів країн Бенілюксу та країн Вишеграду, який відбувся 24-25 травня 2002 року у словацькому Тренчині, сприяв визначенню конкретних напрямів співробітництва між країнами двох об'єднань у різних сферах, зокрема, щодо обміну досвідом у сфері міжрегіонального співробітництва, координації дій сторін щодо обміну досвідом адаптації до норм, критеріїв ЄС тощо [110].

Основною темою переговорів були наступні питання: різні аспекти майбутнього розширення Євросоюзу, дії країн-членів щодо охорони його зовнішнього кордону, питання більш тісної співпраці країн Вишеградської четвірки та країн Бенілюксу, питання координації спільних дій в європейському Конвенті.

Як зазначив, Прем'єр-міністра Голландії В.Кок, за посилення охорони зовнішнього кордонів ЄС мають нести відповідальність і решта країн-членів

ЄС. Голова Уряду СР М. Дзурінда відзначив: “Словаччина виділить у поточному році 25 мільйонів євро на посилення охорони словацько-українського кордону, сподіваюся що Словаччина отримає “абсолютну підтримку” з боку країн-членів Європейського Союзу своїм євроінтеграційним намаганням. Я не уявляю варіанту, коли Словаччина не стане членом Євросоюзу, і що виникне необхідність змінювати нині існуючий режим чесько-словацького кордону” [110].

Подібну точку зору висловив і Прем’єр-міністр Чеської Республіки М.Земан, який також вважав, що всі країни Вишеградської четвірки вступають до Європейського Союзу разом і його зовнішнім кордоном стане рубіж Україна – Вишеградське об’єднання.

В ході тренчинської зустрічі прем’єр-міністри Голландії та Люксембургу заявили, що їх країни не запроваджуватимуть перехідні періоди для вільного переміщення робочої сили після прийому нових членів до Європейського Союзу. Бельгія дотримується дворічного перехідного періоду і не збирається його продовжувати. Наступну зустріч у форматі Вишеградська четвірка та країни Бенілюкс планувалося провести в Голландії, де передбачається обговорити питання регіонального економічного співробітництва, імплементації Шенгенської угоди та боротьби з нелегальною міграцією [110].

Етапною із точки зору стратегічної важливості питання як для самої Вишеградської четвірки, а також і для України, можна вважати ініціативу Угорської Республіки в липні 2001 року стосовно співробітництва Вишеградського об’єднання, України та ЄС в сфері підготовки у майбутньому зовнішніх кордонів ЄС. В цій Ініціативі, зазначається: “в результаті майбутнього розширення країн ЄС – Польща, Словаччина та Угорщина єдині у думці, що ЄС матиме спільний з Україною кордон довжиною 764 км. Всі учасники зацікавлені в спільній співпраці, щоб бути впевненими, що цей відрізок кордону з Україною побудовано у відповідності з критеріями ЄС” [1].

Згідно документу, на думку країн Вишеграду, саме сьогодні вони мають шанс для приведення в дію багатостороннього співробітництва (ЄС-

Вишеградська четвірка - Україна) в побудові зовнішнього кордону між країнами Вишеградської четвірки та України. Аргументація такого шансу полягала у наступному:

- приєднання до ЄС країн ЦЄ призведе до суттєвої зміни у майбутньому нового зовнішнього кордону ЄС, який проходитиме вздовж відрізка українського кордону з Польщею, Словаччиною та Угорщиною, ЄС стане сусідом держави, яка має радикально різні умови соціального, економічного розвитку та безпекового руху;

- в результаті побудови зовнішнього кордону довжиною 764 км між ЄС та Україною країни-апліканти і члени ЄС зіткнуться з великими проблемами;

- ініціатива дозволить країнам-кандидатам переконати ЄС, оскільки відрізок кордону між ЄС та Україною буде протягом тривалого часу зовнішнім кордоном ЄС, отже Європейський Союз матиме стратегічний інтерес у питаннях розвитку та експлуатації цього відрізка кордону;

- даною ініціативою країни Вишеграду могли б внести активний внесок до пристосування української політики з політикою ЄС;

- країни Вишеградської четвірки вважають важливим, щоб ЄС надав підтримку Ініціативі і підтримав заходи по підготовці прикордонних охоронних і митних служб країн-аплікантів та інших їхніх служб, які контролюють зовнішній кордон;

- починаючи з 2000 року, ЄС позитивно відкликається на Вишеградські ініціативи стосовно координаційних дій відносно України. Вишеградська четвірка пропонує конкретний приклад внеску до спільної закордонної та безпекової політики ЄС;

- лідери Євросоюзу та відповідні країни-члени мають підвищений інтерес до побудови зовнішнього кордону ЄС з Україною, при цьому вони добре розуміють, що країни-апліканти Вишеградської четвірки впевнені в тому, що транзит товарів та пасажирів, які перетинають кордони проходять надійний та ефективний контроль;

- забезпеченням співробітництва із залученням України в реалізації Ініціативи, країни Вишеградської четвірки сприятимуть **співпраці** з Україною, що важливо, як для ЄС, так і для країн Вишеграду. Водночас, у певній мірі менше буде можливих негативних процесів в результаті падіння “залізної завіси” наслідком чого є і побудова шенгенського кордону.

Мета даної Ініціативи визначалася у наступному: “Своїми узгодженими діями країни Вишеградської четвірки, майбутні члени ЄС, висловлюють намір щодо активного залучення їх у формуванні політики ЄС відносно політики з Україною. Ініціатива сприятиме участі України у створенні більшої безпеки всієї Європи” [1].

По суті, Ініціатива з прагматичної точки зору була спрямована на формування прикордонних поліцейських формувань, створення відповідних умов по контролю на кордоні, що в цілому свідчило також і про можливість країн Вишеградської четвірки грати нову політичну роль в регіоні посередництвом важливої для вступу в ЄС вимоги, а саме, розбудови майбутнього зовнішнього кордону ЄС. Дана Ініціатива була вже підтримана на рівні міністрів внутрішніх і закордонних справ країн Вишеградської четвірки.

Відповідно до пропозицій країн Вишеградської четвірки, співробітництво включало наступні заходи:

- забезпечення службами, які представляють навчання служб прикордонного і митного контролю та інших спеціалізованих закладів;

- встановлення тісного співробітництва між службами, які представлятимуть у майбутньому зовнішній кордон з країнами, які братимуть участь і в Ініціативі;

- Ініціатива сприятиме поліпшенню співробітництва між правовими інституціями Угорщини, Словаччини та Польщі (імміграційними службами, прикордонною охороною, митними організаціями, поліцейськими силами, службами у справах біженців);

- обопільний розвиток в інфраструктурному та технічному плані, адже Українська сторона повинна таки бути належним чином розвинена;

- максимальне використання в цьому контексті програмних фондів PHARE і TACIS, а також і інші джерела стосовно прикордонних питань;
- відповідно до планів Вишеградської четвірки, планувалося запросити і українську сторону (для участі у консультації експертів). Однак, слід вирішити, коли, як в політичному, так і технічному термінах, і в якій формі Вишеградська четвірка та Україна братиме спільну участь [1].

Вже 19 лютого 2002 року у Будапешті, було проведено нараду експертів країн Вишеградської четвірки, ЄС та України у сфері внутрішніх справ та правового співробітництва, в тому числі в галузі підготовки до проблемних питань майбутніх зовнішніх кордонів ЄС [23].

Стосовно пошуків компромісів лідерами країн Вишеградської четвірки виокремимо наступні приклади саме періоду 2002 року, коли багато хто вважав, що наступила реальна криза Вишеградської четвірки. Підкреслимо, що зустрічі у 2002 році відбувалися за умов так званої “кризи в Вишеградській четвірці”, коли на початку 2002 року виникли “незгоди” між партнерами навколо так званих Бенешових декретів і стосовно дещо надмірно “чутливого” сприйняття деякими партнерами по Вишеграду (особливо Словаччиною) Закону про статус закордонних угорців.

Проблеми у співпраці країн Центральної Європи були завжди і безперечно будуть і в подальшому. Питання в тім, яким чином і яке рішення ці країни прийматимуть у щоденних пошуках європейськості в собі і назовні – з метою відстоювання своїх національних інтересів і узгодження цих інтересів у конфліктних ситуаціях, які виникатимуть між ними.

Проблеми і конфлікти у Центральній Європі за характером і терміном мають широкий спектр – від актуалізації кривд минушини (які певні партії в кожній з країн Вишеграду розігрують у сучасних міждержавних відносинах) до актуальних проблем сьогодення (які “піднімаються” на міждержавний рівень щодо презентації стійкого легітимного інтересу до свого етносу на території іншої держави). Більше того, після вступу країн Вишеградської четвірки (країн Центральної Європи) до Європейського Союзу, стійкі

проблемні питання саме між ними матимуть ще один вельми важливий аспект – до кого приєднатись вже всередині ЄС, щоб захистити чи реалізувати власні інтереси чи навпаки – в якій мірі підпорядковуватися ЄС в тих чи інших питаннях задля кращого позиціювання в регіоні.

Так, на 27 лютого 2002 року в угорському місті Кестгей була запланована зустріч Прем'єр-міністрів країн Вишеградської четвірки. Темою зустрічі за ініціативи прем'єр-міністра Угорської Республіки, Віктора Орбана, мало стати комплекс питань пов'язаних із процесом європейської інтеграції [170]. Також було порушено питання щодо можливості запрошення прем'єр-міністра України, як це було домовлено в ході українсько-угорських переговорів. Ця зустріч мала мати специфічний характер, позаяк глави Урядів Вишеградської четвірки збиралися з метою обговорити питання щодо надання ЄС країнам-аплікантам субсидій в аграрній галузі, важливою темою порядку денного було визначено і питання співпраці у форматі “Вишеградська четвірка +Україна”.

Утім, Зустріч глав урядів країн-членів Вишеградського об'єднання запланована на 27 лютого не відбулася. Прем'єр-міністр РП Лешек Міллер піддав гострій критиці дії угорського уряду у зв'язку з тим, що прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан без попереднього погодження з колегами оприлюднив проект спільної заяви Вишеградської четвірки щодо аграрних субсидій ЄС.

Наступним кроком за словами прем'єр-міністра Чехії Мілоша Земана, стала заява Віктора Орбана щодо перегляду так званих декретів Бенеша, яку останній зробив 20 лютого 2002 року у Брюсселі, і саме це унеможливило участь чеської сторони на переговорах. М.Земан також зазначив, що відмова від участі була попередньо обговорена з польським та словацькими Прем'єрами. Прем'єр-міністри Словаччини Мікулаш Дзурінда, підтримуючи свого чеського колегу, додав, що замість того, щоб надавати взаємну допомогу та сприяння в європейському інтеграційному процесі, очолюваний Віктором Орбаном кабінет навпаки ускладнює відносини між країнами -аплікантами.

Крім цього, він додав, що в угорсько-словацьких відносинах нерозв'язаними залишаються питання щодо імплементації на території Словаччини Закону УР про угорців, що проживають у сусідніх країнах. Після заяв чеського та словацького прем'єрів, Прем'єр-міністр Польщі Л.Міллер також відмовився від участі в зустрічі, яка за його словами, без словацької та чеської присутності втрачає зміст [1].

Ситуація, яка склалася в рамках Вишеградської четвірки протягом лютого 2002 року продовжувала загострюватися. Наступним свідченням цього стала відмова міністрів культури Чехії та Словаччини від участі у запланованій на 27-29 лютого 2002 року зустрічі в місті Шопрон. Відмова чеського міністра Павла Достала і його словацького колеги Мілана Княжко, викликана заявою Прем'єр-міністра В.Орбана щодо перегляду так званих “декретів Бенеша”, аналогічне рішення прийняв і міністр культури Польщі Анджей Целіньський за умов що колеги не приїдуть на зустріч [24].

Стосовно так званих декретів Бенеша (більше 150) [28], які впроваджували принципи колективної відповідальності та покарання, слід відзначити, що у 1945 році більш ніж 3,5 мільйонів людей насильно було виселено з території Чехословаччини. Переважно, це були судетські німці, а також і угорці. Згадані декрети суттєво порушили й права угорців, які проживали на території колишньої Чехословаччини. За ухваленою 5 квітня 1945 року “кошицькою” урядовою програмою, яка пізніше була перейменована в програму “переселення населення”, тисячі угорців були переселені в Угорщину замість словаків, які проживали там до того. Статус та маєткові права судетських німців та угорців, що в післявоєнні роки проживали на території ЧССР, регламентувалось чотирма Декретами Президента Чехословаччини:

- № 5/1945 (1945 р.) про юридичну недійсність окремих майнових прав німців, угорців та зрадників і окремих організацій;

- № 12/1945 (1945 р.) про конфіскацію та прискорення розділу земель та майна німців, угорців, зрадників та неприятелів чеського і словацького народів;
- № 33/1945 (1945 р.) про впорядкування надання чехословацького громадянства для осіб німецької та угорської народностей;
- № 108/1945 (1945) про конфіскацію майна “неприятелів” до Фонду національного відновлення [28;29].

Вищевказані Декрети було введено в правове поле Чехословаччини, а з утворенням Чеської Республіки 1 січня 1993 року, ввійшло в правову основу новоствореної Чеської Республіки. До речі, Німеччина, після переговорів, чітко визначила свою позицію і відмовилась від вимоги щодо необхідності перегляду Чеською Республікою декретів Бенеша внаслідок вступу в ЄС.

Прем'єр-міністр Угорської Республіки Віктор Орбан у своєму виступі в Європарламенті щодо декретів Бенеша, заявив: “Європейське законодавство для всіх нас, вступаючих до Європейського Союзу, є обов'язковим. На моє власне переконання, декрети Бенеша не відповідають принципам права Спільноти, тому державі, яка стає членом Євросоюзу, слід упорядкувати своє внутрішнє законодавство з тим, щоб в ньому не було нормативних актів, які суперечать нормам та принципам європейського законодавства. Я вважаю, що це – принципове питання для всієї Європи, а не тільки угорсько-словацьких або угорсько-чеських двосторонніх відносин. Ми очікуємо від Словаччини і Чехії, що з моменту набуття членства в ЄС, обидві країни автоматично скасують зазначені нормативні акти” [170].

Позиція Євросоюзу щодо цієї проблеми була однозначною – якомога подальше дистанціюватися від проблеми. Як заявив комісар ЄС з питань розширення Гюнтер Фергойхен, позиція Союзу в питанні декретів Бенеша полягає в наступному. Зазначені нормативні акти приймалися до моменту створення Європейського Союзу, - як зазначив Г.Фергойхен, і коло питань, які вони регулювали, жодним чином не пов'язане з євроінтеграційними процесам. На його думку, якщо країни мають наміри переглядати ці документи, то це

слід робити в рамках двосторонніх переговорів без залучення ЄС [1]”. Слід відмітити, що під час візиту до Німеччини у 1999 році, глава чеського уряду М.Земан зробив заяву про те, що декрети Бенеша втратили чинність.

Таким чином, непродуманий крок з боку Віктора Орбана, на думку опонентів, став “політичним голом у власні ворота”. Одразу ж після відмови лідерів трьох держав Вишеградського об’єднання, з гострою критикою дій уряду Угорської Республіки виступили політичні опоненти Віктора Орбана – УСП та СВД. За словами голови УСП Ласло Ковача, “цілком прогнозованим було те, що у партнерів по Вишеградській четвірці обірветься терпець спостерігати за, м’яко кажучи, незграбним стилем зовнішньополітичної діяльності Віктора Орбана. Ми закликаємо Прем’єр-міністра, щоб до виборів (квітень 2002 року) він більше не робив заяв з зовнішньополітичних питань” [1]. Голова СВД Кунце Габор вважав, що завдяки діям Віктора Орбана та очолюваного ним Уряду, рівень угорської зовнішньої політики досяг найнижчої точки за чотири роки правління [1].

Заяви Яноша Мартоні Міністра закордонних справ Угорщини від 22 та 26 лютого 2002 року стосовно відмови участі чеської та словацької сторін у самміті Вишеградської четвірки, визначала важливість подальшої співпраці країн Центральної Європи у форматі Вишеградської четвірки. Керівник МЗС, втім, надалі зазначив що уряд ніколи не піднімав питання декретів Бенеша у двосторонніх відносинах, і у майбутньому не збирається це робити, позаяк питання ставилося у робочому порядку, як це власне вже робив Європейський Парламент, коли у 2000 і 2001 роках вітав уряд Чеської Республіки за погодження останньої проаналізувати декрети Бенеша на відповідність їх праву Європейського Союзу і копенгагенським критеріям [170].

Ковач Ласло, голова Угорської соціалістичної партії (УСП, зазначив, що дану проблему (стосовно декретів Бенеша) доцільно було б порушити в рамках двосторонніх відносин, хоча, як свідчать події, і в цьому випадку немає впевненості, що Угорщині в майбутньому вдасться домогтися скасування декретів [170]. Державний секретар МЗС Угорської Республіки Немет Жолт на

це відповів: “вітаємо бажання УСП врятувати співробітництво вишеградських країн, однак нагадую, що під час перебування у владі соціалістів не скликалося жодного самміту четвірки Уперше самміт вишеградських країн був скликаний Урядом у 1998 році”. “Є разючим, що УСП поступово займає позицію дискусійного партнера кабінету. Якщо в угорській дипломатії виникає суперечка з Брюсселем, УСП переходить на позицію Брюсселю, якщо з Бухарестом – на позицію Бухареста, із Братиславою – на позицію Братислави” [170;1].

Отже, ці проблеми мали і внутріполітичний характер в Угорщині, позаяк враховуючи наближення парламентських виборів (квітень 2002 р.), Віктор Орбан намагався використати питання аграрних субсидій для залучення додаткових голосів виборців, насамперед селян, які були фактично електоратом НДСГ, яка завдяки його партії і була ліквідована на внутрішньополітичній арені Угорщини.

Таким чином, розширення ЄС на схід та існуючі різні підходи країн Вишеградської четвірки призвели до серйозних протиріч між країнами - аплікантами. Угорщина, яка серед всіх є найбільш підготовленою, виступала за те, щоб прийом нових членів в ЄС відбувався в залежності від ступеня готовності країни, натомість підхід Словаччини та Польщі полягає в тому, щоб нові аплікати приймалися групою. Відмова офіційних Праги, Братислави та Варшави від вироблення демаршу Вишеградської четвірки на адресу ЄС з питання надання субсидій в аграрній галузі, стала результатом індивідуальної роботи Брюсселю з кожною країною з зазначених сторін.

Незважаючи на загострення ситуації у Вишеградській четвірці, 25 лютого в Будапешті відбулися консультації експертів зовнішньополітичних відомств спільноти. Дана зустріч, за повідомленням МЗС Угорської Республіки, була черговим етапом регулярних погоджень вишеградських країн на рівні експертів. Під час консультацій сторони обговорили вплив змін у міжнародних відносинах на регіон Центральної Європи, і зокрема вишеградських країн, а також і питання розширення ЄС і НАТО і проведення

у недалекому майбутньому консультацій з американськими та російськими партнерами.

Симптоматично, але подальша активізація чи занепад Вишеградського співробітництва навесні 2002 року також залежав і від результатів Парламентських виборів, перемогу як відомо отримали соціалісти. І вже 29 червня 2002 року в місті Естергом (Угорщина) відбувся черговий самміт голів урядів країн Вишеградської четвірки. Це була перша зустріч в такому форматі у 2002 році, оскільки запланований лютневий самміт у 2002 році не відбувся через заяви Прем'єр-міністра УР В.Орбана щодо необхідності ревізії післявоєнних рішень про примусове переселення німців та угорців, тобто анулювання так званих Бенешових декретів [23].

Голови урядів Угорщини П.Медєші та Словаччини М.Дзурінда, зокрема, обговорили питання пов'язані із Законом Угорської Республіки про статус закордонних угорців, однак не знайшли порозуміння з більшістю спірних питань, висловивши при цьому впевненість, що рішення, яке б відповідало інтересам національних меншин та обох сторін, а також політиці ЄС в сфері забезпечення прав національних меншин буде знайдено.

Під час самміту словацька сторона виклала відомі застереження щодо екстериторіальності деяких положень Закону та порушення принципу недискримінації. Питання імплементації Закону в першій декаді липня 2002 року розглядали вже державні секретарі МЗС та експерти спільної словацько-угорської комісії з питань національних меншин [1].

Важливо підкреслити, що під час зустрічі було підбито підсумки головування Угорщини у Вишеградській четвірці, було обговорено пріоритетні завдання під час головування Словаччини (до 30 червня 2003 року), дискутувалися питання розширення НАТО та була досягнута згода щодо необхідності розробки спільної позиції країн Вишеградського об'єднання щодо розширення ЄС. Угорщина, Польща та Чехія, як країни-члени НАТО, підтримали прагнення Словаччини стати членом Північноатлантичного блоку, висловивши спільну точку зору, що “з огляду на

стабільну демократичну систему та виконання Словаччиною зобов'язань щодо євроатлантичної інтеграції” країну треба запросити до НАТО на Празькому самміті [23].

Голови урядів Вишеградської четвірки також обговорили актуальні питання розширення ЄС, заявивши про проблематичність вступу їх країн до Євросоюзу у випадку, якщо вони стануть лише так званими чистими платниками податків до спільної казни, тобто сплачуватимуть суму вищу, ніж отримуватимуть. Під час спільної прес-конференції прем'єр-міністр РП Л.Міллер заявив, що жоден з нових членів не може бути чистим платником податків, оскільки бідніші країни не можуть допомагати багатшим. Від імені всієї “четвірки” він висловився проти “членства другої категорії”, підкресливши, що нові члени ЄС повинні мати рівні шанси з нинішніми членами. Л.Міллер також висловився з приводу власне процесу розширення Європейського Союзу. На його думку, розширення ЄС не може відбутися без Польщі, оскільки як “Євросоюз не можна уявити без Німеччини, так і його розширення без Польщі”. Прем'єр-міністр Угорської Республіки П.Медеші також наголосив, що Угорщина, як і всі члени Вишеграду, висловлюється за скорочення семирічного перехідного періоду, коли сільськогосподарські виробники нових членів ЄС отримають дотацію в повному розмірі [1].

Словацька сторона представила своє бачення пріоритетів головування у Вишеградському об'єднанні [190;1]. За словами міністра закордонних справ Словацької Республіки Е.Кукана, в основі діяльності Вишеграду на цей період буде “інтеграція, безпека та процвітання”, при цьому наголос робитиметься саме на інтеграційний напрямок роботи. Серед основних заходів головування Словаччини на період 2002-2003 років було визначено: зустрічі та координація дій головних посередників на перед вступних переговорах з ЄС, в Конвенті щодо майбутнього Євросоюзу; координація проведення національних референдумів щодо вступу до цього об'єднання (спочатку їх проведення планувалося в країнах з вищою підтримкою населення); співпраця з країнами Бенілюксу; проведення консультацій з Україною.

На самміті також було обговорено і діяльність єдиної інституції Вишеграду - Вишеградського фонду, який вже профінансував проведення 175 проектів. Сторони домовилися про заснування премії Вишеграду в галузі науки та культури, стипендіального фонду для студентів, у зв'язку з чим внесок кожної країни-члена В4 до спільної скарбниці збільшується на 100.тисяч євро.

Словацькі ЗМІ широко прокоментували підсумки самміту, погоджуючись в тому, що співпраця в рамках Вишеградської групи отримала друге дихання й на завершальному етапі вступу до ЄС країни Вишеградської четвірки виступатимуть зі спільною позицією. Водночас, торкаючись чутливої для Словаччини теми імплементації закону Угорської Республіки про статус закордонних угорців, оглядачі зауважують, що угорська та словацька сторони поки що не змогли знайти сприйнятливих рішень.

Вдосконаленню механізму діяльності Вишеградської четвірки слугувала і узгоджена позиція прем'єр-міністрів стосовно прийняття 29 червня 2002 року Додатку до змісту Вишеградського співробітництва, схваленого саммітом Прем'єр-міністрів у Братиславі 14 травня 1999 року – “Роль президентства у Вишеградській Групі”[23].

Відповідно з Додатком країни Вишеградського співробітництва головуватимуть у Вишеградському об'єднанні на ротаційній основі строком на один рік. Роль Президентства заснована на наступних принципах в межах зовнішнього виміру: якщо пропозиція зроблена для зустрічі на найвищому рівні в форматі Вишеградська четвірка +1, така ініціатива буде спочатку обговорена країнами Вишеграду і тільки після цього презентована третій стороні яка головує у Вишеградській четвірці; буде застосований той механізм до зустрічей на нижчих за рангом рівнях чи експертних обговорень в форматі Вишеградська четвірка +1. В межах внутрішнього виміру: експертні наради (наприклад, на рівні департаментів конкретних міністерств) можуть проводитися улюбий час будь-якою країною Вишеградської четвірки. Експертні наради не мають проходити у країні, яка на той час головує в

Вишеграді; міністерства самі є ініціаторами організації співробітництва між профільними міністерства Вишеграду [23].

Головуюча країна на початку дії її мандату, працює згідно документу – річного плану дій, де визначені пріоритети, кількість різного рівня зустрічей, сфери експертних обговорень. Документ має включати в собі: частину, присвячену співпраці між профільними міністерствами і головні напрями їх співпраці. Прем'єр-міністри на саммітах будуть оцінювати результати виконання плану дій головуючої країни, а також будуть приймати політичні рішення по мірі необхідності, як наприклад членських внесків.

Голови урядів Вишеградської четвірки також обговорили актуальні питання розширення ЄС, заявивши про проблематичність вступу їх країн до Євросоюзу у випадку, якщо вони стануть лише так званими чистими платниками податків до спільної казни, тобто сплачуватимуть суму вищу, ніж отримуватимуть. Під час спільної прес-конференції прем'єр-міністр Республіка Польща Л.Міллер заявив, що жоден з нових членів не може бути чистим платником податків, оскільки бідніші країни не можуть допомагати багатшим. Від імені всієї “четвірки” він висловився проти “членства другої категорії”, підкресливши, що нові члени ЄС повинні мати рівні шанси з нинішніми членами. Л.Міллер також висловився з приводу власне процесу розширення Європейського Союзу. На його думку, розширення ЄС не може відбутися без Польщі, оскільки як “Євросоюз не можна уявити без Німеччини, так і його розширення без Польщі” [1]. Прем'єр-міністр УР П.Медеші також наголосив, що Угорщина, як і всі члени Вишеграду, висловлюється за скорочення семирічного перехідного періоду, коли сільськогосподарські виробники нових членів ЄС отримають дотацію в повному розмірі [1].

Словацькі ЗМІ широко прокоментували підсумки самміту, погоджуючись в тому, що співпраця в рамках Вишеградської групи отримала друге дихання й на завершальному етапі вступу до ЄС країни Вишеградської четвірки виступатимуть зі спільною позицією. Водночас, торкаючись чутливої для Словаччини теми імплементації закону Угорської Республіки про статус

закордонних угорців, оглядачі зауважують, що угорська та словацька сторони поки що не змогли знайти сприйнятливої рішення [1].

Позачергова зустріч експертів прикордонних служб країн Вишеградської четвірки 18-19 липня 2002 року у Братиславі з проблемних питань реалізації чинних двосторонніх реадмісійних угод країн Вишеградської четвірки з Україною, по суті, чітко визначила конкретний стратегічний і на довгу перспективу напрям співпраці з Україною, а саме - з'ясування обов'язків щодо охорони Україною нового східного кордону Європейського Союзу. Позачерговий режим і вельми критичні заяви зустрічі були викликані тим фактом, що Україна протягом року фактично перестала виконувати свої обов'язки по реадмісії, в результаті чого на спільних кордонах країн В4 та України фактично припинився процес передавання та приймання іноземців, які нелегально перетнули кордони.

Головною темою зустрічі була експертна оцінка реалізації діючих угод про реадмісію між країнами Вишеградської четвірки та Україною та визначення спільних проблем щодо реалізації на практиці передавання та приймання іноземців, які нелегально перетнули державний кордон України на територію країн-членів Вишеградської четвірки. Були також обговорені актуальні питання щодо напрямків нелегальної міграції через країни Вишеградської четвірки та прогнозування міграційних трендів у майбутньому.

Внаслідок роботи експертів була прийнята *Спільна заява експертів прикордонних служб країн Вишеградської четвірки*, з текстом якої висловили згоду всі керівники делегацій країн Вишеградської четвірки.

Експерти визначили спільні проблеми при виконанні угод про реадмісію й констатували, що прикордонні органи України унеможливають виконання угод про реадмісію наступними способами:

- відмовляються спілкуватися та співробітничати з представниками прикордонних органів (країн Вишеграду), ігнорують ініціювання зустрічей, безпідставно зволікають з проведенням домовлених зустрічей аж до часу

зникнення матеріальних доказів (слідів) нелегального перетину кордону або закінчення термінів розгляду визначених діючими угодами;

- при прийнятті рішень щодо реадмісії відповідальні працівники заявляють, що вони не уповноважені приймати згадані рішення (щодо реадмісії), стверджуючи, що прийняття подібних рішень є прерогативою співробітників вищих органів, які, як правило, в цей час відсутні;

- вимагають надання таких доказових матеріалів щодо нелегального перетину державного кордону, які виходять за рамки діючих угод;

- представлені доказові матеріали ігнорують, стверджуючи, що їх недостатньо як доказової бази для ведення органами прокуратури та судами в Україні процесуальних дій щодо доведення факту вчинення кримінального злочину;

- неприйняття іноземців обґрунтовують тим, що компетентні органи української влади не в змозі матеріально та фінансово забезпечити їх перебування на території України, або повернути їх в іншу країну;

- використовують недоліки діючих угод про реадмісію або на практиці застосовують особисте одностороннє трактування положень окремих угод [1].

На підставі аналізу існуючої ситуації, експерти дійшли висновку, що проблеми в сфері реадмісії виходять з практики українських прикордонних органів, причиною виникнення проблем в сфері реадмісії є реакція України на зміни, що впливають з імплементації шенгенського *acquis* до правового порядку країн Вишеградської четвірки та їх (негативний) вплив на Україну чи, можливо, намагання України отримати фінансову допомогу від ЄС для вирішення проблем з нелегальною міграцією та підтримку діяльності українських прикордонних органів. Експерти також зійшлися в тому, що зважаючи на дійсний стан, в якому нині знаходяться прикордонні органи України, прохання про надання їм допомоги обґрунтоване й експерти підтримують можливу фінансову допомогу для України з боку Євросоюзу.

Стан справ, що склався в сфері реадмісії осіб з України, негативно впливає на ситуацію в сфері нелегальної міграції в країнах Вишеградської четвірки. Представники країн-членів Вишеградської четвірки вважають проблеми реадмісії спільною проблемою, яку необхідно вирішувати в рамках спільних дій країн Вишеграду по відношенню до України на всіх фахових та політичних рівнях.

Виходячи зі згаданих реалій, а також рішень самміту ЄС в Севільї, з метою вирішення та позитивного впливу на ситуацію в сфері нелегальної міграції та реадмісії, присутні на зустрічі експерти висунули декілька пропозицій, а саме:

- під час двосторонніх переговорів найвищі представники прикордонних органів (країн Вишеграду) будуть здійснювати свій вплив щодо відповідних органів України з метою досягнення поліпшення співпраці по реалізації на практиці угод про реадмісію;

- в щотижневий обмін інформацією між країнами Вишеградської четвірки включати актуальний стан виконання угод про реадмісію з Україною;

- на найближчу зустріч представників прикордонних органів країн Вишеградської четвірки, яка проходить в жовтні 2002 року в Чеській Республіці, запросити Голову Державного Комітету по охороні державного кордону України генерал-полковника В.М.Литвина, включивши до порядку денного зустрічі проблематику реалізації угод про реадмісію;

- під час (згаданої) зустрічі висловити однозначну підтримку ініціативи Угорської республіки щодо поглиблення транскордонного співробітництва Вишеградської четвірки з Україною, розвиваючи різноманітні форми співпраці;

- запропонувати українській стороні створити спільні робочі пункти на державному кордоні країн Вишеградської четвірки з метою регулярного обміну інформацією про нелегальну міграцію та реалізацію угоди про реадмісію між країнами Вишеграду та Україною;

- вивчити питання, яку матеріальну допомогу може надати Україні в майбутньому Євросоюз в інтересах створення дієвої системи охорони державного кордону та вирішення проблем нелегальної міграції, підтримати всі проекти матеріальної та технічної допомоги ЄС для України [1].

Наступна зустріч прем'єр-міністрів країн Вишеградської четвірки відбулась 1 грудня 2002 року у Будапешті, де головною темою переговорів було обговорення питання щодо об'єднання зусиль країн Вишеграду на завершальному етапі переговорів про приєднання до ЄС, а також вироблення узгодженої позиції та тактики переговорів з Європейським Союзом по фінансово-бюджетним питанням [23].

Прем'єр-міністрами країн Вишеградського об'єднання була прийнята спільна заява, де зокрема, відзначалась необхідність збільшення суми прямих аграрних дотацій та скорочення перехідного періоду. Як зазначив Прем'єр-міністр Польщі Л.Міллер: “необхідно об'єднати зусилля для відновлення початкової суми 25,5 мільярдів євро структурної і безпосередньої фінансової підтримки з боку ЄС, котру нещодавно було зменшено на 2,5 млрд. євро” [1]. В. Шпідла відзначив доцільність подальшого збереження і роботи у форматі Вишеградської четвірки: “корисний механізм Вишеградської четвірки слід зберегти і після приєднання” [1].

Інша подія, неформальна зустріч Прем'єр-міністрів країн Вишеградської четвірки 6-7 грудня 2002 року в Словаччині (Червенецький камінь, Смоленіце). Головними темами самміту були узгодження спільних позицій перед завершенням вступних переговорів до Євросоюзу та питання майбутнього співробітництва в рамках Вишеградської четвірки [23].

Показово, що національні інтереси чотирьох країн і що особливо важливо – їх спільний стійкий інтерес, а саме, якомога скоріша європейська інтеграція – виступили об'єднувачими чинниками в такий важливий так би мовити “кризовий” період розвитку міжрегіонального об'єднання Вишеград. Неформальна зустріч прем'єр-міністрів РП Л.Міллера, ЧР В. Спідли, УР П.Медеші та СР М.Дзурінди підтвердила попередні домовленості, досягнуті 1

грудня 2002 року щодо координації позицій країн-членів цього об'єднання на завершальній стадії вступних переговорів до Євросоюзу, зокрема, в сфері сільського господарства, перехідних періодів, бюджетних та фінансових питаннях. При цьому цікавою стала заява Прем'єр-міністра ЧР В.Шпідли на спільній прес-конференції за результатами зустрічі про те, що координація означає не стільки єдину позицію, а зрештою вчасне інформування інших членів об'єднання про зміну підходів до того чи іншого питання.

Представники Вишеградської четвірки дійшли згоди й щодо потреби координації спільних дій під час Копенгагенського самміту Євросоюзу. В цьому зв'язку В.Шпідла зауважив, що країни Вишеградської четвірки не погодяться на менший ліміт коштів, аніж запропонований Данією, яка головує в ЄС, висловивши переконання, що країни-кандидати ще можуть поборотися за додатковий мільярд євро [1].

Ця зустріч голів урядів країн-членів Вишеградського об'єднання мала, окрім іншого, символічний характер, оскільки країни впритул наблизилися до реалізації основоположних цілей об'єднання, тому незважаючи на так звані "кризові" явища вельми актуальним питанням було майбутнє Вишеграду. За словами Прем'єр-міністра РП Л.Міллера, сторони зважують можливість укладення нової угоди, а під час зустрічі домінувала також точка зору, що в майбутньому співробітництво Вишеградська четвірка не повинно зазнати зайвої формалізації та забюрократизованості.

На думку експертів, зустріч в Словаччині засвідчила, що кризу в об'єднанні, яку на початку нинішнього року викликали незгоди між партнерами навколо Закону про статус закордонних угорців й так звані Бенешових декретів, вдалося подолати. Показово, що ці питання взагалі не обговорювались на самміті.

Протягом наступних років долю Вишеградського об'єднання, очевидно, вирішить здатність країн-членів зайняти гідне місце й довести життєздатність цього регіонального блоку в рамках Європейського Союзу. При цьому, очевидно, Вишеградську четвірку ще тривалий час зближатимуть подібність

економічно-соціальної структури країн-учасниць та спільні інтереси при формуванні політики Євросоюзу щодо нових членів, зокрема, у фінансовій сфері. В інтересах Вишеградської четвірки є і формування “східної” політики Євросоюзу щодо Росії, України, Білорусі. Зокрема, після цього самміту, Голова Уряду Словацької Республіки М.Дзурінда заявив, що члени Вишеграду зважають можливість запрошення на наступну зустріч Прем’єр-міністра України. Водночас, Міністр закордонних справ ЧР Ц.Свобода, який також брав участь у самміті, зауважив, що “з Києвом необхідно співпрацювати, однак, це не є домінантою В4” [1].

Протягом цього так званого кризового періоду, а також по суті і переступного, підготовчого періоду вступу до ЄС, у 2000-2004 роках в рамках в вишеградського співробітництва було проведено численні зустрічі на найвищому рівні, і спільні засідання з країнами Бенілюксу, і відповідно вже постійно діючих комісій (представників МЗС, експертів з питань безпеки, права, охорони навколишнього середовища, транспорту), а також були проведені і наради нових різних рівнів співпраці, як наприклад, зустріч делегацій Академій Наук країн Вишеграду (22 березня 2000 р.), щорічно дві-три зустрічі міністрів культури (15-18 лютого, 1-3 червня, 9-10 жовтня 2000 р.; 10-11 травня, 22-23 червня і 16-17 вересня 2001 р., 5-6 вересня 2002 р.); конференція молоді Вишеграду (29 квітня, 13-15 липня 2001 р., 9 березня 2002 р.). Фактично з цього часу і по сьогодні, у 2008 році, тенденція щодо активізації співпраці по всім визначеним у річних планах роботи напрямках і новим сферам співпраці у форматі вишеградського співробітництва постійно зростає [92].

Зустрічі країн Вишеградської четвірки та України – як запрошеного офіційного учасника зустрічей за період 2000-2003 років, відбулися головним чином протягом 2002 року: конференція країн Вишеграду, Словенії, Австрії та України 7-9 лютого 2002 року міністрів захисту здоров’я у Празі; 8-9 липня 2002 року зустріч Державних Секретарів країн Вишеградської четвірки та України у Кошице, Словаччині; 11 жовтня 2002 року – зустріч керівників

ветеринарних служб країн Вишеградської четвірки та України у Свідніку, Словаччина [23].

Питання стосовно України, країнами Вишеградської четвірки розглядалося як у форматі східної політики чи то підтримки євроінтеграційних зусиль України, а також і з точки зору актуальних подій. Так, як зазначено вище, 8-9 липня 2002 року у Кошице (Словаччина) відбулася зустріч державних секретарів Міністерств закордонних справ країн Вишеградської четвірки, а також за участі представників України і Європейської Комісії. Головною темою засідання було обговорення питання можливостей співпраці між країнами Вишеградської четвірки та Україною в контексті європейської інтеграції. Зокрема, були визначені цілком конкретні питання, які є інтересами усіх сторін, а саме, питання Шенгенського кордону, візового режиму, міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Державні секретарі країн Вишеградської четвірки, відзначаючи що після вступу до Європейського Союзу кордони Польщі, Словаччини та Угорщини стануть кордонами між ЄС та Україною, запропонували створити експертну робочу групу з питань юстиції та внутрішніх справ в формі розробки спільних конкретних проектів [23].

Також у 2003 Україна була запрошена 16-17 жовтня 2003 року у Ніредьгазу, Угорщина, на зустріч національних координаторів країн Вишеградської четвірки в рамках конференції по транскордонному співробітництву в форматі “Вишеградська четвірка + Україна”[92;23].

Активізації співпраці Вишеградського об'єднання та України, мала б сприяти і пропозиція Президента Словацької Республіки Р.Шустера від 13 серпня 2002 року, стосовно створення спеціального координаційного органу Вишеградської четвірки. За інформацією керівника Канцелярії Президента Словацької Республіки Й. Широтняка, консулом Чеської Республіки в м.Кошице Й.Біртусом було підготовлено проект концепції у сімнадцять сторінок щодо розвитку співробітництва країн Вишеградської четвірки з Україною, яким, пропонувалося створення спеціального координаційного

органу в місті Кошице. Зрозуміло, що така ідея була приречена довго жити, позаяк всілякі спроби інституціалізувати дії Вишеградської четвірки не знаходили підтримки країн-учасниць Вишеградського об'єднання.

3.3. Функціонування Вишеградської групи країн в складі Європейського Союзу

Якісно новий період розвитку Вишеграду розпочався з 2004 року – як випробування життєздатності міждержавного регіонального проекту у новому форматі за нової геополітичної ситуації. Характерною, якщо не головною особливістю цього періоду буде вже узгодження інтересів країн Вишеградської четвірки не тільки з-поміж собою з метою досягнення визначених цілей, але і у новому форматі взаємовідносин з ЄС і окремо з країнами-членами Євросоюзу. По суті, з 2004 року гранично звужився формат двосторонніх та багатосторонніх відносин країн Вишеграду з “зовнішнім світом”, оскільки країни Вишеграду вже делегують частину повноважень наддержавним інститутам ЄС.

Перші успіхи спільної презентації своїх інтересів країнами Вишеграду у щоденних питаннях ЄС, бажання брати участь на рівних у формуванні та реалізації східної політики ЄС та інші питання на тлі розуміння необхідності прискорення соціально-економічного розвитку в кожній з цих країн – в цілому вимагають спільних зусиль четвірки Центральної Європи. Змінився і геополітичний статус Вишеградського об'єднання – що створює нові можливості єврорегіональної інтеграції, однак визначає і передачу повноважень наднаціональним структурам – тобто ЄС.

Вважаємо занадто спрощеним розуміння сутності Вишеградського об'єднання тільки як консолідацію зусиль країн Центральної Європи заради “повернення в Європу” шляхом євроатлантичної інтеграції. Це набагато складніша і багатогранніша проблема ніж уявляється. Адже приєднання у 1999

році та у 2004 році країн Вишеграду (а це, на наше глибоке переконання є країни Центральної Європи), до НАТО і Європейського Союзу - геополітично змінює статус центральноєвропейського регіону, трансформує білатеральні і багатосторонні відносини країн Центральної Європи – повноправних членів ЄС з Україною. Більше того, змінюється система відносин всередині Вишеградської четвірки, а також і з іншими країнами-членами Європейського співтовариства.

Власне життєздатність на сьогодні Вишеградської четвірки, її спільні дії в рамках ЄС (наприклад, останній приклад – позиція Вишеграду 2005-2006 років стосовно зміни бюджету ЄС на 2007-2013 роки) свідчить про початок *нового етапу розвитку Вишеграду* у новій геополітичній реальності на континенті. Поки що відсутня дихотомія сучасного розвитку Вишеграду – як вибір між посиленням міжрегіональної інтеграції країн Вишеграду і створення потужної субрегіональної структури чи як використання його в якості форуму щодо захисту і просування своїх власних, спільних інтересів.

Етапною подією сучасного розвитку Вишеградського об'єднання в рамках Євросоюзу було підписання 12 травня 2004 року прем'єр-міністрами країн Вишеграду *нової Вишеградської декларації - Кромеріжської декларації* [83]. Декларація, підписана у місті Кромеріж (Чеська Республіка), визначила на довготривалу перспективу нові напрями, принципи, завдання співпраці країн Вишеградської четвірки за умов їх повноправного членства в Європейському Союзу. По суті, прем'єр-міністри країн Вишеграду - М.Белка (Республіка Польща), П.Меддеші (Угорська Республіка), В.Шпідла (Чеська Республіка), М.Дзурінда (Словацька Республіка) підписали новий документ – стратегію розвитку міжнародного регіонального об'єднання в рамках Європейського Союзу.

У *новій Вишеградській декларації* прем'єр-міністрів Чеської Республіки, Угорської Республіки, Республіки Польща та Словацької Республіки від 12 травня 2004 року було визначено напрями, завдання співпраці Вишеградської групи після приєднання до Євросоюзу [83]. Головним аргументом прийняття

оновленої декларації був факт приєднання країн Вишеграду до ЄС та НАТО, отже, головні цілі Вишеградської Декларації 1991 року були досягнуті і як зазначалося у новій декларації – країни Вишеграду в якості членів ЄС та НАТО готові і надалі розвивати співробітництво в рамках Вишеградської Групи: “Приєднання до Європейського Союзу та НАТО, країни Вишеградської Групи вважають важливими кроками до возз’єднання Європи, демократичних змін, спільних зусиль до інтеграції і до взаємного співробітництва. Європейська та євроатлантична інтеграція Вишеградської Групи визначає нові можливості в процесі реалізації спільних інтересів у майбутньому співробітництві”[83].

З-поміж основних напрямів співпраці у Декларації визначається пріоритет вирішення питань саме регіонального характеру, посилення центральноєвропейської ідентичності в контексті поглиблення співпраці країн Вишеградської четвірки через реалізацію спільних конкретних проектів.

Стосовно спільної позиції щодо Європейського Союзу, країни Вишеградської четвірки спільно підтримуватимуть загальні цілі ЄС у його подальшій успішній європейській інтеграції, насамперед, це стосується їх зобов’язання щодо розширення ЄС; передачі свого досвіду країнам, які бажають набути членства в ЄС; і що особливо важливо – це чітко визначається прагнення країн Вишеграду брати безпосередню участь у формуванні та реалізації нової східної та південно-східної політики Європейського Союзу [83].

Країни Вишеградської четвірки також висловилися до більш ефективної співпраці як з країнами регіону, так і з міжнародними організаціями, регіональними об’єднаннями, які вже діють в рамках ЄС [83].

Таким чином, можна стверджувати про домінування консолідованої позиції центральноєвропейських країн вже за умов набуття ними повноправного членства в ЄС та НАТО.

Основні напрями співробітництва країн Вишеградського об'єднання в рамках Європейського Союзу з 2004 року і на майбутню перспективу можна визначити у трьох вимірах.

По-перше, це співробітництво країн Центральної Європи в форматі Вишеградська четвірка, зокрема, це співпраця країн Центральної Європи у сферах культури, освіти, у міжрегіональному, транскордонному співробітництві, розвитку інфраструктури, захисту навколишнього середовища, у так званій Шенгенській кооперації, співпраці у соціальній політиці та питаннях безпеки.

По-друге, безперечно важливою складовою діяльності країн Вишеградської четвірки в структурі Європейського Союзу є виокремлення головних напрямів співпраці країн Вишеградської четвірки з іншими країнами-членами ЄС, а саме - це консультації та співробітництво з поточних питань у спільних інтересах; активна підтримка розвитку політики ЄС, включно реалізація стратегії програми "Нове сусідство"; проведення консультацій, співробітництво та обмін досвідом в сфері внутрішніх справ, з питань шенгенської співпраці, включно захист і менеджмент нового зовнішнього східного кордону ЄС, візова політика; робота по створенню нових можливостей та форм економічного співробітництва в межах економічної зони ЄС; консультації щодо підготовки країн В-4 до введення євро; поглиблення діалогу між регіональними, субрегіональними організаціями.

В цьому контексті важливо також відзначити співпрацю країн Вишеградської четвірки з НАТО та іншими міжнародними організаціями щодо проведення консультацій та співробітництва в структурі НАТО і зміцнення трансатлантичної солідарності та когезії; розширення співробітництва в межах міжнародного співтовариства в сферах нових викликів безпеки з особливим акцентом щодо протидії міжнародному тероризму; консультації та співробітництво з ОБСЄ; спільні ініціативи, консультації, співробітництво та

обмін інформацією з міжнародними організаціями (ООН, Радою Європи тощо); спільні ініціативи.

По-третє, це співробітництво країн Вишеградської четвірки з іншими країнами світу, (зазначимо, що найактивнішою у цьому вимірі співпраці ще з початку дії об'єднання, є Чеська Республіка), насамперед, це співпраця з зацікавленими країнами Центральної Європи; співробітництво з кандидатами в ЄС та НАТО як щодо підтримки реформ, які здійснюються аплікатами щодо їх євроатлантичної перспективи, так і в контексті ефективного виконання програм співпраці цих країн з ЄС та НАТО; співробітництво з іншими регіональними структурами, іншими зацікавленими країнами та міжнародними організаціями світу.

Поетапне головування в Вишеграді: Республіки Польща у 2004-2005 роках, Угорської Республіки у 2005-2006 роках, Словацької Республіки у 2006-2007 роках, Чеської Республіки протягом 2007-2008 років, визначило початок нового європейського рівня інтеграційного етапу розвитку регіональної інтеграції Вишеградського об'єднання в центральноєвропейському регіоні, з часу набуття країнами Вишеграду повноправного членства в Європейському Союзі. Зміна геополітичної ситуації на континенті і відповідно зміна геополітичного статусу цих держав – вимагає формування нової стратегії співпраці центральноєвропейських країн в складі Європейського Союзу. Змінилися дещо пріоритети співпраці, з'явилися нові сфери співробітництва. Безумовно, передача країнами Вишеградської четвірки частини своїх повноважень наднаціональному органу – Європейському Союзу, також змінює механізми регіональної співпраці країн Центральної Європи.

Протягом 2004-2005 років, після вступу країн-членів Вишеграду до ЄС, головування у міжнародному регіональному об'єднанні здійснювала Польща. Програма *головування Польщі у Вишеградській Групі протягом 2004-2005 рр.* [192] включала в собі наступні пріоритети співробітництва: консультації з бюджетних питань; співробітництво в сфері Шенгенських питань; участь у формуванні і виконанні політики нового сусідства ЄС; введення стратегічних

програм у міжнародний Вишеградський Фонд; співробітництво у сферах енергетичного сектору, промисловості та інфраструктури, наукових досліджень; розвиток прагматичного регіонального співробітництва.

Головування Польщі визначило зусилля сторін зберегти Вишеградське об'єднання як регіональний форум діалогу з питань європейських проблем. Адже адаптація Вишеградської четвірки до нового економічного, соціального, політичного середовища ЄС вимагала в цей час як об'єднання зусиль чотирьох у новому політико-правовому полі ЄС, а також визначало і демонстраційний ефект по суті життєздатності та здатності Вишеградського об'єднання приймати рішення у складній системі міжнародних відносин на континенті. Певна річ тут не йдеться про доленосність чи принципову важливість тих чи інших спільних рішень Вишеграду. Питання скоріше у якнайшвидшій адаптації Вишеградської четвірки до міжнародного європейського щоденного середовища як частини структурного і цілого, а також і безперечно демонстрація своїх амбіцій і вміння відстоювати свої інтереси спільно.

Таким чином, період 2004-2005 рр. позначився і вдосконаленням механізму консультацій В-4, модифікацією форм та механізмів політичного співробітництва основанийого на критеріях ефективності у відносинах в системі ЄС і формуванням політичного потенціалу В-4 в структурі ЄС. Так, в зазначений період Польща ініціювала проведення регулярних політичних консультацій органів ЄС і аналітичних відділів МЗС, організацію ad hoc консультацій політичних директорів, зустрічі міністрів МЗС. Пріоритет було надано перш за все посиленню вже діючих регіональних, субрегіональних ініціатив в Центральній Європі, співпраці з країнами Бенілюкс, Скандинавської Ради, Веймарського трикутника. Польща активізувала діяльність щодо формування Вишеградської Стратегічної Програми.

З-поміж конкретних заходів співпраці пріоритет мали: інфраструктура, регіональне та просторове планування, міжнародне співробітництво з питань кордонів, захист навколишнього середовища, інші сфери регіонального співробітництва [192].

Програма *головування Угорської Республіки протягом 2005-2006 рр.* [193]. у Вишеградському об'єднанні апріорі виходила з факту надзвичайної важливості динамічної співпраці В-4 в рамках ЄС. Угорське головування, відповідно у програмі дій на 2005-2006 рр. визначило і нові три пріоритети співпраці, а саме: посилення ідентичності Вишеградського об'єднання і розробка комунікаційної стратегії; посилення когезії всередині Вишеградської четвірки та сприяти центральноєвропейському процесу модернізації.

З-поміж основних завдань було також - проведення консультацій країн Вишеградської четвірки та інших країн-членів ЄС з питань, які стоять на порядку денному в ЄС чи інших міжнародних форумах; послідовне представництво спільних інтересів з спільних питань Вишеграду; сприяння центральноєвропейським процесам трансформації, спрямованих на покращення конкурентоспроможності ЄС, розвиток інфраструктури та інновацій, посилення регіонального та субрегіонального співробітництва [193].

Зазначимо, що метою цих пріоритетів було і є використання реальних можливостей, які є наявними у співпраці країн Вишеграду і сприяння наблизитись на рівних реально приймати участь у формуванні політики ЄС. На постійно діючій основі проводили зустрічі і приймали спільні рішення представники органів влади фахівці, експерти країн Вишеграду з проблемних питань розвитку сільського господарства, розвитку економіки, інфраструктури, культури, співпраці у внутрішніх справах, соціального захисту, з питань захисту навколишнього середовища, регіонального розвитку і планування та розвитку туризму.

Підвищення ефективності співпраці країн Вишеграду, зміцнення ідентичності центральноєвропейського регіону, країни Вишеградської четвірки здійснювали через реалізацію конкретних програм, спільних економічних, освітніх, культурних проєктів. Питання, які вирішували країни Вишеградського об'єднання були важливими в контексті їх адаптації до середовища ЄС. Утім, як приклад визначимо найбільш резонансну подію – це

дискусії у Вишеграді щодо вирішення проблемних питань з визначення бюджету ЄС на 2007-2013 роки.

Головні амбіційні пріоритети Програми головування Словацької Республіки на період 2006-2007 років, були сфокусовані у наступних сферах діяльності: зробити Вишеградську четвірку динамічним регіональним форумом в межах Європейського Союзу; продовжити посилення координації та консультацій у різних сферах співробітництва країн Вишеградської четвірки, з'ясувати спільні інтереси та позиції; допомагати покращувати загальний рівень суспільного розуміння відносно Вишеградської четвірки [23].

Були визначені конкретні заходи у трьох головних сферах діяльності: по-перше, у зовнішній політиці країн Вишеградської четвірки в загальноєвропейському контексті, по-друге – співпраця країн регіону у конкретних секторах і по-третє, це громадський вимір Вишеградського співробітництва. Зокрема, були заплановані дві зустрічі президентів, три самміти прем'єр-міністрів, три зустрічі представників МЗС, засідання державних секретарів, експертів конкретно по міністерствам, а також і щомісячні регулярні зустрічі національних координаторів Вишеградського об'єднання. Цікаво відзначити саме заходи з питань зовнішньої політики країн Вишеградської четвірки, де на самому початку зазначається активна політика щодо України з питань підтримки її вступу у ЄС та НАТО і подальша співпраця у форматі “Вишеградська четвірка +”.

Конкретні сфери співпраці були визначені у внутрішніх справах, у справах Шенгенського кордону, біженців та міграції, покращення управління, введення нових інформаційних систем; в економічному співробітництві – це кооперація у промисловості, енергетиці, малому і середньому бізнесі; у сферах туризму; транспорту і комунікацій; сільському господарстві; регіональному розвитку; подальшого розвитку культурної співпраці країн регіону. Окремий наголос отримали і наступні сфери співпраці країн Вишеградської четвірки: політики зайнятості, захисту здоров'я, захисту навколишнього середовища, освіти та науки, а також і оборони.

Програма *головування Чеської Республіки* у Вишеградському об'єднанні на період червня 2007 - червня 2008 років [23] була підготовлена також із врахуванням найважливіших подій, які відбуватимуться в цей період в цілому у Європейському Союзі під час головування в ЄС Португалії та Словенії. Зокрема, у Програмі підкреслювалось: “Вишеградська Група вступає у найбільш інтенсивний період співпраці, який характеризується відповідальністю і солідарністю. Формат Вишеградської четвірки став складовою частиною регіональної стратегії у Центральній Європі. Вишеградська група досягла консенсусу у деяких суттєвих областях стратегії ЄС, як наприклад, щодо бюджету на 2007-2013 роки, вільного руху робочої сили, підготовки та введення Шенгенської системи, підвищенні позитивного іміджу ЄС тощо”[23]. На період 2007-2008 років у рамках дії Вишеградської четвірки були визначені наступні чотири головні пріоритети: спрощення механізму співробітництва країн Вишеградської четвірки в межах Європейського Союзу; Комунікаційна та Інформаційна стратегії Вишеградської четвірки; сприяння демократії і правам людини у світі; Міжнародний Вишеградський Фонд.

Вже класична щорічна схема основних напрямів співпраці була доповнена розділом “Європейський Союз”, де були визначені наступні головні напрями у координації дій чотирьох, як: процес реформ в ЄС, пріоритети президентств в ЄС, лібералізація внутрішнього ринку і вільний рух робочої сили, підтримка інтеграційних процесів країн Східної та Південно-Східної Європи, а також розширення Європейського Союзу.

З-поміж нових напрямів співпраці у зовнішній політиці країн Вишеградської четвірки на цей період, Чеська Республіка визначила – формат “Вишеградська четвірка +”, питання візового режиму, поточних політичних проблем. Секторальний вимір співробітництва в рамках Вишеградської четвірки був розширений, з-поміж іншого, співпрацею у фінансових питаннях. Конкретно про Україну згадується у останній сфері співпраці – у сфері оборони, як “продовжувати запрошувати вищих представників міністерства

оборони України на самміти міністрів оборони та начальників штабів Вишеградської четвірки, а також практична підтримка зусиль країни у напрямку реформ та інтеграції збройних сил України” [23].

Цікаво відзначити і один з головних пріоритетів головування Чеської Республіки, а саме, спрощення механізму співробітництва країн Вишеградської четвірки в межах Європейського Союзу. Досягнення цього прогнозується здійснити за умов покращення проникливості і стабілізації механізму взаємовигідної співпраці з-поміж країн Вишеградської четвірки: збільшення кількості зустрічей у форматі “Вишеградська четвірка +” на офіційному і робочому рівнях, а також спростити механізми співпраці “зробити їх більш прозорими” у наступних шести сферах:

- стабілізація механізму для організації саммітів Вишеградської четвірки на стику багатосторонніх проектів і конкретних дій;
- встановлення механізму для саммітів Вишеградської четвірки і саммітів у форматі “Вишеградська четвірка +”;
- координація та реєстрація міжвідомчого співробітництва;
- спеціальні консультації по актуальним політичним справам на робочому рівні;
- співпраця між країною головуючою в Вишеградському об’єднанні і координаторами зв’язків з громадськістю;
- майбутній розвиток механізму взаємної підтримки центрів ЄС і міжнародних організацій у їх комплектації персоналом [23].

Питання співпраці з Україною, конкретно запрошення на самміти представників органів влади України протягом 2004-2008 років, свідчило про важливість східного виміру країн-членів Вишеградської четвірки. Так, у Спільній заяві Міністрів закордонних справ Вишеградської четвірки 11 липня 2005 р. у Будапешті [147] сторони визначили важливу складову діяльності Вишеградської четвірки, а саме - реалізацію політики Сусідства. Особливий наголос у Спільній заяві перших осіб Вишеграду було зроблено на підтримку реформ в Україні, також важливою складовою європейського інтеграційного

курсу України було визначено сприяння Україні у реалізації нею плану дій ЄС - Україна, що відповідно сприятиме поглибленню відносин між ЄС та Україною [149]. Країни-члени Вишеграду також висловилися за здійснення синхронізації своїх двосторонніх відносин з Україною в контексті європейського інтеграційного процесу.

Важливо підкреслити, що країни Вишеградської четвірки розглядають Україну як партнера у реалізації конкретних програм та проєктів. Утім, країни Вишеграду не раз протягом 2004-2008 рр. висловлювали бажання і надалі співпрацювати з Україною у форматі “4+1”.

Питання економічного розвитку країн Вишеградської четвірки в складі Європейського Союзу є вкрай важливим питанням дослідження. Незважаючи на суперечливу дію комплексу деструктивних політичних чинників, починаючи від загострення внутрішньополітичної ситуації в межуючи державах – дострокові парламентські вибори 2007 року в Польщі та Україні, масові заворушення осені 2006 року в Угорщині до ускладнення міждержавних стосунків 2006-2007 років на етнополітичному підґрунті між Словацькою Республікою та Угорською Республікою, а також вступу країн Вишеграду, сусідів України з 21 грудня 2007 року до Шенгенської зони, неминуче посилює бар’єрний характер спільного кордону, але існує і ряд позитивних тенденцій, які сприятимуть поглибленню міжрегіонального співробітництва країн Центральної та Східної Європи. Особливим позитивом є стабільне соціально-економічне зростання країн регіону впродовж останніх років, що створює сприятливі умови передусім для інтенсифікації міжрегіонального міждержавного економічного співробітництва.

Держави Центральної Європи – Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина після вступу в 2004 році до Європейського Союзу нарощують динаміку соціально-економічного розвитку. Темпи приросту валового внутрішнього продукту (ВВП) у країнах центральноєвропейського регіону – значно вищі, ніж у середньому в ЄС та в найбільш розвинених державах Євросоюзу.

Згідно з статистичних даних, їх порівняння у вимірі чотирьох країн, приріст ВВП чотирьох провідних центральноєвропейських держав у 2006 році склав:

Таблиця 3.7

Приріст ВВП у 2006 р. (%)

№ п/п	Країна	Приріст в %
1.	Словаччина	8,3
2.	Чехія	6,1
3.	Польща	5,8
4.	Угорщина	3,9

Як свідчать дані Таблиці 3.7, найвищі темпи економічного зростання в Центральній Європі має Словацька Республіка. Міжнародні фінансові інституції та зарубіжні експерти прогнозують, що Словаччина і надалі залишиться „центральноєвропейським тигром”, тобто, матиме в найближчі роки самі високі темпи економічного росту в регіоні, а, можливо, і в цілому ЄС – 27 [140;633;217;359].

Основним чинником соціально-економічного росту Словаччини у 2006 році була зовнішня торгівля. Попри негативний баланс зовнішньоторговельного обороту, який протягом 2004-2006 років, погіршився майже в 2 рази і досяг у 2006 році 91 млрд. 627 млн. слов. крон (майже 3,5 млрд. дол. США), у абсолютному вимірі приріст вивозу і ввозу майже вирівнявся – словацький експорт протягом 2006 року збільшився на 245,8 млрд. слов. крон, а імпорт – на 271,5 млрд. слов. крон. Упродовж перших 3-х місяців 2007 року динаміка експорту-імпорту СР зростала, але була нерівномірною, хоча вже в січні проявилася тенденція до випереджаючого росту експорту над імпортом та досягнення плюсового балансу зовнішньоторговельного обороту.

Протягом 2006 року в Словаччину поступило 57,7 млрд. слов. крон прямих іноземних інвестицій, що було в 2,5 раза більше, ніж у 2005 році.

У 2006 році в Словацькій Республіці динамічно зростало промислове виробництво – на 9,9%. У будівництві ріст склав понад 14%. З початку 2007 року показники росту значно збільшилися – за січень 2007 року приріст у промисловості, порівняно із січнем 2006 року, склав 17,5%, а в будівництві – 24,1%.

Проблематичними для Словацької Республіки у 2007 році однак залишалися питання зниження дефіциту державного бюджету, рівня безробіття та інфляції. В 2006 році рівень інфляції перевищив 4%, що в основному було зумовлено підвищенням цін на енергоносії, передусім природний газ та комунальні послуги. За перший квартал 2007 року в Словаччині рівень цін на споживчі товари, порівняно з аналогічним періодом 2006 року, зріс на 2,8% [140;633;217;359].

Впродовж 2005-2006 років Чеська Республіка досягла середньорічного приросту ВВП у 6,1%. За цим показником Чехія у 2006 році посіла 5-те місце серед країн-членів ЄС. Основним чинником високого приросту ВВП в 2006 році чеські спеціалісти вважають не зовнішньоекономічну сферу, а розширення внутрішнього попиту, передусім зростання рівня споживання населення.

Чеська Республіка протягом 2005-2006 років досягла одного із найвищих показників приросту ВВП за період з кінця 1990-х років. Але чеські фінансові аналітики стверджують, що економіка країни уже перейшла пік можливих високих темпів зростання, і, що чеська економіка вступила у фазу стабільного росту з середньорічними темпами приросту ВВП біля 5%.

Уже в 2006 році проявилася тенденція до гальмування: ВВП ЧР у першому кварталі зріс на 6,4%, у другому – на 6,2%, у третьому – на 5,9%, а в четвертому – на 5,8%. Макроекономічні показники Чеської Республіки у 2006 році дещо покращилися, особливим позитивом стало досягнення плюсового

балансу зовнішньої торгівлі. На низькому рівні утримувалася інфляція [140;633;217;359].

Для Чехії, однак, впродовж 2007 і декількох найближчих років найбільш складною проблемою буде скорочення дефіциту державного бюджету. На початку квітня 2007 року Кабінет міністрів Чеської Республіки затвердив пакет заходів фінансового, податкового та іншого характеру, які мають, з-поміж іншого забезпечити поступове збалансування бюджету. Цю реформу державних фінансів у вересні 2007 року затвердив чеський парламент, з тим, щоб вона набула чинності з 1 січня 2008 року, але врахувалася також при розробці держбюджету на 2008 рік.

Найбільш повільними темпами серед країн Центральної Європи розвивається економіка Угорщини. Тенденція до гальмування і так найнижчих темпів соціально-економічного росту з-поміж центральноєвропейських країн – нових членів ЄС в УР проявилася вже протягом 2006 року. Так, як і в Чехії, в 2006 році в Угорщині темпи приросту ВВП, згідно з даними Центрального Статистичного Управління Угорщини, скорочувалися майже щоквартально. Якщо в I кв. 2006 року ВВП зріс на 4,9%, порівняно із IV кв. 2005 року, то протягом II і III кварталів ріст складав лише 3,8% до попереднього періоду. А за IV кв. 2006 року ВВП Угорської Республіки збільшився всього на 3,2%, порівняно із III кв. того ж року. Угорську економіку не оживив і масований притік прямих іноземних інвестицій до країни, обсяг надходження яких склав у 2006 році понад 3 млрд. євро [140;633;217;359].

Слід враховувати, що на соціально-економічні результати останнього кварталу 2006 року неминуче негативно вплинула і політична криза в країні та масові антиурядові виступи в Угорщині протягом вересня-жовтня 2006 року. Протягом 2007 року – весною і восени відбулися керовані опозицією антиурядові виступи угорських громадян, які незадоволені погіршенням соціальних умов, внаслідок реалізації урядом Ф.Дюрчання масштабного плану економії бюджетних коштів і скорочення соціальних програм.

Але навряд чи ліволіберальній угорській владі і застосуванням жорстких політико-економічних і рестриктивно-фінансових заходів вдасться швидко перебороти надзвичайно високий рівень дефіциту державного бюджету, який перевищує 10%, та найбільший серед країн регіону рівень інфляції. Тому, найімовірніше, Угорська Республіка протягом найближчих років надалі матиме самі низькі темпи економічного росту серед центральноєвропейських держав – нових членів ЄС.

У цілому, економіка центральноєвропейських держав – нових членів ЄС вступила в смугу більш-менш стабільного соціально-економічного росту.

Важливою є необхідність продовження структурних реформ як ключового завдання з їх наближення до показників розвинених країн ЄС і підвищення конкурентоспроможності національних економік. Одним із найважливіших викликів для нових членів ЄС є підвищення мобільності ринку праці та зниження рівня безробіття, яке, наприклад, у Словаччині і Польщі ще перевищує 10% [217;359]. Втім, попри вказані загальні проблеми, не виключеною є і поява додаткових економічних проблем у Центральній Європі під впливом глобальних кризових процесів, зокрема на світових фінансових ринках. Але трансформована і реструктуризована економіка країн Центральної Європи уже має певний запас міцності щодо зовнішніх кризових явищ [217;359].

Загалом, однак, виразна позитивна тенденція соціально-економічного зростання в центральноєвропейських державах – нових членах Євросоюзу співпадає з сучасним підйомом української економіки, що створює сприятливі передумови для нарощення економічних зв'язків на всіх рівнях.

Особливо інтенсивно впродовж останніх років наростає обсяг взаємного товарообігу між Україною та західними сусідами — центральноєвропейськими державами – новими членами ЄС.

Таблиця 3.8

Зовнішня торгівля товарами України

з РП, УР, СР і Румунією за 2006 рік

Країна	Експорт		Імпорт		Сальдо
	вартість, тис. дол. США	у % до 2005	вартість, тис. дол. США	у % до 2005	
Польща	1344516,3	133,1	2109116,2	150,0	-764600,0
Угорщина	946132,0	137,4	802234,5	123,9	143897,5
Румунія	625871,7	128,1	446086,2	210,6	179785,4
Словаччина	549636,2	108,3	382774,5	125,9	166861,7

Згідно з даними Таблиці 3.8, за загального зовнішньоторговельного дефіциту, Україна в зовнішній торгівлі серед суміжних центральноєвропейських держав мала з Угорською Республікою, Словацькою Республікою і Румунією в 2006 році позитивний баланс. Проте, навіть його сумарна вартість не перекрыла від'ємне сальдо в торгівлі України з найбільшим зовнішньоекономічним партнером – Польщею [359].

Одним із засобів покращення зовнішньоторговельного балансу України в стосунках із західними сусідами і ЄС в цілому є активізація зовнішньоекономічної діяльності прикордонних західноукраїнських областей. За період після розширення ЄС на Схід вони найбільш динамічно нарощують торгівлю з країнами-членами ЄС.

Згідно з даними Держкомстату, темпи приросту зовнішньоторговельного обороту у 2006 році, порівняно з 2005 роком, склали по прикордонних областях (табл.3): Волинській – 128,3%; Львівській – 142,9%; Закарпатській – 137,6%; Івано-Франківській – 125,6%; Чернівецькій – 118,8%; Одеській – 108,8% [290].

При цьому, значно зросла питома вага країн ЄС у товарообігу західноукраїнських областей:

Таблиця 3.9

Частка країн ЄС у обсязі зовнішньої торгівлі товарами прикордонних областей (%)

Область	2005	2006
Волинська	33,0	40,6

Львівська	54,4	71,0
Закарпатська	54,6	91,4
Івано-Франківська	52,2	55,5
Чернівецька	56,4	63,1
Одеська	18,6	22,4

Дані офіційної статистики засвідчують, по-перше, про прискорене зростання торгівлі прикордонного регіону України - Закарпаття з Угорською Республікою, порівняно із загальною динамікою росту обсягу українсько-угорської торгівлі; по-друге, значною питомою вагою Закарпатської області в українсько-угорській зовнішній торгівлі. У 2006 році, згідно з офіційними статистичними даними, експорт товарів із Закарпаття до Угорщини склав 258,7 (ріст, порівняно з 2005 р. на 53,3%), а імпорт з Угорщини – 227,3 млн. дол. США (ріст на 109%). Торгово-економічне співробітництво створює сприятливі умови і для іноземного інвестування в Закарпатті з боку найближчого сусіда – Угорщини та угорських фірм і організацій. Обсяг прямих іноземних інвестицій з Угорщини в економіку Закарпаття збільшився з 15, 963 млн. дол. США в 2000 р. до 25,811 млн. дол. США в 2005 р. На кінець 2006 року загальний обсяг угорських прямих інвестицій в економіку області склав 32,6 млн. дол. США [36;307].

З-поміж перспективних спільних інвестиційних проектів, які можуть бути реалізовані в рамках українсько-угорського транскордонного економічного співробітництва, на двосторонньому рівні визначені наступні: “Програма комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиса”; у енергетичній сфері: це проекти, спрямовані на розвиток гідроенергетики в Закарпатській області, зокрема підготовки спорудження каскаду ГЕС на річці Тиса; у сфері розбудови міжнародної транспортної інфраструктури: найбільш перспективним є проект розвитку мережі автомобільних шляхів у суміжних прикордонних областях України і Угорщини в рамках спорудження 5-го пан’європейського транспортного коридору [158;366].

Висновки до третього розділу

Феномен Вишеграду представляє значний науковий інтерес у контексті дослідження міжнародних і міждержавних відносин в центральноевропейському регіоні на зламі XX-XXI століть. Безумовно, з точки зору стабільності, посилення регіональної та континентальної безпеки, створення цього міжнародного регіонального об'єднання було вкрай важливою подією як для самих держав Центральної Європи, так і для Європейського співтовариства і НАТО.

Досить чітке і реалістичне визначення європейської інтеграційної і євроатлантичної мети діяльності Вишеградського об'єднання, відсутність занадто амбіційних цілей і завдань за умов наявності серйозних проблем системних трансформацій окремо в кожній з країн Вишеградської групи – в цілому не призвели до формування в класичному сенсі потужної міжрегіональної структури у якісно новій архітектурі геополітичного простору. Особливості діяльності країн Вишеграду детерміновані і відсутністю інституційних рамок цього об'єднання. Хоча слід відзначити дію єдиного інституційного формату в рамках Вишеградського об'єднання – це діяльність Вишеградського фонду, за допомогою якого створюється можливість фінансування наукових, культурних, освітніх заходів в центральноевропейському регіоні. Співробітництво країн Вишеградського об'єднання має багатосторонній характер, рішення приймаються на саммітах прем'єр-міністрів (зазначимо до 1999 року пріоритет і домінування мали президентські самміти країн-членів Вишеграду), а також зустрічах міністрів закордонних справ, інших членів урядових кабінетів, рішення впроваджуються через робочі групи.

З огляду на розширення Європейського Союзу на Схід і приєднання до європейського співтовариства чотирьох країн Центральної Європи – “сусідів першого і другого порядку” України – Польщі, Угорщини, Словаччини та Чехії, вивчення унікального досвіду багатостороннього за характером

співробітництва країн регіонального міжнародного об'єднання, на сьогодні набуває особливої ваги, підкреслимо – особливо для України. Важливим є і вивчення характеру цих взаємовідносин, адже співпраця Вишеградської четвірки включала в собі і навіть на сьогодні демонструє складну мозаїку взаємовідносин – консолідацію, взаємодопомогу, узгодження інтересів, а також імітацію співпраці, байдужість, амбітність, егоїзм тощо. Важливо підкреслити, що характер взаємовідносин, завдання які ставила кожна з країн Вишеграду на різних етапах існування цієї організації – були різними, іноді відмінними і навіть ставили під сумнів подальше існування цього об'єднання. В рамках розширеного на схід Європейського Союзу країни Центральної Європи переживають важкий і складний процес адаптації до стандартів європейського співтовариства.

Після 2004 року, часу набуття повноправного членства країн Вишеградської четвірки в ЄС і НАТО, співпраця країн Центральної Європи в форматі Вишеградської четвірки і надалі продовжується. Виконання програмних цілей країн-членів Вишеградського об'єднання спричинило зміну у визначенні нових цілей і завдань вже в рамках дії Європейського Союзу.

Існування і подальший розвиток Вишеграду обумовлений причинами внутрішнього і зовнішнього характеру, адже де-факто четвірка реально тільки з 2004 року, і ще багато років буде адаптуватися до загальноєвропейського середовища у всіх його різноманітних сферах. Перші успіхи спільної презентації своїх інтересів країнами Вишеграду у щоденних питаннях ЄС, бажання брати участь на рівних у формуванні та реалізації східної політики ЄС та інші питання на тлі розуміння необхідності прискорення соціально-економічного розвитку в кожній з цих країн – в цілому вимагають спільних зусиль четвірки Центральної Європи. Змінився і геополітичний статус Вишеградського об'єднання – що створює як нові можливості європейської міжрегіональної та міжнародної інтеграції, так і фактично, визначає і передачу певних повноважень наднаціональним структурам – тобто Єврсоюзу.

Для України Вишеградське регіональне об'єднання країн Центральної Європи є важливим з декількох причин. По-перше, унікальним є досвід суспільно-політичної та економічної трансформації та європейської інтеграції країн Вишеграду (РП, УР, ЧР і особливо СР). По-друге, з-за причин розширення ЄС на Схід, змінився статус як окремо кожної країни Центральної Європи, так і Вишеградського об'єднання в цілому. На сьогодні, Україна ще досить повільно, але поступово намагається знайти свою нішу для реалізації своїх інтересів у “забутому” Україною центральноєвропейському регіоні. По-третє, співпраця з країнами Вишеграду, який вже діє в рамках ЄС, сприятиме активізації та поглибленню міжрегіональної інтеграції України, її участі у регіональних інтеграційних структурах в рамках ЄС, що стане ефективним методом європейської інтеграції України в цілому.

РОЗДІЛ 4

ГЕОПОЛІТИЧНА РОЛЬ НОВИХ СХІДНИХ КОРДОНІВ ЄВРОСОЮЗУ

Питання кордонів, особливо в регіоні Центральної Європи та Східної Європи, було і є одним з “чутливих” питань новітньої історії - як у ХХ, так і у ХХІ століттях. Внаслідок “східного” розширення Євросоюзу, східні кордони ЄС за умов геополітичних змін на європейському континенті зазнають радикальних змін. По суті, відбувається динамічний, якісний та масштабний процес трансформації кордонів Європейського Союзу, країн Центральної Європи.

На сьогодні на початку ХХІ століття в процесі аналізу зміни геополітичної ситуації на європейському континенті взагалі і в регіоні Центральної Європи (ЦЄ) зокрема, ключова роль належить *новому європейському кордону*, який нині формується та розвивається. Становлення та функціонування *нового європейського східного кордону* безпосередньо пов'язано з конкретною геополітичною ситуацією, що відповідно визначає його специфіку та параметри. Безперечно, що структуризація геополітичного простору Центральної Європи принципово змінює відношення до території, регіону та його кордонів. Фактично, нова геополітична конфігурація європейського континенту, зумовлює і фрагментацію регіону Центральної Європи, а разом з ним і його кордонів.

Апріорі вважаємо за доцільне виокремити таке поняття, як - *новий європейський східний кордон*, позаяк саме порівняльний підхід з-поміж інших – дає можливість визначити проблемні питання нового східного кордону у триєдиній площині (ЄС – країни Центральної Європи – Україна) в контексті співставлення не тільки дефініцій, але і сучасних проблемних питань, які потребують пошуків спільних багатосторонніх (з усіх боків кордону) рішень та досягнення компромісів між сторонами.

Неупереджений, об'єктивний науковий аналіз нового європейського кордону вимагає врахування позицій та оцінки в даному випадку принаймні трьох сторін – включно і позиції держав ЦЄ як нових повноправних членів Євросоюзу у сучасних міжнародних відносинах. Позаяк процес формування нового європейського кордону – як нового зовнішнього кордону міжнародного об'єднання Європейського Союзу (Зовнішні кордони ЄС - суходольні та морські кордони, а рівно аеропорти та морські порти Договірних Сторін, які не можуть бути віднесені до внутрішніх кордонів), з одного боку, і як нового західного кордону суб'єкта міжнародних відносин України (Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України - суші, вод, надр, повітряного простору) – з іншого, є багатовимірний процес, вважаємо за доцільне проаналізувати його як складний, багатогранний, хоча іноді і суперечливий процес, функціонуючий за внутрішньою логікою розвитку - як складовий елемент, зокрема як підсистему більш високого гатунку цілісної системи, яка за якістю, а ще більше – за масштабністю сучасних змін також трансформується.

Новий європейський кордон – як підсистема просторового інституту, яка за умов наявного досвіду (маємо на увазі попередні розширення ЄС), все ж таки опиняється в унікальному геополітичному, культурно-географічному середовищі Центральної Європи та Східної Європи, що в свою чергу вимагає комплексного наукового дослідження його складових. Принагідно, зазначимо, що з-поміж інших, оптимальним типом нового європейського кордону, було б формування його на взірць “кордону рівноваги”.

Актуальність дослідження *нового європейського кордону* визначається і важливістю постановки сучасних проблемних питань зовнішньої політики України як з Євросоюзом взагалі, так із “сусідами першого порядку” зокрема. На нашу думку, більш рельєфно ці проблеми (цілком ймовірно можна стверджувати, що акцент буде робитись саме на його негативних складових) будуть викристалізовуватися саме у прикордонних питаннях зовнішньої

політики України, а також у концептуально не сформованій новій філософії східної політики оновленого Європейського Союзу.

Сучасний інтерес до проблемних питань кордонів та прикордонних територій і прикордонних регіонів, обумовлений і цілком прагматично аргументований поступовим послабленням політичних демаркаційних ліній та зникненням економічних бар'єрів всередині Євросоюзу, та розширенням сфери впливу Євросоюзу на схід – на новий політико-географічний простір Європи. В той же час поряд з офіційними державними кордонами існують більш стабільні кордони, це кордони між релігіями, цивілізаціями, традиціями.

4.1. Політико-правова основа східних кордонів Центральної Європи, ЄС та західних кордонів України

Політико-правові, міжнародно-правові питання кордонів в Центральній Європі є вельми чутливими та делікатними проблемними питаннями. Французький історик міжнародного права Ж.Барьєті справедливо писав, що після Локарно в Європі існували два види кордонів: західні кордони, які зобов'язувалися поважати, і східні, що (як це таємно визнавалося) можуть бути переглянуті [397,С142]. Досить лише провести порівняльний аналіз у юридичному, міжнародно-правовому сенсі між так званою відносною “безпроблемністю” сучасних українсько-польського, українсько-словацького, українсько-угорського кордонів, із наявними проблемами українсько-румунського кордону. Варто відзначити саме сучасні проблеми статусу острова Зміїний чи конкретні прямі територіальні претензії Румунії до України щодо так званого подолання “наслідків пакту Ріббентропа-Молотова”, на що Верховна Рада Української РСР у своїй Заяві від 5 липня 1991 р. розцінила такі дії румунської сторони як територіальні претензії до України.

Кордон є своєрідним інститутом, рамки дії політичних систем, які аналізуються крізь функцію кордонів, наприклад, в межах прикордонного

регіону як території нових договірних зв'язків. Насамперед, кордони виконують три тісно пов'язані функції: по-перше - встановлюють межі державного суверенітету; по-друге - розділяють у просторі символічні співтовариства, тобто держави, кожна з яких має власний прапор, гімн, історію, інститути, які породжують для його громадян специфічні права та обов'язки; по-третє - розділяють у просторі своє (тобто національну територію) та чуже (сусідню державу, а потім і весь світ) [57].

Кордони, як державні кордони стали важливим елементом системи національних держав, починаючи із XVIII століття, як лінії, що відокремлювали різні юрисдикції, які встановлювали межі державної території з усіма її ресурсами, що є матеріальною умовою існування суспільства. Кордони між суміжними державами зазвичай визначаються договорами між ними. Визначення державного кордону надається у доктрині міжнародного права. Зокрема, у “Дипломатичному словнику” сказано, що державні кордони – це лінії та уявні вертикальні поверхні, які проходять по цих лініях, що визначають межі території держави (суші, вод, надр, повітряного простору), тобто межі поширення її суверенітету [294].

Розрізняють сухопутні, водні і повітряні кордони державної території. Сухопутні кордони держави – це лінії, що відокремлюють сухопутну територію однієї держави від суміжної території іншої держави. Як правило, державні кордони на суші проводяться з урахуванням географічних особливостей місцевості. Такими особливостями можуть бути гори, ріки, озера і т.п. У міжнародній практиці відомі орографічні, геометричні та географічні державні кордони. Крім договірних кордонів, закріплених у міждержавних договорах, існують і так звані *історично сформовані кордони*. Головною їх особливістю є те, що вони тривалий час визнавалися суміжними державами. Це робить історично сформований кордон юридично обов'язковим для обох держав.

Кордони як рамки дії політичних систем виконують суттєву функцію держав, насамперед, як встановлення власної території в якості основи

діяльності всіх систем та підсистем, на які теоретично розповсюджується національний суверенітет. Епоха боротьби за розширення територій чи життєвого простору держави, за сфери впливу, джерела сировини та ринки збуту у формі війни – як легітимного способу розв’язання міжнародних проблем (згідно міжнародного звичаю, а потім і міжнародних угод – як рішення Віденського конгресу, створення Священного союзу тощо) де-юре завершила своє існування у ХХ столітті, точніше з 1970 року, коли *принцип непорушності кордонів* (і в цьому контексті два його ключові елементи - *визнання існуючих кордонів та відмова від будь-яких територіальних домагань*) стає нормою міжнародного договірного права, юридично обов’язковою для держав-учасниць. Безперечно, що історичні події другої половини ХХ століття свідчили де-факто і про силові методи розв’язання міжнародних проблем. Історично ідея правового оформлення непорушності кордонів як принципу (міжнародно-правової норми) впливає із двосторонніх міжнародних договорів європейських держав, що в свою чергу сприяло зміцненню миру і безпеки в Європі.

Втім, з точки зору міжнародного права – як сукупності норм і принципів, які регулюють систему міжнародних відносин, принцип непорушності державних кордонів, який отримав свою завершену форму у Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року, зводиться до міжнародно-правового визнання існуючих кордонів європейських держав і до відмови від будь-яких зазіхань на ці кордони: “держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, як і кордони всіх держав у Європі, і тому вони утримуватимуться тепер і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони. Вони відповідно утримуватимуться також від будь-яких вимог або дій, спрямованих на захоплення й узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасниці”. Відповідно до норми, що міститься у Заключному акті НБСЄ від 1 серпня 1975 р., держави, що підписали його і приєдналися до нього, “вважають, що їх кордони можуть змінюватися,

відповідно до міжнародного права, мирним шляхом і за домовленістю”[42,С,4].

Міжнародне право дає три підстави для зміни кордонів. По-перше, це здійснення народами і націями свого права на самовизначення: утворення нових незалежних держав на колишніх залежних територіях, об'єднання двох або кількох держав, а також поділ існуючої держави. По-друге, це обмін ділянками території між суміжними державами з метою встановити зручніше проходження лінії кордону на місцевості. По-третє, це невеликі зміни положення лінії кордону при її редемаркації [408,С.238].

Українсько-польський кордон

Довжина українсько-польського кордону – 526,2 км., що є найпотужнішим новим зовнішнім кордоном Євросоюзу з травня 2004 року в Центральній Європі. Перш ніж здійснити аналіз сучасного українсько-польського кордону вважаємо за доцільно дати короткий історичний екскурс щодо історії його розвитку. З-поміж трьох вищезазначених західних кордонів України, найбільший інтерес українських дослідників – істориків, юристів, економістів, становить саме українсько-польський кордон. І це зрозуміло саме з історичної точки зору. Адже на думку багатьох дослідників сучасний новий східний кордон ЄС і є так званою “лінією Керзона”. Хоча як зазначає львівський дослідник Роман Сирота, щоб пояснити, як і чому ця лінія українсько-польського розмежування вплинула на розвиток модерних української і польської націй, він обґрунтовує три взаємопов'язані тези. Перша, що український відтинок “лінії Керзона”, опертий на річку Сян, не був ані вигаданим, ані штучним, а мав істотне етнічне, ментальне і політичне підґрунтя. Друга, що під час та після Першої світової війни його обстоював Л. Нем'єр, який виріс у Галичині та з власного досвіду знав національні проблеми краю. З іншого боку, він чинив так, перебуваючи на службі у британському Форин Оффіс, а отже, відображав погляди на національність, які побутували в “найбільш модерній” державі того часу. В підсумку, Сирота доводить, що саме робота Л. Нем'єра, котра поєднувала його власне знання

галицьких умов із західним модерним світоглядом, зумовила створення “лінії Керзона” (Лінія Керзона – 12 липня 1920 року міністр закордонних справ Англії лорд Керзон надіслав до Москви телеграму, в якій пропонувалися умови перемир'я. Серед інших у ній йшлося про кордон між Польщею та радянськими республіками. Він мав проходити по лінії Гродно-Ялівка-Немирів-Брест-Литовський-Дорогуск-Устилуг-Грубешів-Крилов, на захід від Рави-Руської та на схід від Перемишля до Карпат), лінії, що стала наочним прикладом модернізації Східної Європи [471].

Як вже зазначалося у першому розділі дисертації щодо характеристики історіографії, вченими України здійснюється ґрунтовне вивчення питання саме міжнародно-правового визнання державного кордону між Україною та Польщею. Найбільш ґрунтовним, комплексним дослідженням з цієї теми вважаємо монографію В.С.Макарчука [397], де на основі історико-документального матеріалів, широкого масиву архівного матеріалу досліджено саме проблемні питання українсько-польського кордону з міжнародно-правової точки зору.

Фактично, визначення нових кордонів Польщі і України відбулося на основі “Декларації Верховної ради союзних і об'єднаних держав з приводу тимчасового східного кордону Польщі” від 8 грудня 1919 року (тобто лінії Керзона). Цей кордон мав освячену часом легітимність, сягаючи до 1815 року. Виокремлюючи питання сучасного українсько-польського кордону, зробимо історичний екскурс у 1943 рік, коли здійснювався широкомасштабний перегляд кордонів в Центральній та Східній Європі. “Виходячи з прагматичних інтересів власної держави, англійський прем'єр-міністр спромігся задовольнити, здавалося б, протилежні інтереси старого і нового союзників за рахунок спільного ворога. Свої пропозиції він виклав під час першої особистої зустрічі трьох керівників антигітлерівської коаліції в Тегерані. Розуміючи, що у Польщі першою опиниться Червона армія, У.Черчілль дійшов висновку, що польський уряд повинен визнати кордоном між СРСР і Польщею лінію Керзона. Ідея полягала в тому, що половина

території міжвоєнної Польщі (тобто Західна Україна і Західна Білорусія) підлягала передачі Радянському Союзу. Замість цього Польща одержувала не меншу територію на заході і півночі: Верхню Сілезію, Східну Пруссію, Західне Помор'я з Данцигом. У розмові з Рузвельтом і Сталіним Черчілль наочно, на трьох сірниках показав, якими мають бути післявоєнні кордони трьох держав — СРСР, Польщі та Німеччини. Всі сірники пересувалися в західному напрямку” [61].

Як справедливо стверджує професор Станіслав Кульчицький, в липні 1944 року, коли після багатомісячних виснажливих переговорів було підписано не розголошуваний тоді договір з польським урядом (так званім люблінським, тобто контрольованим Москвою), за цим договором західні кордони Польщі пересувалися до лінії Одер - Нейссе, а східні визначалися в основному по лінії Керзона [388].

Критично узагальнюючи майже всі теоретичні конструкції польських, англійських, американських та інших дослідників, істориків на кшталт “теорії рекомпенсації”, теорії “дві Польщі”, “східних кресів та східних провінцій Польщі”, “ялтинський поділ” тощо і навіть радянську тезу про “торжество історичної справедливості”, вчений Макарчук В.С. доходить висновку що лінія радянсько-польського кордону 1945 року була проведена не в Ялті членами Великої трійки, а у Москві – в результаті польсько-радянських переговорів, і вже 15 лютого 1951 року був підписаний “Договір між Польською Республікою і СРСР про обмін ділянками державних територій”, зазначимо обмін був здійснений загальною площею по 480 км²: “Безперечно, при проведенні зазначеного “обміну” домінували інтереси економічні, думка місцевого населення до уваги не бралась, й жодні плебісцити не проводилися. З іншого боку, цікаво відмітити, що “лінія Керзона” (у тому вигляді, як її зображали на радянських мапах) залишала коліно Бугу на радянському (українському) боці. Правий був лорд!”[397,С.311-312].

Лінія державного кордону між Україною та Польщею проходить на сьогодні згідно правонаступництва за Договором між Україною і Республікою

Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань, який було підписано 12 січня 1993 року та ратифіковано постановою Верховної Ради України N 3379-XII від 14.07.1993 року [8]. Метою цього Договору було визначено - розвиток дружніх стосунків на користь обох держав та їх народів, здійснення встановленого режиму на кордоні між двома державами, реалізацію принципів і цілей Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружбу та співробітництво, підписаного у Варшаві 18 травня 1992 року. Серед низки основних положень Договору: визначення порядку проходження, позначення і утримання кордону; створення Українсько-Польської Прикордонної Комісії; створення інституту Прикордонних уповноважених, їх правам і обов'язкам [8].

Україна і Республіка Польща, які надалі іменуються “Договірні Сторони”, стоячи на ґрунті непорушності державних кордонів, підтверджують проходження лінії кордону між Україною і Республікою Польща по встановленій Договором між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Республікою Польща про радянсько-польський державний кордон, підписаним 16 серпня 1945 року, і Договором між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Республікою Польща про заміну ділянок державних територій, підписаним 15 лютого 1951 року, який проходить так, як було визначено: в документах, підписаних представниками колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Польщі і Чехословаччини *в Ужгороді 18 квітня 1946 року, на прикордонний знак “Кременець”*, встановлений на стику кордонів колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Польської Народної Республіки і Чехословацької Соціалістичної Республіки і який був початковим пунктом колишнього радянсько-польського державного кордону, а тепер українсько-польського державного кордону [8;82;78].

Усвідомлюючи необхідність встановлення та розвитку відносин в дусі співробітництва, взаємної поваги, взаєморозуміння, довіри і добросусідства на основі міжнародного права, Україна та Польща 18 травня 1992 року підписали

в Варшаві Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. За нових геополітичних умов, зокрема і в регіоні Центральної Європи, значення цього рамкового договору важко переоцінити. Адже внаслідок підписання цього договору були закладені такі основні принципи взаємовідносин між Україною і Республікою Польща, як суверенної рівності, незастосування сили або погрози силою, територіальної цілісності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи, поваги прав людини і основних свобод, рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею, співробітництва і сумлінного виконання міжнародних зобов'язань (ст.1) і що найголовніше, це *принцип непорушності кордонів*: “Сторони визнають непорушними існуючі і позначені на місцевості кордони між ними і підтверджують, що не мають жодних територіальних претензій одна до однієї і не висуватимуть таких претензій в майбутньому” – як визначалося у 2 статті Договору [8;82;78].

Сторони збільшуватимуть кількість кордонних переходів, а також вдосконалюватимуть прикордонний та митний контроль [8;82;78].

Правові засади українсько-польських відносин стосовно перетину спільного державного кордону між Україною та Польщею визначаються низкою міжнародних угод, конвенцій, які в свою чергу свідчать про належне договірно-правове оформлення державного кордону між двома сусідніми державами, що є визначальним чинником безпеки в регіоні Центральної та Східної Європи. Важливого значення з точки зору перетину кордону мають наступні документи, міжнародні договори міждержавного, міжурядового і міжвідомчого рівнів: Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, підписаний 18 травня 1992 року в Варшаві (набув чинності 30 грудня 1992 року, ратифікований Постановою ВР N 2611-12 від 17.09.92); Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польщі про пункти пропуску через державний кордон (підписано 18.05.92, затверджено постановою Кабінету Міністрів N 223 від 25.03.93); Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з

прикордонних питань (12.01.1993 р.); Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про залізничне сполучення через державний кордон (підписано 18.06.93); Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про передачу і прийом осіб через спільний державний кордон (підписано 24.05.93); Положення про Українсько-Польську Прикордонну Комісію (04.03.1994 р.); Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про взаємні безвізові поїздки (підписано 25.06.1996 р. у м. Варшаві, набула чинності 18.08.97) [8;82;78].

Слід відзначити, що ще за радянських часів було підписано Угоду про спрощений порядок перетину даного кордону. Так, зокрема Угода між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Урядом Польської Народної Республіки про спрощений порядок пропуску через державний кордон громадян, що проживають у прикордонних населених пунктах, була підписана 14 травня 1985 року в Москві. Метою цієї угоди визначався подальший розвиток і поглиблення дружби і співробітництва між народами обох держав шляхом встановлення спрощеного порядку пропуску через державний кордон громадян, які проживають у прикордонних населених пунктах, на основі Договору про режим радянсько-польського державного кордону, співробітництву та взаємної допомоги з прикордонних питань від 15 лютого 1961 року [8;82;78]. В документі були визначені механізми перетину кордону громадянами прикордонних регіонів обох держав (якщо відстань між ними не перевищує 50 км.), а також були визначені умови перетину, коли пропуск через державний кордон у спрощеному порядку дозволявся у окремих випадках [8;82;78].

Регулятивний механізм прикордонної політики двох сусідніх держав, щодо розвитку прикордонної інфраструктури, визначається наступним *блоком міжурядових документів*. В цьому відношенні слід відзначити ще міжурядову Угоду між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Урядом Польської Народної Республіки про створення і відкриття додаткових пунктів

пропуску для міжнародного автомобільного руху на радянсько-польському кордоні, яку було підписано 7 липня 1988 року в Варшаві [8;82;78].

Наступною за важливістю щодо розбудови прикордонної інфраструктури українсько-польського кордону, була Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польщі про пункти пропуску через державний кордон (підписано 18.05.92, затверджено постановою Кабінету Міністрів N 223 від 25.03.93). Метою Угоди визначалося підвищення пропускнуої спроможності пунктів пропуску через державний кордон та створення умов для належного контролю осіб, транспортних засобів і вантажів, а також забезпечення громадського порядку.

Передбачалося, що прикордонне сполучення між Україною і Республікою Польщею здійснюється через визначені цією Угодою пункти пропуску через державний кордон. Так, згідно ст.1, прикордонне сполучення між Україною і Республікою Польщею здійснюється через такі пункти пропуску через державний кордон: 1) залізничні - доступні для перетинання державного кордону для осіб, транспортних засобів і вантажів будь-якої державної належності цілодобово: Яготин - Дорогуск; Володимир - Волинський - Хрубешув; Мостиська - Пшемисль; 2) автодорожні: Яготин - Дорогуск; Шегині - Медика.

Договірні Сторони також зобов'язалися відкрити для цілодобового руху вантажних транспортних засобів і вантажів будь-якої державної належності такі пункти пропуску через державний кордон (ст.4): Рава-Руська - Верхрата (залізничний); Краківець - Корчова (автодорожний) [8;82;78].

Розвиток прикордонної інфраструктури та правила перетинання державного кордону у службових цілях на спільному кордоні, визначила також і Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про залізничне сполучення через державний кордон, яка була підписана 18 червня 1993 року. Згідно цієї Угоди, залізничне сполучення між Україною і Республікою Польща здійснюється безперешкодно через прикордонні станції і ділянки залізниць між цими станціями (перегони). Курсування польських

транзитних потягів відбувається по ділянці залізниць України (Державний кордон - Нижанковиці - Хирів - Старжава – Державний кордон) визначається окремою Угодою між Договірними Сторонами [8;82;78]. З метою поліпшення дорожнього руху між обома державами, 22 січня 1998 року було підписано Угоду між Урядом України та Урядом Республіки Польща про будівництво автодорожнього мосту через ріку Західний Буг на українсько-польському державному кордоні в районі пункту пропуску Ягодин-Дорогуськ.

Усього, Польщу з Україною з'єднують 11 доріг, втім одна така дорога припадає на кожні 47,8 км спільного українсько-польського кордону (з точки зору Польщі середній показник тут становить – 22,5 км.), отже, це найгірший показник. Що до потужності, якості цих доріг, слід відзначити, що з 8 дорожніх прикордонних переходів, 3 працювали як спрощені перетини кордону.

На сьогодні на українсько-польському кордоні функціонує 12 пунктів пропуску: шість для автомобільного руху, шість – для залізничного сполучення, а саме: “Ягодин-Дорогуськ”, “Ягодин-Дорогуськ – зал.ст.”, “Устилуг-Зосин”, “В.Волинський-Зосин-вант.ст.”, “Рава-Руська-Хребетне”, “Рава-Руська-Хребетне – зал.ст.”, “Краківець-Корчова”, “Рава-Руська-Хребетне – вант.ст.”, “Шегині-Медика”, “Мостиська-Медика – зал.ст.”, “Смільниця-Кросценко”, “Хирів-Устішкі Дольна – зал.ст.”.

Стосовно важливості розвитку інфраструктури у загальноєвропейському вимірі, необхідно виокремити міжнародний транспортний коридор (Е 40, яка з'єднує Європу вздовж Судетів і Карпат з територією України) біля українсько-польського кордону – як формування міжнародного багатофункціонального комунікаційного вузла Медика – Шегині та Перемишль – Мостиська, які поряд із прикордонними перетинами Мальговіце – Нижанковичі, Кросценко – Смільниця і Корчова - Краковець

Угоду між Урядом України і Урядом Республіки Польща про взаємні безвізові поїздки (підписано 25.06.1996 р. у Варшаві, набула чинності 18.08.97) можна віднести вже до раритетів [8;82;78].

Усвідомлюючи необхідність врегулювання передавання і приймання своїх громадян, громадян третіх країн, а також осіб без громадянства через спільний державний кордон, Уряди України та Республіки Польща 24 травня 1993 року підписали Угоду про передачу і прийом осіб через спільний державний кордон. Згідно цього документу було встановлено порядок приймання та передавання через спільний державний кордон як громадян держав-сторін, так і громадян третіх країн та осіб без громадянства, а також і порядок конвоювання громадян третіх країн [8;82;78].

З метою удосконалення співробітництва при проведенні контролю осіб, транспортних засобів та товарів, які перетинають українсько-польський державний кордон, 17 березня 1997 року в Варшаві було підписано Угоду між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України, Державною митною службою України і Прикордонною вартою Республіки Польща, Головним митним управлінням Республіки Польща про тимчасове співробітництво при проведенні контролю осіб, транспортних засобів та товарів, які перетинають українсько-польський державний кордон у пункті пропуску “Устилуг-Зосін”. Ця міжвідомча Угода регулює умови тимчасової співпраці при проведенні прикордонно-митного контролю осіб, транспортних засобів та товарів, які перетинають українсько-польський кордон через пункт пропуску “Устилуг-Зосін” [8;82;78].

Українсько-словацький кордон

Довжина українсько-словацької ділянки державного кордону – 98,5 км., на даному кордоні діють п'ять пунктів пропуску: Малий Березний – Убля, Ужгород –Вишне Німецьке, Павлово-Матевце, Чоп (страж)-Чірна над Тісоу, Малі Селменці-Вельке Селменці, а також здійснюється на сьогодні розбудова пункту перетину Соломоново-Чірна-над-Тісоу. Зокрема, три з них є автодорожніми міжнародними пунктами пропуску для пропуску пасажирського та вантажного автотранспорту без обмежень (Вишне Німецьке – Ужгород; Убля - Малий Березний), а також Вельке Селменце - Малі Селменці - міжнародний, для пропуску громадян Словацької Республіки,

України та держав Європейського економічного простору-для пропуску пішоходів та велосипедистів. І два є залізничними пунктами пропуску: Чірна над Тісоу - Чоп - міжнародний, - для пропуску пасажирського та вантажного залізничного транспорту та Матьовске Войковце (Матьовце) - Павлово (Ужгород) - міжнародний, - для пропуску вантажного залізничного транспорту [11;82;78].

Правові засади українсько-словацьких відносин стосовно перетину спільного державного кордону між Україною та Словаччиною визначаються низкою міжнародних угод: Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою. Київ, 29 червня 1993 року (Договір ратифіковано Постановою ВР N 4022-ХІІ від 24.02.94); Договір №703.002 від 14/10/1993 Договір між Україною та Словацькою Республікою про спільний Державний кордон, підписано в Братиславі, набрала чинності 2 січня 1995 р.; Договір №703.001 від 14/10/1993 Договір між Україною та Словацькою Республікою про режим українсько-словацького Державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань (набрала чинності 2 січня 1995 р.); Угода між Урядом Словацької Республіки та Урядом України про затримання й видачу осіб, які незаконно перетнули спільний державний кордон, підписано 14 жовтня 1993 р., набрала чинності 28 березня 1994 р.; Угода №703.005 від 15/06/1995 Угода між Урядом України і Урядом Словацької Республіки про залізничне сполучення через державний кордон; Угода №703.661 від 15/06/1995 між Україною і Словацькою Республікою про співробітництво і взаємодопомогу в галузі митної справи; Угода (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про лібералізацію візового режиму (м. Київ, 13 лютого 2001 року) [11;82;78].

В Договорі про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою, зокрема, у статті 1 зазначається, що “Договірні Сторони розвиватимуть свої відносини як дружні держави. Вони будуватимуть відносини між собою на основі принципів суверенної

рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності, непорушності існуючих державних кордонів, мирного врегулювання спорів, невикористання сили чи загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, невтручання у внутрішні справи, дотримання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами та сумлінного виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права". В документі також підкреслюється відсутність територіальних претензій (ст.2) *"Договірні Сторони визнають непорушність існуючих між ними державних кордонів і підтверджують, що не мають ніяких територіальних претензій одна до одної і не висуватимуть таких претензій у майбутньому"* [11;82;78].

Словаччина першою з поміж країн Центральної Європи ввела візовий режим з Україною. Зазначимо, Словаччина вимушена була піти на цей крок після погодження з чеською стороною. Як відомо, на Закарпатті проживає близько 6 тис. представників словацької меншини, отже, введення візового режиму спричинило додаткові перепони щодо перетину українсько-словацького кордону.

Важливого значення з точки розвитку гуманітарних – культурних, наукових зв'язків має Угода (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про лібералізацію візового режиму (Київ, 13 лютого 2001 року). Насамперед - це стосується визначення категорій осіб яким надаватимуть Короткострокові багаторазові безоплатні візи терміном дії до ста восьмидесяти (180) днів із загальним строком перебування, що не перевищує дев'яноста (90) днів. Особливе значення має в Угоді також і категорія осіб, які постійно проживають у прикордонних населених пунктах однієї держави та мають документи, які підтверджують їхні родинні зв'язки з особами, які мають постійне місце проживання у прикордонних населених пунктах іншої держави. Перелік прикордонних населених пунктів додається до цієї Ноти Перелік 32 прикордонних населених пунктів на території України, 57 на території Словацької Республіки [11;82;78].

Згідно Угоди між Урядом України і Урядом Словацької Республіки про залізничне сполучення через державний кордон – здійснено в Києві 15 червня 1995 року, з метою зміцнення взаємовідносин в справі забезпечення пасажирського, вантажного двостороннього та транзитного сполучень, через державний кордон, (Стаття 3), щодо залізничних прикордонних переходів: “Залізничне сполучення між Україною і Словацькою Республікою здійснюється через залізничні прикордонні переходи, шириною колії 1520 мм і 1435 мм: а) Чоп - Чієрна-над-Тисоу; б) Ужгород - Матевце.

Співробітництво в галузі митної справи між Україною та Словацькою Республікою здійснюються на основі положень міжурядової Угоди №703_661 від 15/06/1995 між Україною і Словацькою Республікою про співробітництво і взаємодопомогу в галузі митної справи. Згідно цієї угоди митні органи співробітничать у галузі митної справи, забезпечуючи виконання митних формальностей при здійсненні міжнародного сполучення між двома державами, розвиток і прискорення пасажирського і вантажного руху, виявлення та припинення порушень митного законодавства, зміцнення добросусідських відносин.

Слід відмітити, що підписання Меморандуму №703_103 від 04.04.2001р. між Державною митною службою України і Митним Директоратом Словацької Республіки щодо практичної реалізації положень Угоди між Україною і Словацькою Республікою про співробітництво та взаємодопомогу в галузі митної справи дозволило суттєво активізувати українсько-словацьке митне співробітництво, дало можливість визначити конкретних осіб уповноважених на здійснення прямих контактів як на центральному, так і на регіональному рівнях, забезпечити порядок їх взаємодії [11;82;78].

Зазначимо, що новий автодорожній пункт пропуску: Вельке Слеменце - Малі Селменці був відкритий у 2005 році. “Посольство Словацької Республіки в Україні засвідчує свою повагу Міністерству Закордонних Справ України і, посилаючись на I засідання Словацько-української міжурядової комісії з транскордонного співробітництва, що відбулося 6-7 травня 2004 року та на

підставі багатьох переговорів між компетентними органами обох держав, має честь запропонувати укласти Договір між Урядом Словацької Республіки і Урядом України про зміну та доповнення Угоди між Урядом Словацької Республіки і Урядом України про пункти пропуску через спільний державний кордон, підписаної 15 червня 1995 року в м. Києві, формою обміну нот, наступного тексту: В додатку до Угоди між Урядом Словацької Республіки і Урядом України про пункти пропуску через спільний державний кордон - Переліку діючих пунктів пропуску на словацько-українському державному кордоні, до п.А) додається новий автодорожній пункт пропуску. Вельке Селменці - Малі Селменці - міжнародний, для пропуску громадян Словацької Республіки, України та держав Європейського економічного простору для пропуску пішоходів та велосипедистів цілорічно з режимом від 8.00 год. до 20.00 год. м. Київ, 14 березня 2005 року” [44].

І відповідно Міністерство Закордонних Справ України засвідчує свою повагу Посольству Словацької Республіки в Україні та має честь від імені Кабінету Міністрів України висловити згоду з пропозицією Словацької Сторони щодо створення на українсько-словацькому державному кордоні міжнародного пункту пропуску Малі Селменці - Вельке Селменце, висловленою в ноті Посольства Словацької Республіки від 14 березня 2005 р. N 1448/2005” [44].

Хоча відкриття 23 грудня 2005 року нового наймолодшого як на сьогодні пункту перетину кордону саме для місцевого призначення “Великі Селменці – Малі Селменці” на українсько-словацькому кордоні не змінює ситуацію навіть у часі його перетину. Зазначимо, що на території Закарпатської області України проживає численна словацька національна група, близько 6000 словаків згідно статистичних даних і 15-17 тисяч словаків згідно підрахунків національно-культурних товариств.

На українсько-словацькому кордоні діють 5 контрольно-пропускних пунктів, з-поміж яких “наймолодший” – “Великі Селменці – Малі Селменці”, адже як відомо ці села були розділені державним кордоном у 1945 році.

Метою відкриття цього пункту перетину було спрощення перетину цього кордону родичами двох сіл. Утім, “тіньовий тютюновий бізнес” активно використовує усі легальні можливості перетину кордону. Так, із загальної кількості словацьких осіб, що перетнули державний кордон на КПП Вельке Селменці, лише незначна частина припадає на жителів зазначеного села. Водночас порівняння кількості подорожуючих та кількості поданих митних декларацій чітко показує, що в 99% випадків єдиним інтересом подорожуючих є ввезення на територію Словацької Республіки сигарет, звільнених від митного збору, з метою подальшої торгівлі ними, що суперечить митним законам [386].

По суті, цим місцевого призначення пунктом перетину в більшій мірі користуються не місцеві жителі (Мешканці села Великі Селменці, а це 606 осіб у 2006 році), а представники “тютюнового бізнесу”. Як зазначає генеральний директор Департаменту митної служби Словацької Республіки Елеонора Крочіанова: “дійсно благородна мета - допомогти селянам села Великі Селменці була дискредитована фінансовими інтересами певної групи людей. Мешканці села менше користуються цим контрольно-пропускним пунктом через довгі черги на ньому. Фінансова допомога коштами для ремонту шляхів та будівництва нової автостоянки є єдиним дійсним позитивним результатом, отриманим мешканцями села Великі Селменці” [386]. Про наявну ситуацію свідчить і статистика, що пунктом перетину Великі Селменці - Малі Селменці, як правило, користуються не мешканці обох сіл для відвідання родин, церкви чи цвинтаря, як це було декларовано в петиції мешканців села, а в основному “сигаретні туристи”, ділки для перевезення дешевих товарів.

Так, у 2006 році 185.787 громадян скористалося цим пунктом для в'їзду в Словаччину, увізши 31.412.400 сигарет, що є лімітом дозволеного ввозу без оподаткування. Для порівняння: в 2006 році 244.818 осіб в'їхало в Словаччину через Вишне Немецке, вони ввезли 20.552.480 штук сигарет. А 629.326 осіб, які всі разом ввезли 54.420.545 штук сигарет, в'їхало через найбільший

контрольно-пропускний пункт Вишне Немецке. Крім сигарет, алкоголь, товари побутової хімії (миючі засоби), цукерки, цукор та багато інших товарів були ввезені в країну для вільного обігу у великій кількості [386].

За перші 8 місяців 2007 року ситуація стала ще більш складною через закриття пункту Вишне Немецке - Убля для комплексної реконструкції. З'ясувалося, що якби контрольно-пропускний пункт використовувався лише задля тої мети, для якої він був відкритий, то 85% мешканців Великих Селменців користувалися б ним щоденно. Враховуючи той факт, що ввіз сигарет для власних потреб є обмеженим: максимум 200 штук на особу в тиждень, то стає зрозуміло, що контрольно-пропускним пунктом користуються не самі селяни, а так звані "пасажери", що відвідують Україну з метою купівлі дешевих сигарет, алкоголю і т.д. [386].

Прибуток мешканців, отриманий від збору за паркування машин в селі щомісячно, становить 50.000 - 80.000 словацьких крон, що свідчить про зазначене вище. Тут можна зустріти машини з реєстраційними номерами з різних районів: Собранців, Требішова, Міхаловців, Вранова над Топльоу, Рожняви та Гелніц, а також машини з Чеської Республіки та Польщі. Мешканці української частини цього села також відреагували відповідним чином на зростаючий інтерес до деяких товарів: було відкрито 30 магазинів в приватних будинках, а асортимент їх товарів складається з відповідних товарів: сигарети, алкоголь, миючі засоби та косметика [444;867].

Українсько-угорський кордон

Довжина українсько-угорської ділянки державного кордону 135,1 км (136,7 км). Питання перегляду кордонів жодна з країн сусідів Центральної Європи на міждержавному рівні не піднімала. Втім, зрозуміло, що існують певні політичні партії в кожній з країн центральноєвропейського регіону, здебільше правоцентристського ухилу, представники яких періодично піднімають доцільність перегляду чи відновлення "історичних" кордонів. Так, за період 1990-1994 рр. питання кордонів Угорщини вважалося "плаваючим" питанням. Тобто у двосторонні базові договори не включали положення, які

виходили за рамки гельсінської формули (дозволяються зміни кордонів в мирний спосіб, але забороняються силові методи).

Як зазначає Поті Ласло, співробітник Інституту стратегічних та оборонних досліджень Угорщини: “Відомством у справах угорців за кордоном, яке тоді було підпорядковане МЗС опубліковано результати опитування громадської думки. На питання “чи повинен уряд Угорщини наполягати на мирній зміні кордонів в період інтеграції? 40,3% респондентів відповіли позитивно, що вказувало на 6% зростання порівняно з попереднім роком”. Тобто проблема не у результатах, а у самому запитанні незалежно від відповідей, тому що воно вказує на те, що певні посадовці з МЗС усе ще займаються питаннями кордонів” [446,С.33].

Правові засади українсько-угорських відносин стосовно перетину спільного державного кордону між Україною та Угорщиною визначаються низкою міжнародних угод, конвенцій. З точки зору правонаступництва, насамперед, слід відзначити Мирний договір з Угорщиною, від 10 лютого 1947 року, стаття 1 якого чітко визначає: “Граница между Венгрией и Союзом Советских Социалистических Республик от точки, общей для границы этих двух государств и границы Румынии, до точки, общей для границы этих двух государств и границы Чехословакии, устанавливается вдоль прежней границы между Венгрией и Чехословакией, как она существовала на 1 января 1938 года”[9;82;78].

Україна і Угорська Республіка, будуючи свої відносини, що сягають корінням в історичне минуле їх країн, переконані в тому, що добросусідство, взаємна повага та співробітництво між двома країнами відповідають інтересам народів України і Угорщини і служать створенню якісно нових відносин, основаних на рівноправності, і зміцненню системи вигоди їх договірну базу, домовились про таке: Україна і Угорська Республіка розвиватимуть свої відносини як дружні держави. Вони послідовно керуватимуться принципами суверенної рівності, незастосування сили або загрози силою, *непорушності кордонів, територіальної цілісності, мирного*

врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи одна одної, поважання прав людини і основних свобод, рівноправності і права народів розпоряджатись своєю долею, сумлінного виконання міжнародних правових зобов'язань, добросусідства, партнерства і співробітництва (стаття 1, Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою, ратифіковано Постановою ВР N 2527-12 від 01.07.1992 року) [9;82;78].

Важливого значення з точки зору перетину кордону мають наступні документи, міжнародні договори міждержавного, міжурядового і міжвідомчого рівня: Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та УР від 3 грудня 1991 року; Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і УР від 6 грудня 1991 року; Угода між урядом України та урядом Угорської Республіки про передачу і прийом осіб через спільний державний кордон від 26 лютого 1993 року; Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про пункти пропуску через державний кордон від 26 лютого 1993 року; Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про спрощений порядок перетинання державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних областях від 26 лютого 1993 року; Договір між Україною і Угорською Республікою про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань від 19 травня 1995 року; Регламент роботи Головних Прикордонних Уповноважених України і Угорської Республіки від 15 листопада 1996 року; Положення про Українсько-Угорську Прикордонну Комісію від 30 травня 1997 року [9;82;78].

Неперевершене значення для формування ефективної прикордонної політики України і Угорської Республіки, мають положення Договору про основи добросусідства та співробітництва між Україною і УР від 6 грудня 1991 року, де, зокрема, у статті 1 визначається непорушність існуючих кордонів: “Україна і Угорська Республіка, будуючи свої відносини, що сягають корінням в історичне минуле їх країн, переконані в тому, що

добросусідство, взаємна повага та співробітництво між двома країнами відповідають інтересам народів ... послідовно керуватимуться принципами суверенної рівності, незастосування сили або загрози силою, *непорушності кордонів*, територіальної цілісності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи одна одної, поважання прав людини і основних свобод [9;82;78].

Прикордонні Війська Північно-Західного напрямку України (ПЗН), Управління якого дислокується у м. Львові, охороняють державний кордон на території семи областей (Житомирська, Рівненська, Волинська, Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька), з шістьма державами загальною протяжністю 2049,19 км, зокрема з Угорщиною – 135,1 км (136,7 км). Важливо відзначити, що протяжність кордону між Україною та Угорщиною постійно змінюється із-за зміни русла ріки Тиса. Так, на угорській частині кордону в районі сіл Вілок-Бадалово український берег вище, отже розмив йде в бік Угорщини. Але у районі міста Чоп, на стику кордонів України, Угорщини та Словаччини, ситуація погіршилась відносно України. У 2000 році, згідно підрахунків експертів спільних прикордонних комісій, було відзначено, що із-за зміни русла ріки Тиса (що підмиває берег України) точка стику трьох країн з 1945 року перемістилася вглибину України на 11,7 м., а територія, яка “звільнилася” відійшла Угорщині. З метою припинення подальшої зміни кордону, на сьогодні, підготовлені демаркаційні документи, згідно яких державний кордон з Угорщиною, Словаччиною, Польщею буде постійним, незалежно від зміни русла річок [291].

На сьогодні на українсько-угорському кордоні функціонують сім пунктів пропуску: Чоп (Тиса)-Захонь, Чоп (Дружба)-Захонь Саловка-Еперешке Дзвінкове-Лонья, Косино-Барабаш, Лужанка-Берегшурань, Вілок-Тисобеч. Також здійснюються переговори щодо будівництва та відкриття пункту пропуску “Велика Паладь-Кіш Паладь”.

Особливої уваги заслуговує Угода між урядом України і урядом Угорської Республіки про пункти пропуску через державний кордон від 26

лютого, 1993 рок. Цей договір діяв до 2003 року і автоматично продовжується на кожні наступні п'ятирічні періоди до тих пір, поки одна з Договірних Сторін за шість місяців до закінчення строку його дії не заявить у письмовій формі дипломатичним шляхом про його денонсацію. Зокрема у договорі (стаття 1) чітко визначається, що Уряд України і Уряд Угорської Республіки (які надалі іменуються “Договірні Сторони”), прагнучи поглибити добросусідські зв'язки та співробітництво, керуючись бажанням полегшити прикордонне та двостороннє пасажирське і вантажне сполучення, розширити пропускну спроможність пунктів переходу кордону, домовились про встановлення низки пунктів пропуску [9;82;78].

Так, між Україною і Угорською Республікою зараз діють наступні пункти пропуску на державному кордоні - Чоп-Захонь, Саловка-Еперешке. Згідно статті 2, Договірні Сторони відкрили на спільному державному кордоні також і пункти спрощеного пропуску: Дзвінкове-Лонья, Косино-Барабаш, Лужанка-Берегшурань, Вилок-Тисобеч.

Саме в умовах прикордоння важко переоцінити наявність та дію Угоди між урядом України і урядом Угорської Республіки про спрощений порядок перетинання державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних областях від 26 лютого, 1993 року, де зокрема стаття 2 визначає, що перетинання державного кордону у спрощеному порядку здійснюється громадянами України з вкладкою встановленої форми, а громадянами Угорської Республіки – за “Перепусткою для перетинання кордону ” (надалі документ-дозвіл), згідно статті 5, громадяни Сторін мають право перебувати у межах даних областей до 10 діб з моменту перетинання державного кордону. У виняткових випадках цей строк може бути продовжений за рішенням компетентних органів Сторони перебування до її законодавства [9;82;78].

Договір між Україною і Угорською Республікою про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань від 19 травня 1995 року, зокрема, визначає

правонаступність міжнародних угод що стосуються власне державного кордону, його перетину, а також і питання реального співробітництва прикордонних органів двох держав [9;82;78].

Важливо також відзначити, що для організації і виконання завдань перевірки проходження, позначення державного кордону та утримання прикордонних знаків у 1996 році була створена Українсько-Угорська Прикордонна Комісія, яка складається з української і угорської делегацій (кожна делегація у складі Голови, його заступника та двох членів створюється відповідно до внутрішнього законодавства Договірних Сторін) і один раз на 5 років, проводить спільні контрольні огляди прикордонних знаків та просік.

Стосовно розвитку прикордонної інфраструктури на українсько-угорському кордоні, важливого значення має Угода між урядом України та урядом Угорської Республіки про реконструкцію автомобільного мосту через ріку Тиса на українсько-угорському кордоні, яку було вчинено 27 жовтня, 1998 року.

Важливою особливістю українсько-угорського кордону (за умов компактного проживання на прикордонній території Закарпаття угорської меншини - на території поліетнічного Закарпаття мешкає 151,5 тис. угорців (12,1% до підсумку) з 156,6 тис. угорців (0,3% до підсумку населення України) – згідно даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року) є дія спрощених перетинів кордону, які існували ще за радянських часів. Так, між СРСР та Угорщиною були укладені дві міжурядові угоди (1 серпня 1985 року та 13 січня 1989 року) щодо так званої лібералізації режиму перетину державного кордону жителями прикордонних областей.

У березні 1999 року минуло 10 років події - найбільшого досягнення дипломатів двох країн - відкриття чотирьох пунктів спрощеного переходу на радянсько-угорському кордоні. Фактично, це було привідкриття залізної радянської брами перед світом. На той час, як відомо, на радянсько-угорському кордоні були ще два пункти спрощеного переходу, які діяли у так званій 15-кілометровій зоні. Маючи на руках завірену ВВІРом телеграму,

громадянин, який мешкав у зоні, міг відвідати своїх родичів по іншій бік кордону на випадок смерті чи хвороби когось із близької рідні. Угорська сторона настояла, щоб хоча би для жителів Закарпаття замість двох відкрити чотири пункти спрощеного переходу кордону. Переговорний процес з цих питань між двома країнами завершився у кінці 1988 року, коли Голова Ради Міністрів СРСР Микола Рижков з офіційним візитом прибув до Будапешта і підписав угоду про спрощений перехід на радянсько-угорському кордоні. А вже 31 березня 1989 року я, як консул від радянської сторони, разом з начальником консульського управління Угорщини Імре Станковичом та начальником митного управління Угорщини генералом Дьордем Балогом почергово перерівав стрічку на всіх чотирьох пунктах переходу (Спогади колишнього радянського консула в Угорщині - Михайло Логойди) [478].

4.2. Зміна характеру та перетину кордонів країн Центральної Європи та України

Сучасні економічні та геополітичні реалії Європи все в більшій мірі ставлять на порядок денний питання інтеграції Європи, включно і нове розширення ЄС за рахунок держав Центральної Європи. Введення “Шенгенської Угоди” – по суті, формування безвізового європейського простору, в свою чергу ставить і наступне, вкрай важливе питання: чим є Шенгенські *acquis* – шляхом до поділу чи об’єднання Європи? Вельми актуальним це складне і багатовимірне питання є насамперед, для держав Центральної та Східної Європи, включно і для України. Факт, що з 2004 року *новий східний кордон ЄС* межує з західним кордоном України і оскільки прикордонні і митні пости на внутрішніх кордонах континентальних країн ЄС були зняті відповідно до Шенгенської конвенції, нові члени ЄС значною мірою відповідатимуть за внутрішню безпеку всього Європейського Союзу. Позаяк після розширення ЄС, його *зовнішні кордони* – включно східні рубежі

країн Балтії, Польщі, Чехії, Угорщини будуть охороняти, в основному, нові держави-члени Євросоюзу.

Питання кордонів, особливо в регіоні Центральної Європи, було і є одним з “надчутливих” питань новітньої історії - як у XX, так і у XXI століттях. За умов “східного” розширення Європейського Союзу, протягом 2003-2008 років відбулося формування нового міжнародного кордону між Європейським Союзом (державами Центральної Європи) та Україною. Східні кордони Європейського Союзу наприкінці 90-х років XX століття та на початку XXI століття за умов геополітичних змін на європейському континенті зазнають радикальних змін. По суті, відбувається динамічний та складний процес трансформації кордонів ЄС. “Ми неодноразово заявляли, що не хочемо, аби процес європейського розширення зупинився на наших східних кордонах ... на шляху до Євросоюзу Угорщина всіляко підтримуватиме Україну, ні в кого не повинно виникати жодних сумнівів. Ми, кажучи образно, хочемо перетягнути австро-угорський кордон на свої східні рубежі й створити європейський стандарт перетинання кордону. Для цього ми запрошуємо Україну до прикордонного співробітництва в рамках “Вишеградської четвірки” і пропонуємо запровадити спільне навчання прикордонників, митників, екологічних служб, уніфікувати документи і т.д. Ніякої нової залізної завіси не виникне, вона нікому не потрібна” - як визначив колишній Надзвичайний і Повноважний Посол Угорської Республіки в Україні Ференц Контра [422].

По-перше – внаслідок приєднання держав Центральної Європи до ЄС у 2004 році де-факто і де-юре відбулася власне зміна зовнішніх кордонів Євросоюзу [51] на внутрішні кордони [51], насамперед, між Польщею та Німеччиною, Чехією та Німеччиною, Чехією та Австрією, Словаччиною та Австрією, Угорщиною та Австрією. По-друге, зрозуміло що цей процес трансформації кордону ЄС – як підготовчий, розпочався ще у 2002 році, це визначилось у практичному вирішенні питань прикордонного менеджменту, у розбудові та впорядкуванні “нових” східних кордонів ЄС згідно європейських

стандартів на кордонах України включно [38]. По-третє, внаслідок зміни сутності кордонів ЄС, паралельно відбувається і зміна характеру східних кордонів як ЄС, так і держав Центральної Європи (як повноправних членів ЄС з 2004 року), тобто вже на сьогодні відбулася зміна характеру прикордонного менеджменту між Україною та її сусідами “першого порядку” – Польщею, Угорщиною, Словаччиною.

Формування нового східного кордону ЄС – у площині взаємовідносин: держави Центральної Європи та Україна, визначає низку принципово важливих наслідків для України зокрема і зміну системи перетину на кордонах в центральноєвропейському регіоні взагалі. Перший і головний наслідок для України стосовно формування нового східного кордону ЄС – це закінчення більш ніж десятирічного періоду ліберального режиму перетину кордонів між Україною та Центральною Європою.

По-друге, система перетину на новому міжнародному кордоні радикально змінилася внаслідок введення візового режиму у 2003 році між Україною та її сусідами першого порядку – державами ЦЄ, (і відповідно введення Шенгенського візового режиму у 2007 р.), що є однією з головних умов вступу країн ЦЄ до ЄС – отже є обов’язковим для виконання країною-аплікантом.

“Шенгенська Угода”, яка набула чинності 26 березня 1995 року, зокрема, визначає: поступове скасування контролю на спільних кордонах; дозвіл вільного перетину кордону громадянами держав, що підписали цю угоду, так і країн, які не є громадянами держав-членів ЄС; умови та гарантії впровадження домовленостей про вільне пересування [51;80].

Фактично, прийняття Шенгенських *acquis* державами-членами Європейського Союзу і що особливо важливо стосовно розширення зовнішніх “східних” кордонів ЄС – це прийняття аплікатами “першої хвилі” Шенгенських *acquis* – як здатність прийняти зобов’язання членства, включно відданість цілям політичного, економічного та валютного союзу. В більшій мірі, прагматичне об’єднання Європейський Союз із введенням Шенгенської

acquis має на меті захист своїх, насамперед, економічних інтересів, посилення саме економічної безпеки держав-членів Євросоюзу. Як це чітко визначено у статті 2 Консолідованих Договорів Європейського Союзу: “Союз має на меті - сприяти соціально-економічному прогресу, високому рівню зайнятості, досягненню збалансованого і рівномірного розвитку шляхом створення простору *без внутрішніх кордонів* ... повною мірою розвивати й утверджувати роль Союзу у сфері свободи, безпеки та справедливості, в якому забезпечується свобода пересування людей поряд з відповідними заходами по контролю за зовнішнім кордоном, наданням притулку, імміграцією, а також по запобіганню та боротьбі зі злочинністю” [56].

Вкрай важливим наслідком формування нового східного кордону ЄС для України, є питання безпеки, точніше керування ситуацією з питань безпеки. Позаяк Україна вже давно перетворилася не тільки в транзитну державу, але і в накопичувач для нелегальних мігрантів. Власне, нова концепція ЄС (Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту “Розширена Європа – Сусідні країни. Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами” (11.03.2003)”, зосереджена саме на “управління новим зовнішнім кордоном та транскордонними потоками” з метою забезпечення безпеки на новому “східному” кордоні Євросоюзу”[73].

Зміна характеру кордонів країн Центральної Європи визначилася і у впорядкуванні і у розбудові цих кордонів згідно міжнародних стандартів. Фактично, це також було однією з вимог acquis. Адже до набуття повноправного членства країни-сусіди мали закрити всі малі перетини кордону, модернізувати їх до європейських вимог – після цього цим кордонам було надано статусу міжнародного, отже, це теж змінило їх характер.

Як приклад, відзначимо що з 1 серпня 2003 року були ліквідовані спрощені перетини на українсько-угорському кордоні (адже це є умовою вступу країни-кандидата, тобто Угорщини до Євросоюзу), позаяк всі діючі пункти пропуску на українсько-угорському кордоні мали мати міжнародний статус. Було здійснено реконструкцію пункту пропуску Лужанка-Берегшурань

за фінансової підтримки Євросоюзу (порядку 500 млн.форінтів) і відповідно визначено цього ПП до міжнародних стандартів та відкрито для перетину з 1 серпня 2003 року.

Хоча з 1 серпня 2003 року інші пункти спрощеного перетину на українсько-угорському прикордонні не закрили, але перетинати їх можна було лише із закордонним паспортом до дати вступу Угорщини в Європейський Союз. В контексті розширення ЄС, важливо також відзначити, що 14 лютого 2003 року в Ужгороді (Україна) відбулися українсько-угорські переговори по узгодженню проекту Угоди між урядами Угорської Республіки та України про запровадження нового порядку взаємних поїздок громадян обох країн. Українську делегацію на переговорах очолював Надзвичайний і Повноважний Посол України в Будапешті Василь Дурдинець, угорську — заступник Державного секретаря МЗС Угорщини Єне Борош. Зокрема пан Борош відзначив, що внаслідок проведення двосторонніх переговорів, досягнута домовленість про те, що з 31 липня 2003 року буде спільно припинено чинність угоди про малі перетини кордону. Поряд з цим проводиться робота по наданню статусу міжнародних кордонів двом пунктам перетину, а саме - Дзвінкове-Лонья та Косино-Барабаш.

Розвиток інфраструктури на вищезазначених трьох кордонах було зосереджено, насамперед, на розбудові прикордонної інфраструктури, в першу чергу контрольно-пропускних пунктів (КПП): відкрито європейського рівня КПП “Краковець-Корчова”, КПП “Смільниця-Кросценко”, завершена реконструкція КПП “Шегині”, розбудовано автотермінали в контрольно-пропускних пунктах “Краковець”, “Шегині”. Зокрема, за кошти ЄС у 2002 році було здійснено будівництво мосту в Ягодині на 1,685 мільйона євро, а також 3,67 мільйона євро було виділено для під’їзних доріг до мосту з української сторони. Близько 3,5 млн. євро коштує оснащення нового Шенгенського кордону тільки між Словаччиною і Україною спеціальними пристроями для його контролю (сенсорні камери, спеціальні сканери, комп’ютерна система тощо, кількість прикордонного персоналу збільшена майже втричі).

Основними завданнями по розбудові українсько-угорського кордону на період до вступу країни в ЄС було: узгодження та затвердження переліку пунктів прикордонних переходів на українсько-угорському кордоні на момент вступу Угорщини до ЄС; облаштування пунктів пропуску сучасною апаратурою та вдосконалення системи охорони кордону з метою запобігання нелегальній міграції, контрабанди зброї, наркотичних та психотропних речовин; створення на українсько-угорському кордоні ефективної інтермодальної системи, здатної задовольнити зростаючі обсяги міжнародних перевезень, в т.ч. за рахунок організації комбінованих перевезень автомобільного, залізничного та річкового транспорту; розвиток та розбудова сервісної інфраструктури. Координація дій по залученню коштів на розвиток та облаштування пунктів переходу та під'їзних шляхів до пунктів переходу; правова гармонізація взаємодії використання територій пунктів СЕЗ “Закарпаття” та зони вільного підприємництва “Загонь і регіон”; надання пунктам спрощеного пропуску статусу міжнародних [53].

З точки зору фінансування, перебудови КПП за європейськими стандартами, слід відзначити заснований на ресурсах TACIS СВС проект, метою якого була модернізація та розширення Чопського пункту перетину кордону, здійснення якого почалось у жовтні 2000 року. Цей проект з ряду інвестування у пункти перетину кордону був одним з перших, що були затверджені і допущені до виконання.

Короткострокові та середньострокові пріоритети розбудови державного кордону та прикордонної інфраструктури на території Закарпатської області, на кордоні з Угорщиною

- Переведення всіх пунктів спрощеного пропуску (ПСП) на цілодобовий режим роботи, надання їм статусу міждержавних і визначення порядку пропуску через кожний ПП, враховуючи технічну оснащеність і пропускну спроможність кожного із них.
- Завершення реконструкції ПП “Тиса” (3,5 млн. єкю за рахунок програми ЄС Tacis).

- Прискорення відкриття міждержавного пункту пропуску “Велика Паладь” - для пропуску пасажирського і місцевого вантажного автотранспорту.
- Сприяння залученню іноземних інвесторів у будівництво об'їзних шляхів в обхід м. Берегова протяжністю 7,8 км (орієнтовна вартість - 10 млн. гривень), в обхід с.Лужанка протяжністю 4 км (орієнтовна вартість - 5 млн. гривень), а також у будівництво мосту через староріччя Тиси в обхід с.Вилок (КПП «Вилок-2») для вантажного автотранспорту.
- Розроблення проектно-кошторисної документації з будівництва об'їзних доріг до ПСП “Косино” (3,5 км), “Дзвінкове” (3,5 км) та фінансування будівництва цих доріг, що дасть змогу присвоїти їм статус міждержавних з цілодобовим режимом роботи.
- Розбудова сервісної інфраструктури на під'їзних шляхах до пунктів переходу “Лужанка”, “Косино”, “Дзвінкове”, “Вилок” із залученням вітчизняних та іноземних інвесторів.
- Проектування і будівництво дорожньої інфраструктури по обидва боки українсько-угорського кордону за рахунок спільного використання європейських програм Tacis і PHARE [54].

Як відомо, статус пунктів пропуску та умови їх функціонування визначаються відповідними міжнародними договорами. Зміни до таких договорів, як правило, вносяться шляхом обміну нотами міністерств закордонних справ. Як приклад, можна навести направлення вербальних нот Міністерством закордонних справ Угорської Республіки до Міністерства закордонних справ України щодо пунктів пропуску зони діяльності Виноградівської митниці, а саме:

1) нота МЗС Угорщини від 31.03.2004 року № 9176/Adm/KUM/2004 щодо зміни статусу пункту пропуску “Лужанка – Берегшурань” про можливість пасажирського та вантажного руху з обмеженням загальної маси транспортних засобів 6 тонн для вантажних перевезень, та без обмежень загальної маси для

допомоги та гуманітарних перевезень, які здійснюються без дозволів, з цілодобовим режимом роботи;

2) нота МЗС Угорщини від 10. 08. 2005 року № 18092/Adm/KUM/2005 щодо зміни статусу пункту пропуску “Вилок – Тісобеч” про можливість пасажирського та вантажного руху з обмеженням вантажопідйомності транспортних засобів до 3,5 тонни, з цілодобовим режимом роботи [444;867].

З точки зміни характеру українсько-єсівського кордону, важливими є і сучасна реконструкція українсько-польського, українсько-словацького, українсько-угорського кордонів до європейських стандартів. Позаяк кордони з боку ЄС потребують не тільки охорони з точки зору політичної безпеки і протидії усяким негараздам, але з-поміж функцій кордону важливою є і охорона економічних інтересів країн-членів ЄС.

З-поміж п'яти митних кордонів на українсько-словацькому кордоні протягом 2006-2007 року була здійснена реконструкція та модернізація пункту перепуску Вишне Німецьке. Максимальна початкова ціна проекту - 165 000 тис. слов. крон. Джерела фінансування з Шенгенського перехідного фонду - 45 000 тис. слов. крон, з державного бюджету СР - 120 000 тис. слов. крон. Організація оформлення індивідуального транспорту в наведеному місці з точки зору кількості транспортних смуг та виконання служби недостатня (наразі не відповідає вимогам Шенгенського договору щодо відокремлення громадян країн Шенгенської зони від жителів третіх країн. Вказана реконструкція місця роботи з індивідуальним транспортом буде сприяти створенню стандартних умов для безперервного несення служби працівників митного та паспортного контролю на зовнішньому кордоні країн Шенгенського договору [867].

Необхідно зазначити, що сучасний КПП Убля був відкритий у 1994 р. як тимчасовий. Упродовж його функціонування від початку аж донині на існуючих об'єктах не було здійснено жодної реконструкції та модернізації. Після вступу Словаччини до ЄС, вказаний КПП має розвантажити найінтенсивніший на цей час КПП Вишне Німецьке на державному кордоні з

Україною. Фактично йдеться про побудову нового адміністративно-експлуатаційного об'єкта, розширення місця для виконання служби, реконструкцію інженерної мережі, а також про забезпечення КПП новою технічною базою: максимальна початкова ціна – 150.000 тис. слов. Крон, також з Шенгенського перехідного фонду - 27 795 тис. слов. крон , з державного бюджету СР - 19.941 тис. слов. крон. Термін початку і закінчення - 10/2008 - 12/2009 [867].

Україною протягом останніх років послідовно проводиться діяльність щодо створення нових та реконструкції старих пунктів пропуску. Прикладом цього є і підписана в ході візиту нашого Президента до Словацької Республіки Угода про будівництво пункту пропуску Соломоново - Чіерна. Також заплановано відкриття ще одного автомобільного пункту пропуску Сторожниця - Загор, який зв'яже в одне ціле IV-й європейський транспортний коридор, який активно будується всіма залученими до проекту сторонами.

Словацька сторона з випередженням графіку провела реконструкцію пунктів пропуску Вишне Німецьке та Ублі. На часі - реконструкція української частини КПП Ужгород, яке буде здійснене в 2008 році. Недостатньо уваги приділяється рівномірному розвитку системи пунктів пропуску на українсько-словацькому кордоні. Так, оцінюючи існуючу інфраструктуру зазначених пунктів та перспективи її розвитку, слід відмітити, що чотири з п'яти функціонуючих КПП розташовані на території Кошицького краю, там же планується будівництво ще двох потужних автомобільних пунктів пропуску. В той же час на території Пряшівського краю в наявності лише один пункт пропуску М.Березний - Убля, та й ним, згідно з його статусом, можна перетинати кордон лише на легковому автотранспорті. Слід відмітити, що питання будівництва нових пунктів пропуску, визначення їх статусу та перепускної спроможності як за вантажопідйомністю транспорту, так і за його кількістю, потребують більш ретельного опрацювання. На нашу думку, на увагу заслуговує практика використання малих місцевих пунктів пропуску на українсько-угорському кордоні. Саме такі пункти пропуску, як “Косино”,

“Дзвінкове”, могли б знайти своє застосування в системі місцевих КПП і на нашому спільному кордоні зі Словаччиною.

За останні 2 роки при збільшенні кількості громадян Словаччини, які відвідують Україну, істотно зменшилася кількість пропущених через кордон громадян України. І навіть в результаті простого спостереження за тими, хто стоїть в черзі на КПП, можна зробити висновок про те, що поменшало не тих осіб, які займалися та займаються перевезенням через кордон пального та цигарок, а простих добропорядних людей, які їхали в Словаччину з метою розвивати підприємницьку діяльність, відпочити, зустрітися з родичами тощо [867].

У 2007, в рамках Програми прикордонного співробітництва TACIS в Україні реалізовується проект реконструкції МАПП “Ужгород”. Після реконструкції пропускна спроможність на добу буде складати: легкових автомобілів - 4.500 од.; вантажних автомобілів - 500 од.; фізичних осіб - 10.000 чол. За попередніми розрахунками загальна вартість реконструкції складає біля 11,6 млн. євро. Прагнучи розвивати добросусідські відносини між Україною та Словацькою Республікою, маючи намір підтримувати та розширювати співробітництво в галузі транспорту та бажаючи сприяти налагодженню торгівельних і економічних відносин підписана Урядова Угода про будівництво нового автодорожнього пункту пропуску “Соломоново – Чіерна”. На регіональному рівні були узгодженні відповідні пропозиції, що стосуються Комплексної програми облаштування та реконструкції державного кордону України на період до 2015 року. Так, це питання щодо подальшого ініціювання, продовження спільної роботи щодо відкриття наступних пунктів пропуску: через українсько-словацький кордон: “Соломоново – Чіерна”, “Великий Березний (Забрідь)-Уліч”, “Сторожниця-Загор” та “Паладь-Комарівці – Доборуска”; на ділянці українсько-польського кордону пункту пропуску “Лубня – Волосате” [867].

Наступним вкрай важливим питання зміни характеру і перетину кордонів в центральноєвропейському регіоні, є *введення візового режиму*. Питання

введення візового режиму з 2003 року та введення Шенгенського візового режиму протягом 2007 р. сусідами першого порядку України – Польщею, Словаччиною та Угорщиною, зміни перетину на західному кордоні України - це наслідки геополітичної сегментації центральноєвропейського регіону.

По суті, Шенгенська Угода є логічним втіленням в життя концепції європейської інтеграції, ще з 1957 року, коли Римським Договором було проголошено вільний перетин товарів, послуг, робочої сили та капіталу, що отримало завершену форму у вигляді Шенгенської Угоди 14 червня 1985 року, коли Бельгія, Франція, Німеччина, Люксембург і Нідерланди підписали Шенгенську Угоду. Із 2 жовтня 1997 року (дати ратифікації Амстердамського договору, що включає і Шенгенську Угоду), Шенгенські *acquis* (спільні надбання) – як поступове скасування контролю на спільних кордонах; дозвіл вільного перетину кордону громадянами держав, що підписали цю угоду, так і країн, які не є громадянами держав-членів ЄС; умови та гарантії впровадження домовленостей про вільне пересування, тощо - близько 80 тисяч сторінок законодавчих актів Європейського Союзу - стали складовою *acquis communautaire* Європейського Союзу [51]. Прийняття Шенгенських *acquis* новими державами-членами Європейського Союзу – сусідами “першого порядку” України - Польщею, Словаччиною, Угорщиною, а також і Чеською Республікою, по суті, визначило також і здатність прийняти ними зобов’язання членства, включно відданість цілям політичного, економічного та валютного союзу.

В більшій мірі, прагматичне об’єднання Європейський Союз із введенням Шенгенських *acquis* має на меті захист своїх, насамперед, економічних інтересів, посилення саме економічної безпеки держав-членів Євросоюзу. Як це чітко визначено у статті 2 Консолідованих Договорів Європейського Союзу: “Союз має на меті - сприяти соціально-економічному прогресу, високому рівню зайнятості, досягненню збалансованого і рівномірного розвитку шляхом створення простору без внутрішніх кордонів ... повною мірою розвивати й утверджувати роль Союзу у сфері свободи, безпеки

та справедливості, в якому забезпечується свобода пересування людей поряд з відповідними заходами по контролю за зовнішнім кордоном, наданням притулку, імміграцією, а також по запобіганню та боротьбі зі злочинністю”[58].

Питання, пов’язані з вільним пересуванням осіб, введенням візи, питання імміграції та інші чітко визначені у розділі IV Консолідованих Договорів Європейського Союзу (зокрема, про це де-юре визначає Стаття 61, колишня стаття 73і): “З метою поступового створення зони свободи, безпеки та справедливості, Рада зобов’язується прийняти: протягом п’яти років з часу набуття чинності Амстердамського Договору – заходи, спрямовані на забезпечення вільного пересування осіб згідно з умовами статті 14 та у чіткій відповідності із заходами по контролю зовнішнього кордону, включаючи імміграційні процеси та надання притулку, ...інші заходи у сфері імміграції, надання притулку та охорони прав громадян третіх країн відповідно до положень статті 63” [56].

За умов формування нового східного кордону Європейського Союзу та обов’язкового введення Шенгенського візового режиму безпосередньо між Польщею та Україною, Угорщиною та Україною, між Словаччиною та Україною протягом 2004-2006 років, відбулося створення нового міжнародного кордону між Європейським Союзом та Україною. Отже, система перетину на новому міжнародному кордоні радикально змінилася, що особливо важливо з точки зору посилення безпеки на нових “зовнішніх” східних кордонах ЄС.

Показовим у цьому сенсі було введення візового режиму Словаччиною. Введення візового режиму у відносинах України та країн Центральної Європи, і зокрема Словаччини, є більшою мірою процесом підготовки цих країн до вступу в Євросоюз. Отже, процес введення візового режиму – і напри кінець – Шенгенського візового режиму – є об’єктивною умовою європейської інтеграції країн Центральної Європи. Зусилля України можуть бути

спрямовані на мінімізацію та полегшення отримання цих віз, а також і на пошук різних можливих інших спрощених форм цих віз.

Вплив введення візи на щоденний перетин українсько-словацького кордону яскраво ілюструють дані про потік осіб через українсько-словацький кордон за три місяці до введення (квітень, травень, червень) і вже три місяці після введення (липень, серпень, вересень) візового режиму між Україною і Словаччиною з 28 червня 2000 року:

- туризм – громадяни іноземних держав 8934 / 3203 особи (менше на 64%), громадяни України 51924 / 12129 осіб (менше на 76%);
- приватні поїздки – громадяни іноземних держав 8273 / 3819 осіб (менше на 53%), громадяни України 39558 / 16969 осіб (менше на 57%);
- службові поїздки – громадяни іноземних держав 12902 / 5342 особи (менше на 58%), громадяни України 49790 / 17687 осіб (менше на 64%) [524].

Аналіз статистичних даних щодо перетину кордону, свідчить про загальний спад інтенсивності руху через прикордонні пункти перетину на українсько-словацькому кордоні. Особливо характерною є ця тенденція для легкових автомобілів і автобусів. Це свідчило і про зниження рівня туристичних, культурних, релігійних, наукових, етнічних зв'язків України та Словаччини, а також про те, що транзит громадян СНД направлений в обхід Словаччини, а це – втрати економіки Словаччини в сфері торгово-економічних зв'язків та туризму.

Наведені дані свідчили про суттєвий злам у загальному спаді інтенсивності легального переміщення осіб на українсько-словацькому кордоні після введення візового режиму.

Приклад негативних наслідків запровадження візового режиму Словаччиною свідчив про зниження руху через кордон до 70%, але з точки зору сьогодення – це був важкий перехідний період адаптації, який з часом суттєво змінився. Фактично, з моменту відкриття Генерального консульства

Словацької Республіки в м. Ужгороді (25 червня 2000 року) включно і протягом 2002 р., було видано загалом 44783 візи, з них: у 2000р. – 8502 візи, в 2001р. – 26127 віз та від початку 2002р. до 20 травня - 10154 візи. В області консульської агенди оформлено 422 заяви на отримання дозволу на постійне та тимчасове проживання на території Словацької Республіки, 309 заяв на отримання статусу закордонного словака, посвідчено 71 документ та виконано 46 справ по легалізації [867].

Щодо видачі віз саме у період 2005-2006 років – як часу підготовки до Шенгенського візового режиму, слід зазначити, що статистичні дані Генконсульства Словацької Республіки в м. Ужгороді свідчать про збільшення кількості виданих словацьких віз для громадян України протягом 2005-2006 рр. У 2006 році за кількістю виданих віз Генеральне консульство Словацької Республіки в Ужгороді було одним з перших серед генеральних консульств Республіки у світі. Так, у 2006 р. в консульстві було видано 36 тис. 153 візи, що в порівнянні з 2005 р. являє собою збільшення на 50% (в 2005 р. в Генеральному консульстві Словацької Республіки в Ужгороді було видано 24 тис. 683 візи) [867]. Дуже важливий є той факт, що кількість виданих віз збільшується не тому, що оформлення віз є безкоштовним, а тому, що розвиваються та поглиблюються торгово-економічні взаємини між Україною та Словаччиною і збільшується зацікавленість громадян України і кількість їх туристичних поїздок до Словаччини (щорічно приблизно на 30%).

Втім, впорядкування щодо видачі віз у словацько-українському вимірі, а також реальна торгово-економічна статистика, перетин кордону за період 2003-2007 років свідчать про відновлення динаміки перетину цього кордону. Так, аналіз статистичних даних Ужгородської митниці показує, що з року в рік зростають обсяги як товарообігу, так й пасажиропотоку. Загалом, щодоби митний кордон України на його українсько-словацькій ділянці перетинає біля 2 тисяч легкових автомобілів та біля 7 тисяч громадян.

У середньому за рік у пунктах пропуску проходить митне оформлення біля 11.500 тис. тон вантажів. Процентне співвідношення щодо осіб, які

перетинають державний кордон, що стосується пункту пропуску “Ужгород”. Так, загалом прослідувало: 1.023.165 осіб, з них громадян України - 463.217 осіб, що складає 45%, відповідно, кількісний показник іноземних громадян складає 55%; 301.820 транспортних засобів, з них зареєстрованих відповідним чином на Україні - 125.391, що складає 42%, відповідно, кількісний показник транспортних засобів зареєстрованих в іноземних державах складає 58%; - 52.413 вантажних транспортних засобів. У процентному співвідношенні спостерігається наступна картина. Питома вага українських перевізників відповідно складає: Експорт - 59%, імпорт 62%, транзит 27%. При цьому слід відмітити, що середньодобовий показник кількості осіб, що перетинають кордон у середньому за останні 3 роки зростає на 34%. Пункт пропуску “Малий Березний”. Загалом прослідувало 476.611 осіб, з них громадян України - 207.950 осіб, що складає 44%, відповідно, кількісний показник іноземних громадян складає 56%. Середньодобовий показник кількості осіб, що перетинають кордон у цьому пункті пропуску в середньому за останні 3 роки зростає на 25%. При цьому, за 9 місяців 2007 року цей показник складає 34% не зважаючи на обмеження в русі, які існували під час проведення реконструкції пункту пропуску на словацькій стороні. Пункт пропуску “Малі Селменці”. Загалом прослідувало 423.517 осіб, з них громадян України 11.624 осіб, що складає 3%, відповідно кількісний показник іноземних громадян складає 97% [15;40;480].

Середньодобовий показник, цього року, кількості осіб, що перетинають кордон у пішому порядку цей пункт пропуску вказує на його зріст в 66%. Спостерігаючи за динамікою торгового обігу з сусідніми країнами суб'єктів ЗЕД, що акредитовані в Ужгородській митниці, можна говорити про наступні процентні показники, із загальної цифри експортно-імпортних операцій у грошовому виразі: Угорщина -53,9% (експорт) та 60% (імпорт); Словаччина - 9% (експорт) та 6,2% (імпорт); Польща - 5,9% (експорт) та 4,8% (імпорт) [16;307].

Зрозуміло, можна стверджувати, що організація видачі віз новими неофітами ЄС впорядкована на взірць рапортів німецького генштабу у часи першої світової війни - “на західному фронті без змін”, але щоденні проблеми із отриманням віз відзначають зовсім іншу – дійсну неєвропейського рівня реальність. Ситуація з 2007-2008 рр. із введенням Шенгенських віз ще більш ускладнила отримання візи у деякі держави Центральної Європи, позаяк підвищилися вимоги до бажаючих отримати візу, збільшилися фінансові видатки – власне віза, додаткові документи тощо, кількість необхідних документів до оформлення візи збільшилася. І зрозуміло, що саме для жителів прикордонних регіонів – де динаміка перетину кордонів найвища, необхідним є оформлення нових паспортів за умов швидкого їх поповнення печатками і нових щорічних віз.

Ці обставини так званого захисного характеру з боку консульських установ країн Центральної Європи є зрозумілими, адже ці держави вже видаватимуть Шенгенську візу на весь шенгенсько-європейський простір. Чи навіть візу на малий прикордонний рух в межах 50 кілометрів, досить важко котролювати прикордонній поліції з іншого боку кордону.

У процесі підготовки до вступу в Шенгенську зону стає зрозумілим, що у візовій політиці питання безпеки стає вирішальним в порівнянні з іншими питаннями. В цьому контексті виокремимо також і досвід Чеської Республіки у чесько-українських візових питаннях.

З точки зору Чеської Республіки, парадокс полягає в тому, що практика видачі короткострокових віз зазнає дедалі суворішого підходу, а в той же час Міністерство внутрішніх справ Чехії зазначає, що в самій Шенгенській зоні пріоритет національних інтересів відступає, а очевидним стає підпорядкування загальним інтересам всіх країн Шенгенської зони. Томас Гайсман, директор Департаменту з питань надання притулку та міграції при Міністерстві внутрішніх справ Чеської Республіки вважає, що 5% відмов у видачі віз в Україні є досить низьким показником у порівнянні з іншими країнами

Шенгенської зони. Ми говоримо в основному про короткострокові візи [530,С.135].

Таблиця 4.1

Заявки українських громадян на отримання чеських віз

Рік	Видачі віз	Від-Мови	Видача довгострокових віз	Відмови у видачі довгострокових віз	Видачі короткострокових віз	Відмови у видачі короткострокових віз
2000	36,248	333	3775	288	32473	45
2001	77,43	2330	10712	673	66931	1657
2002	82224	4268	10514	2742	71710	1526
2003	85543	7800	13362	6322	72181	1478
2004	79518	90707	16309	4752	63209	4955
2005	105063	9308	18143	3669	86920	5639
2006	136848	7516	25292	2242	111556	5274
2007	78766	5151	13163	465	65603	4686

У випадку з Польщею проблема гармонізації практики видачі віз при розширенні Шенгенської зони є більш визначною, ніж у Чеській Республіці, тому що тут існує явний конфлікт, з однієї сторони, між підтримкою вступу України в ЄС і розвитком добросусідських відносин з нею, а з другої сторони – вимогами ЄС щодо нелегальної міграції.

До нелегальної трудової міграції за короткостроковими багатократними візами відношення більш-менш толерантне. Однак продовження такої практики означатиме порушення Шенгенських вимог. Один відсоток відмов у короткострокових візах в Польському консульському відділі є практикою, що відображає пріоритет польської зовнішньої політики, для якої прикладом наслідування є проведення ліберальної візової політики по відношенню до України.

В 2003 році, наприклад, приблизно лише 3000 українців – залежно від сезону - працювали легально в Польщі. Вважається, що - залежно від сезону - 50 – 30.000 українців проживає нелегально в Польщі [530,С.142].

Протягом останнього року у Львові було видано 63.000 віз; 2007 року очікується 80.000 заяв (таблиця 4.2). Працівники консульств називають це “фабрикою з виробництва віз”, бо більшість виданих віз – короткострокові, а це означає, що вони безкоштовні. В Чеському консульському відділі близько 40% віз, що видається, - це довгострокові робочі візи. З розрахунку, що одна віза коштує 2500 чеських крон, це склало понад 61 млн. крон прибутку у 2006 році.

Таблиця 4.2

Кількість поданих заяв до Чеського Генерального Консульства у Львові

Рік	Всього		Візи терміном до 90 днів (короткострокові)		Візи терміном понад 90 днів (довгострокові)	
	Кількість заяв	Кількість виданих віз	Кількість заяв	Кількість виданих віз	Кількість заяв	Кількість виданих віз
2004	2315	17567	12552	9594	10663	7973
2005	37847	32504	23886	20957	13961	11547
2006	61421	55056	39472	36692	21949	18364
2007	42604	32900	25258	22847	17346	10053

Враховуючи перевантаження в роботі з візами та довгий термін очікування на чеські візи у Львові, не дивно, що деякі громадяни в Західній Україні вважають за краще звертатися за візами в Чеське Посольство в Польщі, Угорщині чи Словаччині, а в самій Україні вони не можуть звернутися до іншого консульського відділу. За заявою посольства у Варшаві, із загальної кількості аплікантів принаймні 75 % - це були українці, які клопотали про отримання візи протягом 2003 - 2006 р., а в 2007 році кількість українців зросла до 95 % [530,С.152].

Основна форма візового режиму для України визначена новою угодою, яка укладена між Україною та Європейським Союзом про спрощену процедуру отримання віз, яка має набула чинності наприкінці 2007 року. Угодою обумовлено так звану зменшену ціну на короткострокові візи в сумі 35 євро (загальна вартість - 60 євро). Парадоксально, але ця угода погіршить

ситуацію щодо українських громадян в порівнянні з існуючою практикою в Чеському та Польському консульствах: туристичні візи наразі - безкоштовні, а деякі групи студентів, підприємців і т.д. наразі мають переваги при отриманні віз.

З точки зору зміни характеру українсько-єсівського кордону важливим були і пропозиції Європейської Комісії щодо реалізації конкретних заходів стосовно спрощення “місцевих поїздок” через сухопутні кордони Євросоюзу. Так, у вересні 2003 року Європейська Комісія прийняла дві пропозиції щодо *Положень з “місцевих поїздок в прикордонних районах”*, тобто перетину кордонів громадянами третіх країн, що проживають на прикордонних територіях і регулярно відвідують країни-члени ЄС з поважних причин, не створюючи загроз безпеці. Перший проект положень розроблено із метою спрощення місцевих поїздок через сухопутні кордони Європейського Союзу і сусідніх третіх країн, а другий – передбачає розповсюдження цих механізмів на кордони між двома країнами-членами ЄС, де ще продовжують здійснювати прикордонний контроль.

Ці дві пропозиції затверджені Радою після проведення консультацій із Європейським парламентом, Європейським економічним і соціальним комітетом і Комітетом регіонів. Дані пропозиції передбачають практичні заходи із спрощення таких поїздок, серед них – спеціальні пропускні пункти або коридори для мешканців прикордонних територій, і можливість перетину кордону за наявності спеціальних документів. Для громадян третіх країн, що підлягають виконанню візових вимог, для мешканців прикордонних територій, пропозиція передбачає впровадження спеціальної візи, що буде видаватися для конкретних цілей - здійснення місцевих поїздок в прикордонних регіонах. Подібна віза, чия територіальна дія буде обмежена прикордонними районами країни-члена ЄС, що її видала, дозволить власникові неодноразово перетинати кордон ЄС і перебувати на території цієї країни до семи діб поспіль і не більше трьох місяців кожні півроку. Термін дії буде не менше одного року і видаватиметься така віза безкоштовно.

Враховуючи місцевий характер невеликого за обсягом транскордонного руху, конкретне застосування системи делеговано країнам-членам ЄС, які за двосторонніми угодами, зможуть узгоджувати конкретні умови невеликого за обсягом транскордонного руху із третіми країнами, згідно із загальними правилами, розробленими на рівні Співдружності із урахуванням потреби щодо забезпечення відповідних процедур для громадян ЄС. З урахуванням того, що нові країни-члени ЄС не будуть застосовувати положення Шенгенських правил, одразу ж, починаючи із дати вступу, через це перевірки на кордонах із країнами, що зараз є членами Шенгенської Угоди і між новими членами ЄС, ще будуть здійснюватись протягом певного періоду, другий проект Положень передбачає розповсюдження застосування загальним правил на ці “тимчасові” кордони, з метою спрощення руху на зовнішніх кордонах країн-членів ЄС. Зрозуміло, що коли Радою буде прийнято рішення щодо припинення перевірок на цих тимчасових кордонах, більше не буде потреби у застосуванні правил щодо невеликого за обсягом транскордонного руху на цих кордонах.

Зміни на новому східному кордоні ЄС у 2007 році відбувалися також і в контексті відродження “добре забутого” спрощеного перетину кордонів, системи яка діяла за умов “залізної завіси” в радянські часи. Тобто жителі прикордонних населених пунктів отримали право на короткочасне відвідання суміжних прикордонних районів на підставі внутрішніх паспортів та вкладишів до них.

Країни Центральної Європи, сусіди першого порядку України ввели в дію інститут місцевого прикордонного руху, який по суті включає жителів прикордонного регіону в Шенгенську систему, точніше в її прикордонну смугу. Першою з цих країн Центральної Європи стала Угорщина, яка підписала з Україною Угоду про правила місцевого прикордонного руху. З метою спрощення поїздок для громадян, які проживають поблизу угорсько-українського кордону, та подальшого розвитку добросусідських відносин між двома державами “в інтересах Європейського Союзу забезпечити

безперешкодне здійснення країнами та жителями прикордонних регіонів торгівлі, соціального та культурного обміну, регіонального співробітництва, а також визнання Європейським Союзом встановлення для громадян України безвізового режиму пересування як довгострокової перспективи” міністри закордонних справ України та Угорщини підписали 18 вересня 2007 року угоду про правила місцевого прикордонного руху. В зону дії Угоди включено 384 українських та 244 угорських населених пунктів, можливість вільного пересування матимуть 750 тис. закарпатських жителів прикордонних територій). Підписання подібної угоди очікується у 2008 році вже із Польщею та Словаччиною.

Фактично, інститут малого прикордонного руху між Угорщиною та Україною запроваджено на основі розпорядження Постанови Європейського парламенту та Ради ЄС від 20 грудня 2006 року №1931/2006 “Про визначення правил малого прикордонного руху на зовнішніх сухопутних кордонах країн-членів ЄС і про зміну розпоряджень Шенгенської Угоди” [9;82;78] встановлює правила місцевого прикордонного руху через зовнішні сухопутні кордони держав-членів та вносить зміни до положень Шенгенської конвенції. Таким чином, це розпорядження Ради ЄС створює юридичну основу, по суті надає країнам ЄС повноваження щодо підписання двосторонніх угод про малий прикордонний рух.

Угода між Україною і ЄС від жовтня 2006 року про спрощення оформлення віз містить додатком і політичну декларацію стосовно малого прикордонного руху, в якому йдеться, що Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія з дати приєднання до ЄС заявляють про своє бажання розпочати переговори стосовно укладання двосторонніх угод з Україною з метою імплементації режиму місцевого прикордонного руху, визначеного правилами Європейської комісії, прийнятими 5 жовтня 2006 року, що встановлюють правила місцевого прикордонного руху на зовнішніх сухопутних кордонах держав-членів та доповнюють Шенгенську Конвенцію.

Нові правила ЄС про малий прикордонний рух, а також історичний досвід малого прикордонного руху спонукали уряд Угорщини ухвалити рішення про політичний намір відновити малий прикордонний рух у новій формі: “малим прикордонним рухом вважається систематичний перетин зовнішнього кордону жителями прикордонних територій, наприклад, з метою перебування на даній території з соціальних, культурних або обґрунтованих економічних чи сімейних причин, яке у разі безперервного перебування на території відповідної держави не може перевищувати трьох місяців” [9;82;78]. Прикордонними територіями, яких стосується малий прикордонний рух, є території, що знаходяться на відстані 30 км від лінії кордону а також і ті адміністративні одиниці, які розташовані між 30 і 50 км від лінії кордону. За порушення угоди про малий прикордонний рух особу, яка перетне визначену угодою зону, можуть депортувати з Угорщини навіть на період до п’яти років.

4.3. Питання безпеки на нових східних кордонах Європейського Союзу

За умов сучасного східного розширення Європейського Союзу упродовж 2004–2008 рр. відбулося формування нового міжнародного кордону між Європейським Союзом і Україною. Система прикордонного менеджменту взагалі та система перетину нового кордону зокрема радикально змінилися. Ці проблемні питання є вкрай актуальними та важливими з погляду зміцнення безпеки на нових східних кордонах ЄС і стосовно розвитку нового формату відносин у “триєдиній” площині взаємовідносин: Україна – ЄС – держави-сусіди України (насамперед, Польща, Словаччина, Угорщина). Проблемні питання кордону між Україною та ЄС проаналізуємо саме у контексті аналізу прикордонного менеджменту на західних кордонах України (нових східних кордонах ЄС) та виокремлення загроз безпеці, які не тільки латентно

простежуються, а вже мають місце, зокрема, на українсько-польському, українсько-словацькому, українсько-угорському кордонах.

Питання безпеки для України на новому східному кордоні ЄС (як і проблеми нелегальної міграції, біженців, контрабанди, реадмісії тощо) необхідно досліджувати комплексно в контексті визначення конкретних шляхів щодо радикальної зміни ситуації, насамперед у західних прикордонних регіонах України, на новому східному кордоні ЄС та новому західному кордоні України, які враховували б інтереси суб'єктів взаємовідносин по обидва боки кордону. Дещо спрощене бачення цих проблем (насамперед у методологічному сенсі) презентується в “концепції сусідства” Євросоюзу. На нашу думку, документ *“Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту “Розширена Європа – Сусідні країни. Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами” (11 березня 2003 р.)* важко назвати концепцією у класичному розумінні, оскільки акцент робиться саме на питаннях “управління новим зовнішнім кордоном та транскордонними потоками” з метою забезпечення безпеки на новому східному кордоні Євросоюзу” [73]. Власно це односторонній підхід щодо захисту кордону лише зі своєї сторони.

Саме з 2002 року політика Євросоюзу щодо нових східних кордонів зосереджена: по-перше, на технічному впорядкуванні українсько-польського, українсько-словацького, українсько-угорського, українсько-румунського кордонів за кошти ЄС. По-друге, з метою ретельної “фільтрації” нелегалів, контрабанди тощо на вищезазначених кордонах здійснюється технічне переоснащення Прикордонних військ України. У цьому контексті слід зазначити, що технічна допомога, надана Держкомкордону України на облаштування кордонів, у 2002 р. становила: 495 тис. євро з боку Євросоюзу; 400 тис. євро з боку МВС ФРН; 500 тис. євро з боку МОМ (Міжнародної Організації з Міграції); 500 тис. євро з боку уряду США. По-третє, питання нелегальної міграції на західних кордонах України та проблеми перетворення України не тільки в транзитну державу для нелегалів, а й накопичувач для

нелегальної міграції, нині розглядається і з погляду розбудови, впорядкування східних кордонів України.

Аналіз статистичних відомостей, результатів оперативно-службової діяльності Прикордонних військ України за період новітньої історії України протягом 1991-2007 рр. по периметру західного кордону України та її порівняння зі “східним” виміром щодо нелегального перетинання кордону свідчить про те, що основним способом виїзду мігрантів на Захід залишається незаконне перетинання кордону поза пунктами пропуску (переважно на українсько-словацькій, українсько-угорській та українсько-польській ділянках кордону).

Протягом останніх років кількість незаконних мігрантів, які намагалися використати територію України для переправлення на Захід, залишалася значною, при цьому вона постійно збільшується. Аналіз кількісних показників незаконної міграції протягом останніх років свідчить про її сезонний характер. Так, кількість мігрантів у липні - вересні щороку суттєво зростає.

За результатами фільтрації незаконних мігрантів безпосередньо по території України можна виділити такі основні маршрути їх переправлення :

- Східний кордон України (Чернігівська, Сумська області) - Київ - західні області України - Словаччина (Угорщина, Польща).
- Повітряним шляхом в Київ - західні області України - Словаччина (Угорщина, Польща).
- Морським шляхом в Одесу - Ізмаїл (Болград, Рені) - Молдова.
- Східний кордон України (Донецька, Луганська області) - Київ - західні області України - Словаччина (Угорщина, Польща).

Крім того відмічалися спроби переправлення мігрантів і за іншими маршрутами, зокрема: Київ – Чернівці – Львів; Київ – Чернівці – Ужгород; Київ – Чернівці – Румунія.

Стосовно визначення тактики дій незаконних мігрантів, аналіз затримань цієї категорії мігрантів свідчить, що найбільш привабливою для незаконного

проникнення на Захід є українсько-словацька та українсько-угорська ділянки кордону, де затримано понад 70% від їх загальної кількості.

Серед затримань нелегальних мігрантів на кордонах України протягом 1991-2002 років (всього це становить 88298 осіб) “провідні” позиції (після українсько-російського кордону: всього 24604 особи) посідають українсько-словацький (всього – 15787 осіб; 1999 р. – 4696; 2000 р. – 2479; 2001 р. – 1524; 2002 р. – 810) та українсько-угорський (всього – 9972 осіб; 1999 р. – 2809; 2000 р. – 1319; 2001 р. – 815; 2002 р. – 294) кордони. Згідно підрахунків статистичних даних, слід відзначити, що у 2000 р. на українсько-польському кордоні спостерігається зменшення динаміки його нелегального перетину всього – 14095 осіб: (1840 – 1999 р., 662 – 2000 р., 677 – 2001 р., 304 – 2002 р.) [15;40;480].

Основну кількість незаконних мігрантів, які намагалися використати територію України для незаконного проникнення до країн Заходу, становлять переважно громадяни країн Південно-Східної Азії (59,5%), Близького та Середнього Сходу (38,7%), зокрема, Афганістану, Індії, Китаю, В’єтнаму, Шрі-Ланки та Африки.

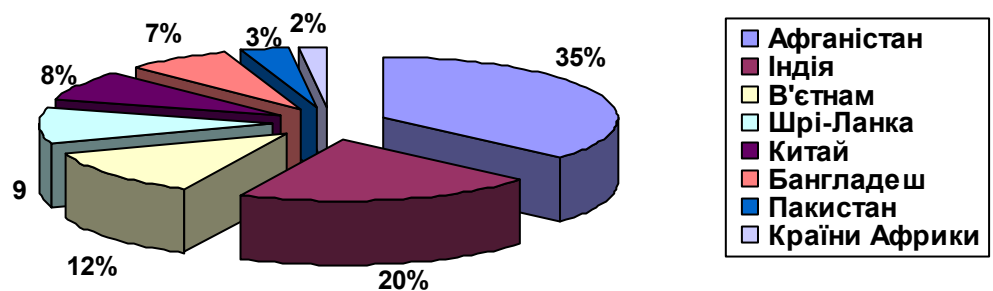

Рис. 4.1. Розподіл нелегальних мігрантів за країнами походження

Таким чином, незважаючи на зменшення кількості мігрантів, які намагалися незаконно перетнути державний кордон України, вони становлять третю частину порушників, а на кордоні зі Словаччиною та Угорщиною – переважну більшість (70%). Оцінка затримань мігрантів на кордонах України

свідчить про транзитний характер міграції: Російська Федерація – Україна – країни Західної Європи

Факт, що Україна за останні роки все в більшій мірі перетворюється в транзитну державу для нелегальної міграції. Як відзначає один з провідних експертів з питань міграційної політики, Микола Товт, статистика свідчить про щорічне зростання масштабів нелегальної міграції у два, а інколи і у три рази, причому частка затриманих на ділянці українсько-словацького та українсько-угорського кордонів кожного року становить абсолютну більшість від загальної кількості затриманих на всьому західному напрямку Державного кордону: “Територія Закарпатської області стрімко перетворюється в накопичувач нелегальних мігрантів, своєрідну буферну зону. За оцінками багатьох експертних організацій, зменшення потоку незаконної міграції через Україну у найближчі роки не передбачається” [490;491].

Незаконні мігранти потрапляють в Україну легально (за запрошеннями, для навчання, з метою туризму, відвідання родичів, у приватних справах) або нелегально (переправлення через кордон поза пунктами пропуску або через пункти пропуску за підробленими документам або з уникненням прикордонного контролю). При цьому основним способом в’їзду є нелегальне перетинання кордону в Україну, переважно з території Росії. Найбільш поширеними способами організації нелегального переправлення мігрантів в Україну є: переправлення автотранспортом поза пунктами пропуску (77%); перетинання кордону пішки поза пунктами пропуску (21%); використання залізничного транспорту (2%).

Доставка мігрантів з Києва до західного кордону здійснюється, в основному, автомобільним транспортом або комбіновано, коли мігранти на потягах достаються до тилкових районів, які безпосередньо прилягають до прикордонних районів, а вже звідти автотранспортом доставляються у прикордонні райони. Для в’їзду безпосередньо в Закарпаття використовують такі шляхи в’їзду: Ужоцький, Середньоверецький, Вишковський (Торунський) та Яблуницький перевали легковими автомобілями та великовантажними

автотранспортом закритого типу. Крім того, для доставки мігрантів використовуються й автобуси, зокрема сполученням “Луцьк – Ужгород”, “Івано-Франківськ – Ужгород”, а також відбувається доставка у прикордонні райони мігрантів залізничним транспортом [15;40;480].

Щодо незаконних мігрантів, які офіційно прибули в Україну, то більша частина їх приїхала в Україну як туристи (87%), у приватних справах (10%), на навчання (3%). Серед цієї категорії мігрантів є й особи, які легально в'їхали в Україну декілька років тому, але з різних причин незаконно залишилися в Україні і вишукували способи незаконного переправлення на Захід. Таким чином, основна кількість незаконних мігрантів потрапляє в Україну нелегально, переважно з Росії [15;40;480].

У той же час тільки у 2000 році легально в Україну в'їхало понад 140 тис. громадян цих країн, зокрема, понад 18 тис. громадян Китаю і В'єтнаму, більше 6 тис., з Індії, Афганістану - 5 тис. Але встановити, чи дійсно всі вони виїхали з України в установлені строки не можна, оскільки такий облік у пунктах пропуску не запроваджено. Таким чином, велика кількість громадян країн Південно-Східної Азії, Близького та Середнього Сходу і Африки, які отримали дозвіл на в'їзд в Україну, вимагає певного реагування з боку відповідних державних органів, зокрема МЗС. У свою чергу відсутність контролю за виїздом з України зазначених категорій громадян не дає можливостей встановити дійсну картину щодо масштабів незаконної міграції через Україну [15;40;480].

Як свідчать результати оперативно-службової діяльності військ щодо протидії незаконній міграції, майже половина мігрантів, яких було затримано під час спроб незаконного перетинання державного кордону України, залишається в Україні. Так, із затриманих та переданим органам МВС у 2000 році 4293 незаконних мігрантів ними примусово видворено тільки 1595 (або 37%). Крім того, прикордонною охороною суміжних країн в Україну було повернуто 1634 незаконні мігранти, у той час, як Україна передала прикордонникам суміжних країн тільки 229 мігрантів. Органами дізнання

Прикордонних військ за порушення державного кордону стосовно 107 мігрантів порушено кримінальні справи [15;40;480].

До категорії ризику потенційних жертв *торгівлі людьми* розглядаються: діти, молоді та середнього віку жінки і чоловіки, а також, громадяни, які затримані за спробу перетинання держкордону за чужими та підробленими документами. Особи, які постраждали від цього злочину – депортовані правоохоронними органами іноземних держав.

Спроби незаконного переправлення осіб через державний кордон (переважно через повітряні пункти пропуску) організаторами здійснюється також з використанням підроблених паспортів Ізраїлю. “Популярність” у використанні зазначених паспортів пояснюється безвізовим режимом поїздок до більшості Європейських держав для громадян Польщі, Чехії та країн Прибалтики. Власники молдавських паспортів безперешкодно в'їжджають на територію Румунії і далі до Євросоюзу.

Відомі кілька маршрутів такого нелегального в'їзду в країну призначення: через Балканські країни досягають Албанії, де по морю переправляються в Італію, через гори перетинається кордон між Болгарією і Грецією; через Рейн переправляються з Польщі в Німеччину, з Угорщини до Австрії. Однак завдяки прикордонникам велика кількість нелегальних мігрантів не досягає мети.

Щодо депортованих громадяни України, то їх загалом в Україну за 4 місяця 2006 року правоохоронними органами іноземних держав депортовано 2503 (2005 рік – 2835 особи), що на 12 % менше, ніж в 2005 р. При цьому більшість громадян України повернуто правоохоронними органами Польщі (613 осіб), Словаччини (384 особи), Туреччини (196 осіб), Німеччини (193 особи), Угорщини (173 особи), Ізраїлю (116 осіб). Зберігається тенденція до значного зростання кількості депортованих через пункти пропуску на західному кордоні правоохоронними органами Польщі, Словаччини, Угорщини, (жителі Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Тернопільської та Закарпатської областей) за порушення візового режиму,

спроби незаконного перетинання кордону до країн ЄС (Польсько-Німецького, Угорсько-Австрійського кордону), незаконну торгівлю) [40;480].

Причини депортації: порушення візового режиму – 1037 осіб (2005 р. - 1514 осіб) + 32%; порушення правил перебування – 1024 осіб (2005 р. - 627 осіб) – 39%; спроба незаконного перетину польсько-німецького кордону – 127 особа (2005 р. – 191 особа) + 34%; втрата паспортного документа – 363 осіб (2005р. – 353 особи) – 3%; підробка документів – 43 особи (2005 р. – 35 осіб) – 19% [15;40;480].

На відміну від інших громадяни України під час перебування за кордоном з метою працевлаштування не намагаються отримати громадянство країни перебування, або дозвіл на постійне проживання, а в переважній більшості з завершенням сезонних робіт повертаються в Україну.

Фактично, питання прикордонного менеджменту, безпеки на українсько-польському, українсько-угорському, українсько-словацькому кордонах будуть сфокусовані на питаннях керування ситуацією щодо нелегальної міграції, яка не зникне, а лише змінить свої форми та масштаби. Всі інші проблеми матимуть технічно-фінансовий характер. На жаль, докорінній зміні наявної негативної ситуації на кордонах України, комплексному вивченню реальної економічної ситуації у прикордонні України та визначенню стратегії, конкретних форм, механізмів економічного розвитку прикордонних регіонів України із залученням як позитивного досвіду транскордонної співпраці держав ЦЄ, так і спеціалізованих коштів структурних фондів ЄС нині не приділяється належної уваги ані в Україні, ані в ЄС.

Наявні асиметрії соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів України та Польщі, Словаччини, Угорщини посилюються і за умов економічного розвитку прикордонних регіонів Польщі, Словаччини та Угорщини як повноправних членів ЄС. Кількість міжнародних міграцій зростає і щорічно охоплює понад 4 млн. чол. Незважаючи на те, що кожна держава так чи інакше регулює можливість перетину власних кордонів, нині за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) більше ніж 125 млн. осіб

проживає поза межами країн свого громадянства. Згідно з “середньоєвропейськими” квотами, кількість мігрантів у країні не повинна перевищувати 0,1% від її населення. Таким чином, Україна може прийняти лише 52 тис. іноземців. Реальна ж кількість мігрантів у нашій країні, за оцінками фахівців МОМ, перевищує загальноприйняті європейські стандарти майже у 25 разів. При цьому переважна кількість мігрантів на території України знаходиться нелегально [15;40;480].

Трудові (економічні) міграції – це міграційні переміщення, які здійснюються індивідами, з метою підвищення рівня життя на основі більш вигідного використання робочої сили. Особливої уваги заслуговує питання трудової міграції жителів західних прикордонних регіонів України. Економічна криза 90-х років ХХ ст., зростаюче безробіття значно розширили географічну спрямованість і масштаби трудової міграції, насамперед, жителів західних прикордонних регіонів України. Однак офіційна статистика не в змозі адекватно відтворити її обсяги та надати об’єктивну характеристику цього соціально-демографічного процесу.

За даними державної статистики, обсяги офіційно зареєстрованої трудової міграції постійно зростають: у 1996 р. вони становили 11,8 тис., у 1998 р. – 24,4 тис, у 2001 р. – 36,3 тис. [290]. Хоча, наприклад, більш реальну картину щодо інтенсивності поїздок за кордон, у тому числі з метою заробітку, можна скласти на основі статистики перетинів кордону. Так, масштаби трудової міграції більш адекватно дають дані прикордонної статистики у комбінації з результатами соціологічних опитувань міжнародних пасажирів у пунктах перетину кордону, які засвідчують, що з метою працевлаштування і торгового бізнесу здійснюються відповідно близько 4% і понад 16 % виїздів на західному кордоні, 14% и 25% - на східному [513;290]. Враховуючи різну інтенсивність руху на різних ділянках кордону, а також той факт, що щорічно українці понад 15 млн. разів перетинають кордон у напрямку виїзду, можна підрахувати, що громадяни України приблизно 1,4 млн. разів на рік виїждять за кордон з трудовими і близько 3 млн. - з комерційними цілями. За інформацію

дипломатичних представництв України у Польщі на заробітках перебувають 300 тис. громадян, в Італії та Чехії – по 200 тис. у Португалії – 150 тис., Іспанії – 100 тис., Туреччині – 35 тис., у США – 20 тис. Кількість українців, які працюють у Росії оцінюється в 1 млн. [512;513]. Разом з тим існують і інші, значно більші оцінки. Деякі економісти називають цифру до 5 млн. осіб, а Уповноважена Верховної Ради України з прав людини вважає, що на заробітки за кордон виїхали до 7 млн. громадян [514].

Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції всі вони, однак, засвідчують, що поїздки на заробітки за кордон набули широкого розповсюдження, стали типовим для багатьох українців джерелом доходів, мають завдяки цьому велике суспільно-політичне значення. Значно розширилася географія країн призначення мігрантів. Хоча Росія та Польща, сусідні країни із спрощеним режимом перетину кордону (остання до жовтня 2003 р.), залишаються найбільш відвідуваними українськими заробітчанами, збільшується їхня кількість у Південній Європі, деяких азіатських, навіть латиноамериканських країнах. Наприклад, у Португалії, де 1999 р. налічувалось лише 127 легальних іммігрантів з України, у 2002 р. їхня кількість зросла до 65,5 тис, тобто більш, ніж у 400 разів [512;513]. Оскільки спонукальним мотивом міграції є підвищення добробуту, головним її результатом є заробітки за кордоном. За даними Держкомстату України заробітна плата у промисловості Чехії вдвічі більша, ніж в Україні, у Польщі – втричі більша, в Італії – у 27 разів, в Німеччині – у 53 рази [290].

До найважливіших результатів трудової міграції треба віднести зменшення напруги на ринку праці. У 2002 р. в Україні було зареєстровано 1 млн. безробітних, або 3,7% працездатного населення у працездатному віці. Водночас, показник реального безробіття, розрахований за методологією МОП, сягав 11,1 [290]. Таким чином, в дійсності не мали роботи 3 мільйони осіб. Навіть якщо скористатися мінімальною оцінкою трудової міграції в 1 млн., це означає, що внаслідок виїзду безробіття в країні зменшилося принаймні на чверть меншим. Найбільш небажані, навіть небезпечні наслідки

заробітчанства викликані тим, що практично повністю воно здійснюється поза межами правового поля, фактично нелегально.

Безробіття Закарпаття, як і масовий виїзд у пошуках роботи за кордон, властиве історично. Як не прикро це констатувати, але факт, що на Закарпатті (Україна) працівники масово виїжджають на роботу за кордон, отже майже половина закарпатців – трудові мігранти. У Закарпатті на одну вакансію припадає 786 безробітних, та більшість на цю вакансію і не претендує. На облік у службах зайнятості протягом 2000 року перебувало 93,4 тис. осіб за 256,9 тис. зайнятих, 77,6 тис. мали статус безробітного [36].

Складною проблемою є і *нелегальна трудова міграція*, що має такі різновиди, як “човниковий” бізнес, сезонні роботи, нелегальний продаж підакцизних товарів тощо. Для ліпшого розуміння ситуації, а також більш реальної кореляції кількості осіб, перетинаючих кордон, до їх реальних цілей відвідування прикордонного регіону, зазначимо: щорічно *українсько-угорський кордон* перетинали близько 3 млн. осіб (1998-2001 рр.), а у 2002 році вже – 5 млн. 60 тис. громадян, понад половину від загального обороту припадає на громадян України. Згідно з даними відділу паспортно-реєстраційної та міграційної роботи УМВС, протягом 2001 р. на Закарпатті було видано 65,5 тис. спрощених перепусток, з яких 95% стосувалися Угорщини. А вже за перші дев'ять місяців 2002 р. в області було видано 45 тис. спрощених перепусток (найбільше у Берегівському (18316) та Виноградівському (18031) районах). Отже, за одну добу цю ділянку кордону перетинає 13-13,5 тис. осіб та 7-8 тис. транспортних засобів [14;40;480].

Однак офіційна статистика не в змозі адекватно відтворити обсяги трудової міграції (яка є також і нелегальною) та надати об'єктивну характеристику цього складного соціально-демографічного процесу. Реальна кількість тих, хто в пошуках роботи щорічно виїжджає із Закарпатської області, у т.ч. за кордон, перевищує офіційні статистичні дані. Так, у 2000 р. в Україні налічувалося 1155,2 тис. безробітних, а на Закарпатті – 41459 осіб (загальна кількість населення області на 1 січня 2001 р. 1282 тис. осіб, що

становить 2,6 % населення України). Втім, за підрахунками згідно з європейськими загальноприйнятими методиками, що вперше були проведені Міжнародною Організацією Праці (МОП) в Закарпатті у 2000 р., визначено реальні дані стосовно наявного безробіття в Закарпатті. Так, із загальної кількості населення Закарпатської області (1.282 тис. осіб) безробітні становлять 70 тис. осіб [290].

Стосовно основних напрямків трудових міграцій та їх динаміки, слід відзначити, що коло країн, до яких виїжджали на роботи трудові мігранти із Закарпаття, не було широким. Перше місце займала Чехія (у 1997 році туди виїжджало майже половина 47,5% трудових мігрантів області). У Словаччину та Угорщину у 1997 році виїжджало відповідно 8,5% та 6% трудових мігрантів. Зокрема в Угорщину у 1995 році – 6,7%, у 1996 – 5,8%, у 1997 – 6,0% [15;40;480]. У 2000 році, після запровадження візового режиму, Чехія і Словаччина для основної маси заробітчан, (де вони працювали нелегально), відпали (навіть кількість офіційно працевлаштованих у Чехії, порівняно з першим півріччям, скоротилася з 916 до 189). Але географія трудової міграції не спинилася – їдуть далі: до Італії, Іспанії, Ірландії, Португалії, Норвегії, на Кіпр. Туристичні фірми організують “турпоїздки” в один кінець. І тепер з Закарпаття більше їде жінок – на сільгоспроботи, домогосподарками, доглядальницями за дітьми, хворими і літніми людьми, більше того, в окремих селах повиїжджало вже мало не половина жінок. По суті, майже вся трудова міграція нелегальна, і її ніхто ніяк не обліковує. Офіційно центри зайнятості посприяли у 2000 році виїзду за кордон на роботу лише 2115 особам. А потенціал закарпатської трудової міграції, за даними управління праці облдержадміністрації, надзвичайно високий: враховуючи незайнятих, безробітних, тих, які перебувають у вимушених відпустках (навіть якщо не враховувати зайнятих в особистому підсобному господарстві), це близько 40% з 723,1 тис. осіб працездатного віку [19].

Стосовно специфіки міграційних процесів в Закарпатській області, насамперед, слід відзначити, що згідно даних Закарпатської обласної державної

адміністрації у 2000 році роботу за кордоном шукало 120 тисяч закарпатців [19;16]. Хоча за офіційними даними обласного управління статистики в 2000 році міграційними потоками було охоплено 15,6 тис. осіб, з яких міждержавною міграцією 2,1 тис. осіб, міжрегіональною - 7,5 тис. осіб, внутрішньорегіональною – 6,0 тис. осіб [290].

Згідно результатів проведеного у 1997 році дослідження (“Трудова міграція та здоров’я мігрантів у Закарпатській області України”) головною країною, куди переважно виїжджали мешканці Закарпаття, була Чехія. На роботи до цієї країни у 1997 році виїжджала майже половина (47,5%) трудових мігрантів області. Частка тих, хто виїжджав на роботи до інших областей України та Росії була меншою (19,5% і 16,6% відповідно). До сусідніх Словаччини та Угорщини у 1997 році виїжджало відповідно 8,5% та 6% трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів, які виїжджали на роботи до інших країн, була незначною – 1,9% [499].

Наявність значних потоків трудових мігрантів до Чехії, Росії, Словаччини спонукали уряд України до укладання відповідних міжурядових угод. А вже у 1997 році були укладені відповідні міждержавні угоди із згаданими країнами [82]. За даними Закарпатського обласного центру зайнятості в 2000 році за межами області працевлаштовано 2115 осіб, з яких в Чеській Республіці 1105 осіб, в Словацькій Республіці – 350 осіб (відповідно до міжурядових угод) та у Російській Федерації – 142 осіб (через знаходження адрес роботодавців). Простежується тенденція до подальшої переорієнтації потоків трудових мігрантів із Закарпаття від інших областей України та Росії до країн Центральної Європи. Незважаючи на наявність декількох двосторонніх міжурядових угод про взаємне працевлаштування громадян у 2000 році фактично діяли тільки дві – з Чеською Республікою та Словацькою Республікою, причому у другому півріччі, у зв’язку з введенням візового режиму, кількість працевлаштованих у Чеській Республіці в порівнянні з першим півріччям скоротилася – 916 осіб до 189 осіб, а у Словацькій Республіці становила всього 350 осіб [15;40;480].

Характерною рисою еміграції закарпатців в економічно розвинуті країни Заходу є те, що на фоні щорічного зниження загальної міграційної активності (в порівнянні з 1990 роком на 60,0%) вона зберігає відносну стабільність і утримується в межах 1,0-1,3 тис.чол. в рік або 7,9 тис. чол. за 1991-1997 роки. Друга суттєва риса еміграції полягає в тому, що в останні роки, з наростанням економічної кризи, вона все більше втрачає ознаки етнічності, серед вибулих частка українців та представників інших не титульних для країн виїзду національностей в минулому році перевищила 44%, а серед мігрантів, які виїхали до Ізраїлю українців було 51,3%, росіян – 6,7; до Німеччини – українців – 32,3%, росіян – 2,6%; до Угорщини – українців – 26,1%; до Чехії – українців – 83,9% [290;40].

Не існує точної цифри, кількості українських трудових мігрантів. Згідно неофіційної статистики, є 2-3 млн. економічних мігрантів з України. Так, приблизно 300, 000 з них працюють у Польщі, 200, 000 – в Італії, 100, 000 – у Чеській Республіці, 250,000 – у Португалії (з них 200.000 легально), 35, 000 – у Турції, десь 3,000 у Греції, 50-70,000 – у США і 2 млн. у Росії. Згідно підрахунків незалежних громадських організацій - 70, 000 українських заробітчани працює у Великій Британії, 40, 000 у Франції, 400,000 в Іспанії (з них 100.000 легально), 200, 000 у Німеччині, 50, 000 – у Словаччині, 150, 000 – у Канаді (безумовно сезонально ці цифри мінються).

Потужна більшість економічних трудових мігрантів, наприклад, які перетинають українсько-угорський кордон, не зупиняються у прикордонних регіонах ідуть далі в Будапешт чи Західну Європу. У східних прикордонних регіонах Угорщини (6% з загальної кількості по Угорщині) по областях Саболч-Сатмар-Берег, Гайду-Бігар і Бекеш областях щороку видають 800 дозволів на легальне працевлаштування для вихідців з Закарпаття (які становлять 30%), а більша частина 70% - це громадяни Румунії - – в обох випадках етнічно це угорці. Які мають вищу освіту, переважно вони працюють у середніх школах, інші – санітарами, робітниками.

Отже, можна зробити наступні висновки щодо особливостей сучасного руху людей на українсько-угорському кордоні і його перетині (табл.4.3) вже за умов впровадження візового режиму між країнами. По-перше, специфіку щоденного багаторазового динамічного перетинання, зокрема українсько-угорського кордону, визначають жвавий “човниковий” бізнес, розвиток так званої “сірої” чи “чорної” економіки у прикордонні двох держав, що пов’язано з проблемою щоденного “економічного виживання”, працевлаштування та пошуків заробітку за умов великої кількості безробітних у прикордонних регіонах.

Таблиця 4.3

В’їзд та виїзд на українсько-угорському кордоні протягом 1998-2002 рр.

	1998	1999	2000	2001	2002
В’їзд осіб з Угорщини в Україну, всього:	712279	556902	520053	376160	824998
У службових справах	88401	458963	446191	311243	420959
організований туризм	109143	12667	12255	6739	42158
приватний туризм	486710	69614	43760	39246	313124
Виїзд осіб з України до Угорщини, всього:	1282338	909979	927424	1562426	1818658
у службових справах	79803	28245	33509	150242	146192
організований туризм	22334	51745	68154	67400	99349
приватний туризм	935345	778997	776540	1303246	1510852

Це питання ще більш ускладнюється тим, що основна причина полягає у низькому соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів. По-друге, зрозуміло, що після запровадження візового режиму Угорщиною та Польщею у 2003 році і з введенням Шенгенського візового режиму у 2007-2008 рр. динаміка руху на українсько-угорському кордоні не знизилася (цікавими є дані щодо кількості перетинаючи кордон з угорської сторони протягом 2003-2007

рр.). Іноземний капітал просуватиметься на Схід і надалі за умов підвищення зарплати та забезпечення соціальних гарантій працюючим у країнах – нових членах ЄС, а прикордонні (і не тільки) регіони України і надалі приваблюватимуть іноземний капітал дешевою робочою силою, величезним ринком збуту і вже впорядкованими відповідно до стандартів ЄС кордонами.

Таблиця 4.4

В'їзд та виїзд на українсько-польському кордоні протягом 1998-2002 рр.

	1998	1999	2000	2001	2002
В'їзд осіб з Польщі в Україну,					
всього:	357578	297843	310371	389247	583007
У службових справах	49071	39481	35949	45322	67337
Організований туризм	145372	61883	45467	78349	131929
приватний туризм	123260	166578	201571	243215	356732
Виїзд осіб з України до Польщі,					
всього:	3363835	3886397	4428480	4635670	4201844
У службових справах	221024	140735	152205	148838	158395
Організований туризм	1150205	842138	983726	1068548	811360
приватний туризм	1783482	2764425	3156214	3284581	3117989

Статистика перетинання українсько-польського кордону свідчить про схожі факти до українсько-угорського кордону (табл.4.4). Щорічно українсько-польський кордон перетинають більш ніж 5 млн. осіб, переважним чином з України в Польщу з різною метою (на нашу думку, слід розрізняти заявлену мету та реальні цілі перетинання кордону). Прикордонні регіони України – Львівщина та Волинь – головні донори нелегальної робочої сили на польський ринок праці. Взагалі Польща є другою після Російської Федерації країною, куди найбільше виїжджає громадян України на заробітки.

Сучасна українська міграція до Польщі є неоднорідною за своїм складом та спрямованістю. Умовно можна виділити кілька категорій громадян України, трудова діяльність яких пов'язана з Польщею:

- підприємці, які займаються т.зв. човниковим бізнесом без постійного працевлаштування в Польщі;
- особи, що здійснюють прикордонний “бізнес”, переважно продаж підакцизних товарів (спирту та цигарок);
- “короткотермінові” трудові мігранти (зайняті на сезонних роботах у сільському господарстві – що є головною сферою зайнятості українських заробітчан в Польщі, зокрема на збиранні врожаю або на будівництві);
- “довготермінові” трудові мігранти, переважна більшість осіб та дрібних і середніх посередницьких фірм, що перетинають українсько-польський кордон, пов'язані з т.зв. човниковим бізнесом (його об'єктами є передусім товари легкої промисловості: одяг, взуття, продукти харчування, в тому числі фрукти та овочі) [512;513].

Узагальнюючи виокремлення кола проблем щодо трудової міграції, слід відзначити, що вирішення проблеми працевлаштування громадян України на території ЄС, визначається підписанням та ратифікацією угод України та конкретних держав-членів Євросоюзу про міграцію громадян України для роботи в ці країни.

Згідно даних інформаційно-аналітичного управління Держкомкордону, українсько-польський кордон посідає друге місце після російсько-українського кордону щодо перетинання у 2001-2002 рр., і перше – щодо пропуску транспортних засобів за цей же період. Одна з провідних позицій належить українсько-польському кордону і щодо затримання нелегальних мігрантів. Згідно зі статистичними даними Держкомкордону України, загальна кількість затриманих нелегальних мігрантів упродовж 1991-2002 рр. становила 14095 осіб (на російсько-українському – 22604 українсько-словацькому кордоні – 15787 осіб) [15;40;480].

Нині п'ята частина всього працездатного населення шукає заробіток за кордоном (цю цифру назвала Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Н.Карпачова). Якщо кількість заробітчан з України точно встановити неможливо, бо вони працюють там нелегально, географія нелегальної трудової міграції, наприклад, у 2002 р. є такою: Російська Федерація – 6,1 млн. осіб, Польща – 4,2 млн., Угорщина – 1,8 млн., Молдова – 1,3 млн., Білорусь – 0,9 млн., Словаччина – 262 тис., Туреччина – 177 тис., Румунія – 116 тис., Чехія – 97 тис., ФРН – 96 тис. Що ж до її кількості, то вона сягає 300 тис. громадян України. Більш ретельний аналіз щоденних поїздок є відображенням також і масштабів прикордонної нелегальної торгівлі та трудової міграції мешканцями переважно прикордонних регіонів, західних областей України, які нелегально працюють у Польщі (таких налічується близько 100 тис.) [15;40;480].

Перш за все, треба зауважити, що в цілому демографічну ситуацію у Львівській області слід трактувати як кризову. З 1990 року кількісний склад населення області зменшився приблизно на 135 тис. осіб. За даними Всеукраїнського перепису станом на 5 грудня 2001 року чисельність постійного населення Львівської області становила 2606 тис. осіб [290]. Трудова міграція поступово займає все більш вагомe місце в системі пріоритетів громадян області та стає для багатьох із них основним видом заняття, а не доповненням до іншої роботи. Так, наприклад, близько 80% осіб, що здійснили трудові міграційні поїздки у 2000 році не мали постійної роботи в Україні в цей період [76;290].

Аналіз динаміки фіксованого рівня безробіття за останні роки свідчить про значний спад цього показника (як свідчить діаграма). Зменшується навантаження на одне вільне робоче місце та росте потреба підприємств області у працівниках. Звичайно, позитивні тенденції у зміні основних показників стану ринку праці зумовлені поступовим економічним зростанням в країні в цілому та у Львівській області [290].

Крім того, щороку збільшується створення нових робочих місць, особливо фізичними особами з правом найму робочої сили та зростає

чисельність фізичних осіб, котрі пройшли реєстрацію як суб'єкти підприємницької діяльності. Тільки за I півріччя 2003 року таким чином в області створено понад 15 тисяч нових робочих місць. Можна з упевненістю стверджувати, що в коштах, затрачених на відкриття власної справи (забезпеченні самозайнятості) значна частина – саме “заробітчанські”. Таким чином, у Львівській області, як і в цілому по Україні трудова міграція є в даний час своєрідним засобом зниження соціальної напруги на регіональному та загальнодержавному ринках праці.

Зважаючи на особливості географічного положення Львівської області та надлишковість робочої сили на її теренах, одним із вагомих важелів регулювання місцевого ринку праці Львівщини була і залишається трудова міграція її мешканців, зокрема нелегальна трудова міграція. За даними на сьогоднішній день за кордонами України у якості нелегальних трудових мігрантів працює більше 100 тисяч осіб – громадян Львівської області. Враховуючи труднощі, які виникали при зборі інформації на місцях цю цифру треба вважати мінімальною. На думку головного управління, дійсна чисельність трудових мігрантів коливається в межах 150-180 тисяч осіб. Стосовно виокремлення основних міграційних потоків, слід відзначити, що серед країн виїзду безумовними лідерами є Італія та Росія. Значна кількість наших громадян перебуває також у Іспанії, Португалії, Греції, Польщі та Чехії.

Аналіз перетину *українсько-словацького кордону* (у якісному, порівняльному вимірах) був і є показовим та відмінним від інших в центральноєвропейському контексті (табл.4.5). Словаччина першою з сусідів “першого порядку” України, з 29 червня 2000 року ввела візовий режим для українських громадян. Зрозуміло, що СР була вимушена ввести візовий режим після введення Чеською Республікою візового режиму для громадян України з 1 січня 2000 року під потужним впливом Німеччини. Словацький приклад був показовим – по-перше, в тому сенсі як не слід керувати ситуацією щодо реалізації візового режиму, по-друге – це був перший приклад введення візового режиму в регіоні – отже на цьому досвіді (як позитивному, а

здебільше негативному) запровадження та реалізації візового режиму, інші країни вже могли зробити вельми серйозні висновки для себе. А наслідки торкалися як негативів щодо організації видачі віз пересічним громадянам України, зниження динаміки торгівельно-економічних зв'язків, прикордонної торгівлі, гуманітарних зв'язків, а також і динаміки перетину кордону.

Таблиця 4.5

**Статистика про в'їзд та виїзд на українсько-словацькому кордоні
протягом 1998-2002 рр.**

	1998	1999	2000	2001	2002
<u>Всього в'їзд осіб з Словаччини</u> <u>в Україну</u>	195173	104026	70607	44364	45029
<u>Мета – службова</u>	59809	37376	31865	26610	18941
<u>Мета – організований туризм</u>	47782	28404	13584	3770	5674
<u>Мета - приватний туризм</u>	82835	37490	24437	12572	17914
<u>Всього виїзд громадян України</u> <u>до Словаччини</u>	618068	806486	475835	280414	261860
<u>Мета – службова</u>	144981	236321	140385	93281	88458
<u>Мета – організований туризм</u>	125275	196077	128542	48914	40066
<u>Мета - приватний туризм</u>	329550	355781	192765	137471	120352

Так, наприклад у 1999 році Словаччину відвідало 806 тис. громадян України, а вже із введенням візового режиму у 2000 році – вже лише 475 тис. чол., у 2001 році – 280 тис. чол., у 2002 році – 261 тис. чол. Статистика перетину українсько-словацького кордону найбільш рельєфно визначає зміну динаміки перетину українсько-словацького кордону внаслідок введення візового режиму. Зменшення кількості перетинаючих кордон так само відбулося як із Словаччини, так із України, хоча масштаби були відмінними [15;40;480].

Більше того, на передодні вступу до ЄС на початку 2004 року, перетин українсько-словацького кордону був м'яко кажучи вельми проблематичним

для пересічних громадян України навіть за умов порівняльного аналізу стосовно вже введення візового режиму Угорщиною та Польщею. Сумним був той факт, що неофіційно, але реально діюча і визначена із словацької сторони “мінімальна квота щоденної кількості перетину осіб та транспорту з України” цілком справедливо дозволяє визначити сучасний українсько-словацький кордон як “сплячий кордон”. Потужні та багаточасові “штучно створювані” словацькою стороною черги на українсько-словацькому кордоні, нерозвинута інфраструктура та прикордонний менеджмент, вимушували як громадян України, іноземних громадян перетинати швидше українсько-угорський кордон, а потім вже угорсько-словацький кордон. Причина ситуації, що склалася в деякій мірі визначається використанням Словаччиною екстенсивних форм боротьби проти нелегальної міграції, контрабанди. Невдовзі реальність внутрішньої логіки та динаміки євроінтеграційного процесу показала неефективність такої форми політики і практики прикордонного менеджменту Словаччини.

З точки зору перевезення контрабанди на українсько-польському, українсько-словацькому та українсько-угорському кордонах, слід відзначити, що ці кордони займають так звані менш “провідні” та диференційовані позиції. Адже здійснений аналіз статистики перевезення, вилучення контрабанди, свідчить про те, що переважна більшість контрабанди затримується у абсолютній більшості на українсько-російській ділянці кордону (96% зброї, 43% боєприпасів, 12% наркотиків та 42% контрабандних товарів) [40;480].

Переважну більшість товарів, що незаконно переміщувалися через кордон (70%), затримано при спробах ввезення в Україну, причому цей показник періодично збільшується протягом років. Як свідчить аналіз, підвищення рівня протиправної діяльності з переміщення товарів через кордон відбувається майже на всіх ділянках кордону, особливо на словацькій, російській та польській [40;480]. Стосовно вилучення наркотичних речовин, безперечним “лідером” є українсько-словацький кордон. Одноразово найбільша кількість наркотиків була затримана у 1998 році при спробі

вивезення на кордоні із Словаччиною (6 тон 141 кг 373 гр. гашишу) [15;40;480].

Через пункти пропуску на українсько-словацькому кордоні в 2006 році 22 649 пасажирів прибуло в Словаччину. Через автотранспортний контрольний пункт “Убля - Малий Березний” проходить як пасажирський, так і вантажний транспорт, але з вантажністю до 3,5тонн. В 2006 році 133.025 машин і 244.818 пасажирів перетнули кордон через цей контрольний пункт. “Вишне Немецке – Ужгород” є найбільшим автотранспортним контрольно-пропускним пунктом між Словаччиною та Україною. Після недавньої реконструкції він став одним з найбільших сучасних автотранспортних контрольно-пропускних пунктів на кордоні. В 2006 році 629.329 пасажирів та 336.197 легкових автомобілів в'їхало через цей контрольно-пропускний пункт в Словаччину. В 2006 році 30.577 машин вантажного транспорту в'їхало в Словаччину, а 35.805 в Україну [15;40;480].

Перевезення через кордон підакцизних товарів, в першу чергу цигарок та пального, вже давно стало поширеним видом діяльності мешканців прикордоння. Причому в останні роки суттєво збільшилася кількість громадян Словаччини, задіяних у цьому “бізнесі”, частка яких становить на сьогодні більше 50%.

Аналіз українсько-польського, українсько-словацького, українсько-угорського кордонів є особливо важливим також із 2004 року, дати вступу країн Центральної Європи – Польщі, Словаччини та Угорщини до Євросоюзу. Фактично за цей період змінився характер цих кордонів, зазнали змін - перетин осіб, послуг, товарів і капіталу. Аналіз статистичних даних Державної прикордонної служби України свідчить про визначення наступних тенденцій. За наявною в Адміністрації Держприкордонслужби інформацією за 9 місяців 2004 року державний кордон України перетнуло всього: 23 741 754 громадянина України, з них на виїзд з України – 12 127 959 громадян України, на в'їзд в Україну – 11 613 795 громадян України. Так, на цей час можливо

передбачити перебування за кордоном 514164 громадян України. Державний кордон громадяни України перетинали на ділянках кордону:

україно-польська – 5 450 554 громадянина України, з них на виїзд – 2 899 427 громадян України, на в’їзд в Україну 2 551 127 громадян України, можливе перебування за кордоном – 348 300 громадян України. Найбільше перетинали державний кордон у пунктах пропуску: “Ягодин” – 973 016 громадян України (виїзд - 483 241, в’їзд – 489 775), “Краківець” – 1 160 560 громадян України (виїзд – 592 958, в’їзд – 567 601), “Шегині” – 1 600 332 громадянина України (виїзд – 887 810, в’їзд – 712 522).

україно-словацька – 807 415 громадян України, з них на виїзд – 409 419 громадян України, на в’їзд – 397 996 громадян України, можливе перебування за кордоном – 11 423 громадян України. Найбільше перетинали державний кордон у пунктах пропуску: “Малий Березний” – 162 569 громадян України (виїзд – 84 381, в’їзд – 88 188), “Ужгород” – 690 777 громадян України (виїзд – 312 190, в’їзд – 378 587).

україно-угорська – 2 624 965 громадян України, з них на виїзд – 1 356 556 громадян України, на в’їзд – 1 268 409 громадян України, можливе перебування за кордоном – 88 147 громадян України. Найбільше перетинали державний кордон у пунктах пропуску: “Чоп (Тиса)” – 1 350 435 громадян України (виїзд – 735 401, в’їзд – 615 034), “Лужанка” – 57 196 громадян України (виїзд – 28 925, в’їзд – 28 271).

україно-російська – 8 886 235 громадян України, з них на виїзд – 4 470 980 громадян України, на в’їзд – 4 415 255 громадян України, можливе перебування за кордоном – 55 725 громадян України. Найчастіше перетинали державний кордон у пунктах пропуску: “Конотоп” – 1 959 698 громадян України (виїзд – 1 023 616, в’їзд – 936 082), “Гоптівка” – 601 340 громадян України (виїзд – 312 357, в’їзд – 288 983), “Новоазовськ” – 267 870 громадян України, (виїзд – 135 250, в’їзд – 132 620), “Харків” – 2 437 270 громадян України, (виїзд – 1 133 182, в’їзд – 1 304 088) [40;480].

Крім зазначеного, близько 10% громадян України, які проживають у прикордонних районах України і постійно працюють у суміжних країнах, щоденно перетинають державний кордон в обох напрямках. Так, за метою поїздки трудова міграція, відвідування родичів тощо, громадяни України жителі прикордонних районів державний кордон перетинали на ділянках кордону: україно-польській – 654 066 громадян України; україно-словацькій – 32 296 громадян України; україно-угорській – 209 997 громадян України; україно-румунській – 13 097 громадян України; україно-молдовській – 111 848 громадян України; україно-російській – 1 066 348 громадян України; україно-білоруській – 183 642 громадянина України [15;40;480].

За період 2004-2006 років на українсько-словацькому кордоні було затримано найбільше нелегальних мігрантів і цей показник зростає, другу позицію за період 2004-2006 років утримує українсько-польський кордон, показники на українсько-угорському кордоні є незначними порівняно з першими двома.

По суті, статистичні дані свідчать про те, що Україна стала однією з найпривабливіших країн для нелегального транзиту і справедливо як для західних (де вже до України повертають затриманих на внутрішніх кордонах ЄС мігрантів, в рамках двосторонніх угод про передачу осіб) так і до неупорядкованих, неповністю об'явлених східних кордонів України (з Росією та Білорусією). Фактично кількість нелегалів в Україні потужно збільшується (яких вже затримали, передали, які ще лише бажають незаконно перетинати кордон).

Втім, дані за 2007-2008 роки свідчать про нові тенденції. Так, згідно даних Західного регіонального управління ДПСУ, після 2007 року в Польщу та у Словаччину призупинилася хвиля – тобто відбулося зменшилась кількість нелегального перетину кордону на цих ділянках. А на українсько-угорському кордоні кількість затриманих нелегальних мігрантів значно збільшилася. Так, за перший квартал 2007 року на українсько-угорському кордоні було

затримано 7 чоловік, а за перший квартал 2008 року було затримано 265 осіб, тобто відбулося збільшення фактично на 30% [40;480].

Україна є транзитною країною: так, за період 2004-2006 років кількість затриманих нерегулярних мігрантів виключно з України досягає близько 12.000 осіб на рік. 15% їх при нужденно депортують, і цей показник зростає кожного року. 1.300-1.500 осіб на рік. 1.800 – у 2005 році, 2.000 у 2006 році. Кожен рік 1200-1400 осіб бажають отримати статус біженця в Україні, з них 2% їх отримують. Слід зазначити, що 90% пошукувачів є економічними мігрантами і лише 10% з них політичними мігрантами [40;480].

Аналіз даних Державної прикордонної служби України та МВС України за період 2004-2006 років свідчить, що кількість незаконних мігрантів, які прямують через територію України, збільшується. Загальна цифра затриманих нелегальних мігрантів підрозділами МВС та Прикордонної служби за 2004 рік склала 25,539 осіб, за 2005 р. – 32,736 осіб, за 2006 рік – 36,092 осіб.

Враховуючи латентність нелегальної переправи осіб через кордони та території різних держав, як діяльності організованих міжнародних злочинних угруповань, можна зробити припущення що багатьом тисячам незаконних мігрантів вдається перетнути Україну щорічно і що лише 5-10% усіх незаконних мігрантів, які перетинають її територію, затримуються українською владою. У 2006 році контрабандисти заснували 120 організовані групи з 26 країн, насамперед, з Китаю, Пакистану, Молдови, Бангладешу і В'єтнаму. Ціна контрабанди складає 10.000-15.000 доларів за особу [521;522].

Суттєвою особливістю після 2003 року є той факт, що зазнав зміни національний склад транзитних мігрантів. Якщо до 2003 року більшість з них становили вихідці з країн Південно-Східної Азії та Африки, то сьогодні переважну частину складають громадяни країн СНД. Насамперед, це громадяни Російської Федерації чеченського походження, громадяни Молдови, Грузії, Узбекистану, Азербайджану, Вірменії, які становлять 70% загальної кількості затриманих. Аналіз статистичних даних МВС і Державної Прикордонної Служби щодо затриманих груп нелегальних мігрантів свідчить,

що більшість їх затримують всередині країни або на західних кордонах під час спроб нелегально перетнути кордон України з країнами ЄС.

Один з основних каналів переправлення нелегальних мігрантів до країн-членів Європейського Союзу – легальний в'їзд до Росії та нелегальний транзит через Україну. За даними Державної прикордонної служби України, переправлення незаконних мігрантів через кордон найактивніше здійснюється: в Україну на російсько-українській (15%), на білорусько-українській (1%), на молдовсько-українській (1%); з України - на українсько-словацькій (67%), на українсько-польській та українсько-угорській - 16% ділянках державного кордону [15;40;480].

Визначення конкретних проблемних питань міграційної політики України є особливо важливим з точки зору зміни характеру українсько-єсівського кордону. По суті, головним питанням є відсутність єдиної скоординованої політики України у сфері міграційної політики.

На думку вченого з питань міграції Чумака В. доктора юридичних наук, ситуація ускладнюється також і наступними проблемами: недостатністю інституційної та законодавчої бази для протидії нелегальній міграції, утримання нелегальних мігрантів та їхнього повернення до країн походження, вже більше 10 років характеризується хаотичністю у підходах щодо його реалізації, неузгодженістю дій на міжвідомчому рівні, а також цей механізм суперечить європейським загальноприйнятим підходам, недопрацьований механізм утримання, ідентифікації та добровільно повернення нелегальних мігрантів, відсутність дієвого механізму реадмісії нелегальних мігрантів та незадовільні умови в місцях утримання нелегальних мігрантів [509].

Важливо зазначити, що механізм реадмісії є необхідним для повернення нелегальних мігрантів до країни походження або країни транзиту. Окрім цього, існує необхідність забезпечення нелегальних мігрантів відповідними умовами утримання та доступом до допомоги. Утім, більшість з країн-головних постачальників транзитних нелегальних мігрантів в Україну є країнами з низьким рівнем достатку і часто високим рівнем перенаселення,

тому ці країни вітають міграцію своїх громадян до країн з вищим рівнем розвитку. Політичні переваги укладення та виконання угоди про реадмісію - визнання спроможності України контролювати власну міграційну політику, спрощення візових режимів з країнами ЄС. Сприяння вдосконаленню механізмів реалізації міграційної політики в Україні через поширення досвіду країн ЄС щодо виконання угод про реадмісію та надання рекомендацій щодо політики, приділяючи особливу увагу досвіду Польщі щодо співпраці зі країнами-сусідами. Сприяння розробці ефективної та прозорої політики у сфері правосуддя та управління державними кордонами шляхом покращання координації між державними установами.

Україна може прийняти лише 52 тис. іноземців. Реальна ж кількість мігрантів у нашій країні, за оцінками фахівців Міжнародної організації з міграції, перевищує загальноприйняті європейські стандарти майже у 25 разів. Переважна більшість мігрантів на території України знаходиться нелегально. За період, що минув з 1991 року, кількість затриманих в Закарпатській області незаконних мігрантів сягнула понад 38,3 тисячі осіб.

Україна має право звернутися до ЄС з проханням розділити фінансовий тягар технічного оснащення спільного з ЄС кордону, кадрової підготовки службовців, зміцнення інституційної спроможності українських служб, як це відбувалося в країнах - членах ЄС. Уряд України та ЄС повинні розглянути питання про збільшення фінансування цих завдань у рамках програми TACIS і впровадження додаткових фінансових інструментів для підготовки України до виконання Угоди про реадмісію з ЄС.

Із 2000 року (а де-юре з 2004 року), завершився такий короткий в часовому вимірі період лібералізованого режиму перетину кордонів в регіоні Центральної Європи. Так, по периметру кордонів України та її сусідів “першого порядку” держав Центральної Європи у 2003 році було введено візовий режим, а вже з 2007 р. поступово впроваджено в дію Шенгенський візовий режим. Згідно європейських стандартів щодо зовнішніх кордонів Євросоюзу, спрощені перетини кордону були закриті у 2003 році, і зусилля

були сфокусовані на їх реконструкцію, модернізацію пунктів пропуску відповідно до європейських стандартів, норм і лише після цього їм було надано міжнародного статусу і вони були знову відкриті.

Масштабне східне розширення Європейського Союзу на початку XXI століття протягом 2004-2007 років потужно сприяє трансформації нового східного кордону Європейського Союзу. Безперечно, відбувається і поетапна трансформація суті і функцій західного кордону України. Починаючи з 2007-2008 років, у зв'язку із дією Шенгенських *acquis* (що також безпосередньо торкається і України) система перетину ще більш “ускладнилася” для громадян України.

Висновки до четвертого розділу

Внаслідок розширення Європейського Союзу на схід, протягом 2003-2005 років, суттєвих змін зазнала сучасна система перетину на українсько-польському, українсько-словацькому, українсько-угорському кордонах. Міжнародно-правовий характер кордонів країн Центральної Європи – сусідів першого порядку та України є важливим в контексті власне демаркації та делімітації цих кордонів, а також і з точки зору денонсації угод з часу проголошення незалежності України у 1991 році і набуття незалежності Словаччини у 1993 році.

Введення “Шенгенської Угоди” означає по суті, формування безвізового європейського простору, а нові східні кордони Європейського Союзу наприкінці 90-х років XX століття і особливо на початку XXI століття за умов геополітичних змін на європейському континенті зазнають радикальних змін.

По-перше – внаслідок приєднання держав Центральної Європи до ЄС у 2004 році де-факто і де-юре відбулася власне зміна зовнішніх кордонів Євросоюзу на внутрішні кордони, насамперед, між Польщею та Німеччиною, Чехією та Німеччиною, Чехією та Австрією, Словаччиною та Австрією, Угорщиною та Австрією.

По-друге, зрозуміло що цей процес трансформації кордону ЄС – як підготовчий, розпочався ще у 2002 році, це визначилось у практичному вирішенні питань прикордонного менеджменту, у розбудові та впорядкуванні “нових” східних кордонів ЄС згідно європейських стандартів на кордонах України включно.

По-третє, внаслідок зміни сутності кордонів ЄС, паралельно відбувається і зміна характеру східних кордонів як ЄС, так і держав Центральної Європи (як повноправних членів ЄС з 2004 року), тобто вже відбулася зміна характеру прикордонного менеджменту між Україною та її сусідами “першого порядку” – Польщею, Угорщиною, Словаччиною.

Формування нового східного кордону ЄС – у площині взаємовідносин: держави Центральної Європи та Україна, визначає низку принципово важливих наслідків для України зокрема і зміну системи перетину на кордонах в центральноєвропейському регіоні взагалі.

Перший і головний наслідок для України стосовно формування нового східного кордону ЄС – це закінчення більш ніж десятирічного періоду ліберального режиму перетину кордонів між Україною та Центральною Європою та формування зони територіальної стабільності на західних кордонах України.

Другий важливий наслідок для України - система перетину на новому міжнародному кордоні радикально змінилася внаслідок введення візового режиму між Україною та її сусідами першого порядку – державами Центральної Європи, і відповідно із-за причин введення Шенгенського візового режиму у 2007 р.

Третім, вкрай важливим наслідком формування нового східного кордону ЄС для України, є питання безпеки, точніше керування ситуацією з питань безпеки. Позаяк Україна вже давно перетворилася не тільки в транзитну державу, але і в накопичувач для нелегальних мігрантів. За умов, коли жодна з країн ЦСЄ не має територіальних претензій одна до одної та до України

включно, питання безпеки зосереджується не на питаннях перегляду наявних кордонів, а на проблемі захисту нового кордону.

Зміна характеру кордонів країн Центральної Європи визначилася у введенні візового режиму, а потім Шенгенського режиму, у впорядкуванні і у розбудові цих кордонів згідно міжнародних стандартів, у введенні в дію інституту місцевого прикордонного руху. Система перетину на новому міжнародному кордоні радикально змінилася, що особливо важливо з точки зору посилення безпеки на нових “зовнішніх” східних кордонах ЄС.

Угоди про місцевий прикордонний рух не вирішують проблем ефективного перетину кордону громадянами України, навіть не є альтернативою Шенгенського візового режиму. Цей інститут запроваджений країнами Центральної Європи є однією з форм для місцевого прикордонного населення підтримувати гуманітарні зв'язки, розвивати саме легальний бізнес з сусідніми прикордонними областями вже Євросоюзу в контексті подальшого розвитку добросусідських відносин між двома країнами.

Дослідження сучасного міжнародно-правового статусу українсько-польського, українсько-словацького та українсько-угорського кордонів свідчить про його еволюцію з так званого “закритого” типу кордону у другій половині ХХ ст. до лібералізації його перетину у 1980-1990-х роках і знову протягом 2002-2008 років відбувається трансформація цього кордону у вельми міцний “паперовий” кордон.

Вирішення питань з реадмісії є особливо важливим з точки зору безпеки України. Єдиний реадмісійний простір який нині формується, визначає вже сьогодні реальні позитиви, переваги - як зменшення обсягів транзитної нелегальної міграції саме через територію України; визнання спроможності України контролювати власну міграційну політику; фінансову допомогу з боку ЄС щодо повного виконання угод про реадмісію.

Наявні на сьогодні асиметрії соціально-економічного розвитку й так “депресивних” прикордонних регіонів України та Польщі - Словаччини - Угорщини будуть ще більш збільшуватися за умов вже сучасного потужного

економічного розвитку прикордонних регіонів Польщі, Словаччини та Угорщини – вже повноправних членів ЄС. У наступні роки взаємовідношення між ЄС та Україною стосовно *нового кордону* буде зосереджено на посиленні бар'єрної, захисної функції нового кордону ЄС та України. Отож, рекомендації щодо вирішення питання із втриманням хвиль нелегальної міграції через Україну чи знищення функцій західних регіонів України як накопичувачів нелегальних мігрантів – на нашу думку, слід формулювати у соціально-економічній площині.

Нелегальна міграція через Україну не зникне, лише змінить форми, можливо масштаби. По-друге, нелегальна міграція, контрабанда тощо – це не причина, а наслідок. Отже, вирішення питання вбачаємо у потужному соціально-економічному розвитку України взагалі, та її прикордонних регіонів зокрема. Високий рівень безробіття, сучасна інтенсивна широкомасштабна транскордонна нелегальна трудова міграція також створюють передумови для загроз безпеці. Вирішення проблеми має бути сфокусоване не тільки на українсько-угорському, українсько-польському чи українсько-словацькому кордонах. Вкрай важливими є також питання безпеки на українсько-російському кордоні.

РОЗДІЛ 5

ВПЛИВ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИМИ КРАЇНАМИ

Суверенна Україна наприкінці ХХ століття змушена була чи не вперше, з огляду на недовготривалий попередній досвід самостійної державності, формувати і конституювати принципово нову систему стосунків із межуючими країнами, починаючи із базових проблем демаркації і делімітації державного кордону та міжнародно-правового, договірного забезпечення недоторканості і територіальної цілісності держави.

На сьогодні, на початку ХХІ ст., за умов зміни геополітичної ситуації на європейському континенті, Україна стоїть перед важливим завданням у сфері зовнішньої політики – розбудови нової діючої системи міжнародних відносин з країнами Центральної Європи (повноправними членами Європейського Союзу), які вже віддали і продовжують делегувати частину своїх повноважень наддержавним інститутам ЄС. Утім, граничне звуження формату двосторонніх та багатосторонніх відносин країн Центральної Європи – країн Вишеграду з “зовнішнім світом” не виключає активної позиції України у центральноєвропейському регіоні.

Факт, що на сьогодні, Україна не стала регіональним лідером в центральноєвропейському регіоні, геополітичний статус якого з 2004 року суттєво змінився. Стосовно претензій країни щодо регіонального лідерства у певному регіоні, важливо підкреслити, що активізація дій країни у регіональній, міжрегіональній політиці має мати системний характер, ефективними мають бути механізми розробки і реалізації зовнішньої політики держави. І що ще важливіше – це наявність відповідного політико-економічного потенціалу країни. Набуття регіонального лідерства вже апорі

визначає наявність у країни відповідного рівня економічного потенціалу, що слугує гарантією реалізації конкретних ініціатив, спільних масштабних програм, міжрегіональних спільних проєктів. Позаяк лише за цих умов на сьогодні можна досягнути ефективної послідовної зовнішньої політики у регіональному вимірі.

Важливою складовою зовнішньої політики України у центральноевропейському регіоні, має стати активізація відносин на новому рівні, динамічна розбудова ефективної регіональної, міжрегіональної системи міжнародного співробітництва – з країнами Центральної Європи (членами Євросоюзу) за нових геополітичних умов на європейському континенті.

5.1. Регіональний центральноевропейський вимір зовнішньої політики України

Декларований ще на початку 90-х років ХХ ст. у якості головного - європейський напрямок зовнішньої політики незалежної української держави до теперішнього часу в більшості так і не реалізувався в практичних справах і конкретних досягненнях, які б безповоротно визначили стратегічну міжнародну орієнтацію України на довготривалу перспективу: “Перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах (тепер - Європейський Союз), а також інших західноевропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом - до повного її членства у цій організації”[59].

З-поміж головних напрямів зовнішньої політики незалежної української держави (після розвитку двостороннього партнерства) визначено розширення участі країни в європейському регіональному співробітництві.

Складовою частиною національно-державних інтересів незалежної України є встановлення і розвиток добросусідських відносин з межуючими країнами – сусідами “першого порядку” та інтенсивне транскордонне співробітництво з ними. “Прикордонні держави, - вказується в Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р., - найближче зовнішнє середовище, від взаємодії з яким безпосередньо залежить мир і стабільність по всій периферії кордонів України, її нормальний внутрішній розвиток, безперешкодне і широке спілкування із зовнішнім світом”[59].

У визначенні стратегії нарощення транскордонних зв'язків України з країнами Центральної Європи слід рахуватися з тим, що європейська спільнота нормалізацію відносин із сусідніми державами принципово вважає обов'язковою передумовою включення країн в коло кандидатів на вступ до Європейського Союзу і НАТО. Для України позитивний інтеграційний ефект може дати також і міжрегіональне, транскордонне співробітництво із державами-сусідами України в регіоні Центральної Європи, насамперед, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, які у 2004 р. стали повноправними членами Європейського Союзу. З огляду на своє геополітичне становище, історичний досвід, культурні традиції, багаті природні ресурси, потужний економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал, - як зазначалося в Постанові Верховної Ради України “Про Основні напрями зовнішньої політики України”, - Україна може і повинна стати впливовою світовою державою, здатною виконувати значну роль в забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі” [59].

Комплексне дослідження даної проблеми вельми актуальне, позаяк у динамічних міжрегіональних, транскордонних стосунках проявляються нові тенденції взаємозв'язків і взаємовпливів глобальних, континентальних і субрегіональних інтеграційних процесів, міждержавних і міжрегіональних

відносин, взаємин між центром і регіонами у окремих країнах, децентралізації влади та розширення компетенцій на регіональному і локальному рівнях. Тобто, мова йде про специфічний аспект подальшого поглиблення процесу демократизації міжнародних відносин і внутрішнього розвитку на етапі системної суспільної трансформації, який проходить Україна на початку XXI століття.

Отже, дослідження питання зовнішньої політики України у регіональному вимірі, точніше у центральноєвропейському регіоні, мають неперевершене, актуальне значення для теорії і практики євроінтеграційного поступу України. В даному контексті важливим є розкриття особливостей зовнішньої політики України у центральноєвропейському регіоні та виокремлення проблемних питань.

Україна, як і кожна суверенна держава, має на міжнародній арені власні національні інтереси. У загальному вигляді поняття “національні інтереси” черговим чином тлумачиться у документах вищого законодавчого органу української державної влади - Верховної Ради: “Національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення”.

Наведена дефініція, однак, відображає комплекс і внутрішніх, і зовнішніх інтересів Української держави, тому стосовно зовнішньополітичної сфери потребує конкретизації і уточнення. В Постанові ВР України від 2 липня 1993 р. “Про Основні напрями зовнішньої політики України” міститься предметний перелік зовнішньополітичних інтересів Української держави: “Базовою вимогою у здійсненні зовнішньої політики України є якнайповніше і якнайефективніше забезпечення національних інтересів країни.

Національні інтереси України у сфері міжнародних відносин становлять три групи:

- стратегічні та геополітичні інтереси, пов’язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності;

- економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство;

- регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України [59]”.

Далі в Постанові ВР України вказується, що з метою реалізації національних інтересів зовнішня політика України постійно спрямовується на виконання таких найголовніших завдань:

“1. Утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави.

2. Забезпечення стабільності міжнародного становища України.

3. Збереження територіальної цілісності держави та недоторканості її кордонів.

4. Включення національного господарства у світову економічну систему для його повноцінного економічного розвитку, забезпечення потреб громадян і підвищення добробуту народу.

5. Захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримання контактів з зарубіжними українцями і вихідцями з України, надання їм допомоги згідно з міжнародним правом.

6. Поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера”[59].

Серед напрямів, пріоритетів та функцій зовнішньої політики України у даній парламентській постанові чільне місце відводиться розвитку співробітництва із так званими прикордонними державами, в тому числі і Центральної Європи, а також європейській регіональній співпраці.

Місце і роль міжрегіонального, транскордонного співробітництва у сучасній системі міжнародних відносин доцільно розглядати також в контексті стратегічних національно-державних інтересів та зовнішньополітичних дій, спрямованих на забезпечення і реалізацію цих інтересів. Оптимальним

варіантом такого наукового аналізу може бути оцінка транскордонного співробітництва через призму національно-державних інтересів незалежної України. Позаяк у ХХІ ст. пріоритетним для України стає європейський вектор її зовнішньої політики, то першочергового наукового вивчення і обґрунтування потребують проблеми транскордонного співробітництва нашої держави із сусідніми країнами Центральної і Південно-Східної Європи та Європейським Союзом у цілому.

Прикордонні адміністративно-територіальні одиниці незалежної України з початку 90-х років ХХ століття інтенсивно включилися в систему відносин транскордонного співробітництва із суміжними територіями сусідніх держав. Цьому сприяла як загальна лібералізація міжнародних стосунків внаслідок припинення біполярного протистояння у світі і на європейському континенті, так і практичне застосування історичного досвіду багатовікового співіснування європейських народів і держав, надбань західноєвропейського міжрегіонального транскордонного співробітництва.

Розвиток відносин міжнародного співробітництва, в тому числі і транскордонного, які з 1980-1990-х років поступово формувалися між Україною і сусідніми державами Центральної Європи, а також з межуючими з нею країнами СНД, був складовою частиною всіх таких процесів, як - усамостійнення держав, перетворення їх у активних суб'єктів міжнародних відносин і кардинальної зміни глобальної та регіональної систем стосунків. Україна і сусідні з нею центральноєвропейські держави тісно співробітничали в ході розбудови регіональних інтеграційних структур, в рамках міжнародних, насамперед загальноєвропейських організацій, спільно формували систему та механізм добросусідського співробітництва.

Становлення цілісної системи добросусідських відносин було б неможливе без тісної співпраці держав у зовнішньополітичній сфері. Утім, хибно обмежувати вивчення системи міжнародних відносин виключно міждержавними стосунками, адже поряд з державами, все більшу роль у міжнародних стосунках грають недержавні структури, громадянські рухи та

ініціативи, тобто, широкі кола громадськості, що є проявом демократизації сучасних міжнародних відносин. Проявом демократизації є і безпосередня участь місцевих і регіональних влад та територіальних спільнот Європи у міжнародних відносинах міжрегіонального, транскордонного співробітництва.

Водночас слід відділяти загальну характеристику міжнародних як міждержавних відносин від видової, де політичні відносини є підсистемою міждержавних. Методологічно в ході наукового аналізу необхідно виходити із наступного положення: “Політичні відносини утворюють найважливішу підсистему системи міжнародних відносин з власною структурою, функціями, процесом розвитку. Одна із найголовніших функцій цієї підсистеми полягає в синтезі, детермінації, відбиванні всіх інших видів відносин, які виступають в якості самостійних підсистем в системі міжнародних відносин” [349;530].

Міжрегіональне, транскордонне співробітництво посідає на сучасному етапі чільне місце в системі міжнародних відносин України із сусідніми державами Центральної Європи.

Грунтовний науковий аналіз теорії і практики участі регіонів у міжрегіональному, транскордонному співробітництві представляє вагомe значення для розробки і реалізації стратегії зовнішньої та внутрішньої політики України на сучасному етапі.

Дослідження політико-правової, організаційно-економічної, інституціональної основи механізму реалізації міжрегіонального, транскордонного співробітництва України з країнами Центральної Європи можна поділити на відповідні блоки включно із визначенням певних хронологічних етапів.

Перший блок договірно-правових відносин – це період 1991-1990-х років. Тут можна виділити три сегменти згідно характеру укладених документів. По-перше, саме в цей час було укладено базові договори України та країн Центральної Європи про добросусідські відносини, обов’язковою складовою частиною яких стали положення щодо розвитку міжрегіонального, транскордонного співробітництва. На основі цих базових угод у наступних

роках і до сьогодні формується розгалужена система міждержавних угод щодо лінії проходження державного кордону, порядку його перетину та розбудови прикордонної інфраструктури, економічного співробітництва тощо. По-друге, в цей період також були укладені та підписані міждержавні, міжурядові та міжвідомчі договори, угоди, протоколи, меморандуми та інші міжнародно-правові документи, які регулюють зовнішньоекономічні зв'язки України з країнами Центральної Європи, як наприклад, формування організаційно-інституційної структури для координації дій і управління системою стосунків у зовнішньоекономічній сфері, створення змішаних міжурядових комісій з питань економічного і науково-технічного співробітництва а також і двосторонніх українсько-словацької та українсько-угорської комісій з питань транскордонного співробітництва.

Так, наприклад, правові засади формування та розвитку транскордонного співробітництва між Україною та Угорщиною визначаються також і низкою двохсторонніх документів, міждержавних угод, де співпраця на регіональному рівні чи транскордонне співробітництво, виокремлюються як важливі напрями співпраці. В цьому відношенні, слід відзначити, зокрема: Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і УР від 6 грудня 1991 року; Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про пункти пропуску через державний кордон від 26 лютого 1993 року; Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про спрощений порядок перетинання державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних областях від 26 лютого 1993 року; Договір між Україною і Угорською Республікою про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань від 19 травня 1995 року [9].

Наступний важливий сегмент – це міжнародна договірна правова база з питань міжрегіонального співробітництва, яка сформована між країнами Вишеградської четвірки. Вдосконалення правового механізму регулювання міжрегіонального, транскордонного співробітництва країн Вишеградської

четвірки здійснено із врахуванням загальноєвропейських норм і принципів визначених Радою Європи. Насамперед, слід відзначити такі угоди як, Угода між урядом Словацької Республіки і урядом Республіки Польща про транскордонне співробітництво від 18 серпня 1994 р.; Угода між урядом Чеської Республіки і урядом Словацької Республіки про транскордонне співробітництво від 2 листопада 2000 р.; Угода ж урядом Угорської Республіки і урядом Словацької Республіки про транскордонне співробітництво між адміністративно-територіальними одиницями і органами влади від 23 квітня 2001 року.

Другий блок документів – це період 1990-х років і початку 2000-х років, час підписання двосторонніх угод саме з питань регулювання міжрегіональних, транскордонних стосунків України з країнами Центральної Європи. Тут слід відзначити угоди між країнами і угоди між конкретними регіонами країн Центральної Європи та України. Так, наприклад, до 2000 року між областями України та воєводствами Польщі уже було підписано 68 угод про співпрацю на міжрегіональному рівні [8].

Відзначимо саме три головні угоди України з країнами Центральної Європи, підписання яких по суті сформувало міжнародно-правову базу (європейського типу – тобто відповідно загальноєвропейських принципів і норм тощо) міжрегіонального, транскордонного співробітництва України з країнами Центральної Європи.

Перший двосторонній документ міжрегіонального державного типу було підписано в Києві 24 травня 1993 року з *Польщею* – “Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво”[8]. Згідно ст.1 Угоди – “міжрегіональне співробітництво – це діяльність регіональних органів державної адміністрації і органів місцевого самоврядування, що направлена на зміцнення і розвиток дружніх та добросусідських відносин між обома країнами”. Уряди двох держав, готові підтримувати міжрегіональне співробітництво і таким чином сприяти економічному та суспільному прогресу регіонів обох країн, особливо

прикордонних, як зазначається у Преамбулі. Стосовно суб'єктів міжрегіонального співробітництва, в угоді зазначається, що регіональні органи влади мають право в межах своїх компетенцій заключати, згідно з внутрішнім законодавством обох країн, договори щодо співробітництва в наступних сферах: будівництво та облаштування території, транспорт, комунальне господарство, промисловість, торгівля, сільське господарство, охорона природи, освіта, культура та мистецтво, туризм та спорт і з інших питань, що становлять взаємний інтерес (ст.4,5) [78;82].

Другий двосторонній документ про міжрегіональну транскордонну співпрацю було підписано з *Угорщиною*.

Особливе значення в контексті розвитку транскордонного співробітництва між Україною та Угорщиною, має Угода про транскордонне співробітництво, підписана в Будапешті 11 листопада 1997 року. Усвідомлюючи переваги співробітництва між органами місцевого та регіонального самоврядування, уряди України та Угорщини, визначають важливість цієї форми співпраці, чітко визначаючи, що “транскордонне співробітництво – це спільна діяльність, яка направлена на поглиблення відносин між органами місцевого самоврядування та державної виконавчої влади Договірних Сторін і, в цих інтересах, на укладання необхідних угод та домовленостей. Це співробітництво здійснюється в межах компетенції органів місцевого самоврядування та державної виконавчої влади, які визначаються національним законодавством країн Договірних Сторін (ст.4)”[9;78].

Згідно статті 7 Угоди, транскордонне співробітництво між Україною та Угорщиною (згідно ст.7), може здійснюватися в наступних сферах: розвиток населених пунктів і регіонів; транспорт та зв'язок; енергетика; охорона навколишнього середовища; охорона водних ресурсів та їх раціональне використання; забруднення повітря та зниження рівня шуму; освіта, професійне навчання, наукові дослідження; охорона здоров'я; туризм; проблеми населення прикордонної зони; питання, пов'язані із створенням та

функціонуванням контрольно-пропускних пунктів; транскордонне економічне співробітництво; гуманітарне співробітництво [9;78].

Третій договір у хронологічному порядку про міжрегіональні, транскордонні зв'язки Україна уклала із *Словаччиною* в Братиславі 5 грудня 2000 року. “Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про транскордонне співробітництво”, як і попередні містила тлумачення “транскордонного співробітництва” – це всі адміністративні, технічні, економічні, соціальні і культурні заходи, спрямовані на зміцнення і розвиток відносин між Договірними Сторонами, а також населеними пунктами, містами і регіонами по обидва боки спільного державного, кордону, включаючи укладення відповідних договорів з метою вирішення спільних проблем”(ст.1) [11;78]. В Угоді чітко визначено діяльність суб'єктів місцевих та регіональних органів влади, їх компетенції (ст.1,ст.4), а також що особливо важливо і координуючі структури двостороннього транскордонного співробітництва, як національні і змішані комісії, робочі групи експертів (ст.6-8). Надано конкретний перелік сфер діяльності та координація українсько-словацького транскордонного співробітництва: міський і регіональний розвиток, транспорт і зв'язок, прикордонна торгівля, енергетика, спільні проекти розвитку туризму, економічні проекти (спільні підприємства) тощо (Ст.9).

З метою виокремлення та використання Україною та країнами Центральної Європи саме загальноєвропейського рівня політико-правових угод, здійснимо порівняльну характеристику двосторонніх угод 90-х років ХХ ст. (які є чинними і на сьогодні і по суті і є відображенням наших двосторонніх міжрегіональних відносин з цими країнами) про транскордонне, міжрегіональне співробітництво України з Росією, Білоруссю та Молдовою.

Критичний аналіз цих угод свідчить по-перше, про концептуально відмінні підходи щодо дефініцій, а також пріоритетів видів, форм, напрямків і механізмів міжрегіональної транскордонної співпраці. Так, засадничим

елементом угод є ще так звана пострадянська модель “прикордонного” співробітництва.

Тлумачення міжрегіонального, транскордонного співробітництва як “прикордонного” з точки зору міжнародно-правового регулювання, по суті, визначає і відмінні об’єкти і суб’єкти співпраці, по-іншому формулюються механізми співробітництва. З іншого боку, в європейській практиці є чітке формулювання “прикордонних зв’язків” на відстані 30 кілометрів у прикордонному просторі, що визначає і режим перетину кордону. Саме цей вид “малого прикордонного режиму” чи “малого прикордонного співробітництва” детально проаналізовано у четвертому розділі дисертаційної роботи. Навіть за часи СРСР було підписано дві міжурядові угоди з Угорщиною - 1 серпня 1985 року і 13 січня 1989 року [9].

“Угода між Урядом Російської Федерації та Урядом України про співробітництво прикордонних областей Російської Федерації і України”, укладена 27 січня 1995 року в місті Харків. У документі відзначається (стаття 1), що уряди двох країн будуть сприяти розвитку співробітництва між прикордонними областями з боку України – Донецькою, Запорізькою, Луганською, Сумською, Харківською та Чернігівською, з боку Росії – Белгородською, Брянською, Воронежською, Курською і Ростовською областями, Краснодарським краєм [78].

Українсько-російською угодою 1995 року були визначені завдання співробітництва у сфері транспорту і транзиту (ст.8), охорони навколишнього середовища, спільного запобігання та ліквідації на території прикордонних областей наслідків надзвичайних ситуацій прикордонного і техногенного характеру (ст.9), прикордонного співробітництва в гуманітарній сфері, включаючи освіту, науку, культуру, охорону здоров’я, фізкультуру та спорт (ст.10). Уряди України і РФ передбачали розробити заходи для спрощення процедур прикордонного, митного, імміграційного та інших видів контролю щодо громадян, які постійно проживають на території прикордонних областей (ст.7). Про недостатню досконалість механізму регулювання, переважно

адміністративно-бюрократичний характер організаційного механізму українсько-російського прикордонного співробітництва свідчила і наявна практика, а також у прийнятті рішень на міжрегіональному рівні пріоритет мали і мають загальнодержавні чинники. Дещо модифікована, більш наближена до загальноєвропейських принципів “Концепція прикордонного співробітництва у Російській Федерації”, яка затверджена Урядом Російської Федерації 13 лютого 2001 року” [55].

Також слід відзначити як певний бар’єр для міжрегіональної українсько-російської співпраці регіонів і наявні і сьогодні незавершеність демаркації та делімітації українсько-російського кордону, а також в більшій мірі негативний підхід Росії щодо створення спільних єврорегіонів на прикордонних територіях тощо.

Більше того, підписані 12 травня 1997 р. “Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво прикордонних областей України та Республіки Білорусь” та укладена в Кишиневі 11 березня 1997 р. “Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво прикордонних областей України та адміністративно-територіальних одиниць Республіки Молдова” є майже ідентичними з українсько-російською угодою [78]. Втім, наявна практика міжрегіонального співробітництва в більшій мірі Білорусі (активна участь її регіонів у євро регіональному співробітництві з Україною) і вже в меншій мірі Молдови, свідчать про суттєві відмінності щодо міжрегіональної співпраці їх регіонів з регіонами України. Таким чином, українсько-російська, українсько-білоруська, українсько-молдовська угоди, на нашу думку, потребують суттєвих вдосконалень з точки формування європейського рівня міжнародно-договірної бази транскордонних відносин України, адже, по суті, міжнародно-правові норми фіксують реально існуючі відносини.

Наступним важливим сегментом другого блоку міжнародно-договірної бази України щодо міжрегіональної транскордонної співпраці є дво - та

тристоронні угоди, які укладені *регіонами України з регіонами країн Центральної Європи*.

Зокрема Закарпатська область, яка з географічної точки зору розташована на перетині українського кордону з чотирма державами, членами ЄС, і формує із сусідніми адміністративно-територіальними одиницями Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії транскордонний регіон, об'єднаний традиційними зовнішньоекономічними зв'язками, високим рівнем гуманітарних контактів, а також і існуванням спільних загальних проблем, які можна ефективно вирішувати саме в рамках міжрегіонального, транскордонного співробітництва. У 2004 році Закарпатська область де-факто отримала статус “зовнішнього регіону” ЄС тобто території, прилеглої до регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та Польщі, що отримуватимуть значну фінансову допомогу Структурних фондів Європейського Союзу, оскільки їх рівень розвитку є нижчим 75% від середньоєвропейського.

Готовність до співпраці України та сусідніх центральноєвропейських держав, зокрема Закарпатської області із відповідними прикордонними регіонами, демонструють підписані міжнародні угоди та інші документи: Угода про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України і Кошицьким краєм Словацької Республіки (1999 р.); Угода про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України та Пряшівським краєм Словацької республіки (2000 р.); Угода між Закарпатською обласною державною адміністрацією України та Підкарпатським воєводством Республіки Польща про транскордонне співробітництво (2002 р.); Угода ІНТЕРРЕГІО про трилатеральне співробітництво Закарпатської області (Україна), Сату-Марського повіту (Румунія) та області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина) (2000 р.); Концепція спільного розвитку прикордонних територій України та Угорщини (Закарпатська обласна рада, Рада з територіального розвитку Саболч-Сатмар-Березької області (2003 р.) [54;69;71;77].

Так, наприклад, в грудні 1999 р. була підписана Рамкова угода про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України і Кошицьким краєм СР. Рамкова угода передбачає, що конкретні форми, напрямки і цілі співпраці визначатимуться у спеціальних двосторонніх угодах, планах роботи, контрактах. Згідно з положеннями угоди, для вирішення організаційних питань двостороннього транскордонного співробітництва планувалося створення змішаної українсько-словацької міжрегіональної Координаційної ради у складі 6-ти осіб, що проводить засідання не менше, ніж двічі на рік. Протягом 1999-2001 рр. були укладені також двосторонні угоди про співробітництво між Закарпатською, Івано-Франківською, Львівською областями України та Пряшівським краєм Словаччини. Окремі угоди про транскордонне співробітництво були підписані між Великоберезнянським районом Закарпатської області та Снинським округом Пряшівського краю, Ужгородським районом Закарпатської області та Михайлівським округом Кошицького краю, Ужгородським районом Закарпатської області та Пряшівським округом Пряшівського краю, Виноградівським районом Закарпатської області та округом Вранов-над-Топольов Пряшівського краю [69;16].

Утім, вже на сьогодні певні угоди в українсько-словацькому вимірі не діють, а саме, це викликано змінами у чинному законодавстві Словацької Республіки у сфері транскордонного співробітництва. Так, закон з реформи системи самоврядування, схвалений у 2001 р., передбачає створення регіональних органів самоврядування і заснування з 1 січня 2002 р. 8-ми самоврядних країв (областей) та перерозподіл компетенцій між органами державної виконавчої влади і органами місцевого самоврядування, в тому числі у сфері міжнародних відносин у цілому та транскордонного і міжрегіонального співробітництва, зокрема.

Тобто, з 1 січня 2005 р. окружні (окреси-райони) органи влади в СР перестали існувати. Базовим місцевим елементом словацької системи самоврядування стали населені пункти (міста, містечка, села). Відповідно, для

районних органів державної влади і самоврядування України в Словацькій Республіці уже не буде аналогічних партнерів. Отже, це призвело до припинення договірної співробітництва у форматі райони-округи.

Третій блок, а точніше один з найважливіших сегментів договірно-правових відносин України та країн Центральної Європи – це приєднання України до міжнародних угод, конвенцій стосовно розвитку міжрегіонального, транскордонного співробітництва і їх ратифікація. З-поміж цих документів загальноєвропейських інституцій слід відзначити: “Європейську хартію місцевого самоврядування” (Страсбург, жовтень 1985 р.), “Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями” (Мадрид, травень 1980 р.) і особливо Протоколи 1 і 2 до неї, які застосовують дію цієї конвенції до міжтериторіального співробітництва, “Хартію Конгресу місцевих і регіональних влад Європи” (Ухвалена Комітетом Міністрів 14 січня 1994 року).

Складовою частиною організаційно-правового механізму регулювання системи українсько-польського, українсько-словацького, українсько-угорського транскордонного співробітництва є дві підсистеми: міжнародно-правова та цивільно-правова. Основою розвитку міжнародних відносин транскордонного співробітництва України із державами Центральної Європи є насамперед, загальноєвропейські норми і принципи, закріплені в документах Ради Європи.

В цьому сенсі важливого значення набуває інституалізація відносин суб’єктів міжнародного права. Головним документом, який легалізує ці відносини, а також сприяє децентралізації прийняття рішень владними структурами регіонів є Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (ETS No106) – Мадрид, 21 травня 1980 р., а також і два додаткових протоколи, що надають більших компетенцій регіонам у зовнішньоекономічних та політичних питаннях, сприяють як міжнародній активізації регіонів, так і позитивній дискримінації периферійних прикордонних територій [49].

Визначальної актуальності для держав Центральної Європи і України набуває питання ратифікації та застосування Мадридської рамкової угоди Ради Європи та додаткових протоколів, які стосуються прикордонного та міжрегіонального співробітництва, позаяк адекватна реалізація цих форм кооперації:

- по-перше, не змінює кордони, а робить їх прозорими, поступово знищує економічні та політичні бар'єри для інновацій;

- по-друге, активізує саме ініціативи суб'єктів на локальному рівні, що сприяє також і політичній інтеграції;

- по-третє, ця форма співробітництва може здійснюватися в контексті реалізації регіональної політики двох-трьох держав із збільшенням кількості реальних суб'єктів співробітництва.

Додатковий протокол (ETS No159) до Європейської рамкової конвенції, який набув чинності 1 грудня 1998 р. посилює Рамкову конвенцію чітко визначаючи право територіальних общин за певних умов укладати угоди про транскордонне співробітництво, визначаючи чинність для національного законодавства актів та рішень, які ухвалюються в рамках угод про транскордонне співробітництво, а також визначаючи правову дієздатність (статус “юридичної особи”) будь-якого органу, який буде створено згідно такої угоди [49].

Другий протокол до Європейської рамкової конвенції стосовно міжтериторіального співробітництва (ETS No169) підписаний 5 травня 1998 р. спрямований встановити правові рамки для розвитку взаємовідносин транскордонного співробітництва властей через надання можливості укладати угоди про співробітництво з територіальними общинами або властями інших держав в контексті розвитку міжтериторіального співробітництва (*mutatis mutandis*) [72].

Органічною складовою єврорегіональної співпраці є співробітництво регіонів, як між територіальне, міжрегіональне співробітництво, яке згідно додаткового Другого Протоколу до Європейської рамкової конвенції про

транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, (ETS No169) підписаний 5 травня 1998 р., згідно статті 2 “для цілей цього Протоколу *міжтериторіальне співробітництво* означає будь-яку спільну діяльність, спрямовану на започаткування відносин між територіальними общинами або властями двох або більше Договірних Сторін, крім відносин транскордонного співробітництва між сусідніми властями, включаючи укладання з територіальними общинами або властями інших держав угод про співробітництво”[49].

В 1993 р. Україна приєдналася до Європейської Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, підписаної країнами-членами Ради Європи в м. Мадрид 21 травня 1980 року.

Внаслідок ратифікації Мадридській Конвенції (21 травня 1980 р.) Верховною Радою України у 1993 році, його положення (міжнародно-правові норми стосовно транскордонного співробітництва, закріплені у Конвенції) *стали частиною національного законодавства України і мають пріоритет над внутрішнім правом*, згідно зі статтею 27 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.

Згідно із Статтею 2 Конвенції: “Для цілей цієї конвенції “транскордонне співробітництво” означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних сторін, та на укладення з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей”[49].

Таким чином, Рамкова Конвенція разом із двома додатковими протоколами становить загальні правові засади міжрегіонального, транскордонного співробітництва регіонів держав Європи, в тому числі України.

З огляду на динамічну зміну геополітичної ситуації та економічне об'єднання Європи, пріоритетного значення набуває міжрегіональне співробітництво за допомогою діяльності Комітету Регіонів. Реалізація

регіональних програм як складових стратегій структурних фондів відбувається на сьогодні за сприянням такої ініціативи як Міжрегіональне співтовариство, в рамках програми INTERREG III, що сприятиме розвитку не стільки структурних ініціатив, скільки співробітництву між регіонами.

Важливе значення для претендентів “першої хвилі” вступу в ЄС, а також і України має програма INTERREG Структурного фонду допомоги ЄС, яка орієнтована саме на розвиток та покращення транскордонної співпраці держав-членів та майбутніх членів Євросоюзу. Економічне об’єднання Європи, а також і політична інтеграція держав європейського континенту зазнає швидких змін і по суті, є викликом часу, відображає зростаючу потребу політики об’єднання держав континенту в контексті реалізації єврорегіональної політики з метою зменшення диспропорцій у розвитку регіонів та сприяння стабільності в різних вимірах у більш різноманітній Європі.

Виходячи з цих основоположних загальноєвропейських документів, проблематику місця і ролі регіону в транскордонному співробітництві найбільш раціонально досліджувати системно і комплексно - у взаємозв’язку еволюції сучасних міжнародних відносин і транскордонних, міжрегіональних стосунків адміністративно-територіальних одиниць, насамперед прикордонних, європейських держав. Тобто, в руслі єдиного розвитку міждержавного і міжрегіонального рівнів міжнародних відносин. При цьому, необхідно рахуватися з тим, що міжнародні відносини на регіональному рівні у контексті транскордонного співробітництва є, хоча і функціонуючою за певними власними особливостями системою стосунків, але тільки підсистемою - складовою частиною (чи підрівнем) системи більш високого порядку - міжнародних взаємин між державами.

Разом з тим, відносини міжрегіонального, транскордонного співробітництва залишаються специфічною сферою міжнародних стосунків, позаяк мають погоджену на багато – і двохсторонньому міждержавному рівні

окрему міжнародно-правову базу, правосуб'єктність і більш-менш самостійно функціонуючу систему зв'язків.

Регіони, як основні суб'єкти транскордонних відносин, все ж правочинні виключно в рамках делегованих їм, згідно з міжнародно-договірними домовленостями і рішеннями державного центру, компетенцій щодо самостійних дій на міжнародній арені. Однак чітка на сучасному етапі загальноєвропейська тенденція децентралізації, а також і максимальне використання базових принципів євро регіонального співробітництва, спрямована на розширення повноважень місцевої влади і територіальних спільнот, передачі їм частини повноважень державного центру, в тому числі у сфер міжнародних стосунків, найбільшим чином позитивно сприяє подальшому розгортанню міжрегіонального транскордонного співробітництва України у руслі набуття повноправного членства в Євросоюзі.

Закономірно постає питання - чи може взагалі українська держава розраховувати на входження до Об'єднаної Європи, в тому числі і до складу ЄС, хоча б в далекій перспективі? Така тривала невизначеність статусу України в Європі та зовнішньої, цивілізаційної стратегії національно-державного розвитку тільки породжує хитання і зневіру українського суспільства в загальноєвропейське майбутнє України, маргіналізує національні політичні еліти. На першому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС в червні 1998 р. українська сторона офіційно проголосила бажання *набути асоційованого членства в ЄС*. Президентом України у червні 1998 р. затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС. На сьогодні розроблено Національну програму інтеграції України до Євросоюзу.

В цьому сенсі важливого значення набуває для України вивчення досвіду країн “першої хвилі” вступу в ЄС, а саме - застосування принципів регіонального та міжрегіонального, транскордонного співробітництва європейського рівня, за умов розвитку нових інституційних форм саморегуляції системи міжнародних відносин держав Центральної Європи.

Приєднання держав Центральної Європи до Євросоюзу відбувалося поступово та диференційовано. Важливо підкреслити, що успіх у досягненні цієї мети залежав не тільки від прагматичного підходу до справи власне держав Центральної Європи, але також і від реалізації ЄС політики компромісів. Більше того, апліканти “першої хвилі” на початку XXI ст. стали повноправними членами вже нового Євросоюзу – як єдиного суб’єкта у зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних зв’язках. Це неминуче призвело до посилення внутрішньої інтеграції країн-членів ЄС у сфері захисту своїх інтересів (економічних, безпекових тощо), що ще більше ускладнює вступ до цієї європейської міжнародної інституції нових країн.

Питання полягає в тім, наскільки Євросоюз спроможен фінансувати економічну модернізацію Центральної Європи, певна річ, використовуючи свої стратегічні інтереси. Адже виникнення негативів - як латентний розвиток конфліктних зон (економічних, етно-політичних, екологічних тощо), вже у найближчому майбутньому вимагатиме від економічно розвинутих держав Західної Європи ще більших інвестицій для підтримки стабільності у різних вимірах. Фактично, імперативом євро регіональної політики є послідовне формування і реалізація так званої концепції “Європи регіонів”. Держави Центральної Європи на сьогодні на початку XXI ст. впроваджують єдину регіональну політику ЄС, яка на сьогодні сфокусована на:

- “підтягуванні” менш соціо-економічно розвинених держав Євросоюзу до рівня більш економічно розвинених держав ЄС;
- реалізацію важливої мети внутрішньої регіональної політики ЄС – ліквідацію територіальних диспропорцій економічного та соціального розвитку всередині розвинутих держав ЄС.

Найоптимальнішою співпрацею європейських регіонів в цьому сенсі є транскордонне та міжрегіональне співробітництво, що сприяє також і децентралізації транскордонних зв’язків. Позитивними прикладами цієї форми кооперації слугують: співробітництво між прикордонними регіонами Європи в рамках програми EUREGIO; регіональне об’єднання “Альпи-Адрія”, а також і

функціонування Ради Європейських регіонів; співробітництво “Вишеградський чотирикутник” (здебільше політичного характеру) та Центральноєвропейська угода вільної торгівлі (CEFTA) – економічна кооперація держав регіону.

Формування якісно нових форм міжрегіонального співробітництва вкрай важливо для України, позаяк держави Центральної Європи як повноправні члени ЄС здійснюватимуть регіональну співпрацю та регіональну політику у площині Євросоюз - Україна в контексті утримання балансу інтересів в регіоні. З огляду на зміну геополітичних та гео економічних обставин на континенті, які впливають на регіональний розвиток, держави Центральної Європи пристосовуються до нового стратегічного середовища – яке вже формується внаслідок як реформи ЄС, так і проведення політики розширення на Схід в контексті розвитку ідеї Європи не тільки у географічному, політичному чи економічному вимірах, а насамперед - як вільного та різноманітного європейського культурного простору.

Стратегічний напрям розвитку держав Центральної Європи протягом ХХ ст. був зумовлений наявністю великих світових держав, імперій, боротьба яких за провідну роль, сфери впливу у світі систематично обумовлювали і геополітичну переорієнтацію держав центральноєвропейського регіону. Історичний досвід свідчить, що можливості самостійного розвитку багатьох держав європейського континенту були і є надто обмеженими. Протягом ХХ століття, упродовж і після двох світових війн країни Центральної, а також і Південно-Східної Європи систематично втрачали головні загальноцивілізаційні орієнтири поступу. Адже перед загрозою втрати своєї незалежності чи то підпорядкування “вагомим” зовнішнім чинникам, держави Центральної та Східної Європи змушені були шукати нові стратегії розв’язання ймовірних конфліктних проблем.

Результати таких пошуків добре відомі, про що свідчать: по-перше, трагічні наслідки перегляду кордонів, депортацій та асиміляцій багатьох народів континенту; по-друге – формування саме тоталітарних режимів

різного забарвлення в центрально-східноєвропейському регіоні вже у 20-30-х рр., а особливо у 50-60-х рр. ХХ ст.

Фактично, протягом ХХ ст. країни Центральної Європи (надалі ЦЄ) зазнали радикальних структурних криз як в економічному контексті (втрата попередніх ринків, зміна внутрішньо- та зовнішньоекономічних орієнтирів), так і в суспільно-політичному вимірі (криза поліваріантності моделей, демократичних систем суспільно-політичного розвитку, нівеляція соціокультурних альтернатив тощо). Хоча з точки зору історичної довготерміновості структур і тенденцій, ХХ століття – це дуже невеликий відрізок часу. Утім, вже наприкінці ХХ ст., динамізм, швидкий ритм суспільно-політичних та економічних цивілізаційних змін в Центральній Європі дає підстави стверджувати, що з цього часу на теренах сучасної Європи формується новий геополітичний, гео економічний і соціокультурний простір. Враховуючи специфіку розвитку країн ЦЄ у ХХ ст., слід відзначити, що сучасним стратегічним напрямом країн центральноєвропейського регіону є розбудова якісно нових міжнародних відносин як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Саме процес реінтеграції в Європу є дуже важливим для країн Центральної та Південно-Східної Європи як в контексті історичної парадигми, так і з точки зору формування стратегії життєдіяльності світової цивілізації у третьому тисячолітті, що вже на межі ХХ-ХХІ ст. визначалося суперечністю, багатоваріантністю та взаємозалежністю стратегічного розвитку держав, етносів континенту, по суті, глобалізацією.

В сучасних умовах серед численних цивілізаційних інновацій пріоритетного значення набувають процеси інтеграції. Адже об'єднана Європа, включно і держави ЦЄ – як гео-економічна та геополітична реальність формується нині не тільки за умов адаптації Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, а також і за умов реформ власне Євросоюзу. Зокрема, це позначилося в економічному аспекті, позаяк в даному випадку домінантою інтеграції Європи слугують підвалини ідентичності думок щодо розбудови загальноєвропейського економічного простору. Тоді як у культурному вимірі

головним імперативом є сприймання народами континенту саме різноманітності, як реалізації принципу “єдності через розмаїття”.

Таким чином, зміна геополітичної ситуації на європейському континенті як і в 20-х рр., так і в 90-х рр. ХХ ст. створила можливість для соціумів Центральної Європи позбутися метаорієнтації і чітко визначити своє місце та роль як в Європі, так і у світі. Утім, незважаючи на політико-ідеологічне протистояння центральноєвропейських держав економічне об’єднання Європи завжди було пріоритетом міждержавних відносин. Узагальнюючи, можна відзначити, що актуальність ідеї та реалізації інтеграції Європи була і є стратегічним імперативом держав континенту.

Методологічно, аналіз міжнародних відносин в центральноєвропейському регіоні у ХХ столітті вимагає використання принаймні двох підходів: врахування впливу зовнішніх чинників (і як логічний наслідок – визначення їх негативного, а також і позитивного впливів); можливість використання наявних альтернативних стратегій держав регіону.

При дослідженні геополітичної ситуації в Центральній та Східній Європі у ХХ ст., спостерігається домінування впливу зовнішніх чинників на внутрішній соціо-політичний та економічний розвиток кожної з країн регіону. Утім, це не означає що держави ЦЄ вже апріорі погоджувалися копіювати головні стратегії соціо-економічного та політичного розвитку більш могутніших держав світу. Адже сучасний економічний розвиток та політична стабільність – як легітимність зміни політичних режимів, а також і наявність певних елементів політичної та правової культури соціумів Польщі, Чехії, Угорщини та інших, свідчать про тривалий етап формування демократичних засад. Зокрема, дія чинників внутрішнього характеру виявилася у площині: розвитку громадянського суспільства; формування засад ринкової економіки; розвитку багатопартійних політичних систем.

Усвідомлення місця соціумів Центральної Європи в окресленому геополітичному та геоекономічному просторі протягом ХХ ст. відбувалося (і навіть сьогодні відбувається цей процес) не стільки в географічному сенсі,

скільки на культурно-цивілізаційному рівні. Переважним чином – як орієнтація соціумів регіону на загальноєвропейські цінності на початку ХХ століття, і вже як реінтеграція у європейську спільноту наприкінці ХХ століття.

Після першого активного, динамічного періоду розбудови системи двота багатосторонніх відносин з країнами Центральної Європи, Україна, через певний час, протягом 1990-х років “втратила” інтерес до регіону Центральної Європи. Регіон “Центральна Європа” стає “забутим” для України. Nolens volens аргументом “забутості” цього регіону для України є аналіз подій у конкретно-історичній площині, а саме – реальної зовнішньої політики нашої держави з 1994-1995 років. Коли після перших динамічних дипломатичних кроків в контексті розбудови двосторонніх зв'язків України з сусідами “першого порядку”, саме з 1994 року, а ще більш рельєфно це прослідковується з 1995 року - Україна “забуває” про регіон ЦЄ. Сьогодні, на початку ХХІ століття Україна заново “відкриває” для себе регіон Центральної Європи. З травня 2004 року перед Україною постала інша Центральна Європа, яка вимагає зміни формату взаємовідносин, адже країнам регіону постійно потрібно “координувати”, а відверто кажучи підпорядковувати, узгоджувати свою зовнішню політику, особливо так звану “східну політику” загальним цілям спільної зовнішньої політики Європейського Союзу.

Для України Вишеградське регіональне об'єднання країн Центральної Європи є важливим з декількох причин. По-перше, унікальним є досвід суспільно-політичної та економічної трансформації та євроінтеграції країн Вишеграду (Республіки Польща, Угорської Республіки, Чеської Республіки і особливо Словацької Республіки).

По-друге, з-за причин розширення ЄС на Схід, по суті, зміни геополітичної ситуації на континенті і відповідно у центральноевропейському регіоні, змінився статус як окремо кожної країни Центральної Європи, так і Вишеградського об'єднання в цілому. На сьогодні, Україна ще досить повільно, але поступово намагається знайти свою нішу для реалізації своїх

інтересів у “забутому” Україною центральноєвропейському регіоні. По-третє, співпраця з країнами Вишеграду, який вже діє в рамках ЄС, сприятиме активізації та поглибленню міжрегіональної інтеграції України, її участі у регіональних інтеграційних структурах в рамках ЄС.

“Залишаючись поза межами процесу європейської інтеграції, Україна змушена дивитися на Захід очима стороннього спостерігача, а центральноєвропейські країни для неї втрачатимуть самостійне значення і виступатимуть лише як елементи європейського цілого”[430;431]. Це концептуальне узагальнення характеристики *України як стороннього спостерігача у процесі європейської інтеграції* експертами Національного інституту стратегічних досліджень Б.Парахонського, Р.Жангожи, вважаємо доцільним доповнити таким визначенням конкретної ситуації, яка склалась не сьогодні, а є результатом зовнішньої політики України з 1994 року в центральноєвропейському регіоні: *Україна як сторонній спостерігач у забутому нею регіоні Центральної Європи*. Утім, не погоджуємося з точкою зору вищезазначених дослідників, що центральноєвропейські країни для України втрачатимуть самостійне значення, вони вже його давно втратили і не із-за причин приєднання країн Центральної Європи до Євросоюзу. Ні, просто Україна забула про регіон Центральної Європи [357], він не був важливим, актуальним з геополітичної, гео економічної точки зору для України в процесі “важких пошуків” Україною третього шляху чи то багатовекторності, ані у форматі реальної співпраці хоча би прикордонних регіонів.

По-перше, прагматичне значення має виокремлення Вишеградської четвірки як доцентрованого ядра на східній периферії Євросоюзу. Саме у співпраці, у кооперації зі своїми сусідами по всьому периметру схід-захід чи південь-північ (Італія, Австрія, Хорватія, Латвія тощо) чи більш потужними системами європейського, євроатлантичного значення (ЄС, НАТО) - ця четвірка змінювала конфігурацію співпраці чи визначала спільні конкретні пріоритети розвитку. За умов численних економічних, політичних, етно-культурних зв'язків і традицій співпраці народів регіону протягом багатьох

століть, на сьогодні саме в системі міжнародних відносин викристалізувались основні напрями, активізувались так би мовити лінії тяжіння співпраці конкретної країни В-4 до певної іншої країни з оточуючого регіону (сусідів першого чи другого порядку) чи групи країн в плані більш тісної співпраці.

Чіткі лінії тяжіння визначилися у таких напрямках: двосторонні відносини Польща – Німеччина; веймарський трикутник Польща – Німеччина – Франція; Польща – Литва (яка все в більшій мірі заявляє свою центрально-європейськість); Австрія – Угорщина – Чехія; Чехія – Австрія – Словенія; двосторонні відносини Угорщина – Німеччина; двосторонні відносини Угорщина – Австрія; Угорщина – Австрія – Словенія.

По-друге, стосовно лідерства у центральноєвропейському регіоні. На сьогодні у вимірі геополітичному з заходу про роль регіонального лідера Австрії у Центральній Європі не можна говорити (за умов численних можливостей Австрія просто не використала свій потенціал), чи зі сходу - роль України як регіонального лідера в центральноєвропейському регіоні не використана. Польща висловлює активне бажання перебрати на себе статус регіонального лідера – це пов'язано з-за масштабів країни, її геополітичного розташування, її особливих стосунках у євроатлантичних зв'язках. Так, тут визначаємо лише бажання, адже протягом 90-х років ХХ століття і на сьогодні реально не існує лідера.

5.2. Єврорегіональне співробітництво в системі відносин країн Центральної Європи та України

Науковий аналіз теорії і практики міжрегіонального, транскордонного співробітництва в контексті сучасних європейських інтеграційних процесів представляє вагомим значення для розробки і реалізації стратегії зовнішньої та внутрішньої політики України на сучасному етапі. Місце і роль транскордонного співробітництва у сучасній системі міжнародних відносин

доцільно розглядати в контексті стратегічних національно-державних інтересів та зовнішньополітичних дій, спрямованих на забезпечення і реалізацію цих інтересів. Важливого наукового вивчення і обґрунтування потребують проблеми транскордонного співробітництва нашої держави із сусідніми державами, країнами “першого порядку” – Центральної Європи в контексті поширення європейської інтеграції.

Втім, сучасний динамічний розвиток європейської інтеграції вже за умов розширеного на схід Євросоюзу потребує виокремлення *нових пріоритетів розвитку транскордонного співробітництва України та сусідніх держав*. Більше того, геополітичні зміни, зокрема в регіоні Центральної Європи, внаслідок розширення ЄС на схід, також вимагають формування транскордонних відносин за європейськими стандартами.

Важливість сучасного розвитку міжрегіонального, транскордонного співробітництва України згідно загальноєвропейських критеріїв обумовлена низкою об’єктивних чинників, які вже впливають на розвиток прикордонних регіонів України чи визначатимуть його майбутнє у короткостроковій та середньостроковій перспективах, насамперед:

1. зовнішньополітичною стратегією зближення України з Європейським Союзом, яка розглядає міжрегіональне, транскордонне співробітництво як один із інструментів європейської інтеграції країни. Про це свідчить зміст Стратегії та Національної Програми інтеграції України до Європейського Союзу, які визначають транскордонне та міжрегіональне співробітництво місцевих органів влади одним із шляхів європейської інтеграції держави;

2. включенням транскордонного співробітництва у перелік пріоритетів Концепції державної регіональної політики, схваленої у травні 2001 р. Цей документ визначає, що одним з принципів регіональної політики є “налагодження міжнародного співробітництва у сфері регіональної політики, наближення національного законодавства з цього питання до норм і стандартів Європейського Союзу, а також розвиток транскордонного співробітництва як

дійового засобу зміцнення міждержавних відносин та вирішення регіональних проблем”. До засобів реалізації інтересів держави у сфері регіональної політики відноситься “стимулювання розвитку транскордонних та міжрегіональних економічних зв’язків та інтеграції, створення відповідних промислово-фінансових груп, інших сучасних форм господарювання”;

3. формуванням нового кордону між Євросоюзом та Україною, а отже і набуттям західними прикордонними регіонами України статусу “зовнішнього регіону” ЄС тобто територій, прилеглих до регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та Польщі, що отримуватимуть значну фінансову допомогу Структурних фондів Європейського Союзу, оскільки їх рівень розвитку є нижчим 75% від середньоєвропейського.

4. можливістю скористатися досвідом транскордонної співпраці східних регіонів Польщі та Угорщини, які упродовж другої половини 90-х років ХХ століття виконували функцію “зовнішніх регіонів” Європейського Союзу, і отримали доступ до нових форм допомоги ЄС [77].

Інтеграція держав Центральної Європи в Європейський Союз призвела до зміни геополітичної ситуації на європейському континенті, отже набуває важливого значення вироблення нової філософії розвитку транскордонного співробітництва Євросоюзу і нової стратегії транскордонного співробітництва між державами Центральної Європи та України, заснованої на європейських принципах.

Стратегічна важливість вивчення єврорегіонального фактору зумовлена цілим комплексом обставин, які пов’язані з сучасним процесом європейської інтеграції, включно і політикою розширення ЄС на Схід. Існує також об’єктивна необхідність врахувати розвиток регіональної політики ЄС в контексті таких двох взаємопов’язаних світових важливих явищ, процесів - інтенсивного об’єднання світової економіки – глобалізації, а також трансформації та розширення зони впливу Європейського Союзу - як суб’єкта міжнародних відносин у зовнішньоекономічних і вже у недалекому

майбутньому і зовнішньополітичних міжнародних відносинах держав та світових інституцій.

Серед пріоритетів та напрямів нової політики ЄС, оприлюднених у Повідомленні Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту *“Розширена Європа – Сусідні країни. Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами”* (11 березня 2003 р.) зокрема, вказано [73], що *“складовою частиною інтересів ЄС є співробітництво як на двосторонньому, так і на регіональному рівні”*..., вельми амбіційною метою якого є *“подолання докорінних причин політичної нестабільності, економічної уразливості...бідності і соціальної ізоляції”*. Протягом 2004 року Європейська Комісія вже презентувала програми з малих проектів Europe Aid (колишня TACIS) з прикордонного співробітництва. Ця програма підтримує малі проекти із співробітництва між місцевими та регіональними органами на кордонах Росії, Білорусі, України та Молдови з ЄС та країнами-кандидатами. Пріоритети програми – адміністративна реформа, місцевий економічний розвиток, соціальний сектор, проблеми довкілля та енергетики. Загальна індикативна сума, що виділена на цю програму склала 9,2 млн. євро. У рамках програми працюють два механізми: механізм малих проектів (гранти становили до 300 тис. євро) та механізм мікропроектів (гранти до 50 тис. євро).

У Посланні Європейської Комісії *“Підготовка до впровадження нового інструмента для сусідства”* (1 липня 2003 р.) визначено, що основним завданням оновленого транскордонного співробітництва повинно стати досягнення цілей сприяння сталому економічному та соціальному розвитку прикордоння Європи, зокрема шляхом залучення економіки прикордонних регіонів *“сусідів”* до європейських ринків; спільне вирішення проблем довкілля, охорони здоров'я, організованої злочинності; забезпечення ефективності та безпеки кордонів, включно боротьби проти нелегальної міграції; сприяння людським контактам у прикордонні. Досягти ці стратегічні завдання заплановано у два етапи:

1. 2004-2006 рр. – засобом координації спрямування та фінансових ресурсів традиційних програм TACIS, PHARE, INTERREG (на кордонах центральноєвропейських держав та України, Молдови, Білорусі та Росії), для чого започатковані “Програми добросусідства” на кордонах, які готуватимуться і подаватимуться на розгляд Єврокомісії спільно партнерами по обидві сторони кордону ЄС. Ці документи розроблені в рамках існуючих фінансових інструментів мають статус програм ІНТЕРРЕГ III А/ програми транскордонного співробітництва TACIS;

2. після 2006 р. – формування окремого та автономного від інших програм “інструменту добросусідства”, який дозволить партнерам пропонувати на розгляд Єврокомісії ініціативи, які об’єднуюватимуть елементи транскордонної співпраці та регіонального розвитку прикордоння, з метою зближення рівнів розвитку територій, розділених кордонами [63].

Запропонована нова система взаємовідносин між Україною та ЄС у реалізації транскордонного співробітництва, що по суті, є зміною інструментів (ініціатив співтовариства ІНТЕРРЕГ, ФАРЕ, ТАСІС) фінансування - створення такого Інструмента, використовуючи як підґрунтя координаційну роботу, що проводиться в останні роки між програмами ІНТЕРРЕГ, ФАРЕ, Тасіс. Не абсолютизуючи роль і значення положень програми сусідства, зазначимо, що у зв’язку з приєднанням держав Центральної Європи до ЄС, Євросоюз певна річ підключив неофітів до програм ІНТЕРРЕГ та інших, які здійснюються між державами-членами ЄС. Але Україні запропонована нова конкретна можливість створення нового Інструмента регулювання відносин із країнами-сусідами, “який ґрунтуватиметься на позитивному досвіді розвитку транскордонного співробітництва в рамках програм ФАРЕ, ТАСІС та ІНТЕРРЕГ”. Європейською Комісією були визначені три програми та фінансування на період 2004-2006 рр. для кожної з програм, де участь прийматимуть і західні прикордонні регіони України: Програма 1. Угорщина-Словаччина-Україна = 4.0 млн. Євро, Польща-Україна-Білорусь = 8.0 млн. Євро, Румунія-Україна = 6,5 млн.Євро [63].

Аналіз попередніх вже “одвічних” неузгодженостей та невдалої координації вищезазначених трьох ініціатив до цього часу, вимагає замислитися над питанням саме ефективності та дієздатності реалізації нового інструменту транскордонного співробітництва ЄС з своїми новими східними сусідами, що стосується системи взаємовідносин та проблем фінансування у його кількісному вимірі. Підкреслимо, Україні не запропонована така масштабна і фінансова потужна програма як ФАРЕ (яка застосовувалася до травня 2004 року до країн Центральної Європи), позаяк мета реалізації цієї програми суттєво відрізнялась від ТАСІС, яка здійснювалась і на Україні. А мета – мала і матиме стратегічне значення – як підготовка країн ЦЄ до приєднання в ЄС. Мета взаємовідносин з Україною (на тлі цього документу) це досить обережні кроки з країною, яка реально буде захищати нові східні рубежі оновленого Євросоюзу.

Під цим кутом зору фінансово обмежені сусідські програми (у порівняльному загальноєвропейському масштабі та сучасного досвіду держав Центральної Європи) знов виглядають досить мізерними для реалізації занадто амбіційних цілей ЄС стосовно сприяння сталому соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів і налагодженню регіонального та транскордонного співробітництва.

На сьогодні Європейська Комісія підсилює транскордонне співробітництво в контексті активізації заходів на зовнішніх кордонах ЄС після розширення.

Документ, *“Прокладаючи шлях до нових інструментів розвитку сусідських відносин”* є продовженням Послання Комісії від березня 2003 року *“Розширена Європа – Сусідні країни: Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами”* [63]. Цей документ визначає чотири ключових завдання прикордонного співробітництва: Сприяння економічному і соціальному розвитку прикордонних територій; Спільна робота по вирішенню таких загальних питань, як охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я і боротьба із організованою злочинністю; Сприяння розвитку ефективних і

безпечних кордонів; Сприяння місцевим заходами на основі між-особистих зв'язків.

В цьому контексті пропозиції Комісії надають можливості для розбудови на зовнішніх кордонах Союзу, на засадах досвіду, отриманого в ході реалізації ініціативи Європейської спільноти INTERREG а також дозволяють зробити значний крок вперед щодо узгодження наших зусиль в прикордонних регіонах. В контексті дослідження ролі і місця, статусу регіонів Європи у XXI столітті, слід виокремити і складний феномен “регіоналізму”, актуалізація якого на сьогодні зумовлена саме процесами євроінтеграції та активізацією політичного статусу регіонів Європи.

Природно, що ситуація в кожному окремому регіоні, його проблеми, потенціал і розвиток можливостей, будуть першим чинником, який буде аналізуватися за умов, що регіони є соціо-економічно, природно і політично різними об'єднаннями, які пройшли складний шлях історичного розвитку і їх національна інтеграція протягом століть, а також і європейська інтеграція в останні десятиріччя формують також і складну мозаїку як складову регіонального рівня європейського континенту. Традиційно, регіоналізм пов'язували із протидією модернізації, прогресу депресивних, структурно слабких переважно сільських регіонів, які намагались протистояти будь-яким змінам, зберігаючи етнічну і культурну самобутність. В цьому зв'язку доцільно виокремити два головних напрями регіоналізму: “*bottom-up*” регіоналізм – як зростання політичної і економічної активності суб'єктів регіону та “*top-down*” регіоналізм – як формування державної регіональної політики, відповідно із врахуванням специфіки розвитку конкретних регіонів. В цьому зв'язку заслуговує уваги і так званий *інтеграційний регіоналізм* – як бажання модифікувати рівень регіонального розвитку з метою інтегрування регіонів в національну економіку за умов ігнорування регіональної специфіки та *політичний регіоналізм* – як бажання регіонів здобути політичну автономію і поєднати самоврядність з розвитком економічної модернізації в умовах жорсткої міжрегіональної економічної конкуренції.

Хоча регіоналізм набагато складніший феномен, і презентує себе принаймні у двох формах: формі національних регіональних політичних течій – радикальні форми яких на сьогодні дестабілізуючи впливають на розвиток міжнародних відносин взагалі, і у більш прогресивній формі регіональної економічної та політичної мобілізації суб'єктів регіонів.

Необхідність інституціоналізувати регіональні політичні течії сприяло політизації регіонального розвитку, внаслідок чого зросли протиріччя між центром та регіонами, а також в регіонах з'явилися нові соціальні сили схильні до модернізації на регіональній основі, змінивши імідж регіоналізму із “архаїчного” тобто захисту “старого” на суб'єкти з стратегічною орієнтацією на динамічні зміни, модернізацію. Таким чином, регіон, регіональний рівень на сьогодні став ключовим рівнем політичного діалогу та дій, де національні та глобальні сили стикаються з локальними вимогами та соціально-економічними системами, що в кінцевому рахунку призводить до діалогу сторін, взаємоприспосування та поступок [356].

Стосовно формування концептуальних засад регіональної політики, слід підкреслити, що навіть у 1957 році Римським договором про утворення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) – як формування Спільного ринку, засобом усунення перешкод для вільного руху осіб, послуг, товарів та капіталу, створення рівних умов конкуренції, лише у преамбулі була визначена необхідність зменшення суттєвих відмінностей у соціально-економічному житті різних регіонів держав Європейської Спільноти. На сьогодні, мета, засоби реалізації, взагалі концепція і стратегія регіональної політики Європейського Союзу значно модифікувалися разом із трансформацією самого Євросоюзу.

Формуючи свою стратегію регіонального розвитку ЄС намагається формувати таку стратегію, яка б базувалася на наявних можливостях і за допомогою якої можна було би посилити конкурентоспроможність регіонів та паралельно ліквідувати їх відсталість. Однак, як це не прикро констатувати, але відмінності між регіонами ЄС у XXI столітті не тільки не зникають, а

навпаки, вони знову посилюються. Останній приклад, це приєднання до ЄС 1 травня 2004 року десяти нових держав, соціально-економічний розвиток яких, точніше ВВП на душу населення набагато менше від середнього в ЄС. Але саме в цьому сенсі можна відзначити так звану дилему такого важливого сегменту європейської регіональної політики, як конвергенції на національному і державному рівнях. Тобто вибір тією чи іншою країною, по-перше, стратегією економічного розвитку - національну конвергенцію з метою досягнення вищих макроекономічних показників на зразок найбільш економічно розвинених країн-членів Європейського Союзу, що однак в кінцевому рахунку не сприяє зменшенню регіональних відмінностей між регіонами всередині цих держав, і лише посилює регіональний дисбаланс в цих країнах. Чи, по-друге, стратегічний вибір конкретною країною стратегії регіональної конвергенції – як зменшення регіональних відмінностей в самій державі.

З метою формування єдиного європейського ринку, зокрема з 1988 року, розвиток регіональної політики виокремлюється як пріоритетний напрям ЄС. Про що свідчить, зокрема Єдиний Європейський Акт (1986 р.), який набув чинності у 1987 р.(ст.130 а.): “З метою гармонійного розвитку в цілому, Співтовариство продовжує поширювати діяльність, спрямовану на закріплення свого соціального та політичного єднання. Зокрема, Співтовариство намагається скоротити диспропорції між різними регіонами та ліквідувати відсталість регіонів, які знаходяться у несприятливих умовах”[46]. Для здійснення цієї мети були реформовані Структурні Фонди (секція Європейського сільськогосподарського орієнтаційно-гарантійного фонду, Європейський Соціальний Фонд), а також мережа фінансових інститутів (Європейський інвестиційний банк тощо). Серед головних заходів було визначено модифікацію діяльності Європейського фонду регіонального розвитку (ЄФРР), який згідно ст.130 (с) був створений з метою “внести вклад в усунення значних регіональних диспропорцій у Співтоваристві шляхом участі

в розвитку та структурній перебудові регіонів, що відстають у розвитку, а також і в конверсії індустріальних регіонів, які знаходяться у занепаді” [94].

Договір про Європейський Союз (1991) – Маастрихтський договір вніс поправки до Римського договору, створивши окремий розділ (XVI) *про економічну і соціальну згуртованість*, згідно принципу, що діяльність різних фондів повинна бути скоординованою. Суттєвою складовою реалізації ефективної регіональної політики Європейського Союзу було схвалення “Агенда - 2000” (2000-2006 рр.), згідно якого були визначені (зменшені у чисельності) цільові категорії Структурних Фондів:

- I категорія – найвищий ступінь сприяння тим регіонам, де ВВП на душу населення становить менше 75% ВВП в середньому по ЄС;
- II категорію – становлять регіони із високим рівнем безробіття (мета - підтримка структурно слабких регіонів);
- III категорія – здійснення підтримки ініціатив освіти, перекваліфікації (мета – розвиток людських ресурсів).

За умов зміни геополітичної ситуації на континенті і відповідно зміни формату ЄС внаслідок розширення та поглиблення, на початку XXI століття поступово формується нова філософія регіональної політики Євросоюзу. Зрозуміло, що нівеляція регіональних диспропорцій як на рівні регіонів Європейського Союзу, так і держав-членів європейського співтовариства є стратегічною метою. Прагматичною суттю є розуміння необхідності зменшення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів ЄС, особливо актуальним це питання є для країн нових повноправних членів Євросоюзу.

Створення відповідної інфраструктури – як системи інституцій та структур для регулювання євро регіональної політики в Україні, як і більшість *acquis communautaire* – є обов’язковою умовою для вступу будь-якої держави в Європейський Союз, отже і для України. Реалізацією регіональної політики ЄС (її головних принципів) Україна отримуватиме значні кошти із Фондів Європейського Союзу, що вже у найближчому

майбутньому посилить інноваційну здатність регіонів України та сприятиме досягненню перших реальних позитивних результатів європейської інтеграції нашої держави.

Стратегічна важливість регіонального фактору в політиці Європейського Союзу зумовлена цілим комплексом обставин, які пов'язані з сучасним процесом *європейської інтеграції*, включно і політикою розширення ЄС на Схід. Існує також об'єктивна необхідність врахувати розвиток регіональної політики ЄС в контексті таких двох взаємопов'язаних світових важливих явищ, процесів - інтенсивного об'єднання світової економіки – глобалізації, а також трансформації та розширення зони впливу Європейського Союзу - як єдиного суб'єкта міжнародних відносин у зовнішньоекономічних і вже у недалекому майбутньому і зовнішньополітичних міжнародних відносинах держав та світових інституцій.

На сьогодні, у XXI столітті, ЄС намагається формувати таку стратегію, яка б базувалася на *наявних можливостях* і за допомогою якої можна було би *посилити конкурентоспроможність регіонів* та паралельно *ліквідувати їх відсталість*. Однак, як це не прикро констатувати, але відмінності між регіонами ЄС у XXI столітті не тільки не зникнуть, а навпаки, вони посилюються за умов вступу у 2004 - 2006 рр. нових країн ЦЄ у Європейський Союз. Значне зниження середнього ВВП в Європейському Союзі призведе до зниження порогу голосування для тих регіонів, які на сьогодні мають менше 75% ВВП на душу населення від середнього в ЄС. Більше того, цей умовний поділ на донорів та реципієнтів підсилиться також і боротьбою (активною лобістською діяльністю) між самими реципієнтами, позаяк треба буде здійснювати перерозподіл коштів із встановленого бюджету та фондів між більшою кількістю так званих “бідних” держав ЄС. Понад 80% видатків бюджету ЄС припадає на спільну аграрну політику та структурну політику ЄС (згідно класифікації ЄС, регіональна політика включно соціальна та аграрна є складовою структурної політики ЄС) і це за умов коли очікується вступ нових “бідних” держав Центральної Європи до Євросоюзу.

Власне головними детермінантами “філософії” стратегії регіональної політики ЄС, є: пріоритет інтересів саме економічного розвитку, на відміну від колишнього переважання соціальних чинників; стимулювання приватного підприємництва, малого та середнього бізнесу; сприяння розробці та реалізації не великомасштабних регіональних проектів, а передача регіонального планування “нижчим” територіально-адміністративним одиницям; посилення інноваційної спроможності регіонів; вироблення нових механізмів стосовно регулювання економіки відсталих територій.

Сутність адаптації єврорегіональної політики в Україні, насамперед, полягає в реалізації саме *головних принципів європейської регіональної політики*. Так, згідно з класифікацією регіональної політики ЄС визначені такі базові критерії: *субсидіарність, децентралізація, партнерство, програмування, концентрація, адиціоналізм*. Більше того, базовим з цих принципів є принцип субсидіарності - *громадсько-політичний принцип, за яким вищі суспільні одиниці мають право і повинні вирішувати лише ті проблеми, на виконання яких нижчі структури не здатні* – як базовий принцип дійсний з часу підписання угоди про Європейський Союз, на сьогодні переживає своєрідний ренесанс.

З прагматичної точки зору, питання реалізації єврорегіональної політики для України, постає у наступному вимірі – чи зможуть прикордонні регіони України використати так звані переваги периферійності за нових геополітичних умов, за умов розвитку нового формату взаємовідносин вже у площині, в першу чергу, прикордонні регіони України та прикордонні регіони ЄС. Певна річ, якщо додати і міжрегіональну співпрацю регіонів, тоді палітра нових взаємовідносин стосується не лише прикордонних регіонів України. І питання знов полягає втім чи готові регіони України підключитися до ефективної взаємовигідної співпраці з європейськими регіонами згідно європейських стандартів та критеріїв, чи належною є розбудова інституційних основ єврорегіональної політики України.

Суть адаптації Європейської регіональної політики для України визначається у чіткому застосуванні головних принципів регіональної політики Євросоюзу та формуванні інституційних основ – інфраструктури регіонального розвитку нашої держави згідно європейських принципів. В цьому сенсі лише зазначимо, що нам недоцільно черговий раз “винаходити велосипед”, позаяк регіональна політика навіть в державах ЦЄ розробляється і впроваджується згідно критерій Європейського Союзу. Утім, це не означає повної імплікації структури регіональної політики Євросоюзу, адже останні суттєво відрізняються за просторовими, і особливо за економічними ознаками.

Концептуальні засади євро регіональної політики для України є реальною умовою та об’єктивною необхідністю з точки зору активної участі України в європейському регіональному, міжрегіональному, транскордонному співробітництві вже нової Європи у XXI столітті.

Економічне об’єднання Європи, а також і політична інтеграція держав європейського континенту зазнає швидких змін і по суті, є викликом часу, відображає зростаючу потребу політики об’єднання держав континенту в контексті реалізації євро регіональної політики з метою зменшення диспропорцій у розвитку регіонів та сприяння стабільності в різних вимірах у більш різноманітній Європі.

Визначальним в цьому зв’язку є виокремлення функцій регіонів, позаяк функціональну складову регіонів слід розглядати комплексно і в контексті визначення регіону як найбільш важливого резерву для внутрішньої єдності Європейського Союзу. Саме цей аргумент є дуже важливим навіть з політичної точки зору, позаяк усуває всілякі сумніви стосовно можливого переважання відокремлюючих чи відцентруючих тенденцій, які можуть призвести до дезінтеграції чи спричинити збройний локальний конфлікт. Важливість цих функцій, а також і принципів регіональної політики Євросоюзу, зокрема і статус, що надається регіонам згідно головним цілям ЄС, зокрема, *acquis communautaire* – як збереження забезпечених досі досягнень співтовариства, полягає втім, що навіть для узгодженого переходу

компетенцій і відповідної зміни окремих прав на рівні прийняття рішень, що характеризує процес “знизу вверху” (bottom up) інтеграції від націй до співтовариства, необхідні спільні, єдині правила.

Головним завданням регіонів є їх *комплементарна (доповнююча) функція*, що пов’язано із процесом європейської інтеграції взагалі. В контексті пошуків саме інтенсивних форм співробітництва на всіх рівнях всередині Європейського Союзу вкрай важливою є *функція сумісності* регіонів. Розмір адміністративного об’єднання має важливе значення для держави і в меншій мірі це стосується регіону. Наприклад, в Німеччині відмінність між розмірами регіонів більш значна, ніж в централізованих державах, де адміністративне і регіональне планування вимагає стандартизованих розмірів об’єднань. В той же час, регіони в децентралізованих державах ЄС сприяють саме зменшенню відстані між великими і малими державами-членами ЄС [355;356].

В цьому зв’язку, доцільно виокремити такий важливий сегмент соціально-економічного та регіонального планування – як *вимога самодостатності* для регіонів. Регіони можуть посилити своє значення декількома засобами, які наприклад, зосереджуються у горизонтальній кооперації та рівності інтересів. Значення четвертої функції - *“підштовхування”* регіонів полягає в першочерговій здатності у посиленні спільних елементів серед місцевого населення від розвитку мови, культури, історичних традицій до активізації економічних традицій та інтересів, що найоптимальніше можна здійснити на горизонтальному, локальному рівнях. В процесі розвитку *мережі зв’язків регіонів, як функції*, виявляється здатність регіонів створювати зв’язки між собою в різних сферах на основі рівноправ’я та партнерства, що виявляється дуже ефективним як між регіонами всередині ЄС, так і між транскордонними регіонами. Саме в цьому сенсі дуже важливим є двостороннє та багатостороннє міжрегіональне співробітництво з метою вирішення окремих конфліктів інтересів і реалізації транскордонної співпраці на горизонтальному рівні.

З точки зору здійснення єврорегіональної політики, вкрай важливим є реалізація саме головних принципів європейської регіональної політики: субсидіарності, децентралізації, партнерства, програмування, концентрації, адіціоналізму. Більше того, базовим з цих принципів є принцип субсидіарності - *громадсько-політичний принцип, за яким вищі суспільні одиниці мають право і повинні вирішувати лише ті проблеми, на виконання яких нижчі структури не здатні* – як базовий принцип дійсний з часу підписання угоди про Європейський Союз, на сьогодні переживає своєрідний ренесанс. Адже згідно Маастрихтської угоди, *принцип субсидіарності є базовим для ЄС (ст.3): “У сферах, які не входять до окремої юрисдикції співтовариства, воно згідно принципу субсидіарності починає свою діяльність лише в тому випадку і постільки, оскільки неможливо у достатній мірі досягнути цілі визначених заходів на рівні держав-членів, і тому в силу їх масштабу чи дієздатності можуть бути здійснені більш ефективно на рівні співтовариства”*[56].

Створення Комітету Регіонів сприяло також і завершенню довготривалої дискусії стосовно поняття “регіон”, адже визначення, що дається Парламентом в Хартії Регіоналізації ЄС є досить загальним, хоча чітко виокремлює повноваження і відповідальність “регіонального фактору” у Європейському Союзі, більше того, навіть визначає ймовірні шанси імплементації. Тут доречно навести визначення *регіону* сформульоване Асамблеєю Європейських регіонів: “*регіон – це територіальне об’єднання під безпосередньою юрисдикцією суверенної держави з системою самоврядування. Регіон повинен мати свою власну конституцію, статус автономії чи інший закон, який є складовою законодавства держави і яка визначає організацію та повноваження регіону*”[109].

Аналіз головних принципів, завдань та механізмів реалізації регіональної політики Європейського Союзу становить особливий інтерес, адже:

➤ сприяє кращому розумінню перспектив міжрегіонального та транскордонного співробітництва України з Європейським Союзом (включно, що Україна у 2004 році із приєднанням держав Центральної Європи до Євросоюзу, матиме спільний кордон з ЄС);

➤ імплементація головних принципів регіональної політики ЄС у національне законодавство України сприятиме реалізації головної мети зовнішньої політики України – прискорить визначення з боку Європейського Союзу чітких критеріїв для України з метою отримання останньою статусу асоційованого члена ЄС.

Важливість і актуальність питання єврорегіональної інтеграції набувають саме в контексті сучасного розширення ЄС на схід. Слід відзначити, що сусіди “першого порядку” України – Польща, Словаччина, Угорщина – з 1 травня 2004 року – як члени Євросоюзу, реалізують безпосередньо регіональну та міжрегіональну політику з Україною саме за європейськими стандартами. Більше того, реалізація єврорегіональної політики України є цілком реальною об’єктивною необхідністю сьогодення з точки зору подальшої активізації участі України в європейському регіональному співробітництві зокрема і у просуванні України до загальноєвропейської інтеграції взагалі.

Зауважимо, що досягнення найвищої форми міжнародної регіональної інтеграції ЄС – політичного союзу – включає також подолання регіональних диспропорцій, посилення конвергентного руху регіонів.

На початку XXI століття регіональна політика ЄС позначається певною дихотомією. З одного боку, успішна регіональна політика ЄС (з огляду на основні макроекономічні показники певних регіонів – проблемних, депресивних тощо), з другого, зростання диспропорцій у регіонах бідних країн ЄС – Греції, Іспанії та ін. Понад те, приєднання до ЄС 2004 р. низки країн, соціально-економічний розвиток яких ще тривалий час буде „навздогінним”, загалом збільшило частку бідних регіонів у структурі ЄС. Утім формування регіональної парадигми в ЄС свідчить про розробку максимально

прагматичних програм регіонального розвитку, істотну модифікацію відповідних фондів і радикальну зміну форм і методів управління регіональною політикою.

Регіональні відмінності були і надалі матимуть місце. Зі вступом до ЄС Румунії та Болгарії 2007 року диспропорції стали ще помітніші. Питання в тому, наскільки оперативно і прагматично ЄС здатний розробляти і, відповідно, модифікувати регіональну політику до вимог часу з метою вирівнювання диспропорцій, диверсифікації виробництва регіонів, посилення їх конкурентоспроможності з акцентом на ендогенний розвиток. Важливою складовою нової регіональної політики ЄС є *конвергенція* – наближення економічних стандартів країн і регіонів ЄС до рівня провідних економічно розвинутих держав Європи та забезпечення економічного зростання на тривалу перспективу.

Конвергенція – вельми важливе питання для нових країн – членів ЄС не тільки економічного (а навіть політичного) характеру, бо веде до істотних змін власне в управлінні економікою, адже значна частка функцій і повноважень передається наднаціональним владним структурам ЄС. Так, нині нові країни – члени ЄС вже розробили і подали до ЄС плани конвергенції, що реалізовуватимуться з 2007 року. Це фактично умова, виконання якої надає країнам-членам право на вступ до економічного та монетарного союзу (стосується цінової стабільності, дефіциту бюджету, державного боргу, стабільності національної валюти та відсоткових ставок).

Кожна з країн-членів має відповідати таким критеріям конвергенції:

- 1) відношення державного дефіциту до валового внутрішнього продукту не має перевищувати 3%;
- 2) відношення державного боргу до валового внутрішнього продукту не повинно перевищувати 60%;
- 3) стабільні ціни та сталі середні темпи інфляції упродовж року, причому рівень цін не має перевищувати більш ніж на півтора відсоткових пункти три кращих показники стабільності цін країн-членів;

4) довгострокова номінальна відсоткова ставка не має перевищувати більш ніж два відсоткових пункти по трьох кращих показниках стабільності цін країн-членів;

5) упродовж щонайменше двох років без значного напруження з боку відповідної країни нормальне відхилення величини обмінного курсу не повинно виходити за граничні значення, передбачені механізмом обмінного курсу країн-членів.

Окрім того, передбачено, що критерії конвергенції мають збалансувати розвиток економічного та монетарного союзу, запобігаючи виникненню напруження між країнами-членами. Комісія та Європейський центральний банк періодично готують звіти щодо виконання зазначених критеріїв [304].

Конвергенція (від лат. *convergentio* – наближення) – комплексне поняття в сенсі зближення не тільки різних економічних систем та нівеляції відмінностей між ними. Нині конвергенція включає також широкий спектр, так би мовити, неекономічних чинників – проблемних питань розвитку соціальної сфери, освіти, культури, новітніх технологій, охорони довкілля тощо. ВВП на душу населення – не єдиний показник конвергенції.

Слід також розрізняти конвергенцію на національному рівні й на державному. Так, Іспанія як колишній провідний лідер бідних країн ЄС, Португалія та Ірландія обрали стратегією економічного розвитку національну конвергенцію з метою досягнення макроекономічних показників розвинутих країн – членів Європейського Союзу, що у підсумку призвело до посилення регіонального дисбалансу в цих країнах. Інакшим був стратегічний вибір Греції (за потужного впливу з боку ЄС), вона обрала регіональну конвергенцію з метою регіонального вирівнювання в державі. Проте, як свідчать статистичні дані, за економічним розвитком Греція в структурі ЄС – одна з найбільш бідних.

Поряд з реалізацією регіональної політики окремо кожною державою – членом ЄС на національному рівні (до вступу в ЄС держави провадили власну політику регіонального вирівнювання, наприклад, італійська політика щодо

Mezzogiorno, спрямована на вирівнювання структурно слабкого півдня і досягнення ним стандартів заможної півночі), в Європі з середини 1970-х років розпочався процес формування та реалізації власне *регіональної політики Європейського Союзу* задля допомоги депресивним (відсталим) регіонам країн – членів ЄС. Це насамперед вугільні та металургійні промислові регіони, що перебували в умовах економічної стагнації, адже одним із головних завдань регіональної політики ЄС є підтримка структурно слабких регіонів (за рівнем безробіття, динамікою міграційних потоків, показником ВВП на душу населення) (рис.5.1).

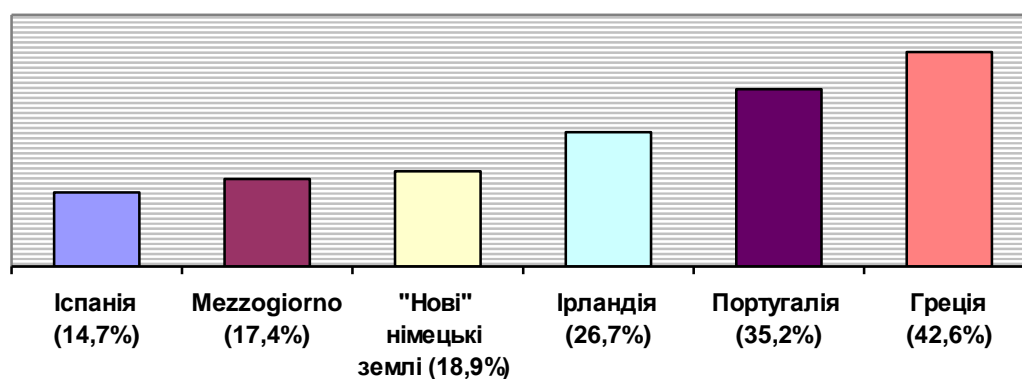

Рис. 5.1 Рівень переказу коштів головним реципієнтам від інших країн – членів ЄС (у %)

Регіональна політика в структурі ЄС посідала і нині посідає провідне місце і з погляду фінансування, головною метою якого є вирівнювання регіональних диспропорцій, а також у контексті посилення ролі і значення регіонів Європи насамперед щодо прийняття політичних рішень.

18 лютого 2004 року Європейська комісія ухвалила важливий з погляду єврорегіонального розвитку документ *“Нове партнерство для єднання в розширеній Європі: конвергенція, конкуренція, співпраця”* [131] на 2007 – 2013 роки, згідно з яким на реалізацію з 2007 року трьох чітко визначених пріоритетів регіональної політики: конвергенцію, регіональну

конкурентоспроможність та поліпшення рівня зайнятості населення, європейське територіальне співробітництво – на це спрямовано 336,2 млрд євро.

Мета *конвергенції* – вирівнювання диспропорцій між регіонами та країнами, підтримка слаборозвинутих регіонів, де ВВП на мешканця менше, ніж 75% середнього по ЄС. Країни, де ВВП менше, ніж 90% від середнього в ЄС, отримуватимуть додаткове фінансування на програми у галузі транспортної інфраструктури і захисту довкілля (78% від загального бюджету). Визначено чотири основні напрями стосовно додаткового фінансування на регіональному та міжрегіональному рівнях: модернізація виробництва; формування і розвиток галузевої інфраструктури, вихід на ринок, захист довкілля; розвиток продуктивних сил; налагодження ефективної діяльності у сфері державного адміністрування.

Регіональна конкурентоспроможність та підвищення рівня зайнятості населення. На це буде спрямовано 18% від загального бюджету. Пріоритет надаватимуть двом сегментам – регіональному та національному. Регіональні програми спрямовуватимуться на підтримку регіонів щодо економічних змін промислового сектору, міських і сільських територій, посилюючи їхню конкурентну спроможність і привабливість, допомагаючи населенню пристосуватися до економічних змін. Політика ЄС за посередництвом державних програм сконцентрована переважно на конкурентоспроможності через реалізацію стратегій, що стосуються інновацій, продуктивності, поліпшення доступу до світових послуг, а також охорони довкілля і попередження ризиків.

Європейське територіальне співробітництво. Досягнення гармонійного й сталого розвитку, інтеграція територій ЄС на основі досвіду Інтеррег щодо підтримки транскордонного та міжрегіонального співробітництва (на це виділяється 4% від загального бюджету). Теоретично і практично транскордонна співпраця має охоплювати всі прилеглі внутрішні та зовнішні регіони, повітряні та морські кордони. Мета співробітництва – розв'язання

органами місцевого самоврядування спільних проблем у таких сферах, як розвиток міст і сіл, малих і середніх підприємств.

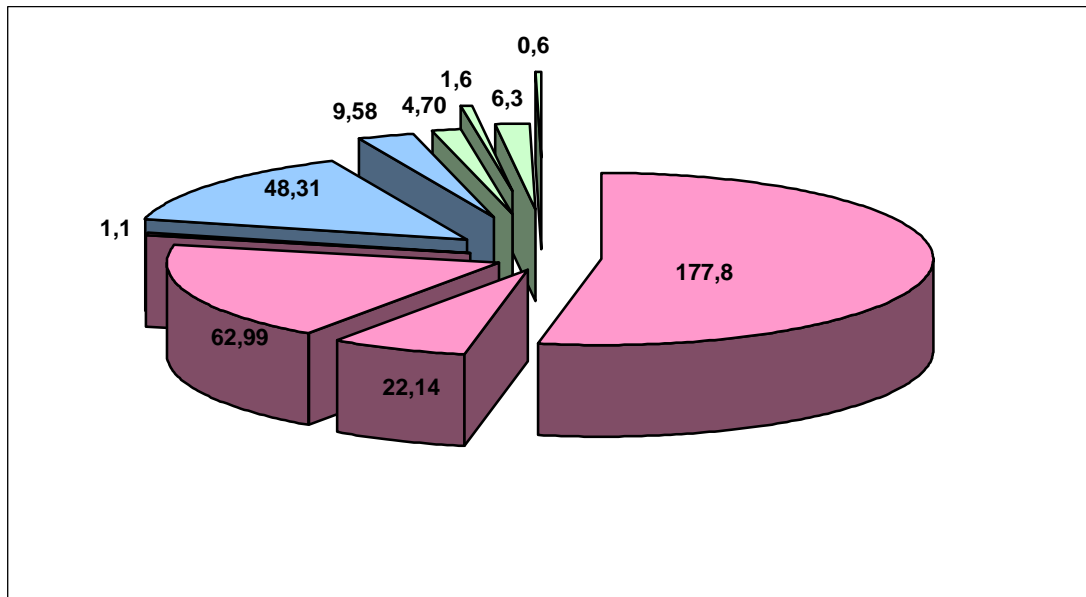

Рис 5.2. Коюзійна політика ЄС на період 2007 – 2013 рр. (фінансові ресурси)

- конвергенція**
- регіональна конкурентоспроможність та підвищення рівня зайнятості населення**
- європейське територіальне співробітництво**

Отже, одним з головних стратегічних напрямів регіональної політики ЄС, за умов зміцнення та розширення Європейського Союзу, на 2007 – 2011 роки визначено конвергенцію (рис.5.2). На цей напрям спрямовуватиметься близько 78,5% коштів (264 млрд євро): 177,8 млрд євро – до регіонів, де ВВП нижче 75% середнього по ЄС; 22,14 млрд євро – до статистичних регіонів; 62,99 млрд євро – через Коюзійний фонд; 1,1 млрд євро – на спеціальну програму для найвіддаленіших зовнішніх регіонів.

Друге місце за видатками посідає регіональна конкурентоспроможність та підвищення рівня зайнятості населення – 17,2% (близько 57,9 млрд євро): 48,31 млрд євро – для регіонів, які знаходяться поза конвергенцією; 9,58 млрд євро – для поступового запровадження в регіонах, згідно з пріоритетним напрямом № 1 (сприяння розвитку відсталих регіонів, тобто надання допомоги регіонам, де показник ВВП на одну особу менш ніж 75% ВВП у середньому по ЄС).

Третє місце за видатками належить європейському територіальному співробітництву – 3,94% (близько 13,2 млрд євро), як зазначено на рис.2: 4,7 млрд євро – на транскордонне співробітництво; 1,6 млрд євро – на зовнішні кордони; 6,3 млрд євро – на транснаціональне співробітництво; 0,6 млрд євро – на мережу зв'язків) [156].

Особливий інтерес для регіонів України становить третій сегмент – європейське територіальне співробітництво, оскільки Європейська комісія ухвалила рішення щодо істотної модифікації програм-ініціатив з 2007 року. Нині працюють такі чотири програми-ініціативи, започатковані ЄС: INTERREG (підтримка транскордонного співробітництва регіонів, включає транскордонну, транснаціональну і міжрегіональну співпрацю), URBAN (інтегрований розвиток міських територій), EQUAL (субсидіювання транснаціональних програм, що запобігають дискримінації на ринку робочої сили), LEADER (стимулювання розвитку сільських територій). Перелічені програми фінансують окремі фонди: INTERREG і URBAN – Європейський регіональний фонд розвитку; LEADER – Орієнтаційна секція Європейського гарантійного та орієнтаційного фонду сільського господарювання; EQUAL – Європейський соціальний фонд [94;156].

На період 2007 – 2013 рр. програми міжрегіонального та транскордонного співробітництва країн – членів ЄС та країн, що межують з ЄС, реалізовуватимуться за новою програмою “Нове партнерство для єднання в розширеній Європі: конвергенція, конкуренція, співпраця”.

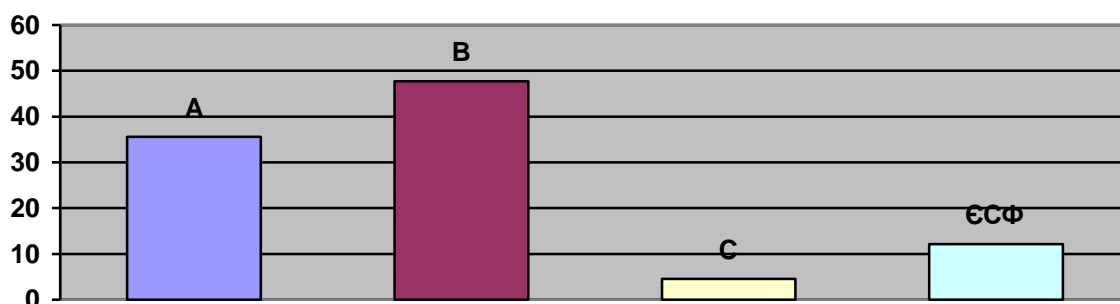

Рис. 5.3. Програми – ініціативи ЄС на 2007 – 2013 рр. (% співвідношення фінансування програм у млрд. євро)

Європейське територіальне співробітництво передбачає реалізацію трьох операційних програм на суму 13,2 млрд. євро, з яких відповідно процентне співвідношення розподіляється наступним чином: (A) з транскордонного співробітництва – 35,61%, (B) з транснаціонального співробітництва – 47,73%, (C) з міжрегіонального співробітництва – 4,54%, а також 12,12% програм фінансуватиметься з Європейського соціального фонду (рис. 5.3).

Нині один із пріоритетів регіональної політики ЄС – ефективне використання наявних ресурсів і можливостей регіонів та зміцнення їхньої конкурентоспроможності. Адже поряд із такими важливими принципами регіональної політики ЄС, як субсидіарність, децентралізація та ін., найголовнішим є принцип ефективності.

Таким чином, зі зміною геополітичної ситуації на євразійському континенті, а також у контексті подальшого поступового розширення зони власних інтересів Європейський Союз з 2007 р. розпочав реформування власної політики, зокрема регіональної. Зазначимо, що на зміну парадигми регіональної політики ЄС значно вплинуло східне розширення ЄС 2004 року. Зросла кількість населення Євросоюзу з 380 до 450 млн. осіб, у 2007 р. його чисельність сягнула 487 млн. осіб (за умов вступу до ЄС Румунії та Болгарії). Нині налічують 254 регіони ЄС, і відповідно збільшення кількості так званих

проблемних регіонів у складі Євросоюзу потребує структурних реформ. Показник ВВП на душу населення у регіонах знизився з -12,5% (в ЄС – 25) до -18% (в ЄС – 27) в євро. У 2007 р. конвергенція охоплювала від 84 до 123 млн. осіб. Удвічі збільшилася різниця в рівнях розвитку регіонів ЄС (нині цей показник у середньому становить 69%, у нових країнах – членах ЄС – 46%); рівень зайнятості у 1996 – 2000 рр. підвищився з 60 до 64%, нині у нових країнах – членах ЄС він становить 56% (59% – у 1999 р.) [338;453].

Регіональна політика завжди була визначальною складовою політики ЄС. Однак темпи інституційних соціо-економічних змін випереджають розвиток країн – членів Європейського Союзу, особливо нових. Тому з 2007 р. регіональний сегмент політики Європейського Союзу набуває фактично значення виклику з огляду на вельми широке проблемне коло питань, що потребують вирішення, й труднощі внутрішньополітичні. Потужним є й фінансування когезійної політики Євросоюзу, що становить 34% від загального бюджету ЄС (близько 0,41% ВВП).

5.3. Система міжнародних відносини України та країн Центральної Європи на регіональному рівні

Економічне зростання та зміцнення політичного статусу регіонів і водночас наявність диспропорцій між регіонами Євросоюзу – постійне явище. Тому сутність ефективної регіональної політики ЄС нині визначається тим, наскільки ЄС спроможний контролювати ситуацію і сприяти нівеляції диспропорцій, насамперед наданням допомоги його проблемним регіонам у контексті ефективного використання ініціатив локального рівня та можливостей самих регіонів.

Важливість питання полягає також у тому, наскільки Євросоюз спроможний фінансувати економічну модернізацію нових

центральноєвропейських держав – членів ЄС з огляду на власні стратегічні інтереси. Адже поява негативних тенденцій латентного розвитку конфліктних зон (економічних, етнополітичних, екологічних тощо) вже у найближчому майбутньому потребуватиме від розвинутих держав Західної Європи більш значних інвестицій для підтримання стабільності. Адекватна євро регіональна політика сприятиме розв'язанню можливих конфліктів та запобігатиме виникненню ймовірних передкризових ситуацій на локальному рівні.

Рамкова Мадридська Конвенція про транскордонне співробітництво 1980 року разом із двома додатковими протоколами становить загальні правові засади міжрегіонального, транскордонного співробітництва регіонів держав Європи, в тому числі України. Виходячи з основоположних загальноєвропейських документів, проблематику місця і ролі регіону в транскордонному співробітництві найбільш раціонально досліджувати системно і комплексно - у взаємозв'язку еволюції сучасних міжнародних відносин і транскордонних, міжрегіональних стосунків адміністративно-територіальних одиниць, насамперед прикордонних, європейських держав. Тобто, в руслі єдиного розвитку міждержавного і міжрегіонального рівнів міжнародних відносин. При цьому, необхідно рахуватися з тим, що міжнародні відносини на регіональному рівні у контексті транскордонного співробітництва є, хоча і функціонуючою за певними власними особливостями системою стосунків, але тільки підсистемою - складовою частиною (чи підрівнем) системи більш високого порядку - міжнародних взаємин між державами.

Прагматичною суттю транскордонного співробітництва є максимальне задіяння зовнішнього фактора для всебічного соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, з метою запобігання загрози перетворення їх у відсталі периферійні провінції своїх держав. Таким шляхом здійснюється і вирівнювання рівнів регіонального розвитку прикордонних та внутрішніх територій країн.

По-перше, основна мета міжрегіонального, транскордонного співробітництва полягає далеко не в забезпеченні самодостатнього – з елементами автаркії розвитку прикордонних регіонів, що само по собі неможливе, а у його спрямованості на зміцнення держави у цілому через гармонізований комплексний розвиток регіонів та поглиблення їх участі в міжнародних інтеграційних процесах.

По-друге, міжрегіональне, транскордонне співробітництво не може здійснюватися поза рамками реально існуючого правового і конституційного поля держави. Реалізація конкретних регіональних інтересів у процесі транскордонної взаємодії ніяким чином не повинно суперечити загальнодержавним інтересам конкретної країни, а отже і Україні.

Разом з тим, відносини міжрегіонального, транскордонного співробітництва залишаються специфічною сферою міжнародних стосунків, позаяк мають погоджену на багато – і двохсторонньому міждержавному рівні окрему міжнародно-правову базу, правосуб'єктність і більш-менш самостійно функціонуючу систему зв'язків.

Регіони, як основні суб'єкти транскордонних відносин, все ж правочинні виключно в рамках делегованих їм, згідно з міжнародно-договірними домовленостями і рішеннями державного центру, компетенцій щодо самостійних дій на міжнародній арені. Однак чітка на сучасному етапі загальноєвропейська тенденція децентралізації, а також і максимальне використання базових принципів єврорегіонального співробітництва, спрямована на розширення повноважень місцевої влади і територіальних спільнот, передачі їм частини повноважень державного центру, в тому числі у сфер міжнародних стосунків, найбільшим чином позитивно сприяє подальшому розгортанню міжрегіонального транскордонного співробітництва України у руслі набуття повноправного членства в Євросоюзі.

Закономірно постає питання - чи може взагалі українська держава розраховувати на входження до Об'єднаної Європи, в тому числі і до складу ЄС, хоча б в далекій перспективі? Така тривала невизначеність статусу

України в Європі та зовнішньої, цивілізаційної стратегії національно-державного розвитку тільки породжує хитання і зневіру українського суспільства в загальноєвропейське майбутнє України, маргіналізує національні політичні еліти. На першому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС в червні 1998 р. українська сторона офіційно проголосила бажання *набути асоційованого членства в ЄС*. Президентом України у червні 1998 р. затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС. На сьогодні розроблено Національну програму інтеграції України до Євросоюзу.

В цьому сенсі важливого значення набуває для України вивчення досвіду країн “першої хвилі” вступу в ЄС, а саме - застосування принципів регіонального та міжрегіонального, транскордонного співробітництва європейського рівня, за умов розвитку нових інституційних форм саморегуляції системи міжнародних відносин держав Центральної Європи. Утім реалії сьогодення свідчать, що прикордонні території з обох боків нових східних кордонів ЄС і України – традиційно відносно відсталі в соціально-економічному розвитку від індустріальних центрів своїх країн. Самостійно за рахунок лише внутрішніх регіональних ресурсів вони не здатні вирішити складні економічні проблеми. Українська держава поки що не має могутньої регіональної політики, засобами якої прискорювався б розвиток периферії. Тому бажано б підключити до розв’язання регіональних проблем і зовнішні ресурси. Вони можуть надходити і через канали міжрегіонального, транскордонного співробітництва.

Таким чином, у розвитку транскордонного співробітництва України з центральноевропейськими державами після розширення ЄС поєднуються як зовнішні – євроінтеграційні, так і внутрішні, зокрема, комплексний розвиток прикордонних територій, національно-державні інтереси.

Вважаємо також необхідним у контексті дослідження зупинитися на висвітленні принципово нових аспектів удосконалення української національно-державної системи правового регулювання міжрегіональних транскордонних відносин в умовах поглиблення європейських інтеграційних

процесів та розширення Європейського Союзу і, хоча б стисло охарактеризувати деякі із законодавчих та інших нормативних положень, які набули чинності в Україні впродовж останніх років, щодо формування нового європейського рівня механізму міжрегіонального, транскордонного співробітництва.

Вищою інституційованою і найбільш ефективною формою транскордонного співробітництва, як засвідчує загальноєвропейський досвід, є євро регіони. Саме через механізми єврорегіонального співробітництва досить продуктивно здійснюється транскордонна інтеграція сусідніх адміністративно-територіальних одиниць, територіальних самоврядних спільнот і регіональних господарських комплексів межуючих держав.

Класифікація єврорегіонального співробітництва здійснюється у трьох площинах чи то вимірах, а саме: транскордонне співробітництво, інтеррегіональне (міжрегіональне) співробітництво, транснаціональне співробітництво.

Основою розвитку міжнародних відносин міжрегіонального співробітництва України із країнами Центральної Європи – країнами-членами Європейського Союзу є насамперед, *загальноєвропейські норми і принципи*, закріплені в документах Ради Європи.

Єврорегіон у міжнародно-правовому дискурсі не має визначення, але чітко окреслені його критерії, сфери, принципи, особливості:

1. В організаційному вимірі: постійна міжнародна взаємодія територіальних – регіональних, локальних громад та місцевих органів самоврядування з обох боків національного кордону іноді із залученням парламентських асамблей; транскордонні організації з постійно діючим секретаріатом і експертами та адміністративним персоналом; створені відповідно до приватного права, ґрунтованого на національних асоціаціях чи фундаціях з обох сторін кордону, які діють відповідно до публічного права; створені відповідно до публічного права, ґрунтованого на міждержавних угодах,

які також регулюють участь регіональної влади в міжнародному співробітництві.

2. *За методами роботи:* розвиткове і стратегічно-орієнтоване співробітництво, а не спільні акції разового характеру; завжди міжнародно – транскордонно орієнтовані, а не лише на національний прикордонний регіон; не новий адміністративний рівень; центр уваги для транскордонних відносин громадян, політиків, інституцій, економіки, соціальних партнерів, організаторів культурних акцій; балансування між різними структурами та силами на обох боках кордону; партнерське співробітництво – вертикальне (європейське, урядове, регіональне, локальне) і горизонтальне; імплементація транскордонних рішень на національному рівні відповідно до процедур, прийнятних для всіх сторін з метою уникнення компетентних і структурних владних конфліктів; спільна транскордонна участь громадян, інституцій і соціальних партнерів у програмах, проектах і вирішальних процесах; прями ініціативи і використання власних ресурсів як передумова для отримання допомоги і підтримки з боку третіх сторін.

3. *За змістом транскордонного співробітництва:* визначення поля дії відповідно до спільних інтересів (наприклад, інфраструктура, економіка, культура); співробітництво у всіх сферах життя: проживання, робота, відпочинок, культура тощо; однакові акценти на соціально-культурне співробітництво і на економічно-інфраструктурне співробітництво; імплементація угод та домовленостей, укладених на європейському рівні між країнами, для досягнення транскордонної практики; консультації, допомога і координація транскордонного співробітництва, зокрема в наступних сферах: економічний розвиток, транспорт і рух, регіональний розвиток, захист навколишнього середовища і збереження природи, культура і спорт, оздоровчі заходи, енергія, утилізація відходів, туризм і відпочинок, розвиток сільського господарства, школи і освіта, соціальне співробітництво, служби порятунку і запобігання катастроф, комунікації, громадська безпека [787, С.9].

У Постанові Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 587 “Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів” (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабміну № 270 від 01.03.2003 р. та № 1402 від 04.09.2003 р.) стислий історичний екскурс основних напрямів та завдань єврорегіонів України свідчить про цілком *прагматичні за характером пріоритети*, які на жаль на сьогодні так і залишились, по суті декларацією намірів: “Основними *напрямами співробітництва створених єврорегіонів* України є поєднання зусиль в економічній сфері, розбудові соціальної, інформаційної та виробничої інфраструктури, будівництві та модернізації інфраструктури кордону, розвитку транспортної мережі, науковій та культурній співпраці, охороні навколишнього природного середовища, обміні досвідом між відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, взаємній допомозі в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, боротьбі зі злочинністю і нелегальною міграцією тощо” [64].

Додатком до Постанови Кабміну стала Програма розвитку єврорегіонів. “Програма розвитку єврорегіонів розроблена з метою створення належних умов для активізації участі регіонів України у транскордонному співробітництві. Основними *напрямами співробітництва створених єврорегіонів* є поєднання зусиль в економічній сфері, розбудові соціальної, інформаційної та виробничої інфраструктури, будівництві та модернізації інфраструктури кордону, розвитку транспортної мережі, науковій та культурній співпраці, охороні навколишнього природного середовища, обміні досвідом між відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, взаємній допомозі в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, боротьбі зі злочинністю і нелегальною міграцією тощо”[64]. Але практичного впровадження всіх вельми конкретних положень цієї постанови, на жаль, до теперішнього часу так і не здійснено.

Однак, незважаючи на конкретні рішення центральних органів влади України з розвитку єврорегіонального руху, суттєвих позитивних зрушень у діяльності єврорегіонів за участі української сторони впродовж останніх років

не відбулося. Діяльність єврорегіонів попередньо не була підготовлена до процесу розширення ЄС і безпосереднього наближення кордонів Євросоюзу до України. Єврорегіони не змогли адаптуватися до нових умов роботи з огляду на вступ центральноевропейських держав до ЄС. Зараз можна навіть стверджувати про кризу єврорегіонального транскордонного співробітництва України на західному напрямку. Завершився етап становлення єврорегіонів за участі західноукраїнських областей. Але вийти за рамки в основному декларативно-політичного співробітництва в рамках існуючих єврорегіонів не вдалося. Тому система єврорегіональної співпраці, як і транскордонного співробітництва України в цілому потребує серйозної трансформації механізму, інституційної структури євро регіонального співробітництва України.

У 2003 р. в Україні було розроблено перший проект Закону “Про транскордонне співробітництво”. Однак, він тільки мінімально базувався на загальноєвропейських положеннях транскордонного співробітництва, закріплених в Мадридській конвенції. Тому Верховна Рада України направила на доопрацювання даний законопроект і вже на початку 2004 р. на розгляд Верховної Ради України було подано суттєво вдосконалений проект Закону “Про транскордонне співробітництво”. Після його розгляду і обговорення Верховна Рада схвалила закон, який набув чинності з 24 червня 2004 р. Згідно статті 1: “Транскордонне співробітництво, це – спільні дії, спрямовані на поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами та місцевими органами виконавчої влади України і територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством” [39]. У законі чітко визначені організаційно-правовий механізм транскордонного співробітництва - в межах створеного єврорегіону; шляхом укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах; шляхом встановлення та розвитку взаємовигідних контактів між суб'єктами транскордонного співробітництва (ст.5-9), принципи, форми,

методи і порядок державної підтримки та контролю за розвитком транскордонного співробітництва (ст.10-13), механізм фінансування заходів (ст.14).

Незважаючи на те, що прийняття спеціального закону про транскордонне співробітництво є певним прецедентом і не має аналогів у європейському праві, так як країни Європи керуються з цього питання положеннями Мадридської конвенції (згідно із законодавством України міжнародно-правові документи також мають пріоритет над національним законодавством), новий Закон України “Про транскордонне співробітництво” слід вважати важливим, Закон відкриває широкі можливості для розвитку міжнародних зв’язків прикордонних регіонів. Разом з тим, його практичне впровадження у життя залежить від внесення відповідних змін до законодавчо-нормативних актів, активізації роботи уряду, міністерств і відомств, органів державної влади і самоврядування на місцях.

Метою *Державної програми розвитку транскордонного співробітництва України на 2007 – 2010 роки* є стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів та міжрегіональної співпраці, активізація економічних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших зв’язків між суб’єктами та учасниками транскордонного співробітництва [43]. Програма передбачає підвищення рівня координованості та узгодження розвитку суміжних прикордонних територій сусідніх країн шляхом укладання угод між суб’єктами транскордонного співробітництва, активізації діяльності діючих та створення нових єврорегіонів на кордонах України, реалізації проектів та програм транскордонного співробітництва, спрямованих на спільну розбудову соціальної, інформаційної, виробничої та прикордонної інфраструктури, розвиток транспортної мережі, наукової та культурної сфери, охорону навколишнього природного середовища [43].

Втім, першочерговим завданням для України в сфері міжнародних відносин міжрегіонального транскордонного співробітництва на сучасному етапі є вдосконалення і суттєве підвищення ефективності співпраці з

центральноевропейськими країнами – новими членами ЄС. Це визначається на основі офіційно проголошеної в якості основної стратегічної мети української зовнішньої політики – інтеграції України до Євросоюзу. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво в нових умовах здатне перетворитися в дієвий практичний чинник реалізації євроінтеграційних планів України. Стратегічний підхід і програмно-цільові методи в умовах безпосереднього сусідства України з ЄС створюють передумови для інтенсивного провадження в практику транскордонних відносин прогресивних та ефективних моделей співробітництва.

З точки зору перспектив розвитку євро регіонального співробітництва України, на особливу увагу заслуговує діяльність Карпатського Євро регіону. Карпатський Єврорегіон з огляду на периферійне розташування як до власних національних центрів, так і до потужних міжнародних організацій, а також і з точки зору важливості його геополітичного розташування слугує своєрідним мостом міжнародного співробітництва регіонів. Правда, саме цей сегмент діяльності його регіонів використовується не ефективно і по суті, є перспективним. Маємо на увазі, особливу роль, яку покладає ЄС на свої нові східні кордони і свою східну політику. Отже, принципи і пріоритети стратегії регіонального розвитку регіонів Карпатського єврорегіону є основними, базовими для розробки ефективної стратегії регіонального розвитку.

Карпатський Єврорегіон – один з єврорегіонів, в діяльності якого приймає участь Україна (створений 14 лютого 1993 р. у Дебрецені, Угорщині). До складу “Карпатського Єврорегіону” входять прикордонні адміністративні одиниці п’яти держав: Угорщини, Польщі, Словаччини, Румунії та України. Зовнішньоекономічне співробітництво Закарпатської області з країнами Карпатського Євро регіону характеризується позитивною динамікою.

Стратегічна програма регіонального розвитку Єврорегіону Карпати на період 2007-2013 років визначає і виконання розвиткових завдань за допомогою здійснення наступних *пріоритетів*:

- найважливішим геополітичним завданням Єврорегіону Карпати є сприяти євроатлантичній інтеграції України;
- підвищення рівня освіти у межах Єврорегіону Карпати;
- підвищення конкурентоспроможності економіки, зайнятості, послуг та інфраструктури Єврорегіону Карпати, інтенсифікація секторів (промислові парки – підприємницькі зони);
- диверсифікація економічної діяльності, досягнення мультифункціональності у сільських регіонах;
- захист природи та навколишнього середовища, створення нових робочих місць у галузях охорони природи;
- збереження культурної спадщини, зміцнення та розвиток культурних традицій регіону, інтенсифікація захисту сільських пам'яток;
- розвиток гуманного ресурсу, підтримка локальних ініціатив, підвищення рівня освіти [207].

Узагальнюючи п'ятнадцятирічну діяльність та розвиток КЄ, слід відзначити, що цей проміжок часу є вельми невеликим для розвитку такого об'єднання як Карпатський Єврорегіон.

Навіть європейський розвиток єврорегіонів свідчить про те, що потужний економічний розвиток прикордонних регіонів в рамках єврорегіонів чи формування транскордонних регіонів в Європі потребує десятиліть. Втім, відзначимо, що Карпатський Єврорегіон як у 90-х роках ХХ ст., так і на сьогодні – на початку ХХІ століття за нових геополітичних умов, мав би мати вельми важливе геополітичне значення. Але на жаль із-за низки причин об'єктивного, організаційного, внутрішнього та зовнішнього характеру, слід констатувати, що цілі і завдання, які були визначені у час його заснування, певна річ не можна вважати на сьогодні досягнутими. І це лише один з багатьох негативів. Зрозуміло, що за ті часи та за складних міжнародних умов у регіоні ЦСЄ оптимальним було заснування КЄ так би мовити „зверху” (де-факто політичні цілі при заснуванні КЄ домінували перед причинами

економічного характеру), отже КЄ не був заснований за ініціативи регіонів, локальних громад чи органів самоврядування як це прийнято в Європі.

На сьогодні позитивним прикладом єврорегіональної інтеграції як України, так і Угорщини – за європейськими принципами співпраці є також трилатеральне об'єднання *“Інтеррегіо”*. З метою розбудови та розвитку транскордонного співробітництва на рівні місцевих органів самоврядування України та Угорщини, *розробки та реалізації конкретних транскордонних проектів співробітництва в рамках Карпатського регіону*, 6 жовтня 2000 року у місті Ніредьгаза (Угорщина), було підписано *міжнародну трилатеральну Угоду “Інтеррегіо”* про транскордонне співробітництво Закарпатської області (Україна) та області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), а також Сату-Марського повіту (Румунія).

Насамперед, ця Угода спрямована на реалізацію тих завдань, які відображені у відповідних міжурядових двосторонніх українсько-угорських, угорсько-румунських, українсько-румунських міждержавних договорах. *Метою транскордонного співробітництва в рамках Інтеррегіо* на прикордонних територіях України, Угорщини та Румунії було визначено планування та реалізацію у конкретних напрямках: спільний кордон і інфраструктури, які відносяться до нього; V. Європейський транспортний коридор (автодороги, залізниця та ін.), а також розбудова інфраструктури прикордонних регіонів; охорона природи, навколишнього середовища та водних ресурсів; економіка і іноземний туризм; збереження спільних культурних спадщин населення прикордонних регіонів; освіта та культура.

Показовим прикладом реальної стратегічно виваженої євро регіональної транскордонної співпраці прикордонного регіону України – а саме Закарпаття з прикордонним регіоном Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), слугує (єдиний на сьогодні такого формату по периметру західного кордону України) документ - Концепція спільного розвитку прикордонних територій України та Угорщини [158;694].

З метою всебічного соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів України та Угорщини, за *сприяння органів місцевого самоврядування України та Угорщини*, була розроблена комплексна, науково-обґрунтована та прагматична *Концепція спільного розвитку прикордонних регіонів та транскордонного співробітництва України та Угорщини (Закарпатської та Саболч-Сатмар-Берег областей)*.

Угорщина і Україна, беручи до уваги традиції двостороннього прикордонного співробітництва, наявну інфраструктуру на кордоні і в прикордонних регіонах; виходячи із спільної мети інтеграції до Європейського Союзу; усвідомлюючи важливість спорудження V європейського транспортного коридору як важливої з'єднувальної ланки між Заходом та Сходом; враховуючи різницю у темпах інтеграції двох країн в Європейський Союз; усвідомлюючи важливість створення належних умов на українсько-угорському кордоні та мінімізації можливих негативних явищ у торговельно-економічній галузі і сфері міжлюдських обмінів, що пов'язані із вступом Угорщини до ЄС; прийняли спільну Концепцію українсько-угорського прикордонного співробітництва.

В цьому контексті, слід відзначити *основні напрями розвитку українсько-угорського прикордонного співробітництва*:

- розбудова спільного кордону для Угорщини і України, що є пріоритетним напрямком співпраці на українсько-угорському кордоні;
- облаштування зони міжнародних транспортних коридорів, зокрема, участь у розвитку європейських транспортних коридорів – а саме, п'ятого транспортного коридору Трієст-Любляна-Будапешт-Львів-Київ, який є важливим елементом на шляху Європа-Кавказ-Азія;
- охорона навколишнього середовища, попередження транскордонного забруднення, захист екосистем та водних ресурсів від забруднення, поступова імплементація норм Європейського Союзу (Water Framework Directive) для раціонального водокористування у басейні р.Тиса;

- співробітництво у розвитку туристично-рекреаційного комплексу, розвиток різних форм туризму, а саме: лікувально-оздоровчого, маршрутно-пізнавального (високогірний екотуризм, сільський), спортивного (гірсько-лижний) та необхідної для цього інфраструктури;
- створення умов, стимулювання розвитку малого підприємництва у прикордонних регіонах, запровадження інформаційної мережі, банку даних для пошуку партнерів, сприяння розвитку виробничої інтеграції та кооперації в харчовій та переробній промисловості;
- сприяння розвитку національним меншинам, встановлення контактів та вивчення досвіду вирішення національних проблем та організації самоврядування національних меншин, забезпечення їх культурно-освітніх потреб [158;694].

Враховуючи внутрішні ресурси, національні концепції територіального розвитку за умов використання основних принципів ЄС була сформульована наступна загальна мета, яка визначає засади стратегії розвитку. Загальну мету українсько-угорського прикордонного регіону можливо сформулювати наступним чином: економічний розвиток українсько-угорської прикордонної території, сприяння суспільному згуртуванню, підвищення якості життя проживаючого там населення за умов максимального використання наявних можливостей транскордонного співробітництва [366]. Загальна мета визначає, що кінцевою метою розвитку є стимулювання транскордонного співробітництва, а також забезпечення умов для співробітництва. Покращення відповідної якості життя населення є основною умовою для конкурентоспроможного господарства, яке, враховуючи сучасні та майбутні зміни (внаслідок вступу Угорщини до Європейського Союзу) у господарській політиці, в значній мірі може стати найголовнішою сильною опорою прикордонного регіону, з врахуванням сприятливого геополітичного положення регіону та його ролі в якості міжнародного мосту між Сходом та Заходом. В той же час посилення суспільного згуртування, перш за все,

можливо за умов збереження традиційних, природних та культурних цінностей прикордонного регіону.

Згідно Концепції спільного розвитку прикордонних регіонів, можна визначити наступні довгострокові цілі, які обґрунтовують пріоритети та заходи щодо забезпечення розвитку прикордонного регіону. Це наступні цілі:

- створення чітко визначеного в соціальному та економічному відношеннях регіону, посилення та прискорення вже діючих в регіоні процесів, спрямованих на досягнення даної мети;

- зміцнення транскордонних економічних та суспільних зв'язків, надання дієвої системності та узгодження локальних та центральних ініціатив в контексті інституціалізації транскордонних кооперацій;

- поширення позитивних пріоритетів, характерних лише для однієї сторони кордону на весь регіон, а також забезпечення кращих позицій у макроекономічному просторі економічних та соціальних мереж; підготовка до використання переваг, у зв'язку з майбутнім вступом до ЄС, а також регулювання наслідків неодноразовості вступу України й Угорщини до ЄС.

Спираючись на загальні та довгострокові цілі, були сформульовані наступні п'ять стратегічних цілей: створення конкурентоспроможної економічної системи, розвиток людських ресурсів та сфери послуг, покращення доступу до прикордонного регіону, збереження природних та культурних цінностей, створення здорового та привабливого середовища, успішне використання можливостей у зв'язку з вступом в ЄС [366;158].

Для досягнення вищезазначених стратегічних цілей було визначено п'ять пріоритетів розвитку: розвиток економічного співробітництва, розвиток людських ресурсів, культурне, інноваційне та науково-дослідницьке співробітництво, розвиток транспорту та інфраструктури, розбудова пунктів перетину кордону, охорона природи та навколишнього середовища, поза-секторні завдання.

З-поміж перспективних спільних інвестиційних проектів, які можуть бути реалізовані в рамках українсько-угорського транскордонного економічного співробітництва, варто назвати наступні:

- у сфері запобігання природним катастрофам: “Програма комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиса”.

- у енергетичній сфері: Проекти, спрямовані на розвиток гідроенергетики в Закарпатській області, зокрема підготовки спорудження каскаду ГЕС на р. Тиса

- у сфері розбудови міжнародної транспортної інфраструктури найбільш перспективним є проект розвитку сітки автомобільних шляхів у суміжних прикордонних областях України і Угорщини в рамках спорудження 5-го пан’європейського транспортного коридору.

Втім, цей проект, з урахуванням наявних унікальних можливостей, має значно ширше і комплексне значення. Існують об’єктивні передумови для спільного створення на українсько-угорському кордоні та в прикордонному регіоні в цілому справжнього міжнародного суходільного порту європейського значення.

- залізниця - розбудовані вантажоперевалочні комплекси Захонь – Чірна-над-Тісов та Чоп – Батьово й сьогодні відповідають європейському рівню; на залізничній лінії, яка з’єднує Західну Європу з Далеким Сходом, тут стикаються широка й вузька колії, а це пов’язано з обов’язковою зупинкою, складуванням й перевантаженням товарів; можлива практично безмежна інтенсифікація руху, проте використання потенціального обсягу міжнародних перевезень сьогодні не досягає 10%.

- автошляхи - мережа автодоріг у регіоні сьогодні ще недостатньо розвинута, однак у другій половині цього десятиріччя буде здано до експлуатації - як частина головної автотраси Трієст-Київ - автотраса М 3, південна частина якої з’єднається з логістичним центром.

- водне сполучення — поки що не розбудовано; на цьому відрізьку Тиси рух можливий за умови невеликого підняття рівня води; з огляду на

екологічні вимоги, обсяг перевезень вантажів кораблями на внутрішніх водах у майбутньому зростатиме; місто Чоп має дозвіл на спорудження річкового порту (у перспективі – в разі спорудження водного каналу Дунай-Тиса, товари з Чопу через лінію Рейн-Майн можуть доставлятися водним шляхом практично до всієї Європу) [158;366].

Унікальні можливості перетворюють цей регіон у крупний суходільний порт разом з усіма послугами, які тільки можуть надаватись. Цей комплекс відрізняється від морського порту “лише” тим, що саме роль регіону Захонь-Чоп, як суходільного порту, залежить не від рішення однієї країни. Основною умовою його бездоганного функціонування є домовленість між двома та більше сторонами та їх тісне співробітництво. Якщо будь яка із сторін не дасть згоду на здійснення проекту, й не зробить усе для його функціонування, то можливість спільного отримання прибутку може перетворитися у спільні збитки. Необхідно усвідомити, що односторонній розвиток прикордонного регіону є зайвим вкладенням джерел, оскільки ефективність капіталовкладень за відсутності фактичної участі з боку іншої сторони підлягає сумніву [693].

У туристичній сфері, з українського боку учасниками “Ніредьгазької ініціативи” є Центр українсько-угорського регіонального розвитку (м. Ужгород), який з січня 2005 року разом із Республіканською спілкою сільського та агротуризму Угорської Республіки реалізують проект розвитку зеленого та сільського туризму в Закарпатській області. Також проводиться спільна робота на наступних пріоритетних напрямках:

- співпраця між окремими областями, містами та регіональними туроператорами;
- підготовка кадрів для туристичної індустрії;
- розвиток зеленого та сільського туризму;
- розвиток молодіжного туризму.

Зміна геополітичної ситуації внаслідок розширення ЄС і відповідно трансформація організаційно-економічного механізму регулювання

міжнародного, міжрегіонального економічного співробітництва спричинили також і модифікацію міжрегіональних інвестиційно-виробничих зв'язків [307].

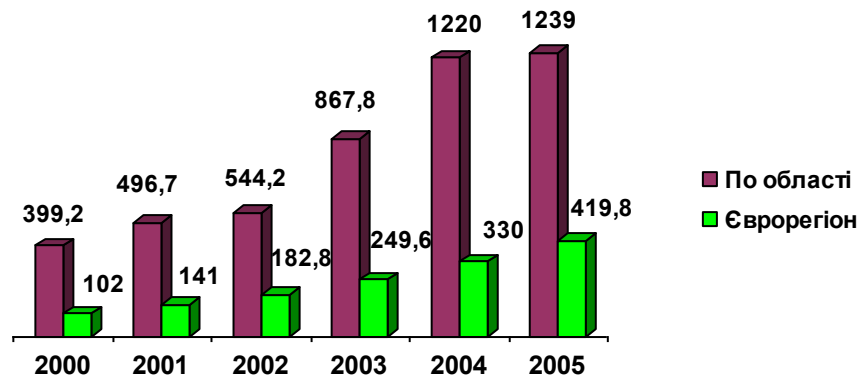

Рис. 5.4. Зовнішньоекономічне співробітництво Закарпатської області з країнами Карпатського Євро регіону

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності є вкрай важливим стратегічним напрямом розвитку економіки Закарпатської області. Воно сприяє реалізації переваг географічного розміщення регіону, ефективному використанню наявного потенціалу трудових ресурсів та накопиченню досвіду транскордонного євро регіонального співробітництва, зміцненню економіки України і області включно. Специфікою Закарпатської області є те, що вона межує з чотирма європейськими державами - Угорщина, Словаччина, Польща, Румунія.

З точки зору економічного розвитку регіонів Карпатського Євро регіону, важливим економічним виміром співпраці цих регіонів є їх зовнішньоекономічна діяльність. Характеристика економічної співпраці прикордонних регіонів Європейського Союзу та України у форматі “Карпатського євро регіону” дає можливість визначити насамперед, економічні перспективні напрями співпраці регіонів.

Згідно даних Закарпатської торгово-промислової палати, обсяги зовнішньої торгівлі в цілому по Закарпатській області зросли за 2000-2005 роки в 3,1 раза, а по країнах-членах Карпатського євро регіону – в 4,1 раза. При

цьому, в 2000 році частка цих країн у зовнішньоторговельному обороті Закарпаття становила 25,6 %, а в 2005 році – уже 33,9 %. Перш за все слід відзначити динаміку зовнішньоторговельного обороту у 2005 р. Закарпаття з Угорщиною, питома вага якої у зовнішній торгівлі складає 66,1%, із Словаччиною – 22,2%, з Польщею – 11,1% і Румунією – 0,6%. За 7 місяців 2006 р. обсяг зовнішньої торгівлі товарами з країнами-членами Карпатського Єврорегіону склав 294,1 млн. дол. США, що становить 36,0% до загальнообласного обсягу [18]. Таким чином, можна зробити висновок, що експортні поставки за 5 років після розширення Євросоюзу зросли в 4,4 рази, імпорتنі – в 3,7 рази (рис.5.4.;5.5).

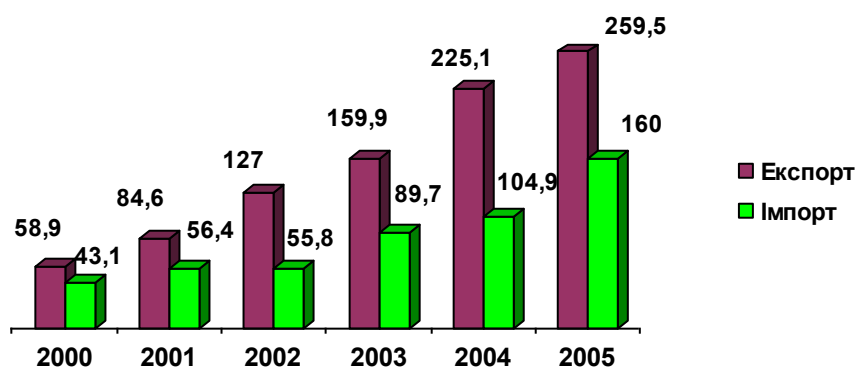

Рис. 5.5. Обсяги зовнішньої торгівлі в цілому по Закарпатській області

За період іноземного інвестування станом на 1 січня 2007 року всього в Закарпатську область залучено 298,2 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій. По обсягах залучених інвестицій область займає 11 місце серед інших регіонів в Україні. Інвестування в економіку області здійснювали партнери 47 країн світу. Факт, що саме Угорська Республіка з-поміж країн Карпатського євро регіону виступає і основним іноземним інвестором в економіку Закарпаття, як це видно з рис.5.6.

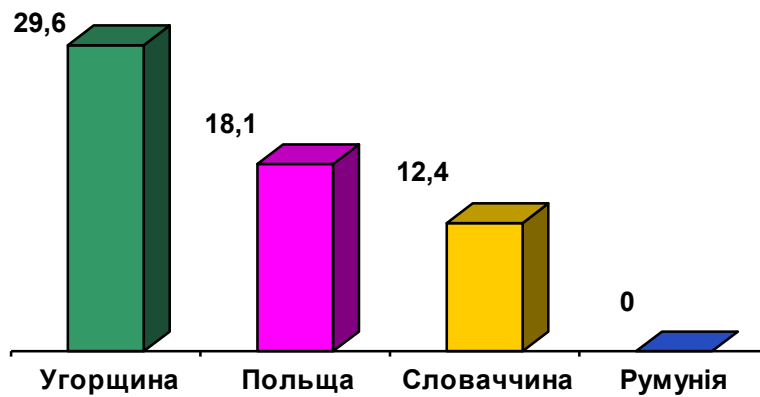

Рис.5.6. Обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку Закарпаття з країн-членів Карпатського єврорегіону (в млн. дол. США) станом на 01.07.2006 р.

Питома вага країн-членів Карпатського Єврорегіону в обсязі зовнішньої торгівлі Закарпатської області з регіонами членами Карпатського єврорегіону у 2005 р. у процентному відношенні була наступною: традиційно лідирує Угорщина (66,1%), відповідно Словаччина (22,2%) і Польща (11,1%), і найнижча питома вага в обсязі зовнішньої торгівлі з Румунією (0,6%) [18].

Характеризуючи міжрегіональну, транскордонну взаємодію між Закарпатською областю та сусідніми регіонами Центральної Європи, слід відзначити, що незважаючи на позитивні та здебільше негативні об'єктивні умови, транскордонне співробітництво в цілому, та його економічна складова як у західних регіонах України, так і у суміжних з ними регіонах країн Центральної Європи, зберегло свою динаміку та все більше набуває глибини та комплексності.

Одним із засобів покращення зовнішньоторговельного балансу України в стосунках із західними сусідами і ЄС в цілому є активізація зовнішньоекономічної діяльності прикордонних західноукраїнських областей. За період після розширення ЄС на Схід вони найбільш динамічно нарощують торгівлю з країнами-членами ЄС. Особливо інтенсивно впродовж останніх років наростає обсяг взаємного товарообігу між Україною та західними

сусідами — центральноєвропейськими державами – новими членами ЄС, як це показано у табл.5.1.

Таблиця 5.1

**Зовнішня торгівля товарами України
з Польщею, Угорщиною, Словаччиною і Румунією за 2006 рік**

Країна	Експорт		Імпорт		Сальдо
	вартість, тис. Дол. США	У % до 2005	вартість, тис. дол. США	у % до 2005	
Польща	1344516,3	133,1	2109116,2	150,0	-764600,0
Угорщина	946132,0	137,4	802234,5	123,9	143897,5
Румунія	625871,7	128,1	446086,2	210,6	179785,4
Словаччина	549636,2	108,3	382774,5	125,9	166861,7

Згідно з статистичними даними, Україна в зовнішній торгівлі серед суміжних центральноєвропейських держав мала в 2006 році позитивний баланс з УР, СР і Румунією. Утім, навіть його сумарна вартість не перекрыла від’ємне сальдо в торгівлі України з найбільшим зовнішньоекономічним партнером – Польщею.

Таким чином, саме активізація конкретних реальних європейського рівня взаємовідносин України і країн та регіонів Центральної Європи на регіональному, міжрегіональному рівні сприятиме посиленню і загальноєвропейського значення співробітництва суб’єктів міжнародних відносин – України і країн Центральної Європи у цьому регіоні.

Висновки до п’ятого розділу

Україна є і залишатиметься важливим партнером країн Центральної Європи (питання в тім яким партнером) і зоною інтересів для країн Центральної Європи. Реально перешкоджатиме активізації відносин України з центральноєвропейськими країнами лише Україна. Тобто бездіяльність чи імітація співпраці поступово зменшуватимуть шанси набуття Україною належного геополітичного статусу самодостатньої європейської країни з

відповідною політичною і економічною вагою та становлення України як реального суб'єкта міжнародних відносин.

Україна в системі центральноєвропейського співробітництва не набула позиції регіонального лідера, навіть у реалізації багатостороннього міжрегіонального співробітництва: це питання комплексного характеру, отже включає в собі не тільки питання зовнішньої політики, але і рівень, темпи соціально-економічного розвитку України; це питання власне зміни еволюції статусу держав Центральної Європи, які вже виступають як елементи системи зовнішньої політики Європейського Союзу. Винятковий приклад - позиція Польщі у форматі “центральноєвропейського плацдарму” щодо набуття нею ролі статусу регіонального лідера з-поміж країн Центральної Європи чітко прослідковується саме до регіону, а також до Євросоюзу.

Формування моделей рівноправного партнерства з країнами Вишеградської четвірки, особливо з Польщею, яка гучно заявляє про свою роль регіонального лідера в регіоні, сприятиме реалізації власних інтересів України у більш ширшому загальноєвропейському регіональному форматі. Адже Україна саме у Польщі, у посиленні українсько-польських взаємовідносин вбачає посилення своїх позицій у регіоні. Отже, в цьому контексті актуальним питанням сьогодення є так би мовити наповнення цих зв'язків реальними діями чи наприклад, актуальним є ретельне вивчення євроінтеграційного досвіду Польщі і використання сучасних можливостей єврорегіональної співпраці в українсько-польських зв'язках. У більш ширшому форматі важливим є формування концепції України щодо центральноєвропейського регіону. По суті, Україна чи за вимушених обставин вже наявної конкуренції саме з боку Вишеградської четвірки (основні напрями вже на сьогодні викристалізувались, наприклад в сферах енергетики, транспортних коридорів тощо) заново відкриватиме для себе Центральну Європу.

Важливим є і зворотній зв'язок, а саме – як Європейський Союз формуватиме свою східну політику, чи залучатиме країни Вишеграду до

розробки концептуальних засад східної політики ЄС і якою є політична вага наприклад В-4 чи окремо кожної з цих країн, чи дієвим є вишеградське чи польське лобі у ЄС щодо просування європейської інтеграції України?

Відповіддю на ці питання слугує дійсність, але ці питання однозначно не для відповіді на сьогоднішній день. Це дороговкази – як напрями у яких також має активно працювати Україна, щоб стати повноцінним рівноправним партнером країн Центральної Європи включно у регіоні. Адже без сумніву зрозуміло, що країни Вишеградської четвірки краще знають ситуацію в Україні, ніж наприклад, Франція чи Італія. Більше того, наявним є величезний (позитивний і негативний) досвід співпраці країн Вишеграду і України. Таким чином, використання Україною так званого центральноєвропейського плацдарму (як у виокремленні конфігурації – з акцентом на Польщу чи більш ширшому центральноєвропейському альянсі) має здійснюватися у контексті активної реалізації національних інтересів України.

У розвитку міжрегіонального співробітництва України з центральноєвропейськими державами після розширення ЄС поєднуються як зовнішні – євроінтеграційні, так і внутрішні національно-державні інтереси.

Внаслідок того, що перспектива асоціації з ЄС у рамках зони вільної торгівлі та безвізового пересування громадян для України була замінена статусом сусіда та відповідно пропозицією разом з Білорусією і Молдовою скласти східне “коло друзів” Євросоюзу, ЄС чітко і однозначно висловився у програмі сусідства за подальший динамічний і глибший розвиток насамперед транскордонного і міжрегіонального співробітництва за умов фінансового забезпечення зі сторони ЄС.

З точки зору європейського вибору України, власне пошуків загальноцивілізаційного вибору нашої країни, окреслились і досить сумні факти непорозуміння важливості, ключової ролі єврорегіональної співпраці саме в контексті просування України в руслі процесу європейської інтеграції. Маємо на увазі, по-перше, відсутність в Україні системи транскордонного/міжрегіонального співробітництва. По-друге, причини такого

становища, на нашу думку, “криються” у хибних уявленнях представників влади стосовно меншовартості регіонального, міжрегіонального чинника в загальній системі міжнародних відносин (підкреслимо – не міждержавних відносин).

Регіональний фактор, тим більше значення його у міжнародних відносинах нашої держави, розглядається як щось меншовартісне, незначне і неважливе. Принципи субсидіарності і децентралізації, відповідальності і дієздатності регіонів України не набули тої ваги, яку демонструють хоча би наші сусіди “першого порядку” – Польща, Угорщина, Словаччина. Ключову роль у розбудові єврорегіональної системи міжрегіонального співробітництва України мають відіграти органи місцевого самоврядування.

Вкрай важливим є формування в Україні згідно європейських стандартів міжрегіонального співробітництва як цілісної системи з чітко визначеними на дво - та багатосторонньому рівнях головними напрямками, формами, видами і науково розробленими для спільної реалізації взаємовигідними конкретними транскордонними програмами і проектами.

Перспективи міжнародної регіональної інтеграції України у центральноевропейському регіоні вбачаємо у наступних вимірах. По-перше, це поступове, динамічне розширення відносин у площині Україна – держави Центральної Європи як складової ЄС, з посиленням ролі України як рівноправного партнера у реальному, а не декларативному міжрегіональному співробітництві в регіоні. По-друге, формами співпраці України і держав Центральної Європи мають стати конкретні доленосні міжрегіональні проекти, які визначатимуть активізацію участі України в процесах політичного та економічного розвитку центральноевропейської співпраці, регіональної стабільності.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено нове розв'язання наукового завдання, що полягає у комплексному аналізі складових процесу міжнародної регіональної інтеграції держав Центральної Європи та України в контексті європейської інтеграції. Узагальнення теоретичного надбання, а також практики реалізації європейського інтеграційного процесу на міжнародному та міжрегіональному рівнях сприяло окресленню складових зовнішньої політики України у центральноевропейському регіоні та формулюванню концептуальних узагальнень сучасного ефективного євро-регіонального співробітництва України.

Глибоке переосмислення ролі і значення цього невеликого, але вкрай важливого регіону в центрі Європи, в контексті максимального врахування всієї сукупності реалій і факторів, більше того за умов виокремлення альтернатив історичного суперечливого за характером розвитку держав Центральної Європи, дає можливість формулювати нові підходи до вивчення Центральної Європи а також і України, за умов поглиблення та розширення євроінтеграційного процесу. Науковому осмисленню проблем сучасного розвитку, протягом 1991-2007 років, країн центральноевропейського регіону слугувало використання різноманітних за своїм походженням, інформаційною насиченістю та загальною спрямованістю архівних документів та матеріалів.

1. Порівнюючи історіографію дослідження науковців країн Вишеградського об'єднання, можна зробити наступні узагальнення. Переважна більшість наукових розвідок вчених Польщі по тематиці Вишеградського об'єднання має так званий східний вимір. Найвизначнішим є потужний масив насамперед, політологічної, а також історичної та економічної літератури з питань історичних, торгово-економічних зв'язків Польщі та України, сучасних проблем нового кордону Європейського Союзу.

Виключно історико-філософську, історико-культурну та економічну спрямованість наукових досліджень по темі Вишеградської співпраці, розвитку ідеї Центральної Європи презентують угорські дослідники. Чеські наукові студії з центральноевропейської тематики за кількістю з-поміж цих чотирьох країн найменші, втім, наявними є монографічні видання по темі Центральної Європи суто політологічного характеру. Словацька історіографія проблемних питань співпраці Вишеградської групи країн суттєво відрізняється від вище зазначених. Зокрема, тут присутній і східний вимір – великий за обсягом масив сучасних узагальнень і розробка рекомендацій щодо розвитку двосторонніх чи багатосторонніх відносин з Україною, а також і сучасного нового східного кордону ЄС. Словацькі дослідники активно виступають ініціаторами формування саме міжнародного за характером колективу вчених Європи та України, які досліджують проблемні питання Вишеградського об'єднання. Історіографія зарубіжних, включно і російських дослідників презентована великим масивом історичних праць по окремим країнам центральноевропейського регіону, чи у найкращому випадку – наявними є аналіз системи двостороннього міждержавного співробітництва.

Вивчення питання діяльності Вишеградської четвірки як регіонального міжнародного об'єднання чотирьох країн Центральної Європи – в Україні здійснюється поверхово і епізодично в форматі публікацій, які здебільше мають інформаційний характер і де переважно аналізується рівень соціально-економічного розвитку кожної з країн центральноевропейського регіону. Головним чином, ці видання є країнознавчими за своїм характером, і мова йде про внутрішню політику чи соціально-економічний розвиток окремих країн з Вишеградської групи, а не про співробітництво країн Вишеграду. Відсутні серйозні порівняльні дослідження країн Центральної Європи. Історія, специфіка, напрями сучасного розвитку Вишеградського об'єднання ще не стали предметом серйозних наукових розвідок вчених України.

Отже, аналіз вітчизняних та зарубіжних історіографічних джерел засвідчує потребу в подальшому вивченні історії країн Центральної Європи в

контексті євроінтеграційного та єврорегіонального розвитку, а також і впливу процесу розширення ЄС на взаємовідносини країн Центральної Європи з Україною.

2. Теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження базуються на *міждисциплінарному підході*, що дає можливість комплексно враховуючи дію чинників економічного, інституційного, політичного характеру, проаналізувати всі складові європейського інтеграційного процесу країн Центральної Європи. Використання *системного підходу*, який по суті і є основою методології дисертаційного дослідження, сприяло чіткій постановці наявних проблем і логічній характеристиці шляхів їх розв'язання.

Важливою складовою новітніх пошуків інтеграційних теорій, які б адекватно пояснювали сучасні процеси європейської інтеграції чи окреслювали б чіткі дороговкази майбутнього розвитку східного розширення ЄС є усвідомлення поліваріативності тлумачення ролі і значення суб'єктів міжнародних відносин. Внаслідок поступового динамічного формування (зауважимо, що цей процес відбувається саме тепер) нового суб'єкта міжнародних відносин у глобальному вимірі – Європейського Союзу, на початку XXI століття важливим є узагальнення теоретичних моделей інтеграції. Зрозуміло, що це вельми складне завдання, позаяк розробка новітньої теорії євроінтеграції вимагає не тільки застосування *комплексного підходу у методологічному сенсі*, але також необхідно враховувати дію чинників економічного, інституційного, політичного характеру об'єктивного динамічного внутрішнього розвитку ЄС поряд із аналізом дії чинників безпосереднього зовнішнього характеру, які теж динамічно змінюються у системі міжнародних відносин.

Методологічно, дослідження, *нового східного кордону ЄС* - як підсистеми за умов наявного досвіду (маємо на увазі попередні розширення ЄС включно і трансформацію зовнішнього кордону ЄС на внутрішній кордон ЄС), є важливим і з точки зору його нового просторового середовища, позаяк він опиняється в унікальному геополітичному, культурно-географічному

мінливому як на сьогодні просторі Центральної Європи та Східної Європи, що в свою чергу вимагає комплексного дослідження його складових. Зрозуміло, що кожна підсистема є частиною більш широкої системи відносин і пов'язана з останньою генетично і функціонально. У той же час важливо підкреслити, що кожна підсистема є відносно незалежна, цілісна система відносин, що функціонує і розвивається згідно з власними закономірностями.

Внаслідок геополітичної сегментації Центральної та Східної Європи наприкінці XX і на початку XXI століть завершився процес формування *нової Центральної Європи*, точніше оновленої Центральної Європи, процес “повернення” якої до Європи лише тепер реально розпочався.

Саме у теоретико-методологічному вимірі, вважаємо за доцільне сформулювати наступне концептуальне узагальнення. Формування нової Центральної Європи на зламі століть є багатовимірний процес, функціонуючий за внутрішньою логікою розвитку - як розвиток цілісного організму, що знаходиться в постійній взаємодії з новим геополітичним та гео економічним простором ЄС, який буде безперервно “звіряти” свої інтереси і безперечно “відповіді” із станом і реакцією своїх новітніх елементів – країн Центральної Європи.

По суті, в центральноевропейському регіоні відбулася чітка структуризація геополітичного простору Центральної та Східної Європи, наслідки якої вже на сьогодні мають і в перспективі матимуть безпосередній потужний в більшій мірі негативний вплив зокрема і для України. Можливо коректнішим буде визначити ці події як природний і закономірний процес “повернення” країн регіону до Європи, як зникнення розподільчих ліній в Європі. Втім, досить рельєфні проблемні питання сьогодення потребують глибшого, комплексного дослідження (територіальних, соціо-економічних, етнокультурних, геополітичних складових) сучасного євроінтеграційного процесу країн Центральної Європи.

3. Новий кордон Центральної Європи, який формується і не збігається з культурними кордонами Європи, на нашу думку, є не тільки простим

лінеарним простором чи просторовим бар'єром, який до речі досить чітко відмежовує в даному випадку регіон Центральної Європи та Україну. В даному контексті, аналіз геополітичної ролі нових східних кордонів Євросоюзу має вже сьогодні суттєвий вплив на поступове формування нової моделі відносин між розширеним Євросоюзом та Україною.

Поглинання Європейським Союзом нового географічного простору Центральної Європи не вичерпує власне сутність сучасного процесу перерозподілу сил та розширення зони впливу її інтересів, зокрема, на європейському континенті. Річ у тім, що на нових східних теренах ЄС вже на межі XX-XXI століть “одночасно” і паралельно відбулися декілька важливих, сутнісних, системних процесів: з одного боку, так званої культурно-психологічної, економічної, політичної “адаптації”, системних перетворень держав Центральної Європи до європейських стандартів в широкому розумінні цього поняття (тобто не лише у категоріях копенгагенських критеріїв тощо). З іншого – відбувається складний багатовимірний процес як повернення держав центральноєвропейського регіону до загальноєвропейської цивілізації, а також здійснюється динамічне за характером і масштабами “опанування” з боку ЄС нового геополітичного простору.

Стратегічні імперативи посилення ролі і значення ЄС у глобальній міжнародній системі визначилися ще у XX столітті, коли ЄС вельми обережно, але поступово зміцнював свої позиції на міжнародній арені. Попри наявні традиційні дискурси досить суперечливого характеру у площині – дилеми поглиблення чи розширення Євросоюзу, слід відзначити, що розширення так само як і поглиблення, посилює власне ЄС і його позиції як формуючого суб'єкта міжнародних відносин.

4. Сучасний динамічний розвиток європейської інтеграції вже за умов розширеного на схід Євросоюзу потребує виокремлення нових пріоритетів розвитку міжрегіонального транскордонного співробітництва України та сусідніх держав Центральної Європи. На сьогодні єврорегіональне співробітництво в Європі знаходиться на етапі системних якісних змін.

Транскордонне співробітництво вступило в стадію активного здійснення на основі суттєвого пониження бар'єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів і стає засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу субсидіарності, децентралізації влади тощо, а в більш ширшому розумінні – будівництва цілісної “Європи регіонів”. З іншого – на нових зовнішніх кордонах ЄС – перетворюється в дієвий інструмент інтенсивного розвитку зв'язків європейської спільноти з усіма розташованими по периметру прикордонними державами.

Разом з тим, для значної частини країн-не членів ЄС, до яких відноситься і Україна, міжрегіональне, транскордонне співробітництво з межуючими державами-членами Євросоюзу та ЄС у цілому в нових умовах представляє собою надзвичайно важливий шлях практичного включення до загальноєвропейських інтеграційних процесів.

5. У рамках досягнення стратегічної мети України розвитком міжрегіонального, транскордонного співробітництва зокрема можливо вирішити і наступні основні завдання:

- не допускається перетворення нових східних кордонів ЄС у жорсткі розподільчі лінії, які відмежовують Україну від Європи та перетворення регіонів з обох боків нових східних кордонів ЄС і України в периферійні і тупикові;
- координуються спільно розроблені концепції соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів;
- поступово формуються інтегровані, насамперед в господарському і просторово-економічному плані, транскордонні регіони України і країн Центральної Європи;
- створюється поєднана і взаємодоповнююча транспортна, прикордонна інфраструктура;
- формується система міжнародної взаємодії місцевих органів державної влади і самоврядування, територіальних громад тощо.

Протягом 80-90-х років ХХ століття регіональна політика в структурі ЄС поступово виокремлюється як один із важливих та пріоритетних напрямів політики Європейського Союзу. Концептуально, процес *регіоналізації* і відбувається здебільше на національному рівні і сприяє зміцненню субнаціональних зв'язків, а процес *євроінтеграції* відбувається на наднаціональному рівні, втім ці два процеси є взаємопов'язаними і в деякій мірі на сьогодні узгоджуються, наприклад, у досягненні консенсусу, а також виявляється у конвергенції домовленостей в процесі формування єдиного економічного, монетарного союзу, оскільки потреби перерозподілу теж визначаються регіональною політикою.

6. Обґрунтування і що особливо важливо, імплементація концептуальних засад в теорію і практику єврорегіонального співробітництва України є вкрай важливою, позаяк:

- сприяє кращому розумінню перспектив міжрегіонального та транскордонного співробітництва України з ЄС;
- імплементація головних принципів регіональної політики ЄС у національне законодавство України сприятиме отриманню останньою статусу асоційованого члена ЄС;
- створення відповідної системи інституцій та структур для регулювання єврорегіональної політики в Україні, як і більшість *acquis communautaire* – є обов'язковою умовою для вступу будь-якої держави в Європейський Союз, отже і для України.

Стратегічна важливість регіонального фактору в політиці Європейського Союзу зумовлена цілим комплексом обставин, які пов'язані з сучасним процесом *європейської інтеграції*, включно і політикою розширення ЄС на Схід, політикою “поглиблення” ЄС. Існує також об'єктивна необхідність врахувати розвиток регіональної політики ЄС в контексті таких двох взаємопов'язаних світових важливих явищ, процесів - інтенсивного об'єднання світової економіки – глобалізації, а також трансформації та розширення зони впливу Євросоюзу - як формуючого суб'єкта у

зовнішньоекономічних і вже у недалекому майбутньому і зовнішньополітичних міжнародних відносинах держав та світових інституцій.

Якісний новий рівень євроінтеграційного процесу в контексті радикальних геополітичних змін на континенті, рельєфно окреслив тенденцію пошуків теоретичних моделей чи новітньої модифікації традиційних теорій інтеграції та теорій міжнародних відносин для пояснення сучасних інтеграційних процесів включно. Проблеми пов'язані з формуванням чи власне визначенням теоретичних підвалин сучасного комплексного євроінтеграційного процесу мають об'єктивний характер, що пов'язано із поглибленням так з розширенням ЄС в контексті зміни теоретичних підходів політичного реалізму (неореалізму) та політичного ідеалізму.

Складність ситуації, яка формується у зв'язку із розширенням сфери впливу своїх інтересів з боку ЄС в контексті утвердження європейського балансу сил, балансу інтересів – визначається також і в тому, що поглинаючи, точніше “опановуючи” новий геополітичний простір, ЄС впритул наблизився і до відмінного (знову ж таки до “іншого”, цілком не зрозумілого як для ЄС за характером) геополітичного простору Східної Європи, з суб'єктами яких він вимушений взаємодіяти, але поки що це здійснюється не ефективно.

Чітке і реалістичне визначення європейської інтеграційної і євроатлантичної мети Вишеградського об'єднання, відсутність занадто амбіційних цілей і завдань за умов наявності серйозних проблем системних трансформацій окремо в кожній з країн Вишеградської групи – в цілому не призвели до формування в класичному сенсі потужної міжрегіональної структури у якісно новому євроатлантичному просторі. Особливості діяльності країн Вишеграду детерміновані і відсутністю інституційних рамок цього об'єднання.

7. Співробітництво країн Вишеградського об'єднання має багатосторонній характер, рішення приймаються на саммітах прем'єр-міністрів (зазначимо до 1999 року пріоритет і домінування мали президентські самміти країн-членів Вишеграду), а також зустрічах міністрів закордонних

справ, інших членів урядових кабінетів, рішення впроваджуються через робочі групи.

Співпраця країн Вишеградської четвірки включала в собі і на сьогодні демонструє складну мозаїку взаємовідносин – консолідацію, взаємодопомогу, узгодження інтересів, а також імітацію співпраці, байдужість, амбітність, егоїзм тощо. Важливо підкреслити, що характер взаємовідносин, завдання, які ставила кожна з країн Вишеграду на різних етапах існування цієї організації – були різними, іноді відмінними і навіть ставили під сумнів подальше існування цього об'єднання. В рамках розширеного на схід Європейського Союзу країни Центральної Європи переживають важкий і складний процес адаптації до стандартів європейського співтовариства. Після 2004 року, часу набуття повноправного членства країн Вишеградської четвірки в ЄС і НАТО, співпраця країн Центральної Європи в форматі Вишеградської четвірки і надалі продовжується. Виконання програмних цілей країн-членів Вишеградського об'єднання спричинило зміну у визначенні нових цілей і завдань вже в рамках дії Європейського Союзу.

Існування і подальший розвиток Вишеграду обумовлений причинами внутрішнього і зовнішнього характеру, адже де-факто четвірка реально тільки з 2004 року, нині і ще багато років буде адаптуватися до загальноєвропейського середовища у всіх його різноманітних сферах. Перші успіхи спільної презентації своїх інтересів країнами Вишеграду у щоденних питаннях ЄС, бажання брати участь на рівних у формуванні та реалізації східної політики ЄС та інші питання на тлі розуміння необхідності прискорення соціально-економічного розвитку в кожній з цих країн – в цілому вимагають спільних зусиль четвірки Центральної Європи. Змінився і геополітичний статус Вишеградського об'єднання – що створює як нові можливості європейської міжрегіональної та міжнародної інтеграції, так і фактично, визначає і передачу певних повноважень наднаціональним структурам – тобто Європейському Союзу.

8. Для України Вишеградське регіональне об'єднання країн Центральної Європи є важливим з декількох причин. По-перше, унікальним є досвід суспільно-політичної та економічної трансформації та європейської інтеграції країн Вишеграду (Республіки Польща, Угорської Республіки, Чеської Республіки і особливо Словацької Республіки).

По-друге, з-за причин розширення ЄС на Схід, по суті, зміни геополітичної ситуації на континенті і відповідно у центральноевропейському регіоні, змінився статус як окремо кожної країни Центральної Європи, так і Вишеградського об'єднання в цілому. На сьогодні, Україна ще досить повільно, але поступово намагається знайти свою нішу для реалізації своїх інтересів у “забутому” Україною центральноевропейському регіоні.

По-третє, співпраця з країнами Вишеграду, який вже діє в рамках ЄС, сприятиме активізації та поглибленню міжрегіональної інтеграції України, її участі у регіональних інтеграційних структурах в рамках ЄС, що становить також ефективний метод європейської інтеграції України в цілому.

9. Питання кордонів, особливо в регіоні Центральної Європи та Східної Європи, було і є одним з “найчутливіших” питань новітньої історії - як у ХХ, так і у ХХІ століттях. Внаслідок “східного” розширення Євросоюзу, східні кордони ЄС на європейському континенті зазнають радикальних змін. По суті, відбувається динамічний, якісний та масштабний процес трансформації кордонів Європейського Союзу і відповідно і кордонів країн Центральної Європи та України включно.

Неупереджений, об'єктивний науковий аналіз нового європейського кордону вимагає врахування позицій та оцінки в даному випадку принаймні трьох сторін – ЄС, України та включно і позиції держав ЦЄ як нових повноправних членів Євросоюзу у сучасних міжнародних відносинах.

Процес формування *нового європейського кордону* є багатовимірний, складний, багатогранний, хоча іноді і суперечливий процес, функціонуючий за внутрішньою логікою розвитку - як складовий елемент, підсистема більш

високого гатунку цілісної системи, яка за якістю, а ще більше – за масштабністю сучасних змін також трансформується.

Масштабне східне розширення Європейського Союзу на початку XXI століття протягом 2004-2007 років потужно сприяє трансформації нового східного кордону Європейського Союзу. Безперечно, відбувається і поетапна трансформація суті і функцій західного кордону України. Одним з найважливіших етапів еволюційних змін сутності так званого українсько-єєсівського кордону стало приєднання 21 грудня 2007 року країн Центральної Європи – сусідів першого порядку України до Шенгенської зони і виконання ними Шенгенських асгвіс. По суті, це означає як скасування внутрішніх кордонів між країнами Центральної Європи та іншими країнами-членами Євросоюзу, так і посилення охорони та підвищення безпеки на зовнішньому кордоні ЄС.

10. Внаслідок “східного” розширення Євросоюзу, східні кордони ЄС за умов геополітичних змін на європейському континенті зазнають радикальних змін. По суті, відбувається динамічний, якісний та масштабний процес трансформації кордонів ЄС.

По-перше – внаслідок приєднання держав Центральної Європи до ЄС у 2004 році де-факто і де-юре відбулася власне зміна зовнішніх кордонів Євросоюзу на внутрішні кордони, насамперед, між Польщею та Німеччиною, Чехією та Німеччиною, Чехією та Австрією, Словаччиною та Австрією, Угорщиною та Австрією.

По-друге, зрозуміло що цей процес трансформації кордону ЄС – як підготовчий, розпочався ще у 2002 році, це визначилось у практичному вирішенні питань прикордонного менеджменту, у розбудові та впорядкуванні “нових” східних кордонів ЄС згідно європейських стандартів на кордонах України включно.

По-третє, внаслідок зміни сутності кордонів ЄС, паралельно відбувається і зміна характеру східних кордонів як ЄС, так і держав Центральної Європи (як повноправних членів ЄС з 2004 року), тобто вже

відбулася зміна характеру прикордонного менеджменту між Україною та її сусідами “першого порядку” – Польщею, Угорщиною, Словаччиною.

Формування нового східного кордону ЄС – у площині взаємовідносин: держави Центральної Європи та Україна, визначає низку принципово важливих наслідків для України зокрема і зміну системи перетину на кордонах в центральноевропейському регіоні взагалі.

Перший і головний наслідок для України стосовно формування нового східного кордону ЄС – це закінчення більш ніж десятирічного періоду ліберального режиму перетину кордонів між Україною та Центральною Європою та формування зони територіальної стабільності на західних кордонах України.

Другий важливий наслідок для України - система перетину на новому міжнародному кордоні радикально змінилася внаслідок введення візового режиму між Україною та її сусідами першого порядку – державами Центральної Європи, і відповідно із-за причин введення Шенгенського візового режиму у 2007 р., що є однією з головних умов вступу країн ЦЄ до ЄС – отже є обов’язковим для виконання. В більшій мірі, прагматичне об’єднання Європейський Союз із введенням Шенгенської *acquis* має на меті захист своїх, насамперед, економічних інтересів, посилення саме економічної безпеки держав-членів Євросоюзу.

Третім, вкрай важливим наслідком формування нового східного кордону ЄС для України, є питання безпеки, точніше керування ситуацією з питань безпеки. Позаяк Україна вже давно перетворилася не тільки в транзитну державу, але і в накопичувач для нелегальних мігрантів. За умов, коли жодна з країн ЦЄ не має територіальних претензій одна до одної та до України включно, питання безпеки зосереджується не на питаннях перегляду наявних кордонів, а на проблемі захисту нового кордону.

Питання прикордонного менеджменту, безпеки на українсько-польському, українсько-угорському, українсько-словацькому кордонах на сьогодні розглядаються в контексті формування міжнародних відносин нового

формату у площині відносин ЄС – (Угорщина чи Словаччина чи Польща) – Україна, і в більшій мірі буде сфокусована на питаннях міграції, точніше керування ситуацією щодо нелегальної міграції, яка не зникне, лише змінить свої форми та масштаби. А всі інші проблеми матимуть технічно-фінансовий характер.

11. Наявні на сьогодні асиметрії соціально-економічного розвитку й так “депресивних” прикордонних регіонів України та Польщі - Словаччини - Угорщини будуть ще більш збільшуватися за умов вже сучасного потужного економічного розвитку їх прикордонних регіонів – вже повноправних членів ЄС. Більше того, вражаючи відмінності вже на сьогодні спостерігаються саме у прикордонних регіонах України та сусідів “першого порядку”, що є важливим в контексті суспільно-політичних змін та з точки зору безпеки на новому кордоні України та ЄС.

Місце і роль міжрегіонального, транскордонного співробітництва у сучасній системі міжнародних відносин доцільно розглядати також в контексті стратегічних національно-державних інтересів та зовнішньополітичних дій, спрямованих на забезпечення і реалізацію цих інтересів, адже у XXI ст. пріоритетним для України стає європейський вектор її зовнішньої політики. У розвитку транскордонного співробітництва України з центральноевропейськими державами після розширення ЄС поєднуються як зовнішні – євроінтеграційні, так і внутрішні національно-державні інтереси. Основою розвитку міжнародних відносин міжрегіонального співробітництва України із країнами Центральної Європи – країнами-членами Європейського Союзу є насамперед, *загальноєвропейські норми і принципи*, закріплені в документах Ради Європи.

12. Незважаючи на конкретні рішення центральних органів влади України з розвитку єврорегіонального руху, суттєвих позитивних зрушень у діяльності єврорегіонів за участі української сторони впродовж останніх років не відбулося. Діяльність єврорегіонів попередньо не була підготовлена до процесу розширення ЄС і безпосереднього наближення кордонів Євросоюзу

до України. Єврорегіони не змогли адаптуватися до нових умов. Для України в сфері міжнародних відносин міжрегіонального транскордонного співробітництва на сучасному етапі важливим є вдосконалення і суттєве підвищення ефективності співпраці з центральноєвропейськими країнами – новими членами ЄС.

В контексті європейського вибору України, власне пошуків загальноцивілізаційного вибору нашої країни, окреслились і досить сумні факти непорозуміння важливості, ключової ролі єврорегіональної співпраці саме в контексті просування України в руслі процесу європейської інтеграції. Маємо на увазі, по-перше, відсутність в Україні системи транскордонного/міжрегіонального співробітництва. По-друге, причини такого становища, на нашу думку, “криються” у хибних уявленнях представників влади стосовно меншовартості регіонального, міжрегіонального чинника в загальній системі міжнародних відносин.

Принципи субсидіарності і децентралізації, відповідальності і дієздатності регіонів України не набули тої ваги, яку демонструють хоча би наші сусіди “першого порядку” – Польща, Угорщина, Словаччина. Ключову роль у розбудові єврорегіональної системи міжрегіонального співробітництва України мають відіграти органи місцевого самоврядування. Разом з тим невизначеність об’єму компетенції місцевих органів самоврядування вказаних суб’єктів міжнародного права щодо участі у здійсненні міжрегіональних міжнародних відносин з боку національного законодавства практично не дає можливості ефективно реалізовувати міжнародні відносини даного рівня.

13. Перспективи міжнародної регіональної інтеграції України у центральноєвропейському регіоні вбачаємо у наступних вимірах.

По-перше, це поступове, динамічне розширення відносин у площині Україна – держави Центральної Європи як складової ЄС, з посиленням ролі України як рівноправного партнера у реальному, а не декларативному міжрегіональному співробітництві в регіоні.

По-друге, формами співпраці України і держав Центральної Європи мають стати конкретні доленосні міжрегіональні проекти, які визначатимуть активізацію участі України в процесах політичного та економічного розвитку центральноєвропейської співпраці, регіональної стабільності.

По-третє, кордони в межах Євросоюзу знищуються, але біографія їх не закінчується, отже, необхідність забезпечення безпеки на східному кордоні ЄС визначає на сьогодні і у подальші роки посилення (все більш стійких паперових) ліній поділу в східній частині Європи. Питання безпеки у площині Центральна Європа – Україна набувають пріоритетного значення.

14. Теоретичні розробки і концептуальні положення автора дисертаційної роботи (викладені також у міжнародних програмах: Програма розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області на 2003 рік, Концепція спільного розвитку прикордонних територій України та Угорщини; Стратегія розвитку транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні “Карпати 2004-2011 рр.”; Концепція створення логістичного кластеру на Закарпатті, 2007) підтверджують необхідність розбудови якісно нової, європейського рівня системи міжрегіонального, транскордонного співробітництва України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

I. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

1. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – ОФ. Четвертий територіальний департамент. – Справа 186/2. Посольство України в Республіці Польща; Посольство України в Угорській Республіці; Посольство України в Чеській Республіці; Посольство України в Словацькій Республіці.
2. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – ОФ. – Справа №8. - Справи закордонних установ Посольств України в Республіці Польща (опис №161).
3. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – ОФ. – Справа №8. - Справи закордонних установ Посольств України в Угорській Республіці (опис №191).
4. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – ОФ. – Справа №8. - Справи закордонних установ Посольств України у Чеській Республіці (опис №204).
5. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – ОФ. – Справа №8. - Справи закордонних установ Посольств України у Словацькій Республіці (опис №178).
6. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). - №1. - Основний Фонд.
7. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – 1994 – 2004 рр. Загальний секретаріат, Секретаріат Міністра, Управління Європи та Америки.

8. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – №2. - Міжнародні договори. Опис №6, справа б. - “Республіка Польща”.
- a. Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань, (12.01.1993) ратифіковано постановою Верховної Ради України N 3379-XII від 14.07.1993 року;
 - b. Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружбу та співробітництво, підписаного у Варшаві 18 травня 1992 року (набув чинності 30 грудня 1992 року, ратифікований Постановою ВР N 2611-12 від 17.09.92);
 - c. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польщі про пункти пропуску через державний кордон (підписано 18.05.92, затверджено постановою Кабінету Міністрів N 223 від 25.03.93);
 - d. Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань (12.01.1993 р.);
 - e. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про залізничне сполучення через державний кордон (18.06.93);
 - f. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про передачу і прийом осіб через спільний державний кордон (24.05.93);
 - g. Положення про Українсько-Польську Прикордонну Комісію (04.03.1994 р.);
 - h. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про взаємні безвізові поїздки (25.06.1996 р. у м. Варшаві, набула чинності 18.08.97);
 - i. Угода між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Урядом Польської Народної Республіки про спрощений порядок

пропуску через державний кордон громадян, що проживають у прикордонних населених пунктах, була підписана 14 травня 1985 року в Москві;

- j. Договір про режим радянсько-польського державного кордону, співробітництву та взаємної допомоги з прикордонних питань від 15 лютого 1961 року;
- k. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про залізничне сполучення через державний кордон, яка була підписана 18 червня 1993 року;
- l. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про будівництво автодорожнього мосту через ріку Західний Буг на українсько-польському державному кордоні в районі пункту пропуску Ягодин-Дорогуськ, підписано 22 січня 1998 року;
- m. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про взаємні безвізові поїздки (підписано 25.06.1996 р. у Варшаві, набула чинності 18.08.97);
- n. 17 березня 1997 року в Варшаві було підписано Угоду між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України, Державною митною службою України;
- o. Спільна заява Президентів України Віктора Ющенка та Республіки Польща Леха Качинського “Спільні виклики – нові виміри стратегічного партнерства” від 6 грудня 2007 року;
- p. Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про внесення змін до Угоди між КМУ та Урядом Республіки Польща про умови поїздок громадян, підписаної в місті Київ 30 липня 2003 року від 30 листопада 2007 року;
- q. Виконавчий протокол між Міністерством внутрішніх справ України та Головним комендантом поліції Республіки Польща про виконання Угоди між КМУ та Урядом Республіки Польща про

співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю від 1 березня 2007 року.

9. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – №2. - Міжнародні договори. Опис №6, справа б. -“Угорська Республіка”.
- a. Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою від 6 грудня 1991 року, ратифіковано Постановою ВР N 2527-12 від 01.07.1992 року;
 - b. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та УР від 3 грудня 1991 року;
 - c. Угода між урядом України та урядом Угорської Республіки про передачу і прийом осіб через спільний державний кордон від 26 лютого 1993 року;
 - d. Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про пункти пропуску через державний кордон від 26 лютого 1993 року;
 - e. Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про спрощений порядок перетинання державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних областях від 26 лютого 1993 року;
 - f. Договір між Україною і Угорською Республікою про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань від 19 травня 1995 року;
 - g. Регламент роботи Головних Прикордонних Уповноважених України і Угорської Республіки від 15 листопада 1996 року;
 - h. Положення про Українсько-Угорську Прикордонну Комісію від 30 травня 1997 року;
 - i. Угода між урядом України і урядом Угорської Республіки про пункти пропуску через державний кордон від 26 лютого, 1993 р.;

- j. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху від 18 вересня 2007 року;
 - k. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про точки з'єднання автомобільних доріг на українсько-угорському кордоні у рамках П'ятого пан європейського транспортного коридору від 21 березня 2006 року;
 - l. Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки про економічне співробітництво від 10 лютого 2005 року.
10. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – №2. - Міжнародні договори. Опис №6, справа б. - “Чеська Республіка”.
- a. Угода між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій від 17 березня 1994 р.;
 - b. Угода між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про торгово-економічні зв'язки та науково-технічне співробітництво від 17 березня 1994 р.;
 - c. Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою від 26 квітня 1995 року. м.Прага;
 - d. Угода між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про взаємне працевлаштування громадян України та громадян Чеської Республіки від 21 березня 1996 року. М.Київ;
 - e. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про співробітництво в галузі оборонної промисловості від 17 лютого 2006 року;
 - f. Спільна заява Міністра закордонних справ України та Міністра закордонних справ Чеської Республіки К.Шварценберга про співробітництво у реалізації Плану дій Україна – ЄС від 15 січня 2007 року;

g. Угода про співробітництво в галузі туризму між Міністерством культури і туризму України та Міністерством регіонального розвитку Чеської Республіки.

11. Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). – №2. - Міжнародні договори. Опис №6, справа 6. - “Словацька Республіка”.

- a. Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою – здійснено в Києві 29 червня 1993 року, Договір ратифіковано Постановою ВР N 4022-ХІІ від 24.02.94;
- b. Договір №703_002 від 14.10.1993 Договір між Україною та Словацькою Республікою про спільний Державний кордон, підписано в Братиславі 14 жовтня 1993 р., набрала чинності 2 січня 1995 р.;
- c. Договір №703_001 від 14.10.1993 Договір між Україною та Словацькою Республікою про режим українсько-словацького Державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань (набрала чинності 2 січня 1995 р.);
- d. Угода між Урядом Словацької Республіки та Урядом України про затримання й видачу осіб, які незаконно перетнули спільний державний кордон, підписано 14 жовтня 1993 р., набрала чинності 28 березня 1994 р.;
- e. Угода №703_005 від 15.06.1995 Угода між Урядом України і Урядом Словацької Республіки про залізничне сполучення через державний кордон;
- f. Угода №703_661 від 15.06.1995 між Україною і Словацькою Республікою про співробітництво і взаємодопомогу в галузі митної справи;

- g. Угода (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про лібералізацію візового режиму – м. Київ, 13 лютого 2001 року;
 - h. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про транскордонне співробітництво, Братислава 5 грудня 2000 року;
 - i. Договір між Урядом Словацької Республіки і Урядом України про зміну та доповнення Угоди між Урядом Словацької Республіки і Урядом України про пункти пропуску через спільний державний кордон, 15 червня 1995 року в м. Київ;
 - j. План заходів українсько-словацького співробітництва у 2007 році з виконання Плану дій Україна - ЄС між Міністерством закордонних справ Словацької Республіки та Україною від 26 лютого 2007 року;
 - k. Угода між КМУ і Урядом Словацької Республіки про міжнародні комбіновані перевезення від 26 лютого 2007 року;
 - l. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про будівництво нового автодорожнього пункту пропуску “Соломоново-Чієрна” від 11 жовтня 2007 року.
12. Архівно-документаційне сховище Європейського Союзу. Парламент Угорської Республіки. Офіційні видання Європейського Союзу (Az Európai Unió letéti gyűjteménye Különgyűjteményi osztály. Országgyűlési Könyvtár. Magyar Köztársaság, Budapest).
13. Архівно-документаційне сховище Організації Об’єднаних Націй. Парламент Угорської Республіки. (Az ENSZ letéti gyűjtemény. Különgyűjteményi osztály. Országgyűlési Könyvtár. Magyar Köztársaság, Budapest).
14. Поточний архів відділу паспортно-реєстраційної та міграційної роботи УМВС. – Ужгород.

15. Поточний архів Державного комітету у справах охорони державного кордону України. – Київ.
 - a. Зведені звіти про затримання нелегальних мігрантів, затримання порушників по ділянках кордону;
 - b. Державна статистична звітність. Держкомкордон України;
 - c. Дані про затримання Прикордонними військами України наркотиків при переміщенні через державний кордон України;
 - d. Інформаційно-аналітичний центр. Документи, матеріали.
16. Поточний архів Закарпатської ОДА. Поточний архів Закарпатської обласної державної адміністрації. - Ужгород.
17. Поточний архів Посольства України в Угорщині. – Будапешт.
18. Поточний архів торгово-промислової палати. – Ужгород.
19. Поточний архів відділу міграційної служби у Закарпатській області Державного комітету України у справах національностей та релігій. - Ужгород.
20. Поточний архів Парламенту Угорської Республіки (Az Országgyűlés Arhívuma. Magyar Köztársaság, Budapest). Угоди, декларації, поточні документи засідань комісії Державних Зборів Угорської Республіки, виступи депутатів Парламенту, протоколи засідання.
21. Поточний архів Секретаріату Карпатського єврорегіону. місто Ніредьгаза, Угорська Республіка.
22. Поточний архів канцелярії Загальних Зборів області Саболч-Сатмар-Берег (місто Ніредьгаза, Угорська Республіка).
23. Поточний архів співробітництва країн Вишеградської четвірки. - Режим доступу: www.visegradgroup.eu
24. Поточний електронний архів Міністерства Закордонних Справ Республіка Польща. – Режим доступу: www.msz.gov.pl
25. Поточний електронний архів Міністерства Закордонних Справ Угорської Республіки. – Режим доступу: www.mfa.gov.hu

- 26.Поточний електронний архів Міністерства Закордонних Справ Чеської Республіки. – Режим доступу: www.mzv.cz
- 27.Поточний електронний архів Міністерства Закордонних Справ Словацької Республіки. – Режим доступу: www.foreign.gov.sk
- 28.Dekrety prezidenta republiky Edvarda Beneša. (Benešovy dekrety) Související zákony. Dekrety prezidenta republiky v roce 1945. www.psp.cz/docs/laws/dok/
- 29.Digitalni archiv.Dokumenty. Parlament Ceske Republiky.www.psp.cz/sqw

II. ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ

- 30.Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua/laws
- 31.Відомості Верховної Ради (ВВР) України. – 1992. - № 2, ст. 5.
- 32.Відомості Верховної Ради. – 1992. - № 2, ст.8 , із змінами, N 245/96-ВР від 18.06.96, ВВР 1996, № 37, ст.167.
- 33.Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 37. - Ст. 379.
- 34.Відомості Верховної Ради України. – 1993. - № 35, ст.358.
- 35.Вишеградская группа – ваш партнер. – Прага: PP Agency, 2004. –142 с.
- 36.Закарпаття 2000. Статистичний щорічник. - Ужгород, 2001; Закарпаття 2006. Статистичний щорічник. - Ужгород, 2007.
- 37.Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. Хельсинки 30 июля – 1 августа 1975 г. – М., 1987.
- 38.Закон України “Про державний кордон України”. Вводиться в дію Постановою ВР № 1778-12 від 04.11.91, ВВР 1992, № 2, ст. 6, - із змінами, внесеними згідно із Законом № 245/96-ВР від 18.06.96, ВВР - 1996. - № 37, ст.167.
- 39.Закон України “Про транскордонне співробітництво”. 24 червня 2004 року. № 1861–IV. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua/laws

- 40.Зведені звіти про пропуск осіб та транспортних засобів через державний кордон України. Держкомкордон України, 2001-2007.
- 41.Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання - Том 1 : 1990-1991 рр. - К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
- 42.Действующее международное право, т.1. – М., 1996.
- 43.Державна програма розвитку транскордонного співробітництва України на 2007-2011 роки. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua/laws
- 44.Договір між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про внесення змін до Угоди між Урядом України і Урядом Словацької Республіки про пункти пропуску через спільний державний кордон (Договір затверджено Постановою КМ N1106 ([1106-2005-п](#)) від 22.11.2005) // МЗС України. N72/23-430-2887. Договірно-правове Управління.
- 45.Договоры об учреждении Европейских Сообществ. Документы Европейского Союза. - Т. I. - М., 1994. - 423 с.
- 46.Договор о Европейском Союзе. Документы Европейского Союза. Т. II. - М., 1994.
- 47.Документы и материалы. - Т.2. - 1944–1945. – М., 1983.
- 48.Документы из Архива внешней политики РФ. - Т.1. – М., 1996. – 878 с.
- 49.Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (ETS No106) – Мадрид, 21 травня 1980 р. European Outline Convention on trans-frontier co-operation between territorial communities or authorities from Madrid, 21.05.1980.
- 50.Единый Европейский Акт. Документи Европейского Союза. - Т. II. - 1994. - С.7-44.
- 51.Конвенція про застосування Шенгенської Угоди від 14 червня 1985 року між урядами держав Економічного Союзу Бенілюкс, Федеративної Республіки Німеччини та Французької Республіки про поступове скасування перевірок на спільних кордонах.

52. Конституції нових держав Європи та Азії. - К. : Укр. Прав. Фундація “Право”, 1996. - 529 с.
53. Концепція розвитку Саболч-Сатмар-Березької області, її програма стратегічного територіального розвитку, 2000.
54. Концепція спільного розвитку прикордонних територій України та Угорщини. Ніредьгаза: ТОВ “GFB”, 2003.
55. Концепция приграничного сотрудничества в Российской Федерации. Утверждена Правительством Российской Федерации 13.02.2001.
56. Консолідовані договори ЄС. – Київ: Port-Royal, 1999.
57. Методические материалы по организации приграничного сотрудничества местных и региональных властей Европы. Совет Европы. 2-е издание // Приграничное сотрудничество в Европе. № 4. – Страсбург, 1995.
58. Національна стратегія європейської інтеграції. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua/laws
59. Основні напрями зовнішньої політики України. Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. // Україна на міжнародній арені. - Збірник документів і матеріалів у двох книгах. 1991-1995 рр. - Книга 1.- К.: Юрінком Інтер, 1998.
60. Парламентські слухання 20 листопада 2002 р. “Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом”. Верховна Рада України. - К, 2003 - 254 с.
61. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. - М.: Госполитиздат, 1957. в двух томах. – Режим доступу: <http://www.eroplan.boom.ru/>
62. План дій Україна-Європейський Союз. 20 лютого 2005 року.
63. Повідомлення Європейської Комісії. “Прокладаючи шлях для запровадження нового Інструмента відносин з країнами-сусідами” - Brussels, 1 липня 2003 р. COM (2003) 393 final.

- 64.Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 587 “Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів”. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua/laws
- 65.Постанова Комісії (ЕК) № 2760/98 від 18 грудня 1998 р.
- 66.Постанова Ради (ЕК) № 1260/1999 від 26 червня 1999р. та Керівні положення ІНТЕРРЕГ III, ОJ C143, від 23 травня 2000 р.
- 67.Постанова Ради (ЕК, Євратом) № 99/200 від 29 грудня 1999 р.
- 68.Програма інтеграції України до Європейського Союзу у сфері прикордонної політики // Офіційний Вісник України. – Київ, 2001.
- 69.Програми розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області на 2003 рік. – Ужгород, 2003.
- 70.Програми розвитку транспортної інфраструктури та логістики підприємницької зони м. Загонь та його територій. 2001.
- 71.Програми та концепції розвитку угорсько-румунського-українського прикордонного регіону. – Ужгород, 2000.
- 72.Протокол №2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується між територіального співробітництва. Ukrainian version. Information and Documentation Centres of the Council of Europe. http://www.delukr.cec.eu.int/ua/eu_and_country/bilateral_relations.htm
- 73.Розширена Європа – Сусідні країни. Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами. (11.03.2003) Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту. – Режим доступу:http://www.delukr.cec.eu.int/ua/eu_and_country/bilateral_relations.htm
- 74.Сборник международных договоров СССР. - Вып. XLIV. - М., 1990.
- 75.Сборник международных договоров СССР. - Вып. XLII. - М., 1988.
- 76.Спеціальний стандарт поширення даних МВФ // Держкомстат України, 1998-2008 – www.ukrstat.gov.ua/imf/

77. Стратегія транскордонного розвитку “Карпати 2004-2011”. - Ужгород, 2003.
78. Угоди України // www.rada.kiev.ua
79. Укази Президента України // www.president.gov.ua
80. Україна і Шенген: приватний вимір європейського вибору. Інформаційно-аналітичне видання. Київ, 2001 – 67 с.
81. Україна у цифрах 2000. – Київ, 2001. – 191 с.
82. Україна на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів (1991–1995 рр.). У 2-х книгах. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 734 с. (Кн. 1.). – 494 с. (Кн. 2.).
83. A 2004-es Visegrádi Nyilatkozat a Cseh Köztársaság, a Magyar Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Szlovák Köztársaság miniszterelnökeinek nyilatkozata a Visegrádi Csoport országainak együttműködéséről, az Európai Unióhoz való csatlakozásuk után Kelt Kroměřížem, 2004. május 12-én.
84. A 1991-es Visegrádi Nyilatkozat a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Magyar Köztársaság együttműködéséről az európai integráció útján. Kelt Visegrádon, 1991. február 15-én 3 eredeti példányban, cseh, lengyel és magyar nyelven, mindhárom egyaránt érvényes.
85. Agenda 2000: Summary and conclusion of the opinions of Commission concerning the Applications for membership to the EU presented by the countries, 1997. - 42 p.
86. Agenda 2000: The challenge of Enlargement. European Commission. Brussels, 1997. COM (97) 2000 final. Voll II. - 652 p.
87. Alkotmányjog. Jogszabálygyűjtemény. - Bp.: Századvég, 1994.
88. Amsterdam European Council 15 and 16 June 1997. Presidency conclusions. release information: Brussels (16.06.1997) - document N00150/97.
89. A Nemzeti megújulás programja. - Bp., 1989.
90. A new idea for Europe. The Schuman declaration – 1950-2000. European Commission. Series: European Documentation. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000.

91. Berlin European Council 24 and 25 March 1999. Presidency conclusions. introduction. eu.int/en/info/eurocouncil/index.htm
92. Calendar. Chronológia vybraných spoločných stretnutí v rámci V4 [//www.vlada.gov.sk/v4b/historia_b3.html](http://www.vlada.gov.sk/v4b/historia_b3.html).
93. Cannes European Council 26 and 27 June 1995. Presidency conclusions. - eu.int/en/info/eurocouncil/index.htm
94. CEC (1999): The Structural Funds and their Coordination with the Cohesion Fund. Guidelines for Programmes in the Period 2000-2006. CEC, Brussels.
95. Central European Free Trade Agreement concluded by the Czech Republic, the Republic of Hungary, the Republic of Poland and the Slovak Republic. - January-February 1994/vol. 30, № 1 - <http://www.ceinet.org>
96. Cohesion in the European Union. Regional Policy and Cohesion. European Union. Cohesion Report. Fact Sheet, 1999.
97. Commission Opinion on Poland's application for Membership of the European Union. Commission of the European Communities, Brussels, 15 July, 1997. - COM97. - 2002.
98. Communiqué on 14th Meeting of the Ministers of Culture and Cultural Heritage of the Visegrád Group Countries.
99. Communiqué on the 13th meeting of the Ministers of Culture of the Visegrad Group countries, Banská Bystrica (April 28-29, 2005).
100. Communiqué of the 17th Meeting of the Ministers of Culture of the Visegrad Group Countries, Bratislava (SK), 11-12 October 2007.
101. Conclusions of the Conference of the Ministers of Regional Development of the V4 Countries, Bulgaria and Romania, Sliac (SK), 25-26 June 2007.
102. Communiqué on the 15th Meeting of the Ministers of Culture of the Visegrad Group Countries Kraków, September 3-5, 2006; Communiqué of the 16th Meeting of the Ministers of Culture of the V4 Countries, Budapest, 11-12 January 2007; Communiqué on the 12th meeting of the Ministers of Culture of the Visegrad Group Countries (10-11 November 2004).

103. Conclusions of the European Council, Copenhagen, June 1993. Bull. EC. -N6. -1993. - 12 p.
104. Consequences of Schengen Treaty Implementation on Poland's Eastern Border. – Warsaw, 2002 – 72 p.
105. Copenhagen European Council 21-22 June 1993, conclusions of the presidency. - Bulletin quotidien Europe, N1844/1845, 24 June 1993 // A Collection of Public Documents 1990 - 2000. From Association to Accession.
106. Copenhagen European Council: Presidency Conclusions, 21-22 June, 1993. – Press release. – 22/06/1993.
107. Declaration of Prime Ministers of the Czech Republic, the Republic of Hungary, Republic of Poland, the Slovak Republic on cooperation of the Group countries after their accession to the European Union // www.visegradgroup.org
108. Declaration on cooperation between the Czech and Slovak Federal Republic, the Republic of Poland and the Republic of Hungary in striving for European integration // www.visegradgroup.org/declaration.php.
109. Declaration of the Assembly of European Regions on Regionalism in Europe. – Basel, 4 th December, 1996. Art1. – 26.p.
110. Druhé stretnutie predsedov vlád krajín Višegrádskej skupiny a Beneluxu
24. - 25. mája 2002 v Trenčíne // www.government.gov.sk/v4t/historia.html.
111. Declaration of the V4 ministers responsible for regional development, Sliach (Slovakia), December 2, 2005.
112. Declaration of the Meeting of Ministers of infrastructure and transport in Sztraszyn, Poland (16 - 18 March 2005).
113. Declaration of the Presidents of Parliaments of the V4 Countries, Košice, 13 November 2006.
114. Declaration of the Prime Ministers of the Visegrad Countries, Visegrad, Hungary, 10 October 2006.

115. Declaration of the Prague summit of the Presidents of the Parliaments of the V4 Countries, Prague, February 3 - 4, 2006.
116. Declararacja w sprawie rozszerzenia Unii Europejskiej. http://europa.eu.int/eur-/en/treaties/dat/nice_treaty_en.pdf
117. Dublin European Council 13-14 December 1996. Presidency conclusions lexes. – europa.eu.int/en/info/eurocouncil/index.htm
118. Eastern Europe and European Integration: A Collection of Public Documents 1990-2000; Published by the Ukraine Centre, University of North London, 2000. - Східна Європа та європейська інтеграція: збірка документів 1990-2000. - 688 с.
119. EC, Agenda 2000. Brussels, 1997. Volume II. - 1322 p.
120. EC, Agenda 2000. Volume I. Communication: For a Stronger and Wider Union, 1997. DOC 97/6, Strasbourg, 15 July.
121. EC Commission, 1995-1999. Annex. - 402 p.
122. Enlarging the Union: The Intergovernmental Conference of the European Union 1996 / Federal Trust. - L.: Federal Trust, 1996, February. - 43 p.
123. Enlargement Strategy and Progress Reports 2007. www.ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents
124. Essen European Council European. Council meeting on 9 and 10 December 1994 in Essen presidency conclusions. - Press release information: Brussels (09. 12. 1994). - Document 00300/94 presse 0.
125. Euromonitor International publishes thousands of country, market and lifestyle statistics. - <http://www.euromonitor.com>
126. European agreement between the EU and the Czech Republic. <http://europa.eu.int/celex>
127. European agreement between the EU and the Republic of Hungary. - <http://europa.eu.int/celex>
128. European agreement between the EU and the Republic of Poland. - <http://europa.eu.int/celex>

129. European agreement between the EU and the Slovak Republic.
<http://europa.eu.int/celex>
130. Europe Agreements and beyond: A strategy to prepare countries of Central and mi Europe for acctision / COM. - 1994. - 361 p.
131. European Regional Policy – http://europa.eu.int/comm/regional_policy
134. European Spatial Development Perspective. Potsdam, May 1999. – 82 p.
135. European Union activities countries of Central and Eastern Europe in the first pt 1996. - Europe Documents, 1996. - N 2001. - 3 p.
136. Europe in figures - Eurostat yearbook 2006-2007.
137. Eurostat yearbook 2002. The statistical guide to Europe. Date 1990 - 2000. - European Commission, Luxembourg, 2002. - 452 p.
138. Eurostat yearbook 2007.
139. Eurostat.10.02.2000.
140. Eurostat – www.epp.eurostat.ec.europa.eu
141. “Fields of cooperation between the Visegrad countries and the Benelux” (List of decisions for the Meeting in Bratislava on the 15-16th of February 2005).
142. Határhelyzetkép. Negyedéves. 2003-2007. Regisztrált Intézkedések. Illegális migrációhoz kapcsolódó cselekmények. Határrendi események. Határforgalom Nyírbátori Határőr Igazgatóság; Határőrség Országos Parancsnokság. Rendészeti Igazgatóság. Kockázatelemző Osztály. 2005-2007.
143. Helsinki European Council 10-11 December 1999. Presidency conclusions / European Commission Bulletin of the European Union. 1999.
144. Hungary on the road to accession. - EC, 2000. - N 239. - 17 p.
145. Joint Statement by the Foreign Ministers of the European Community and the Visegrad countries. Bull. EC. - N 10. - 1992.
146. Joint Hungarian - Austrian Paper on future EU-Ukraine relations. September 11, 2003.

147. Joint Statement of V4 Foreign Ministerial Meeting, Budapest (July 11, 2005).
148. Joint Declaration of the Prime Ministers of the V4 countries on the EU, Kazimierz Dolny (June 10, 2005).
149. Joint Declaration of the Prime Ministers of the V4 countries on Ukraine, Kazimierz Dolny (June 10, 2005).
150. Joint Statement of the 13th Meeting of the Environment Ministers of the Visegrad Group Countries, 4-5 May 2006, Košice, Slovakia; Joint Statement of the V4 Ministers of Environment, 24-25 May 2007, Praha.
151. Joint Communiqué of the Ministers of Defence of the Visegrad Group Countries, Bratislava, 12 April 2007.
152. Joint Political Statement of the Visegrad Group on the Strengthening of the European Neighbourhood Policy, GAERC Brussels, 22 January 2007.
153. Joint Statement, V4 + Slovenia Prime Ministers' Meeting, Ostrava (CZ), 9-10 December, 2007.
154. Joint Statement by the Ministers of Foreign Affairs of the Visegrad Group on the situation in Burma/Myanmar, Štířín (CZ), 25 October 2007.
155. Joint Statement from the Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Visegrad Group countries and Moldova, Štířín (CZ), 25 October 2007.
156. Kohéziós Alap létrehozásáról. Tanacsi Rendelet. COM(2004)494. 2004/0166 (AVC). Brüsszel, 2004.7.14.
http://europa.eu.int/comm/regional_policy
157. Kohéziós Alap. COM(2004) 494. - 2004.7.14.
158. Közös koncepció Ukrajna és Magyarország határ menti területeinek fejlesztésére. – Nyíregyháza, „GFB” 2003.
159. Közös Nyilatkozat a Visegrádi Négyek külügyminisztereinek találkozója Budapest, 2005. július 11.
160. Központi Statisztikai Hivatal és a Külügyminisztérium // Külgazdaság.- Világgazdaság. - 20.07.2004.

161. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency conclusions. – www.eu.int/en/info/eurocouncil/index.htm
162. Magyar export – import struktúrája. Magyar statisztika. www.ksh.hu.
163. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 1989. – 439 p.
164. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 1990. - 521 p.
165. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. - Bp., 1992. – 518 p.
166. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 1994. - 420 p.
167. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 1996. - 440 p.
168. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 1997. - 569 p.
169. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 2001. - 532 p.
170. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 2002. - 561 p.
171. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 2003. - 521 p.
172. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 2004. - 579 p.
173. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 2005. – 551 p.
174. Magyar Külpolitikai Évkönyv. Külügyminisztérium, Dokumentációs Főosztály. – Bp., 2006. – 520 p.
175. Magyarország kormánya. Az első száz nap programja. A Medgyessy kormány programja. www.mti.hu

176. Magyarország a kibővülő Európai Unióban. Szerkesztette Izikné Hedri Gabriella. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006. – 160.
177. MTI. Magyar Távírási Iroda. – www.mti.hu
178. Meeting of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries, Warsaw (8 December 2004)
179. Narodowa strategia integracji. 28.01.1997 r. - 56 s.
180. Narodni program pripravy CR na clenstvi v EU - 1999 (MZV CR, Praha) // www.psp.cz/kps/knih/katalog.htm
181. National Programme for the Preparatibn for membership of the European Union (National Programme for Adoption of the Acquis, NPAA) on 25 June 2001 // www.psp.cz/docs/texts/elections.html
182. National Programme for Adoption of the Acquis, NPAA on 22 March 2000. // www.psp.sl/docs/
183. Naitional Strategy for Regional Development. <http://www.psp.cz/docs/texts/elections.html>
184. Notice №2001/C 329/01 Special Report № 11/2001 concerning the TACIS cross-border cooperation programme together with the Comission's replies (Court of Auditors).
185. PHARE 1994: Annual report. - Brussels, 1995. - 51 p.
186. Poland and accentions to the European Union. - Briefing, 1999. - N12. 24 p.
187. Program of the Czeh Presidency for strengthening the cooperation of the four Visegrad countries 1999/2000.
188. Program of the Polish Presidency for strengthening the cooperation of the four Visegrad countries 2000/2001.
189. Program of the Hungarian Presidency for strengthening the cooperation of the four Visegrad countries 2001/2002.
190. Program of the Slovak Presidency for strengthening the cooperation of the four Visegrad countries 2002/2003.

191. Program of the Czech Presidency for strengthening the cooperation of the four Visegrad countries 2003/2004.
192. Program of the Polish Presidency for strengthening the cooperation of the four Visegrad countries 2004/2005.
193. Program of the Hungarian Presidency for strengthening the cooperation of the four Visegrad countries 2005/2006.
194. Proposal for a Council decisions concerning the Community position within the Association Council between the Community and some candidate countries of and Eastern Europe on their association with the 5th framework programme. 1999. – N 46. - 156 p.
195. Proposal for a Council decisions on the principles priorities, intermediate, objectives and conditions contained in the Accession partnership with Hungary. - Com.Doc, 2001. – N 655. –13 p.
196. Proposal for a Council decisions on the principles priorities, intermediate, objectives and conditions contained in the Accession partnership with Czech public. Com. Doc, 2001. - N 653. - 13 p.
197. Prosperity of the Union: The Intergovernmental Conference of the European Union 1996 / Federal Trust. - L. : Federal Trust, 1996, June. - 44 p.
198. Regular report 2001-2003 from the Commission on Slovakia's progress towards accession.
199. Regular report 2001-2003 from the Commission on Hungary's progress towards accession.
200. Regular report 2001-2003 from the Commission on Czech Republic's progress towards accession.
201. Regular report 2001-2003 from the Commission on Poland's progress towards accession – www.ec.europa.eu/enlargement/archives/
202. Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Briefs at the Foreign Press Center

- (http://www.defenselink.mil/news/Jan2003/t01232003_t0122sdfpc.html);<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2687403.stm>
203. Slovakia and the enlargement of the European Union. - Briefing, 1999. - N 13. – 18 p.
 204. Statement of the Visegrad Group Ministers of Foreign Affairs on the situation in Ukraine (7 December 2004).
 205. Statement of the Visegrad-4 and Baltic-3 Foreign Ministers, Brussels, 13 November 2006.
 206. Statement of the 5th meeting of the European Union Affairs Committees of the national parliaments of the Visegrad Group Countries, Kraków (PL), 15-16 January 2007.
 207. Strategic Development Programme for the Carpathian Euroregion Interregional Association. Hungary, Nyiregyhaza. 2004.
 208. Štatistická ročenka Slovenskej republiky 2006. – Bratislava: VEDA, 2007.
 209. Ceska republika v hodnoceni Evropske komise 1999, 2000, 2001 (MZV CR, Praha) // www.psp.cz/kps/knih/katalog.htm
 210. Tampere European Council 15-16 October 1999. Presidency conclusions. - ue.eu.int/en/infb/eurocouncil/index.htm
 211. The Concept of Common Development of Border Regions of Ukraine and Hungary. – Nyiregyhaza. – GFB Ltd., 2003.
 212. The European Union's precession strategy for the associated countries of Central Europe. - Brussels. European Commission, 1996. - 16 p.
 213. The regional planning of greater Europe in cooperation with the countries of Central and Eastern Europe: Proceedings of a joint conference held in Prague, 16-17 October 1995. - Luxemburg, 1996. - 92 p.
 214. The Visegrad Group - A Central European Constellation (ed. by Andrzej Jagodziński). International Visegrad Fund. – Bratislava, 2006.
 215. Transitional report 2001. European Bank for Reconstruction and Development. <http://www.ebrd.com>

216. Treaty of Amsterdam amending the treaty on European Union, the treaties establishing the European Communities and certain related acts. - [http:// europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/index.html](http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/index.html)
217. Trend speciál. Financie 2007. – Bratislava : Trend, 2007
218. The Economist : Published every weekly. / The Economist Newspaper Limited. – London, 2000-2007.
219. The Rules of Preparation, Approval and Implementation Procedures for Projects Financed from the Visegrad Strategic Program of the International Visegrad Fund (7 December 2004).
220. Ustava Ceske republiky ze dne 16 prosince 1992 ustavni zakon c 1/1993 Sb. Ve inustavniho zakona c. 347/1997 Sb., 300/2000 Sb., 448/2001 Sb., 395/2001 la515/2002 Sb. -<http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>
221. Vienna European Council 11 and 12 December 1998. Presidency conclusions.
222. Visegrad Group – Your Partner. – Prague : PP Agency, 2004. – 197 p.
223. Visegrad Yearbook 2003. – Prague, 2003. – 180 p.
224. Visegrad Group Becomes Stronger (Press Release of the Meeting of Presidents of Parliaments of the Visegrad Group, Prague, 18 April 2007).
225. Verheugen G. Germany and the EU Council Presidency. Expectation and reality. Center for European. Integration Studies. – Bonn : ZEI, 1999. - 16 p.
226. White Paper: Preparation of the associated countries of the Central and Eastern Europe for integration into Internal Market of the Union. - Com Doc, 1995. - N 13/2. - 438 p.
227. 1993 évi LXXVII törvény a nemzeti és kisebbségek jogairól. (181-199.o.) 1990 évi LXIV törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról. (391-409.o.) 1990 évi LXIV törvény a helyi önkormányzatokról. - 410-435 p.

III. МЕМУАРИ, СПОГАДИ, ПЕРЕПИСКА

228. Буш Дж., Скоукрофт Б. Мир стал другим / Дж.Буш, Б.Скоукрофт / Пер. с англ. - М. : Международные отношения, 2004. - 504 с.
229. Гавел В. Сила бессильных / В.Гавел / Пер. с чешского И.Шабловской, Л.Вихревой. – Минск : Полифакт, 1991. - 126 с.
230. Зленко А.М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних політичних змін / А. Зленко. – Харків : Фоліо, 2003. - 559 с.
231. Куденхове-Калерги Р. Европейский манифест / Р.Куденхове-Калерги // Европейский альманах. – 1991. – С. 110-119.
232. Монне Ж. Реальность и политика: Мемуары / Ж.Монне / Пер. с фр. Божовича В. – М. : 2001. - 662 с.
233. Олбрайт М. Госпожа госсекретарь: Мемуары Мадлен Олбрайт. При участии Билла Вудварда / М.Олбрайт / Пер. с англ. - М. : Альпина Бизнес Букс, 2004 - 688 с.
234. Проді Р. Задум об'єднаної Європи / Р.Проді. - Пер. з італ. К. Тищенко. - К. : КІС, 2002. - 140 с.
235. Чапек Карел. Бесіди з Т.Г. Масариком / К.Чапек – Львів : Каменяр, 2001.- 154 с.
236. Черчилль У. Мускулы мира / У.Черчилль – М., 2004. – 276 с.
237. Шустер Рудольф. Ультиматум. Спогади Президента Словацької Республіки / Р.Шустер. - К. : Основні цінності, 2003. - 480 с.
238. Эрхард Л. Благосостояние для всех / Л. Эрхард – М., 2001. - 216 с.
239. Эрхард Л. Полвека размышлений: Речи и статьи / Л. Эрхард - М., 1993. – 167 с.

IV. ЛІТЕРАТУРА

240. Андрейко В.І. Системний підхід до вивчення еволюції новітніх міждержавних стосунків Чехії і Словаччини / В.І. Андрейко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – 2005. - Випуск 14. - С. 101-109.
241. Арах М. Европейский Союз. Видение политического объединения / М. Арах. - М, 1998. - 467 с.
242. Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності) / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю.Мартинов. - К., 2002. - 352 с.
243. Бабинець І. Становлення українсько-угорських міждержавних відносин (1991–1993 рр.) / І. Бабинець // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2003. - № 12. – С. 85–94.
244. База-даних МЗС України // www.rada.kiev.ua/laws/pravo/new/country.html
245. Балян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу / А.В. Балян. – Ужгород, 2006. – 325 с.
246. Бандровський О.Г. “Лімесна” політика Римської імперії на північно-східних кордонах в I-III ст. н.е. / О.Г. Бандровський // Карпатика. Давня історія України і суміжних регіонів. - 2001. - № 13. – С. 24-32.
247. Березовський І.Б. Організована нелегальна міграція як різновид організованої злочинності в Україні / І.Б. Березовський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) Міжвідомчий науково-дослідний центр. - 2001. - № 3. – С. 8-12.
248. Бетлій О. Перевинайдення Східної Європи / О.Бетлій // Критика. - № 7-8. – 2007 – Режим доступу: <http://krytyka.kiev.ua>
249. Бжезінский З. Велика шахівниця / З.Бжезінский. - Львів – Івано-Франківськ : Лілея - НВ, 2000. - 236 с.

250. Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / З.Бжезинский / Пер.с англ. - М. : Международные отношения, 2004. - 288 с.
251. Боечко В., Ганджа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В.Боечко, О.Ганджа, Б.Захарчук - К. : Основи, 1994 - 187 с.
252. Бокало Н., Трохимчук С. Проблеми і перспективи демократизації в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Вишеградської четвірки) / Н.Бокало, С.Трохимчук. - Львів, 2000. - 68 с.
253. Борко Ю.А. От европейской идеи к единой Европе / Ю.А.Борко. - М, 2003. – 464 с.
254. Борко Ю.А., Загорский А.В., Караганов С.А. Общий европейский дом: что мы о нем думаем? / Ю.А.Борко, А.В.Загорский, С.А.Караганов. - М., 1999. - 232 с.
255. Бродель Фернан. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. / Ф.Бродель. - Т. 3. Час світу. – Київ: Основи, 1998.
256. Будівництво нової Європи: прикордонне співробітництво у Центральній Європі. - Ужгород, 1997. - 152 с.
257. Бураковський І., Немиря Г., Павлюк О. Україна і європейська інтеграція / І.Бураковський, Г.Немиря, О.Павлюк // Дорога в майбутнє - дорога в Європу. - К., 2000. - С. 9 -25.
258. Буренко Н.М. Еволюція політики ЄС щодо країн Центральної та Східної Європи. Автореферат кандидата політичних наук. 23.00.04. / Н.М.Буренко. – К, 2004. – 26 с.
259. Бусыгина И.М. Стратегия европейских регионов в контексте интеграции и глобализации / И.М.Бусыгина - М., 2002. - 75 с.
260. Бюлетень ЄвроКліп-ЄвроЗв'язок. №1. Публікація здійснена Фондом ЄвроКліп-ЄвроЗв'язок за підтримки Міністерства Закордонних Справ Угорської Республіки. - Ніредьгаза: Феліцітер, 2005. – 63 с.

261. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні / П.Вандич. – К., 2004. – 464 с.
262. Вардомский Л.Б., Голицина И.И., Самбурова Е.Н.. Государственные границы и региональное развитие: полит-географический аспект. Политическая география: современное состояние и пути развития / Л.Б.Вардомский, И.И.Голицина, Е.Н.Самбурова - М., 1989. – 231 с.
263. Василенко В.А. Основы теории международного права / В.А.Василенко - К., 1981. – 210 с.
264. Вегеш М., Щадей М. Зарубіжні футурологічні концепції на межі тисячоліть: порівняльний аналіз / М.Вегеш, М.Щадей - Ужгород, 2003. - 77 с.; Вегеш М.М., Віднянський С.В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання. 1918–1939. – К.– Ужгород, 1998.
265. Віднянський С.В. Україна в Європі у минулому столітті: від об'єкта до суб'єкта міжнародних відносин / С.В. Віднянський // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки - Вип.10. - К. : Ін-т історії України НАНУ, 2001. - 250 с. - С. 9-21.
266. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Україна в постмодерній системі міжнародних відносин / С.В.Віднянський, А.Ю.Мартинов // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 5. Українська зовнішня політика: десять років незалежності. - К., 2001. - 352 с. - С. 140-148.
267. Вовканич І.І. Постсоціалістична трансформація в Чеській Республіці: специфіка і етапи / І.І. Вовканич // Карпатика. - Випуск 21. Політологічні студії: історія, теорія, практика. - Ужгород, 2003. - С. 198 - 210.
268. Возняк Т. Глобалізація як виклик людству / Т.Возняк // Журнал "Г". - 2000. - № 19. – С. 27-47.

269. Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі / В.Волес, Г.Волес / Пер. з англ. Р.Ткачук. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2004. - 871 с.
270. Волович О. Регіональне лідерство України у Центрально-Східній Європі: міф чи реальність? / О.Волович // Актуальні питання євроатлантичної інтеграції України. Збірник наукових праць. – К., 2005. – 364 с.
271. Гальчинський А.С. Суперечності реформ у контексті цивілізаційного процесу / А.С.Гальчинський – К. : Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
272. Гальчинський А.С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів / А.С.Гальчинський. - К, 2002. – 164 с.
273. Гевко В. Історичні та геополітичні передумови формування нової моделі українсько-польських політичних відносин / В.Гевко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2004. – С. 110–114.
274. Гевко В. Українсько-польські відносини в контексті євроатлантичної інтеграції / В.Гевко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – 2005. - № 1. – С. 171–175.
275. Геген Даніель. У лабіринті Європейського Союзу / Д.Гаген / Переклад з французької Г.Козлов, С.Середа. – Київ : Основи, 1995. -116 с.
276. Географические границы. - М. : Изд-во МГУ, 1982. – 120 с.
277. Герасимчук Т.Ф. Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989-2004 рр.) / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Т.Ф.Герасимчук. – К., 2005.

278. Гі Ферхофштадт. Сполучені штати Європи / Ферхофштадт Гі. – Київ : КІС. - 68 с.
279. Глобальні трансформації і стратегії розвитку / Керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. - НАН України. Ін-т світ, економіки і міжнар. відносин. - К., 1998. - 415с.
280. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. - К. : Критика, 2005. – 384 с.
281. Головач Й. Угорщина в системі міжрегіональних зв'язків держав карпатського регіону / Й. Головач // Carpatica – Карпатика. – 2002. – Випуск 18. - С. 144-156.
282. Горенко О.М. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна / Інститут історії України НАН України / О.М.Горенко. - К., 2002. - 331с.
283. Горенко О.М. Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та України / О.М.Горенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 154 с.
284. Гроніцкі М. Значення Польщі для України: приклад для наслідування, держава, яка межує з Україною, інтегратор ? / М. Гроніцкі // Україна на шляху до Європи. За ред. Л.Хоффмана, Ф.Мьоллерс. – К. : Фенікс, 2001. – С. 39 - 46.
285. Дайкен Д. Дедалі міцніший союз / Д. Дайкен. – Київ : КІС - 696 с.
286. Дейнеко А.Е. Расширение ЕС: экономические и правовые аспекты / А.Е. Дейнеко. – М, 2002. - 336 с.
287. Дені де Ружмон. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців / Дені де Ружмон. – Львів : ЦГД ЛНУ ім. І.Франка, 1998. - 273 с.
288. День. – 2001. - №222. - 04.12.
289. Дергачов О.П. Глобалізація та деякі проблеми національного розвитку країн Центрально-Східної Європи: випадок України / О.П.Дергачов // Наукові записки. - К. : ІГОЕНД, 2002. - Вип. 20. - С. 182-189.

290. Держкомстат України. www.ukrstat.gov.ua
291. Дзеркало тижня. - № 42, 2001.
292. Динис Г., Дербак В., Сюсько І. Транскордонне співробітництво України / Г.Динис, В.Дербак, І.Сюсько // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2001. - Вип. 10. - С. 110-127.
293. Дінцельбахер П. Історія європейської ментальності / П. Дінцельбахер / Пер. з нім. В.Кам'янець. - Л. : Літопис, 2004. - 717 с.
294. Дипломатический словарь: В 3 т. – Т.1. - М., 1984.
295. Дністрянський М.С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / М.С. Дністрянський. - Львів: Світ, 1992. - 144 с.
296. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі / М.С. Дністрянський. - Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л., 2000. - 310 с.
297. Долішній М.І., Демченко В.В., Мікула Н.А. Концептуальні підходи до створення польсько-українського єврорегіону “Сян” на основі узагальнення досвіду єврорегіонів на західному кордоні Польщі / М.І. Долішній, В.В.Демченко, Н.А.Мікула // Регіональна економіка. – 2003. - №1. – С.69-81.
298. Довідник НАТО. Відділ громадської дипломатії. – Брюссель. - 383 с.
299. Дорога в майбутнє – дорога в Європу. Європейська інтеграція України. - Київ, 2000. – 41 с.
300. Дослідження наслідків вступу Польщі до Європейського Союзу для Західної України. - Проект DFID. – Жовтень. - 2002.
301. Дулеба А. Україна в європейських інтеграційних процесах та у відносинах з країнами-сусідами / А. Дулеба // Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? – Ужгород, 2002.
302. Европа: вчера, сегодня, завтра. Институт Европы РАН. – М. : “Экономика”, 2002. - 823 с.

303. Європейський досвід та інструменти розвитку територій на шляху до європейських принципів. - К : Мілленіум, 2001. – 279 с.
304. Європейський Союз. Словник-довідник. – К. : К.І.С., 2001. – 165 с.
305. Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития. Под ред. Ю.А.Борко и О.В.Буторшюй. - М. : Эдиториал УРСС, 2001. - 472 с.
306. Експертні оцінки та громадська думка щодо політики кордонів України // Кордони Європи – кордони України: через спільні інтереси до спільної безпеки. Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України, 2001.
307. Експорт-імпорт Закарпаття у 2004-2005 рр. Прямі іноземні інвестиції у 2004-2005 рр. // Головне управління статистики у Закарпатській області, 2006. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Статистичний збірник, Ужгород: Державний комітет статистики, 2007; Головне управління зовнішніх зносин та інвестиційної політики. ОДА Закарпаття // http://www.uzez.uz.ua/html_ua/uprav/upr.htm
308. Експрес - інформація Державного Комітету статистики України. - 15 лютого 2005р. - № 44.
309. Експертні оцінки та громадська думка щодо політики кордонів України // Кордони Європи – кордони України: через спільні інтереси до спільної безпеки. Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України, 2001.
310. Журавскі вел Граєвскі П. Україна в європейських інтеграційних процесах та у відносинах з країнами-сусідами / П.Журавскі вел Граєвскі // Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? – Ужгород, 2002. – С. 34-48.
311. Задоророжнюк З.Г. Политические процессы в Центральной Европе становление новой региональной идентичности / З.Г. Задоророжнюк // Центральная Европа в поисках новой региональной идентичности. - М., 2000. - 164 с.

312. Закарпатська правда – 23 травня 2002р.
313. Зам'ятін В. Надію “завізовано”. Євросоюз готовий до діалогу щодо кордонів з Україною // День. – 2002. – 16 квітня.
314. Замятин Д.Н. Образ страны: структура и динамика / Д.Н.Замятин // Общественные науки и современность – 2000. - № 1. - С. 107-115.
315. Замятин Д.Н. Моделирование геополитических ситуаций (на примере Центральной Азии во второй половине XIX века) / Д.Н. Замятин // Политические исследования. – 1998. - № 2. – С. 17-28.
316. Звіти по теми НДР за 2001-2007 роки. Ужгородський відділ Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – Ужгород / Є.Кіш, О.Передрій, І.Сюсько, І.Устич. – Ужгород. – 2001-2008.
317. Зеленько Г. “Навздогінна модернізація”: досвід Польщі та України / Г.Зеленько. – К, 2003. - 328 с.
318. Зеленько Г.І. “Політична “матриця” громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України” / Г.Зеленько. - К. : Знання України, 2007. - 336 с.
319. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991 - 2003) - К. : Генеза, 2004. - 616 с.
320. Иванов И. Расширение Евросоюза: сценарий, проблемы, последствия / И.Иванов // МЭиМО. - 1998. - № 9. - С. 22-33.
321. Иванов И. Старт “зоны евро” / И.Иванов // МЭиМО. - 1999. - № 1. - С.3-11.
322. Івченко О.Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива і сучасний стан / О.Г. Івченко. – Київ : Ріц УАННП, 1997 – 688 с.
323. Інотаї А. Від асоціативного досвіду до повноправного членства. Динаміка відносин між Центрально-Східною Європою та Європейським Союзом / А. Інотаї – К., 1997. - 254с.

324. Інформаційний Бюлетень Представництва Європейської Комісії в Україні. – 2005. - № 1-12.
325. Інформаційний Бюлетень Представництва Європейської Комісії в Україні. – 2006. - № 1-12.
326. Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л.Зашкільняка. - Львів : ЛНУ ім.І.Франка, 2001.
327. История Словакии / Пер. с англ. / Ин-тут Словяноведения. - М. : Изд-во “Евролинц”, 2003. - 419 с.
328. Ітвелл Дж., Елман М., Карлссон М., Нуті Д.М., Шапіро Дж. Трансформація та інтеграція: Формування майбутнього Центральної та Східної Європи / Дж.Ітвелл, М.Елман, М.Карлссон, Д.М.Нуті, Дж.Шапіро. – К. : Стилос, 1998. -192 с.
329. Кальвокоресси П. Мировая политии ка после 1945 года / П.Кальвокоресси. В двух книгах. Книга 1. / Пер, с англ. - М. : Международные отношения, 2000. - 592 с.
330. Канцелярук Б.І. Східноєвропейська дилема Америки / Б.І. Канцелярук - К. : ІСЕМВ, 1995. – 2000. – 592 с.
331. Кирчів А. Західний кордон України: вікно до Європи? / А.Кирчів // Нова безпека. – 2001. – № 1. – С. 21-31.
332. Кіш Є. Візовий режим Шенгена. Наслідки для Європейського Союзу та України / Єва Кіш // Віче. – 2004. - № 3. – С. 60-64.
333. Кіш Є. Вплив розширення Європейського Союзу на “транспарентність” кордонів країн Центральної Європи та України / Єва Кіш // Міжнародні зв'язки України. – Київ : Інститут історії України НАН України. – 2006. - Випуск 15. – С. 322-333.
334. Кіш Є. Геополітичні наслідки інтеграції країн Центральної Європи в Європейський Союз / Єва Кіш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія. – 2005. – Випуск 12. – С. 18-24.
335. Кіш Є. За програмою сусідства / Єва Кіш // Політика і час. - 2004. - № 12. – С. 27-34.

336. Кіш Є. За стандартами транскордонної взаємодії / Єва Кіш // Політика і час. – 2003. - № 10. – С. 79-84.
337. Кіш Є. Історіографія проблемних питань центральноєвропейського регіону / Єва Кіш // Студії з архівної справи та документознавства. – 2008. – Т. 16. - С. 64-72.
338. Кіш Є. Конвергенція - регіональна парадигма Європейського Союзу / Єва Кіш // Стратегічна панорама. – 2007. - № 1. – С. 89-94.
339. Кіш Є. Концептуальні засади міжрегіонального співробітництва України / Єва Кіш // Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини. – 2008. - № 23. – С. 220-226.
340. Кіш Є. Кордони та їх значення за умов євроінтеграційних процесів / Єва Кіш // Дослідження світової політики. Проблеми і судження Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2003. - № 24. - С. 148-157.
341. Кіш Є. Міжнародна регіональна інтеграція країн Центральної Європи в форматі Вишеградської четвірки після вступу до Європейського Союзу / Єва Кіш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія. – 2006. - Випуск 16. – С. 120-130.
342. Кіш Є. Наслідки розширення Європейського Союзу. Методика розробки стратегій та концепцій з єврорегіонального територіального розвитку на угорсько-українському прикордонні / Єва Кіш. – Ужгород : Ліра, 2005. – 160 с.
343. Кіш Є. Новий кордон – нова модель відносин. Інтеграція країн Центральної Європи до ЄС: геополітичні наслідки для України / Єва Кіш // Політика і час. – 2004. – № 6. – С. 65-72.
344. Кіш Є. Новий статус на нових кордонах / Єва Кіш // Політика і час. – 2005. - № 4. – С. 82-90.
345. Кіш Є. Питання безпеки на нових східних кордонах Європейського Союзу / Єва Кіш // Стратегічна панорама. – 2004. - № 1. – С. 44-50.

346. Кіш Є. Політика Євросоюзу щодо транскордонного співробітництва з Україною після розширення ЄС / Єва Кіш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія. – 2008. – Випуск 20. – С. 168-172.
347. Кіш Є. Політико-правова основа нового європейського кордону: історичний досвід та сучасні проблеми / Єва Кіш // Персонал. – 2004. - № 3. – С. 8-14.
348. Кіш Є. Політико-правові засади українсько-угорського кордону в контексті розширення ЄС / Єва Кіш // Людина і політика. – 2003. - № 6 (30). – С. 15-21.
349. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції / Єва Кіш // Політичний менеджмент. – 2004. - № 6 (9). – С. 103-114.
350. Кіш Є. Проблеми нових східних кордонів Євросоюзу / Єва Кіш // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Рівненський державний гуманітарний університет. - 2008. - № 13. – С. 220-225.
351. Кіш Є. Проблеми регіонального лідерства Вишеградської четвірки у центральноєвропейському регіоні / Єва Кіш // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. - 2008. - № 38. – С. 156-166.
352. Кіш Є. Проблеми розширення Європейського Союзу на Схід / Єва Кіш // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Київ : Інститут історії України НАН України. - 2008. - Випуск 17. – С. 362-383.
353. Кіш Є. Проблеми транскордонного співробітництва України і Євросоюзу / Єва Кіш // Політичний менеджмент. – 2006. - № 5 (20). – С. 131-144.
354. Кіш Є. Регіони Європи на початку ХХІ століття / Єва Кіш // Політика і час. - 2007. - № 1. – С. 33-35.
355. Кіш Є. Регіональна політика Європейського Союзу: стратегічні імперативи для України / Єва Кіш // Регіональна політика в країнах Європи. Інститут Схід-Захід. – Київ : Логос, 2000. – С. 28-61.

356. Кіш Є. Регіональна політика Європейського Союзу / Є.Кіш // Незалежний культурологічний журнал Ї. - №23. - Львів, 2002. – С. 133-157.
357. Кіш Є. Регіональний вимір зовнішньої політики України / Єва Кіш // Українознавство. Науково-дослідний інститут українознавства. – 2008. - № 1. – С. 105-109.
358. Кіш Є. Розширення безвізового “шенгенського” європейського простору: проблемні питання для України / Єва Кіш // Історія науки і біографістика. – 2008. - № 2. - Режим доступу до журн.: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2008-2/index.html>
359. Кіш Є. Система міжрегіонального співробітництва України з країнами Центральної Європи / Єва Кіш // Історія науки і біографістика. – 2008. - № 1. - Режим доступу до журн.: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2008-1/index.html>
360. Кіш Є. Спроба дослідження тоталітаризму / Єва Кіш // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Київ : Інститут історії України НАН України. - 1999. - Випуск 8. – С. 197-205.
361. Кіш Є. Стратегічний вимір співробітництва між прикордонними регіонами в Центральній Європі / Єва Кіш, Шолох Юлія // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Міжрегіональне співробітництво: стан та перспективи. Інститут регіональних досліджень. – 2007. - Вип.4(66). – Особистий внесок дисертанта – С. 113-123 - аналіз історії розвитку Карпатського єврорегіону.
362. Кіш Є. Транскордонне співробітництво та регіональна політика Європейського Союзу / Єва Кіш // На шляху до Європи. Український досвід Єврорегіонів. Інститут Схід-Захід. – Київ : Логос, 2000. – С. 13-34.
363. Кіш Є. Транскордонне співробітництво України у новій системі європейської політики / Єва Кіш // Соціально-економічні дослідження в

- перехідний період. Інститут регіональних досліджень. - 2005. - Випуск 2(52). – С. 299-308.
364. Кіш Є. Україна – Угорщина: сучасні пріоритетні напрями співробітництва / Єва Кіш // Персонал. – 2006. - № 10. – С. 13-18.
365. Кіш Є. Українсько-польський кордон в контексті розширення Європейського Союзу / Єва Кіш // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – 2003. - Випуск 42, Ч. I. – С. 55-61.
366. Кіш Є. Українсько-угорське транскордонне співробітництво: можливості та пріоритети у XXI столітті / Єва Кіш. – Ужгород : Ліра, 2003. – 124 с.
367. Кіш Є. Форми, моделі та механізми агентств регіонального розвитку держав Центральної Європи / Єва Кіш // Агентства регіонального розвитку в Україні : становлення та перспективи. Наукове видання. – Київ : Міленіум, 2002. – С. 83-107.
368. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Єва Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.
369. Кіш Є. Центральна Європа як складова Європейського Союзу / Єва Кіш // Carpatica - Карпатика. Ужгородський університет. НДІ карпатознавства. – 2006. – Випуск 35. – С. 48-57.
370. Киссинджер Г. Дипломатія / Г. Киссинджер. - М., 1997. - 725 с.
371. Клаус В. Десять заповідей чеської реформи / В.Клаус // Голос України. - 1994. – 13 квітня.
372. Клименко Б.М. Государственные границы – проблемы мира / Б.М. Клименко. – М., 1964. – 186 с
373. Ковальова О.О. Неофункціоналізм проти традиційних підходів в теоріях європейської інтеграції / О.О.Ковальова // Грані - 2003. - № 1(27). - С. 114-117.

374. Ковальова О. Євроінтеграційна теорія транснаціоналізму і її новітні модифікації / О.О.Ковальова // Наукові записки. - 2002. - Вип. 20. - С. 199-209.
375. Ковальова О.О. Стратегії європейської інтеграції: як реалізувати європейський вибір України / О.О.Ковальова. – К., 2003. – 340 с.
376. Коваленко В.В., Кривенко В.І., Азаров М.Ю. Стан міграції в Україні та вплив на неї організованих злочинних угруповань / В.В.Коваленко, В.І.Кривенко, М.Ю.Азаров // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) Міжвідомчий науково-дослідний центр. - 2001. - №3.
377. Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону: 1941 - 1951 рр. / І.Козловський. – Львів : Каменяр, 1998. – 217 с.
378. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география / В.А.Колосов, Н.С.Мироненко. - Москва, 2001. – 428 с.
379. Контлер Ласло. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы / Ласло Контлер. - М. : Весь мир, 2002. - 656 с.
380. Копійка В.В. Концепції та доктрини європейської єдності в останній третині ХХ сторіччя / В.В. Копійка // Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. – Київ, 2002. - С. 8-74.
381. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу: Теорія і практика інтеграційного процесу / В.В. Копійка. – К. : Видавничо-поліграф. Центр Київський університет, 2002. – 253 с.
382. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В.В. Копійка, Т.І.Шинкаренко. - К.: “Ін Юре”, 2001. - 448 с.
383. Коровицина Н.В. Регион “догоняющей” модернизации: коммунистический и либерально-демократический опыт / Н.В. Коровицина // Центральная Европа в поисках новой региональной идентичности / Отв. Ред. Новопашин Ю.С. - М., 2000.-164 с.- С. 36-59.

384. Кордони Європи – кордони України: через спільні інтереси до спільної безпеки // Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України. (www.cpcfrp.org.ua).
385. Корсак Р.В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991-2005 р. / Р.В.Корсак. – Ужгород : Гражда, 2007. – 208 с.
386. Крочіанова Е. Коментар / Е. Крочіанова // Малий прикордонний рух: відповідь на виклики Шенгену. - Матер. міжнар. “круглого столу” експертів, м. Ужгород, 18 жовтня 2007 р. - Ужгород, 2007. – С.65-70.
387. Кубів О., Трохимчук С. Європейський Союз як феномен міждержавної економічної і політичної інтеграції / О.Кубів, С.Трохимчук. - Львів: Міжнародні відносини, 1997. – 80 с.
388. Кульчицький С. Злука чи возз'єднання? / С. Кульчицький // Дзеркало тижня. 19-25 січня, 2002.
389. Кундера М. Трагедія Центральної Європи / М. Кундера // Незалежний Культурологічний Часопис “Г”. Львів. – 1995. - №6.
390. Левандовський В. Україна та Східна Європа в європейській політичній літературі др. пол. ХІХ ст. / В. Левандовський // Політологічні читання. – 1993. - №1. – С. 142-183.
391. Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої третини ХХ сторіччя / В. Левандовський // Політична думка. - №2. – 1994. – С. 67-75.
392. Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої третини ХХ сторіччя / В. Левандовський // Політична думка. - №3. – 1994. – С. 58-68.
393. Литвин В.М. Україна: Європа чи Євразія? / В.М.Литвин. - К. : Вид. дім “Лі-Терра”, 2004. – 512 с.
394. Лихачев В. Россия и Европейский Союз в стратегической перспективе / В. Лихачев // Международная жизнь. - 2000. - №1. - С. 40 - 49.

395. Лукачовіч А. Коментар / А. Лукачович// Малий прикордонний рух: відповідь на виклики Шенгену. - Матер. міжнар. "круглого столу" експертів, м. Ужгород, 18 жовтня 2007 р. - Ужгород, 2007. – С. 65-70.
396. Майорова О.Н. Приоритеты польской внешней политики в программах политических партий и обществе в целом / О.Н. Майорова // Центральная Европа в поисках новой региональной идентичности / Отв. Ред. Новопашин Ю.С. - М., 2000. –164 с. - С. 80-107.
397. Макарчук.В.С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною та Польщею (1939-1945 рр.) / В.С. Макарчук. – К. : Атіка, 2004. - С. 142.
398. Малиновська О.А. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О.А. Малиновська. – К., 2004. – 171 с.
399. Маркуш Д. Выборы, партии и оси конфликтов в Венгрии / Д.Маркуш // Процессы демократизации в Восточной Европе: ожидания и реальность: Сб. обзоров и реф. / РАН ИНИОН. Отв. ред. Игрицкий Ю.И. - М., 2002. - С. 53-57.
400. Международный Исторический журнал. 2000. - №11, сентябрь-октябрь 2000. Аналитические исследования в исторической науке: Центральная Европа в поисках новой региональной идентичности // Новая региональная идентичность Центральноевропейских стран. Сборник подготовлен в Отделе современной истории и социально-политических проблем. – Режим доступа: www.history.machaon.ru/all/number_11/analit4/europe
401. Международный Валютный Фонд. Годовой отчет. 2007. – 210 с.
402. Международный Валютный Фонд. Обзор мировой экономики и финансов. Перспективы развития региональной экономики. - Ноябрь, 2007.
403. Международное право / Отв. ред. Ю.М.Колосов. - М., 2000. – 279 с.

404. Мельникова І.М., Мартинов А.Ю. Розвиток відносин України з країнами Центральної та Південно-Східної Європи (90-і роки ХХ ст.) / І.М.Мельникова, А.Ю.Мартинов // Україна і Європа (1990 - 2000 рр.). Частина І. України в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка. - К., 2001. - 308 с.-С. 5-44.
405. Мельникова І.М., Мартинов А.Ю. Україна в новому геополітичному устрої Центральної та Південно-Східної Європи (90-і роки ХХ ст.) / І.М.Мельникова, А.Ю.Мартинов // Україна і Європа // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки - Вип.10. - К.: Ін-і Історії України НАНУ, 2001. - 250 с. - С. 95 - 109.
406. Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина. Сборник научных трудов / Под общ. ред. С.И. Пирожкова. – К. : НИПМБ, 2002. – 491 с.
407. Міграційні процеси в сучасному світі: Світовий, регіон. та нац. виміри: Понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: Енциклопедія /НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького та ін.: За ред. Ю. Римаренка. - К. : Довіра, 1998. – 910 с.
408. Міжнародне публічне право. Навчальний посібник. А.І. Дмитрієв, В.І. Муравйов. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 305 с.
409. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи. Інститут регіональних досліджень / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2003 – 222 с.
410. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н.А. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 375 с.
411. Миллер А. И. Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России / А.И. Миллер // Новое литературное обозрение. – 2001. - № 54.
412. Миллер А.И. Восток Европы или к востоку от Европы? / А.И. Миллер // Pro et Contra. – 1998. - № 2.

413. Миллер А.И. Регионализация посткоммунистической Европы / А.И. Миллер // Политические исследования. – 2001. - № 4.
414. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: Запасний гравець Європи. – Дрогобич : Відродження, 2004. – 488 с.
415. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику / Ф. Моро-Дефарж. - М.: Конкорд, 1996. – 431 с.
416. Мороз Д.О. Формування системи багатостороннього співробітництва країн-членів Вишеградської четвірки (1991-2004 рр.). Автореферат кандидатської дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 - всесвітня історія. – Національний університет „Києво-Могилянська академія” / Д.О. Мороз. - Київ, 2006.
417. Мороз Д. Етапи співробітництва країн-членів Вишеграду / Д. Мороз // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки – 2004. - №13. – С. 207 - 215.
418. Мотрук С. Головні напрямки зовнішньої політики Чеської Республіки на рубежі ХХ - ХХІ ст. / С. Мотрук // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки – 2004. - №13. – С. 199 -207.
419. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу / Н. Мусис. – Київ: КІС - 480 с.
420. На польсько-українському кордоні – час змін // Дзеркало тижня, 14-20.12.2002.
421. Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – 736 с.
422. Національна безпека та оборона. – 2001. - № 11. – С. 22. (Контра Ференц, виступ)
423. Нелегальна міграція: погляд з Брюсселя // Урядовий кур'єр. – 2002. – 1 лютого.
424. Німецька Хвиля 13.07.2007 – Режим доступу: <http://www.dw-world.de/>

425. Ніццький договір та розширення ЄС / Міністерство юстиції України. Центр порівняльного права. За наук. Ред. С. Шевчука. – К.: Логос, 2001. – 196 с.
426. Новая единая европейская валюта евро / Ред. В.И.Рыбкин. - М.: Финансы и статистика, 1998. - 392 с.
427. Новопашин Ю.С. Новая региональная идентичность центральноевропейских стран / Ю.С.Новопашин // Центральная Европа в поисках новой региональной идентичности. Сб. статей - М.: Институт славяноведения РАН, 2000. - С. 6-35.
428. Норман Дейвіс. Європа : історія / Дейвіс Норман / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000. – 1463 с.
429. Павич М. Хазарский словарь: Роман-лексикон. Мужская версия / М.Павич. - СПб., 1997. - 217 с.
430. Парахонський Б.О. Центральна та Південно-Східна Європа / Б.О. Парахонський // Україна та Росія у системі міжнародних відносин: Стратегічна перспектива: Колективна монографія. - К.: НІПМБ, 2001. – 186 с.
431. Парахонський Б., Жангожа Р. Україна в Центральній Європі. Національний інститут стратегічних досліджень / Б.Парахонський, Р.Жангожа // Контекст. – 2001. - № 12. - С. 40-45.
432. Пашков М., Чалий В. Україна і розширення ЄС: проблеми, наслідки, перспективи / М.Пашков, В.Чалий // Дзеркало тижня. – 2001. - №45(369), 17 листопада.
433. Пендзівол А. Долання кордонів / А. Пендзівол // Часопис “Г”. – 1997. - № 11.
434. Переход к демократии стран Центральной и Восточной Европы в сравнительной перспективе / Под ред. А. Антошевского и Р.Хербута. Перевод с польского. - Донецк, 2001. - 302 с.
435. Підлущкий О. Ялта - 99: за Європу без розділювальних ліній / О. Підлущкий // Україна і світ сьогодні. - 17 - 23 вересня. 1999. - С. 5.

436. Пила В.І., Терещенко Т.В. Новітні стратегії розвитку транскордонного співробітництва в Україні / В.І. Пила, Т.В.Терещенко // Соціально-економічні дослідження у перехідний період. Регіональна політика в Україні: сучасні форми та методи реалізації. 2005. - Випуск 2. – Львів. – С. 246-257.
437. Піляєв І.С. Неофункціоналістське бачення європейської інтеграції: спроба критичного аналізу / І.С. Піляєв // Вісник КНУ. Серія “Філософія. Політологія”. - 2003. – Вип. 58. – С. 44-49.
438. Піляєв І.С. Проблеми розвитку теорії федералізму в контексті сучасного євроінтеграційного процесу / І.С. Піляєв // Вісник КНУ. Серія “Філософія. Політологія”. - 2003. – Вип. 59. – С. 45-47.
439. Пичугин Б.М. Расширение Европейского Союза на Восток и экономические интересы России / Б.М. Пичугин. - Доклады Института Европы. – 1996. - №29. - М. : Ин-т Европы РАН. - 42 с.
440. Политическая трансформация стран Центральной и Восточной Европы. – М., 1997.
441. Політологія посткомунізму. - К. : Політична думка, 1995. - 368 с.
442. Польша – Україна – Франція – Німеччина. Другий діалог про кордони // Незалежний культурологічний часопис “Ї”. – 1998. - № 12.
443. Помян К. Європа та її нації: Пер. з фр./ К.Помян. – Львів : Каменяр, 2003.
444. Порада М. Коментар / М.Порада // Малий прикордонний рух: відповідь на виклики Шенгену. - Матер. міжнар. “круглого столу” експертів, м. Ужгород, 18 жовтня 2007 р. - Ужгород, 2007. - С. 83-86.
445. Портнов А. Пошуки Центральної Європи в союї й назовні // Критика. – 2004. - №4. – Режим доступу: www.krytyka.kiev.ua
446. Поті Л. Коментар / Л.Поті // Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? – Ужгород, 2002. - С. 33.
447. Приходько В. Становлення нової політичної системи Чеської Республіки в умовах трансформаційної кризи середини 90-х роїв ХХ ст.

- / В. Приходько // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки – 2004. - Вип.13. - 348 с. - С. 162-178.
448. Проблемні питання. Прикордонні війська України
<http://www.pvu.gov.ua/>
449. Прохідний двір Європи // Україна і світ сьогодні. -№4, 2000
450. Расширение Европейского Союза : экономические и правовые аспекты. А.Е. Дейнеко, Г.В. Забавский, Ф.А. Дмитракович. – М, 2004. – 336 с.
451. Расширение ЕС на Восток : Предпосылки, проблемы, последствия. За ред. Арбатовой Н.К. ИМЭМО. - М. : Наука, 2003.- 344 с.
452. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку / За редакцією д.е.н., проф. Варналія З.С. – Київ, 2005.
453. Регіональний розподіл ВВП на одного мешканця в ЄС // Євробюлетень. – 2006. - №5.
454. Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України. Інститут Схід – Захід. – Київ : Логос, 2000. – 295 с.
455. Регіональна політика Європейського Союзу після його розширення: Аналітичні оцінки / Нац. Ін-т стратегічних досліджень (Закарпатський філіал) – Ужгород : “Ліра”, 2004. – 218 с.
456. Регіональна політика: методологія, методика, практика // НАН України Інститут регіональних досліджень. Редколегія : відповідальний редактор академік НАН України М.І. Долішній. - Львів, 2001. – 700 с.
457. Регионализация посткоммунистической Европы : Сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр социальных научно-информационных исследований. Отд. политологии и правоведения, Ин-т сравнительной политологии / Отв. ред. вып. Миллер А.И. - М., 2001. - 188 с.
458. Реймон Арон. Мир і війна між націями / Арон Реймон. – Київ : Юніверс, 2000.
459. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами. Інститут регіональних та

- євроінтеграційних досліджень “ЄвроРегіо Україна”. – К : К.І.С., 2004. – 360 с.
460. Розширення ЄС і Україна: погляд з центральноєвропейських країн-кандидатів // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 11. – С. 43-51.
461. Розширення ЄС. Аналітичний щоквартальник. Науковий редактор О.П. Дергачов. – 2003. - Випуск 1. – 90 с.
462. Рудич Ф.М. Много ли власти нужно власти? (Украина в контексте трансформации политических структур в странах СНГ и Балтии, Центр, и Вост.Европы) / Ф.М. Рудич. - 2-е изд., перераб. и доп. - К.: Довіра, 1999. - 199 с.
463. Рудич Ф.М. Момент істини. Трансформація політичних та економічних структур в країнах Центральної та Східної Європи / Ф.М.Рудич // Нова політика. - 1995. - №6. - С. 32-37.
464. Рябчук М. За огорожею Меттерніхового саду / М. Рябчук // Круглий стіл Україна та Європа: єдність у розмаїтті. – Жовква: Місіонер, 1998. – С.31.
465. Рябчук М. За огорожею Меттерніхового саду / М.Рябчук // Нова Європа. Незалежний культурологічний часопис “Г”. – 1998. - № 13. – С. 6-19.
466. Сандро Гоці. Урядування в об'єднаній Європі Європейська Комісія / Сандро Гоці. – Київ : КІС, 208 с.
467. Соглашение между правительством Российской Федерации и Правительством Украины о сотрудничестве приграничных областей Российской Федерации и Украины//<http://www.rada/kiev/ua/cgi-bin/putfile/cgi>. - С. 1-6.
468. Серватюк В. Кордони України в системі спільної безпеки: теорія, реальність, прогноз / В.Серватюк / Кордони Європи – кордони України: через спільні інтереси до спільної безпеки. // Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України, 2001.

469. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В.Сергійчук. - К., 2000
470. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: от Европ. сообщества до Европ. Союза / Д.Сиджански. - М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1998. - 419с.
471. Сирота Р. “Лінія Керзона” чи “лінія Нем’єра”? Кордон і модернізація в багатоетнічному регіоні / Р. Сирота // Вісник Львівського Університету. Серія історична. – 2005. - Випуск 39-40. – С.27-38.
472. Системная история международных отношений в четырех томах. События и документы. 1918 - 2000 / Под ред. А.Д.Богатурова. Том первый. События. 1918 - 2000. – М., 2003. - 517 с.
473. Системная история международных отношений в четырех томах. События и документы. 1918 - 2003 /Под ред. А.Д.Богатурова. Том третий. События. 1945 - 2003. М., 2003. - 720 с.
474. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. – Київ: Логос, 1999. – 568 с.
475. Сорока М. Європейські экзамены Угорщини і їхнє відлуння в Україні / М.Сорока // Україна дипломатична. Науковий щорічник. - Випуск четвертий. - К., 2004. - С. 699-713.
476. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України. Вип.5. (XLIII). В 3-х ч. / НАН України. Інститут регіональних досліджень. - Львів, 2003.
477. Социокультурные трансформации второй половины XX века в странах Центральной и Восточной Европы / Отв. ред. Коровицина Н.В. - М.: И-т Славяноведения РАН, 2002. - 294 с.
478. Спогади колишнього радянського консула в Угорщині - Михайло Логойди // Старий Замок. - 323-324, 2001.
479. Статистичне видання. Туризм в Україні, 2007.

480. Статистичні відомості про результати оперативно-службової діяльності Прикордонних військ України у 2002 році. – Держкомкордон України, 2003.
481. Стержнёва М. Особенности институционального развития ЕС / М. Стержнёва // МЭиМО. – 1999. - №3. - С. 16-23.
482. Стратегії розвитку України: теорія і практика. За ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – 864 с.
483. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу // Дорога в майбутнє – дорога в Європу. Європейська інтеграція України. - Київ, 2000.
484. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. Власюка О.С.- К., 2002. - 864 с.
485. Страны Центральной и Восточной Европы на пути в Европейский Союз /отв.ред. Н.В.Куликова - М.: Наука, 2002. - 206 с.
486. Сюсько І.М., Студеняк П.Ю. Закарпаття в транскордонному співробітництві України з державами Центрально-Східної Європи / І.М.Сюсько, П.Ю.Студеняк // Нариси історії Закарпаття. - Том III. Ужгород, 2003. – С.252-268.
487. Теория международных отношений на рубеже столетий // Под ред. К.Буса и С.Смита /Общ. ред. П.А.Цыганкова. - М., 2002. – 247 с.
488. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю.Тихомиров. - М., 2000. – 391 с.
489. Ткач Д.І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій / Д.І. Ткач.- Монографія / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. - К.: МАУП. 2004. – 504 с.
490. Товт М. Правовий захист біженців в контексті боротьби з нелегальною міграцією (на прикладі Закарпатської області) / М.Товт // Проблеми міграції. – 2001. - №2, (16).

491. Товт М. Коментар // Малий прикордонний рух: відповідь на виклики Шенгену. - Матер. міжнар. "круглого столу" експертів, м. Ужгород, 18-жовтня 2007 р. -Ужгород, 2007. – С.100-113.
492. Тоді Філіп. Нарис історії Європейського Союзу. Переклад з англ. Марченко / Філіп Тоді. - К: К.І.С, 2001. –136 с.
493. Тойнбі А.Дж. Цивілізація перед судом історії / А.Дж.Тойнбі – М.-СПб.: Прогресс, 1995.
494. Тойнбі А.Дж. Постигание історії / А.Дж.Тойнбі. – М.: Мысль, 1991; Тойнбі А.Дж. Дослідження історії / А.Дж.Тойнбі. - У 2-х т. – К.: Основи, 1995.
495. Топорнин Б.Н. Европейское право / Б.Н. Топорнин. - М., 1999. – 381 с.
496. Трегобчук В. Україна і Польща у геополітичній архітектурі об'єднаної Європи / В.Трегобчук // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі - С.51 – 57; Афанасьєв І. Польсько-українські економічні стосунки у 1991 – 1997 рр. / І.Афанасьєв // Україна і Польща у Східно-Центральній Європі. – С.126 – 131 с.
497. Трохимчук С.В., Федунь О.В. Політична географія світу / С.В.Трохимчук, О.В.Федунь. - Київ: Знання, 2007 . – 422 с.
498. Троян С.С. Демократичні процеси у країнах Центрально-Східної Європи та їх роль в оптимізації транскордонного співробітництва / С.С.Троян // Єврорегіони: потенціал міжетнічної гармонізації. Збірка наукових праць. – Чернівці : Бурек, 2004. - 256 с. - С. 45-54.
499. Трудова міграція та здоров'я мігрантів у Закарпатській області України. Звіт про соціально-демографічне обстеження. – Київ: Міжнародна Організація з Міграцій, 1997. – 40 с.
500. Україна - ЄС. Кордон 2000 + ? Розмова про кордони. Третій діалог про кордони // Незалежний культурологічний часопис «І». - № 20, 2001.
501. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. За ред. Ф.М. Рудича. – Київ: МАУП, 2002. – 486 с.

502. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: Стратегічна перспектива: Колективна монографія. - К.: НІПМБ, 2001. - 624 с.
503. Україна і Європа (1990 - 2000 рр.). Частина I. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка. - К., 2001. - 308 с.
504. Україна і Європа (1990 - 2000 рр.). Частина 2. Україна в міжнародних відносинах з країнами-членами Європейського Союзу. Анотована історична хроніка.-К., 2001. -123 с.
505. Україна і світ: проблеми та перспективи міжнародних відносин. - К., 2003. - 237с.
506. Україна дипломатична. Науковий щорічник. - Випуск четвертий. - К., 2004. - 777 с.
507. Україна – Польща. Діалог над кордоном // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 1997. - № 11.
508. Україна - Польща. Розмова про кордони // Незалежний культурологічний часопис “І”. - Львів. - 1998. - №11.
509. Україна стає все привабливішою для мігрантів. Інтерв'ю з директором програм політичного аналізу та безпеки Міжнародного центру перспективних досліджень Віктором Чумаком // Газета по-українськи. – 2007. - № 414. - 25.07; Чумак В. Підписання угоди про рєадмісію навряд чи перетворить Україну на міграційний буфер ЄС // Вісник Центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. Число 35 (294),17 жовтня 2005 року.
510. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки” НІСД – 2005 - 2006 роки.
511. Україна в Центральній Європі. Парахонський Б., Жангожа Р. Національний інститут стратегічних досліджень // Контекст. - № 12, 2001.
512. Українсько-чеська інформаційно-аналітична служба // www.gazdagroup.com

513. Українські трудові мігранти // Наше слово, №19, 11 травня 2002 р.; Івашко О., Бень А. П'ять мільйонів на закордонних заробітках. Та ще й нелегально // Голос України. – 2003. – 3 квітня. – С.2.
514. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення // Економіка України. – 2001. - № 4. – С.19
515. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Виступ Уповноваженого з прав людини Ніни Карпачової в Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді Уповноваженого // Голос України. – 2003. – 15 квітня. – С.15.
516. Фердросс А. Международное право / А. Фердросс. – М., 1959. – С.240-254.
517. Філіпенко А.С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку / А.С. Філіпенко. – Київ : Знання України, 2002 – 190 с.
518. Фомін С. Розширення ЄС на Схід: «рівні» та «рівніші» / С.Фомін // Політика і час. - 1999. - № 3. - С. 20-24.
519. Фукуяма Ф. “Конец истории?” / Ф. Фукуяма // США: зкономика, политика, идеология. - 1990. - № 5. - С. 39-54.
520. Хантингтон С. Зіткнення цивілізацій та межа світу / С.Хантингтон // Журнал “І”. - 1998. - № 14. - С. 98-119.
521. Хаусхофер Карл. Границы в их географическом и политическом значении. О геополитике / Карл Хаусхофер. - М. : Мысль, 2001.
522. Хомра О. Нелегальна транзитна міграція як загроза національній безпеці України / О. Хомра // Стратегічна панорама. - 2003. - №1.
523. Хомра О. Українсько-російське прикордоння в міграційному вимірі / О.Хомра // Проблеми міграції. – 2001. - Т6, №3 (17). – С.41-54.
524. Хонин В.Н. Теория международных отношений / В.Н.Хонин. – К. : Академ-Пресс, 2005. – 580 с.
525. Хоружий.М. Українсько-польський кордон як майбутній східний кордон Європейського Союзу. - <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/horuzhyj.htm>

526. Центральная Европа в поисках новой региональной идентичности. Сб. статей - М.: Институт славяноведения РАН, 2000.
527. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века / За ред. Некипелова А.Д. В 3 т. - Т. 3. Трансформации 90-х годов. Ч.1. - М.: Наука, 2002. - 461 с.
528. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века / За ред. Некипелова А.Д. В 3 т. - Т. 3. Трансформации 90-х годов. Ч.2. - М.: Наука, 2002. - 464 с.
529. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. – К.: Наук. думка, 2002. – 632 с.
530. Цыганков П.А. Международная система / П.А. Цыганков // Теория международных отношений. – М.: Гардарики, 2003. – 295 с.
531. Чанек М. Коментар // Малий прикордонний рух: відповідь на виклики Шенгену. - Ужгород, 2007. – С. 133-159.
532. Чекаленко Л.Д. Українсько-польські відносини в контексті сучасних інтеграційних процесів у Центрально-Східній Європі // Україна в європейських міжнародних відносинах. – К., 1998. – С. 140 – 161.
536. Чужиков В.І. Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи / В.І. Чужиков. – К, 2003. – 385 с.
537. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века / Ю.В.Шишков. – М, 2001. – 480 с.
538. Яворскі Р. Историчні виміри дискусії про Центральну Європу // (переклад з оригіналу Тібора Волфа – Rudolf Jaworski. Die aktuelle Mitteleuropadiskussion in der historischen Perspektive // Historische Zeitschrift. – 1988. - 247. - №3.
539. Яжборовская И.С. Европейский Союз на путях политической интеграции / И.С. Яжборовская. - М.: Современная экономика и право, 2004. - 120 с.
540. Яковенко Н. Историк є невільником джерела / Н.Яковенко // Дзеркало Тижня. – 2004. - № 42 (517) 16 - 22 жовтня.

541. A Huszonötök Európai. Szerkesztette Kiss J. László. Budapest: Osiris, 2005.
542. Alonso.W, What can be learned about regional development from the excommunist world? / W.Alonso // International Sciences Review.– 15:3, 291-296.pp.
543. A magyar-ukrán külkereskedelmi forgalom alakulása. Budapest, 2005.
544. An Enlarged Europe. Regions in Competition? (edited by Sally Hardy, Mark Hart, Louis Albrechts, Anastasios Katos) Regional Studies Association. London, 1995.
545. Ancel J. A határok geográfiája / J.Ancel // Geopolitikai szöveggyűjtemény. - Budapest, 2002. – 413-422.old.
546. Ancel J. Az Európai politika földrajzi kézikönyve / J.Ancel // Geopolitikai szöveggyűjtemény. - Budapest, 2002. – 389-412.old.
547. Ancel J. Geopolitika. Vidal de la Blache / J.Ancel // Geopolitikai szöveggyűjtemény. - Budapest, 2002. – 376-378.old.
548. Anderson M. The agenda for police cooperation In: Policing across national boundaries / M.Anderson. - 1994. – 185 p.
549. Anderson M – Bort E. Boundaries and Identities: The Eastern Frontier of the European Union / M.Anderson, E.Bort. - Edinburgh: International Social Sciences Institute, University of Edinburgh, 1996. – 261 p.
550. Anderson J., O’Dowd L. and Wilson, T. M. (eds). New Borders for a Changing Europe: Cross-border Cooperation and Governance / J.Anderson, L.O’Dowd, T.M.Wilson. - London: Frank Cass. – 2003.
551. Anderson J., O’Down, L. Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance / J.Anderson, L.O’Dowd // Journal of the Regional Studies Association. – 1999. - Vol.33. N.7. - pp. 593-605.
552. Anderson J., O’Dowd, L., Wilson, T. M. ‘Introduction?’ / J.Anderson, L.O’Dowd, T.M.Wilson // European Studies. – 2003. – Vol.19.

553. Ash T.G. Does Central Europe Exist? / T.G. Ash // The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe. - N. Y. : Vintage Books, 1990. P. 180-212.
554. Ash T.G. Europe's Endangered Liberal Order / T.G. Ash // Foreign Affairs. – March/April. - 1998. -Vol.7.
555. Ash T.G. History of the Present: Essays, Sketches and Despatches from Europe in the Nineties / T.G. Ash. - Allen Lane, 1999, 441 p.
556. Ash T.G. The Uses of Adversity: Essay on the Fate of Central Europe / T.G. Ash. - Vintage Books, 1990. – 249 p.
557. Ash T.G. The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague / T.G. Ash. - 1993. – 184 p.
558. Ash T.G. The File: A Personal Story / T.G. Ash. Vintage Books, 1998.
559. Ash T. G. Europe's Name: Germany and the Divided Continent, / T.G. Ash. - Random House, 1993. – 295 p.
560. Atmosféra ešte nebola taká dobrá, ako je dnes. S predsedom vlády Slovenskej republiky Mikulášom Dzurindom // Česko - Slovensko. – 2001. - S.5.
561. At the eastern border of the European Union. - Nyiregygaza, 2005.
562. Az új Közép-Európa : [Két világháború és ami utána következett] - Szombathely : Savaria Univ. Press, 1998. - 302 p.
563. Balázs P. Az Európai Unió külkapcsolatai és Magyarország / P. Balázs. – Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996.
564. Balázs P. Európa új határai – Az Európai Unió kibővülésének hatása a szomszédos államok kapcsolataira / P. Balázs // Fórum, 1997. - № 4.
565. Balázs P. Európai egyesülés és modernizáció / P. Balázs. – Bp: Osiris, 2003.

566. Balogh A. Az európai integráció határai / A.Balogh // Európai Szemle. – 1994. - № 4.
567. Baldwin R., Francois J., Portes, R. The Costs and Benefits of Eastern Enlargement: the Impact on the EU and Central Europe / R.Baldwin, J.Francois, R.Porter // Economic Policy. – 1997. - № 24. - 125-176 p.
568. Barroso. Budapesten tárgyalt a V4 tagjaival / Barosso // HVG, 2005. 08. 30.
569. Baronin A. Jr. Польша-Україна: кордон закрито? / A.Baronin // www.zagran.kiev.ua
570. Barták K., Telicka P. Kterak jsme vstupovali / K.Barták, P.Telicka. - Praha – Litomyšl, ČTK – Paseka. - 2003. s. 272.
571. Batt J., Wolczuk, K. Region, State and Identity in Central and Eastern Europe / J.Batt, K.Wolczuk. - London: Frank Cass, 2002.
572. Bieleń S. Polska a novi ład polityczny w Europie / S. Bieleń // Sprawy Międzynarodowe. - Warszawa. – 1991. – № 1. – S. 19 – 34.
573. Bjorn Hettne Globalisation and the new regionalism: The second great transformation / H. Bjorn. – London: MacMillan Press, 1999.
574. Blizkovsky B. Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy / B. Blizkovsky // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 2, 1999, s. 33-35.
575. Bogár L. Magyarország es a globalizáció / L. Bogár. Budapest: Osiris, 2003. – 461 p.
576. Bojtár E. Eastern or Central Europe? / E.Bojtár // Cross Currents. – 1988. - № 7. - P. 253-270.
577. Bóka É. Az európai egység gondolat fejlődéstörténete / É. Bóka – Budapest :Napvilág, 2001.
578. Border and Cross-border Co-operation in the Central European Transformation Countries. - Debrecen, 2002.
579. Boros F. A Visegrádi Csoport és Szlovákia / F.Boros // Európai Tükör műhelytanulmányok. – Budapest 1999.

580. Boros Ferenc. A Visegrádi Együttműködés és perspektívája / F.Boros // Külügyi Szemle. – 2003. - № 2. - 79-81 pp.
581. Brix E. Európa, a kulturális project / E.Brix // Európai Utas. - 2005 - № 2. – 25-27 pp.
582. Brix E. Az újragondolt Közép-Európa / E.Brix // Európai Utas. -2001. - № 1. – 37 p.
583. Brussels, 1 July 2003 COM (2003) 393 Final Communication from the Commission Paving the Way for a New Neighbourhood Instrument.
584. Busek E. Az elképzelt Közép-Európa / E.Busek // Európai Utas. - 1992. - №1. – 5-7 pp.
585. Cadmos. – 1983. - №23-24; Cadmos. – 1987. - №39.
586. Carpathian Euroregion and External Borders of the Enlarged European Union confronting the effects of Schengen. - Kosice, 2003.
587. CEFTA and the European Union / ed. by Pawel Bolyk. transl. by Grzegorz Siwicki; World Economy Research Institute, Warsaw School of Economy. Faculty of World Economics. - Warszawa: Elipsa, 1999. - 115 p.
588. Central Europe. A New Dimension of Heritage. Ed.Jacek Purchla.- Cracow, 2003.
589. Central Europe comes home. Robert Cottrell // The World in 2004.The Economist. - April 7 th, 2004.
590. Con O'Neill. British Entry into the European Community / Con O'Neill. - Frank Cass, 2000. – 172 p.
591. Cooperation and Conflict at International Borders in Europe, Special Issue of European Studies: A Journal of European Culture, History and Politics 19, Amsterdam: Rodopi, 2002.
592. Csaba L. Oroszország Európában / L.Csaba. – Competitio. – 2003. - II.évf.- 2.sz.November
593. Csaba L. Stratégiaváltás az orosz külpolitikában? / L. Csaba // Külügyi Szemle. - 2004. - Tavasz-nyár, pp. 98-113.

594. Csaba L. Rendszerátalakítás a visegrádi országokban / L. Csaba // Külgazdaság. - 1994. - № 6.
595. Csaba L. Hungarian trade policy between the Uruguay Round and EU accession / L.Csaba. - Budapest: Kopint-Datorg Discussion Papers, 38. szám 1996 (április).
596. Csaba L. A kibővülés dinamikája / L. Csaba // Külpolitika. – 1997. №1.
597. Csaba L. Útközben / L. Csaba // Európai Szemle. – 1997. - № 4.
598. Csaba L. Közép-Európa uniós érettségéről / L. Csaba // Közgazdasági Szemle. - XLV. évf. - 1998. január. 18-35. o.
599. Czeslaw M. Central European Attitudes / M. Czeslaw // Search in Central Europe. - Polity Press, 1989. – 277 p.
600. Czeslaw M. Kell-e nekünk Közép-Európa / M.Czeslaw // Századvég. Különszám. Budapest, 2001.
601. Černoch P. Cesta do EU. Východní rozšíření Evropské unie a Česká republika v období 1990 – 2004 / P. Černoch. - Praha, Linde 2003. s. 138.
602. Česká republika v hodnocení Evropské komise, Praha, Karolinum, 1998. - s.160.
603. Dančák B. Polská percepce významu USA pro Evropu / B. Dančák // Mezinárodní politika, roč. XXIX., č. 4, 2005, s. 6-9.
604. Dančák, B. Geneze spolupráce ve střední Evropě / B.Dančák // Dančák, B.(ed.): Integrační pokusy ve středoevropském prostoru II., Brno, MPÚ MU 1999, pp. 9 - 67.
605. Dančák B. Integrační pokusy ve středoevropském prostoru / B.Dančák II. , Brno, Masarykova Univerzita, Mezinárodní politologický ústav 1999. s. 251.
606. Dančák, B., Leška, V., Mareš, M., Morvay, P. Česká republika a region střední Evropy / B.Dančák, V.Leška, M.Mareš, P.Morvay // Kotyk, V. (ed.): Česká zahraniční politika. Úvahy o prioritách, Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997, pp. 87 – 124.

607. Dientsbier J. Snění o Evropě / J. Dientsbier. - Praha: Lidové noviny 1990. s. 160.
608. Dientsbier J. Visegrád / J. Dientsbier // Mezinárodní politika, roč. XXIII, č. 2, 1999, s. 4-7.
609. Dientsbier J. Vzpomínky na Visegrád / J. Dientsbier // Přítomnost. - 2001, leto, s. 12-14.
610. Deák A. Az Európai Unió és Oroszország / A. Deák // Külpolitika. - 1998. - № 3. pp.87-96.
611. Deák A. EU-Russia Policies and the Visegrad Group / A. Deák // Foreign Policy Review. – 2005. - Vol.3/1-2. - pp.142-167.
612. Democracy and Populism in Central Europe: The Visegrad Elections and Their Aftermath. - IVO, Bratislava, 2007 – 248 p.
613. Dezséri K. Is it feasible to enhance the cooperation among the Visegrad countries within the EU? / K. Dezséri // Foreign Policy Review, 1-2. sz. 2005. 97-123. p.
614. Deutsche Welle // <http://www.dw-world.de/>
615. Drulák P. Evropska integrace a její sirení jako prenos instituci: 16 / P. Drulák // Mezinárodní vztahy. - C. 4. - Pr., 2000. - S. 5 - 16.
616. Drulák P. Česká debata o euroústavě: nemístnost racionality a impotence politiky / P. Drulák // Mezinárodní politika, roč. XXIX. , č. 6, 2005, s. 28.
617. Drulák P. Ještě (a naposled) ke kooperaci a konfliktu malých států / P. Drulák // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 2, 1999, s. 36-37.
618. Duleba A. Common foreign and security policy of the enlarged EU: What role for NATO and Russia? / A. Duleba // Economic and Political Relations after the EU Enlargement: The Visegrad Countries and Russia, Ukraine, Belarus and Moldova” // Working Papers – 2004. -N.147. - IWE, Budapest. - pp. 9-14.
619. Duleba A. Slovakia’s policy towards Russia, the Ukraine and Belarus. In: Eastern policy of the enlarged European Union. A Visegrad

- Perspective. / A.Duleba. - Slovak Foreign Policy Association, 2003 - Bratislava, pp.143-180.
620. Duleba A. Koniec súčasnej strednej Európy? Ukrajina a Slovensko po prvej vlne rozšírenia NATO. Geopolitické scenáre budúceho vývinu neintegrovanej strednej Európy a alternatívy pre Slovensko / A.Duleba. – Br.: Inštitut pre verejné otázky, 1998. - 155 s.
621. Duleba A. Ukrajina a Slovensko. Geopolitické charakteristiky vývinu a medzinárodné postavenie Ukrajiny. Implikácie pre Slovensko / A.Duleba. – Br.: Veda, 2000. – 402 s.
622. Dunford.M, Winners, Losers.The new map of economic inequality in the European Union / M.Dunford, Winners, Losers // European Urban and regional Studies, 1:2. 1995-114.pp.
623. Eastern policy of the enlarged European Union. A Visegrad Perspective. - Slovak Foreign Policy Association, - Bratislava, 2003.
624. Eastern approaches / A Survey of European Union // The Economist.- 1997.- 31 May. - P.17-19.
625. “Easternization” of Europes Security Policy. Editor Gyárfášová Oľga, Valášek Tomáš. - IVO, Bratislava, 2004 – 72 p.
626. Effects on Western Ukraine of Poland’s Accession’s to the EU, Bradley Dunbar Associates consortium. - November, 2002.
627. Egri Z. A Visegrádi Csoport regionális gazdasági elemzése az 1994-2004 közötti időszakban // www.visegrad.info.hu
628. Eichler J. Jacques I. a jeho zahraniční a bezpečnostní politika / J. Eichler // Mezinárodní politika, roč. XXVII. , č. 2, 2003, s. 27-29.
629. Enlargement of the EU: impacts on the EU, the candidates and the “next neighbours”. 2001. - ECSA Rewiew.
630. Európai Utas. 1995-2007.
631. Európai Szemle. 1995-2007.
632. Európai Tükör. 1995-2007.

633. Euromonitor International publishes thousands of country. Statistics // www.euromonitor.com/country_folders.aspx
634. Fiala P., Pitrová M. Evropská Unie / P.Fiala, M.Pitrová – Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003. s. 712.
635. Fiala P. – Pitrová M. Evropská referenda / P.Fiala, M. Pitrová. - Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005. s. 311.
636. Fiala P. – Pitrová M. Rozšiřování ES/EU / P.Fiala, M. Pitrová. - Brno, Masarykova univerzita, 2001, s. 187.
637. Fidler, J., Mareš, P. Dějiny. NATO, Praha a Litomyšl, Paseka 1997.
638. Fitzmaurice J. Politics and Government in the Visegrad Countries: Poland, Hungary, The Czech republic and Slovakia / J. Fitzmaurice. - Macmillan Press, 1998. - s. 204.
639. Foucher, M. The Geopolitics of European Frontiers / M. Foucher //The Frontiers of Europe, 1998. - London: Pinter, pp 235-250.
640. Foucher M. Európa Köztársaság. Történelmek és geográfiák között / M. Foucher. - Budapest: Napvilág, 1999.
641. From association to accession: the impact of the Association Agreements on Central Europe's Trade and Integration with the European Union / ed. by K.Mizsei and A.Rudka; The Windsor Group Warsaw Prague [etc.]: Institute for East West Studies, 1995. -181 p.
642. Gazdag F. Európai integráció és külpolitika /F.Gazdag. - Budapest: Osiris, 2005. – 443 p.
643. Geopolitikai szöveggyűjtemény. Budapest, 2002. – 210-234.old.
644. Gillespie P. Irsko a střední a východní Evropa / P. Gillespie // Mezinárodní politika, roč. XXIII., č. 10, 1999, s. 7-8.
645. Grabbe H., Hughes K. Enlarging the EU Eastwards / H.Grabbe, K.Hughes. - 1998.
646. Granell F. The European Union's Enlargement Negotiations with Austria, Finland, Norway, and Sweden / F.Granell // Journal of Common Market Studies. – 1995. - 33:1.

647. Graham A., Fraser C. (1998): *The Enlargement of the European Union* / A.Graham, C.Fraser. - Sheffield: Sheffield Academic Press for UACES, 1998.
648. Gregusova G. *Vzt'ahy krajín Visegrádskej štvorky s Čínou* / G.Gregusova // *Mezinárodní vztahy*, roč. XXXX. , č. 1, 2005, s. 7-21.
649. Haas E. *Turbulent Fields and the Study of Regional Integration* / E.Haas // *International Organization*. - 1976. - Vol. 30. - P. 169-199.
650. Haas E. *The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957* / E.Haas. - Stanford CA: Stanford University Press, 1968. - 2nd Ed.
651. Halecki O. *Borderlands of Western Civilization. A History of East-Central Europe* / O. Halecki. - New York, 1952.
652. Had, M. *Středoevropská spolupráce* / M.Had // In: Ort, A. a kol.: *Česká republika a její sousedé*, Praha, VŠE 1995, pp. 37 – 51.
653. Hamberger J. *Szlovákokról es csehekról magyar szemmel* / J. Hamberger. – P.: Kalligram, 2000.
654. Hamberger Judit. *A visegrádi együttműködés cseh szemmel* / J. Hamberger I. Rész // *Klió*. - 2004. - № 2.
655. Hamberger Judit. *A visegrádi együttműködés cseh szemmel* / J. Hamberger II. Rész // *Klió*. - 2004. - № 3.
656. Handl V. – Pick O. *Česká zahraniční politika 1993-2005: od „návratu do Evropy“ k evropeizaci, 1. část* // *Mezinárodní politika*, roč. XXIX. , č. 8, 2005, s. 13-15.; Handl V. – Pick O. *Česká zahraniční politika 1993-2005: od „návratu do Evropy“ k evropeizaci, 2. část* // *Mezinárodní politika*, roč. XXIX. , č. 9, 2005, s. 20-22.
657. Hansen N. *International cooperation in border regions: an overview and research agenda* / N. Hansen // *International Regional Sciences Review*. - 1983. - 8 (3). - pp. 25-70.
658. Hart M. *Convergence, Cohesion and Regionalism: contradictory trends in the new Europe* / M.Hart // *Modern Europe*. London, 1998. – 199 p.
659. Harvie Ch. *The Rise of Regional Europe. Historical Connections* / Ch. Harvie. - London-New York, 1994. – 296 p.

660. Hirlevelek 2007. Válogatás a Magyar Külügyi Intézet hirleveleiből. Magyar Külügyi Intézet, 2008. – 146.old.
661. Hegedűs L. Magyarország. Megújuló történelem. 1100 esztendő / L. Hegedűs. - Bp.: Miniszterelnöki Hivatal, 1994. - 97.o.
662. Hobsbawm E.J. A nacionalizmus kétszáz éve. Előadások / E.J. Hobsbawm. – Bp.: Maecenas, 1997.- 277.
663. Hoffmann S. Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe / S. Hoffmann // Nelsen B., Stubb A. The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration. - London: Macmillan Press LTD. - 1998. -2nd Ed.-P. 157-172.
664. Horváth Gy. Európai regionális politika / Gy. Horváth. - Budapest-Pécs:Dialog Campus, 1998. – 428 p.
665. Hyde-Price, Smith M., Timmins G. Building a Bigger Europe / Hyde-Price, M.Smith, G.Timmins. EU and NATO Enlargement, 2000.
666. IMF Research Bulletin: Published quarterly. / International Monetary Fund. – Washington, 2002-2007.
667. Inotai A. Az EU keleti bővítésének néhány jellegzetessége / A.Inotai // Európa. – 2002. - №4. – 15-19 pp.
668. Inotai A., Sass M. Economic integration of the Visegrad countries: Facts and Scenarios / A.Inotai, M.Sass. - Working Papers. Institute for World Economics. Hungarian Academy of Sciences. Budapest, 1994. – 45 p.
669. Inotaj A. Costs, Benefits and Chances of Eastern Enlargement for the European Union / A.Inotai. - G.: Bertelsmann Foundation, 1998. - P. 13-37.
670. Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19-20 században. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997. – 261 p.
671. Integracja Europy: elementy historii, problemy, przeszlosc / Red. Lech W. Zacher, Piotr Matuszak. - Warszawa: Fundacja Edukacyjna “Transformacje”, 1996. - 308 s.
672. Iraq Crisis and Politics in USA, Europe and V4 Countries. Editor Štastný Marek. - IVO, Bratislava, 2003 – 93 p.

673. Irinyi K. Mitteleuropa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás / K. Irinyi. - Budapest, Akadémiai, 1973.
674. Irmanová E., Kopeček M., Kunštát M., Vykoukal J. Visegrád mezi minulostí a budoucností. In: Vykoukal, J. a kol.: Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce, Praha, Dokořán 2003, pp. 351 - 367.
675. Jak je to s visegrádskou spoluprací? // Lidové noviny, 12.8.1995.
676. Jászi O. A Monarhia jövője. A dualizmus bukása és a dunai egyesült államok / O. Jászi. – Bp.: Új Magyarország, 1918. – 41-72.old.
677. Jeffery Ch. The Regional Dimension of the European Union / Ch. Jeffery. - London, 1997.
678. Jeszenszky G. A “visegrádi gondolat” és az euró-atlanti integráció / G. Jeszenszky // Magyar Szemle. - 1998. 7.évf. - № 7/8.
679. Jeszenszky G. A Visegrádi gondolat és az euro-atlanti integráció / G. Jeszenszky // Gróh G.-Kodolányi Gy. Rendszerváltás a Magyar Szemlében 1992-2002. – Bp.: Válasz, 2003 - pp. 330-336.
680. Judt T. A Grand Illusion? An Essay on Europe / T.Judt. – Penguin Books, 1996.
681. Karlik R. Česká zahraniční politika v evropském prostoru / R. Karlik // Mezinárodní politika, roč. XXVII. , č. 4, 2003, s. 18-20.
682. Kavan J. O koncepci zahraniční politiky České republiky / J. Kavan // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 7, 1999, s. 4-7.
683. Kéglér Á. (szerk.) The Visegrad Yearbook / Á. Kéglér. - Budapest 2003. – 482 p.
684. Kéglér Á. A visegrádi régió országai az Európai Unió csatlakozás küszöbén. Trendváltások / Á. Kéglér. Tanulmányok. - Budapest, 2003 pp. 87-111.
685. Kelet-Európa Tanulmányok I. Száma. Európa peremén: új tagok és szomszédok . Kelet-Európa Tanulmányok, II. Szám. EU-bővítés: Csatlakozási hatások, társadalmi felelősségvállalás. MTA Világgazdasági Kutatóintézet

686. Khol R. Závěry a doporučení pro Českou republiku / R.Khol // Khol, R. a kol.: Perspektivy středoevropské vojenské spolupráce, Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2003, pp. 105 – 115.
687. Kis D. Kételyek kora / D.Kis. - Forum-Kalligram. 1994. – 118 p.
688. Kis D. Variations on the Theme of Central Europe / D.Kis // Cross Currents. – 1987. - № 6. - P. 1-14.
689. Kiss L. Globalizálódás és külpolitika. Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón / L.Kiss. - Budapest: Teleki László Alapítvány, 2003. – 357 p.
690. Kish E. Schengen and the Hungarian-Ukrainian Border. A Ukrainian Perspective // Carpathian Euroregion and External Borders of the Enlarged European Union confronting the effects of Schengen. - Kosice, 2003. - 116-159 pp.
691. Kiss É. Logisztikai klaszter létesítésének koncepciója Kárpátalján / É. Kiss // Magyar-ukrán határrégió. Együttműködés az Európai Unió külső határán. MTA. RKK. - Debrecen, 2008. - 173-165.pp.
692. Kish Y. A Schengeni joganyag ukrán szemszögből / Y.Kish // Eredmények és kihívások. Európa-tanulmányi Központok első három éve. – Budapest: B.EST, 2002. – pp.43-48.
693. Kiss É., Mikula N. Logisztikai klaszter kialakítása Kárpátalján. / É.Kiss N.Mikula. - Tanulmányterv. – Ungvár, 2007 (kezirat)- 186 p.
694. Kiss É. Az Európai Unió bővítésének következményei. Az EU területfejlesztési stratégiák, koncepciók készítésének módszertana a magyar-ukrán határtérségben / É. Kiss. - Ungvár. - Lira, 2005.
695. Klipa O. Polská politika vůči Ukrajině: vzájemné vztahy. Není Polska bez Ukrajiny / O.Klipa // Mezinárodní politika, roč. XXVIII. , č. 6, 2004, s. 13-15.
696. Kloczowski J. Historia Europy Srodkowo-Wschodniej / J. Kloczowski. - T.1.- Lublin, 2000. s.10-11.

697. Kmec V., Nad M. Nová bezpečnostná situácia Slovenska po rozšírení NATO / V.Kmec, M.Nad // Mezinárodní politika, roč. XXIII., č. 4, 1999, s. 17-19.
698. Kolankiewicz G. Consensus and Competition in the Eastern Enlargement of the European Union / G. Kolankiewicz // International Affairs – 70. – 1994. – 477 - 495 pp.
699. Komarek J. Determinanty obranné politiky České republiky / J. Komarek // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 9, 1999, s. 19-21.
700. Königova L. Od Konventu ke vstupu: česká debata k Evropské ústavní smlouvě / L. Königova // Mezinárodní politika, roč. XXVII., č. 11, 2003, s. 4-5.
701. Konrád G. Is the Dream of Central Europe still alive? / G.Konrad // Cross Currents. – 1986. – №3.
702. Korcok I. Konvent o budúcnosti Európy: pohľad SR / I.Korcok // Mezinárodní politika, roč. XXVII , č. 4, 2003, s.15-17.
703. Kőrösi I. Az EU és a Visegrádi Országok / I. Kőrösi // Kihívások. – 1996. - № 79.
704. Kőrösi I. Közép-Európa és az európai integráció / I. Kőrösi // Külgazdaság. - 1994. - № 11. 38. évf.
705. Kotyk V. Stručná bilance vývoje české zahraniční politiky / V. Kotyk // Mezinárodní vztahy, roč. XXXV. , č. 1, 2000, s. 47-60.
706. Kotyk V. Česká zahraniční politika: úvahy o prioritách / V. Kotyk. - Praha: Ústav mezinárodních vztahů 1997. s. 293.
707. Kotyk, V. Střední Evropa a evropský integrační process / V. Kotyk // Ort, A.:Česká republika v měnící se Evropě, Praha, VŠE 1993, pp. 107 – 125.
708. Khol, R. Závěry a doporučení pro Českou republiku / R.Khol a kol. // Perspektivy středoevropské vojenské spolupráce, Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2003, pp. 105 – 115.

709. Kopeček, M. Visegrádské amplitudy / M. Kopeček // Vykoukal, J. a kol.: Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce, Praha, Dokořán 2003, pp.125 - 156.
710. Közép-Európai olvasókönyv. Szerkesztette Módos P. - Bp.Osiris, 2005.
711. Kövics E. Az európai egység kérdése és Németország (1919-1933) / E. Kovics. - Bp., 1992. –221.old.
712. Kövics E. Páneurópa-koncepció az 1920-as években / E. Kovics // Párttörténeti Közlemények. 1976.
713. Krátka história Visegrádskej stvorcky a chronológia vybranych stretnutí V-4 in // Medzinárodné otázky 2/1999 110-111.o.
714. Krätke S. Regional Integration or Fragmentation? The German-Polish Border Region in a New Europe / S. Krätke // Journal of the Regional Studies Association. - 1999. - Vol.33. N.7. - pp. 593-605.
715. Krejčí O. Střední Evropa: F. Palacký a F. Neumann / O. Krejčí // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 3, 1999, s. 32-34.
716. Krejčí O. Mezinárodní politika / O. Krejčí. – Pr.: Victoria Publishing, 1997. – 511 s.
717. Krejčí. Český národní zájem a geopolitika / O. Krejčí. – Pr.: Universe, 1993. - 179 s.
718. Krejčí O. Století velké teorie. Díl II. : Geopolitika / O. Krejčí // Mezinárodní politika. – 1996. - №3. – S. 27-29
719. Krejčí O. Geopolitics of the Central European Region: the view from Prague and Bratislava / O. Krejčí. – Br.: Veda, 2005. – 493 p.
720. Kren J. Dvě století střední Evropy / J.Kren. – Praha: Argo, 2005. s. 1008.
721. Landesman M., Rosati D. Shaping the New Europe / M.Landesman, D.Rosati, Basingstoke. - Palgrave Macmillan, 2004. s. 435.
722. Lang K. Noví členové NATO a jejich přístupy k evropské bezpečnostní politice / K.Lang // Mezinárodní politika, roč. XXIV. , č. 3, 2000, s. 16-18.

723. Lang K. Střední Evropa: málo vyvinutý vektor v polské zahraniční politice / K.Lang // Mezinárodní politika, roč. XXVIII. , č. 6, 2004, s. 11-12.
724. Lendvai F. Közép-Európa koncepciók / F.Lendvai. - Bp.: Áron, 1997
725. Leška V. Bude hranice na řece Moravě spojovat, nebo rozdělovat? / V. Leška // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 12, 1999, s. 11-13.
726. Leška V. Dostihne Slovensko své sousedy na cestě do Evropské unie? / V. Leška // Mezinárodní vztahy, roč. XXXV. , č. 2, 2000, s. 47-60.
727. Leška V. Minulost, přítomnost a budoucnost visegrádské spolupráce / V. Leška // Mezinárodní politika. - roč. XXVII. , č. 4, 2003, s. 10-13.
728. Leška V. Trialog o politice vůči sousedům Evropské unie / V. Leška // Mezinárodní politika, roč. XXIX. , č. 6, 2005, s. 32-33.
729. Leško, M. Príbeh sebadiskvalifikácie favorita / V. Leška. Bútora, M., Šebej, F. (ed.): Slovensko v šedej zóne? Rozširovanie NATO, zlyhania a perspektivy Slovenska, Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1998, pp.15 – 79.
730. Levicek J. Strategie Evropské unie vůči zemím západního Balkánu / J.Levicek // Mezinárodní politika, roč. XXVII. , č. 7, 2003, s. 21-22.
731. Longhurst K., Zabrowski M. Polsko a transatlantická bezpečnost / K.Longhurst, M.Zabrowski / K.Longhurst, M.Zabrowski // Mezinárodní politika, roč. XXVIII., č. 6, 2004, s. 8-10.
732. Ludvig Zs. Együttműködés és felzárkózás a Kárpátok Eurórégióban / Zs. Ludvig. - Budapest: Stádium, 2002.
733. Ludvig Zs. Az ukrán gazdaság esélyei. Fejlesztés és Finanszírozás / Zs. Ludvig. - 2005/4.pp.32-42. 35. The Future of Europe.Relations between the Enlarging European Union and Russia and Ukraine. (társszerkesztő: Fóti Gábor), Institute for World Economics HAS, 2003, Budapest,153 p.
734. Ludvig Zs.Opportunities of the Ukrainian Economy. Development and Finance / Zs. Ludvig. - 2005/4. pp.32-42.
735. Lukáč P. Visegrad Cooperation – Ideas, Developements and Prospects / P. Lukáč // Slovak Foreign Policy Affairs, Vol II, No 1, 2001, pp. 6 - 23.

736. Lukáč P. Spolupráca weimarského trojuholníka a visegrádskej stvorky / P. Lukáč // Listy SFPA.-Június. 2000.
737. Lukáč Z. Taktizování Bruselu přináší nejistotu / Z. Lukáč // Mezinárodní politika, roč. XXIV , č. 3, 2000, s. 23-25.
738. Magyar Statisztikai Évkönyv, 2000. – Bp.: KSH, 2001.
739. Magyarország a kibővülő Európai Unióban. Szerkesztette Izikné Hedri Gabriella. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006. – 160.
740. Magocsi P.R. Historical Atlas of Central Europe / P.R. Magocsi. - University of Washington Press, Seattle. - 274 p.
741. Maller S. Az Európa eszme / S.Maller. - Mundus, 2000. – 289 p.
742. Mareš M. České politické strany a zahraniční politika / M. Mareš // Mezinárodní politika, č. 1, 1999, s. 9.
743. Marszalek A. Z historii Europejskiej integracji miedzynarodowej / A. Marszalek. - Lodz: Uniwersytetu Lodzkiego, 1996. - 237 s.; Marszalek A. Wprowadzenie do teorii suwerennosci i integracji europejskiej / A.Marszalek. - Lodz: Uniwersytet Europejskiego, 2001. - 131 s.
744. Masa P. Nevyvinuté svaly české diplomacie / P.Masa // Mezinárodní politika, roč. XXIX, č. 2, 2005, s. 12.
745. Masaryk. T.G. Nová Evropa. Stanovisko slovanské / T.G.Masaryk. – Pr.: Nakladem Gustava Dubského, 1920. – S. 58,185-190.
746. Mayhew A. Recreating Europe. The European Union's Policy towards Central and Eastern Europe / A. Mayhew. - Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
747. McCormick J. Understanding the European Union. A Concise Introduction / J. McCormick. - New York: Palgrave, 1999.
748. Medzietnické vsťahy v národnostnezmešaných oblastiach Karpatského euroregionu. Stav a možnosti ich monitorovania. Prešov-Užhorod: PSEI, 2002.
749. Mestan A. Polská východní politika / A. Mestan // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 5, 1999, s. 13.

750. Mikósdí Gy. A Benelux Unió. Az európai integráció előfutára és kísérleti Laboratóriuma / Gy. Mikósdí // A tizenötök Európai, 2000. p. 77-101.
751. Miller A. Central Europe – a Tool for Historian or a Political Concept / A. Miller // European Review of History. – 1999. - Vol.6, №.1.
752. Milos Cz. Central European Attitudes / Cz. Milosz // Search in Central Europe. G. Schöpflin, N.Wood (eds.) Polity Press, 1989. ne nado povtor
753. Miszlivetz F. Közép-európai változások / F.Miszlivetz. - MTA. - Budapest-Szombathely: Savaria University Press, 1988.
754. Mitrany D. A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization / D.Mitrany. - Chicago: Quadrangle Books, 1966. - 221 p.
755. Mitrany D. The Functional Approach in Historical Perspective / D.Mitrany // International Affairs. - 1971. - Vol. 47. - No 3. - P. 345-386.
756. Mitrany D. The Prospect of Integration: Federal of Functional / D.Mitrany // Functionalism: Theory and Practice in International Relations. Editors A.J.R.Groom and P.Taylor. – London: University of London Press, 1975.
757. Mocek M. Benelux: společné i rozporné zájmy / M.Mocek // Mezinárodní politika, roč. XXVII. , č. 4, 2003, s. 8-10.
758. Molek P. Lucemburská skupina: Polsko, Česká republika, Maďarsko, Slovinsko, Estonsko, Kypr, Turecko / P.Molek // Fiala P. – Pitrova M. (eds.): Rozšiřování ES/EU. - Brno: Masarykova univerzita, 2001, s. 136-150.
759. Moravcsik A. Explaining International Human Rights Regimes: Liberal Theory and Western Europe / A. Moravcsik // European Journal of International Relations. – 1. - 1995. - 157-189 pp.
760. Moravcsik A. The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht / A. Moravcsik. - London: UCL Press, 1998. – 514 pp.

761. Moravcsik A. What Lessons to learn from Europe's Crises? Is there really a crisis of European leadership? / A. Moravcsik. – Issue 11, 2004.
762. Moravcsik, A. Europe's Integration at Century's End / A. Moravcsik // Centralization or Fragmentation? Europe Facing the Challenges of Deepening, Diversity, and Democracy, New York: Council on Foreign Relations, 1998.
763. Moravcsik, A. Preferences and Power in the European Community. A Liberal Intergovernmentalist Approach / A. Moravcsik // Journal of Common Market Studies. – 1993. - Vol.31. – N4. - P. 482 – 498.
764. Müller D. Cesta České republiky do Evropské unie / D. Müller. – Brno: CDK 2004, pp. 13– 53.
765. My continent, right or wrong / A Survey of Europe // The Economist. - 1999. - 23 October. - P.3-5.
766. Naumann Fr. Das Mitteleuropa (Berlin, 1915) / Fr. Naumann // Irinyi. Mitteleurópa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás. Bp. 1973.
767. Neighbourhood across a divide?: borderland communities and EU enlargement / ed.by Piotr Kazmierkiewicz / Istitute of Public Affairs Warszawa: Fundacja Instytut SprawPublicznych, 2004. - 283 p.
768. Neighbours and Visas. Recommendations for a Friendly. European Union Visa Policy. – Warsaw, 2006. - 37 p.
769. Nelsen, B.F., Stubb, A.C.-G. (eds.) The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration / B.F.Nelsen, A.C.-G.Stubb. - 2nd ed. - London: Lynne Rienner Publishers, 1998.
770. Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben. Szerkesztette Kiss J. László. - Budapest: Teleki László Alapítvány, 2005 – 371 p.
771. Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában. Szerkesztette Kiss J. László. - Budapest: Teleki László Alapítvány, 2003 – 396 p.

772. Németh I. Európa-tervek, 1300-1945. Visszapillantás a jövőbe // I. Németh. - Budapest. ELTE Eötvös, 2001.
773. Niederhauser E. A kelet-európai fejlődés egysége és különbözősége / E. Niederhauser // Magyar Tudomány. 1988-668.
774. Novák T. Visegrád 2010 / T.Novák // Kihívások. MTA.VKI 1999. - N.123.
775. Novák T. A gazdasági transzformáció tíz évének mérlege a visegrádi országokban és a Balkánon / T.Novák // Pro Minoritate. – 2000. – Tavasz.
776. Novák T. A visegrádi országok gazdasági jellemzői tíz évvel a rendszerváltozás után / T.Novák // Pro Minoritate. – 2001. – Tavasz.
777. Novotny J. Spolupráce visegrádských zemí ve vojenské oblasti / J. Novotny // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 4, 1999, s. 9-10.
778. Nyitrai F. Foglalkoztatottság, bérek és munkanélküliség a visegrádi országokban / F. Nyitrai // Munkaügyi Szemle 1996. 40.évf. 12. szám
779. Nyusztay L. Regionális együttműködés Kelet-Közép Európában / L. Nyusztay. - Tudományos évkönyv 2002.
780. On the Future of Europe. The Eastern Border of the Enlarged European Union, Warsaw, December 2001.
781. Ort A. Češi ve středu Evropy / A. Ort // Ort, A. a kol. Česká republika a její sousedé, Praha, VŠE 1995, pp. 7 – 35.
782. Palata L. Visegrád? CEFTA? Středoevropské společenství? / L. Palata // Mezinárodní politika, roč. XXIII., č. 2, 1999, s. 7-8.
783. Pentland C. International Theory and European Integration / C.Petland. – London: Faber and Faber, 1973. – P.146-150.
784. Perkmann M. Building Governance Institutions Across European Borders / M.Perkmann // Journal of the Regional Studies Association. – 1998. - Vol.33. N.7. - pp. 657-669.
785. Pernal M. Aktuální stav polsko-českých vztahů / M.Pernal // Mezinárodní politika, roč. XXIII., č. 5, 1999, s. 4-5.

786. Pithart P. Budování státu pokračuje / P. Pithart // Mezinárodní politika, roč. XXIX, č. 11, 2005, s. 21-22.
787. Practical Guide to Cross-border Cooperation. Third Edition 2000. – Gronau: European Commission – AEER, 2000.
788. Příkryl I. Strategie a nástroje východního rozšíření / I. Příkryl // Fiala, P., Pitrová, M.(ed.): Rozšiřování ES/EU, Brno, MPÚ MU 2003. – 271 p.
789. Podraza A. Central Europe in the Process of European Integration. A Comparative Study of Strategies of the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia Towards Deepening and Widening of the European Union / A. Podraza. - Research Support Scheme, 2000.
790. Policy Papers. On the Future of Europe. Policy Paper 2: The Half-Open Door: the Eastern Border of the Enlarged European Union (March, 2001). Policy Paper 3: Pro-European Atlantists. Poland and Other Countries of Central and Eastern Europe after Accession to the European Union. (June, 2001).
791. Policy Paper 4: The Forgotten Neighbour - Belarus in the Context of EU Eastern Enlargement (September, 2001).
792. Policy Paper 5: The Common Challenge - Members and Candidates Facing the EU Future Migration Policy (December, 2001).
793. Policy Papers "On the Future of Europe". Poland in the World: Challenges, Achievements, Threats. Discussion on Polish foreign policy with the participation of the Minister of Foreign Affairs, Włodzimierz Cimoszewicz. (June 30, 2003).
794. Policy Paper 6: New Neighbourhood - New Association. Ukraine and the European Union at the beginning of the 21st century (March, 2002)
795. Politika zagraniczna RP 1989 - 2002 / red. Naukowa Roman Kuzniar, Krzysztof Szczepanik. - W-wa: Wydawnictwo ASKON, Fundacja Studiów Międzynarodowych, 2002. - 494 s.
796. Porter M. Nemzetközi konkurencia / M.Porter. - M., 1993.

797. Preston C. Enlargement and Integration in the European Union / C.Preston. - London: Routledge, 1997.
798. Project Syndicate // www.project-syndicat.org
799. Proposals for a European Border Guard. Select Committee on the European Union. House of Lords. Paper 133. 1 July 2003. – 28. pp.
800. Ratzel F. Politikai földrajz / F.Ratzel // Geopolitikai szöveggyűjtemény. Budapest, 2002. – 165-166.old.
801. Regions in Europe. Edited by P.Le Gales and C.Lequesne. – London-New York, 1998. – 285 p.
802. Réti T. A CEFTA kereskedelem fejlődése: lehetőségek és korlátok / T. Réti // Külgazdaság. – 1997. - 4. sz.
803. Réti T. Visegrád és Brüsszel / T. Réti // Élet és Irodalom. – 2002. - 20. – 25-28 pp.
804. Réti T. Visegrad Economies: Chances of Convergence / T. Réti // Working Paper No. 7. - Brno, 2005.
805. Ring É. Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20 századi Magyarországon / É. Ring. - I-II kötet. – Budapest : Magvető, 1986.
806. Richter S., Tóth G.L. A Visegrádi Csoport országai közötti kereskedelem / S.Richter, G.L.Tóth // Külgazdaság. - 1994. - - №6. - XXXVIII. évf. Június.
807. Romsics I. Magyarország története a XX. Században / I.Romsics. – Bp.: Osiris, 1999; Romsics I. Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században / I.Romsics. – Budapest: Napvilág, 1998.
808. Rosamond B. Theories of European Integration B.Rosamond. – New York: Palgrave, 2000. – 261 p.
809. Roth V. K slovensko-poľským vzťahom. Videné z Varšavy / V.Roth // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 5, 1999, s. 11-13.
810. Rovina L. Diskuze o budoucnosti Evropske unie v 21. století / L. Rovina // Mezinárodní vztahy. - Roc.37. - C. 1. - Pr., 2002. - S. 20 - 39.

811. Rupnik J. Europe's New Frontiers: Remapping Europe / J. Rupnik. - Daedalus, 1994. - 123 (3): 91-114.
812. Scott J.W. A Networked Space of Meaning? / J.W.Scott // Spatial Politics as Geostrategies of European Integration. - 2002. - 6 (2): 147-167.
813. Schimmelfennig F. The Double Puzzle of EU Enlargement Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East / F. Schimmelfennig // Working Paper series. – 1999. - 15.
814. Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U. The Europeanization of Central and Eastern Europe / F.Schimmelfennig, U.Sedelmeier. - Cornell University Press, 2005. - 274 p.
815. Schusterschitz G. Regionální partnerství: živé fórum spolupráce ve střední Evropě / G. Schusterschitz // Mezinárodní politika, roč. XXVII., č. 2, 2003, s. 21-24.
816. Sedelmeier U., Wallace H. Eastern Enlargement: Strategy or Second Thoughts? / U.Sedelmeier, H.Wallace // Wallace and Wallace (eds.) (2000): Policy-Making in the European Union, 4th edition (Oxford University Press), pp. 427-460.
817. Sedelmeier U., Alasdair R.Y. The JCMS Annual Review of the European Union / U.Sedelmeier, R.Y.Alasdair. – 2007. Blackwell, 280 p..
818. Szegénység és egyenlőtlenségek Magyarországon és a többi Visegrádi országban. - Förster M.F., Tóth.GI. - TTN, Budapest, -1997 - 60 p.
819. Slansky R. Několik poznámek k vývoji a stavu česko-slovenských vztahů / R. Slansky // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 12, 1999, s. 4-6.
820. Slovensko-ukrajinska cezhranicna spolupraca: analyza problemov a strategia rozvoja. - December, 2006. – 52 p.
821. Slovakia 2005. A Global Report on the State of Society. Editor. Bútorá Martin, Kollár Miroslav, Mesežnikov Grigorij. - IVO, Bratislava, 2006.-707 p.

822. Slovakia 2006. A Global Report on the State of Society. Editor. Bútorá Martin, Kollár Miroslav, Mesežnikov Grigorij. - IVO, Bratislava, 2007- 664 p.
823. Šmihula D. Stredná Európa a spoločné záujmy jej národov / D. Šmihula // Mezinárodní vztahy, roč. XXXV. , č. 4, 2000, s. 62-76.
824. Sojka F. Konec snu o regionální mocnosti / F.Sojka // Mezinárodní politika, roč. XXIX, č. 6, 2004, s. 27-28.
825. Sporluk R. Defining “Central Europe”: Power, Politics and Culture / R.Sporluk // Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture. № 1. 1982. P. 30-38.
826. Srb V. Slovensko a slovensko-české vztahy na prahu 21.století / V.Srb // Mezinárodní politika, roč. XXIV, č. 12, 2000, s. 33-34.
827. Stank J. Súčasnosc' a perspektívy slovensko-českých vzťahov / J. Stank // Mezinárodní politika, roč. XXIII. , č. 12, 1999, s. 6-10.
828. Stemplowski R. The European Union in the World System Perspective / R.Stemplowski. - Warszawa, 2002. - 193 p.
829. Šterba V. Evropská unie a západní Balkán: deset let stabilizace / V. Šterba // Mezinárodní politika, roč. XXIX. , č. 11, 2005, s. 19-21.
830. Štrobich F. Svět podle Spojených států amerických: O pacientech, příbuzných a přátelích / F. Štrobich // Mezinárodní politika, roč. XXIX, č. 2, 2005, s. 10-11.
831. Šustrova P. Český vztah k Rusku / P. Šustrova // Mezinárodní politika, roč. XXX. č. 2, 2006, s. 19-20.
832. Svoboda P. Jsme v dobré společnosti / P. Svoboda // Mezinárodní politika, roč. XXX., č. 2, 2006, s. 34-35.
833. Szűcs J. Vázlat Európa három történeti régiójáról / J. Szűcs // Történelmi Szemle. – 1981. - №3.
834. Szűcs J., Hanák P. Európa régiói a történelemben / J.Szűcs, P.Hanák. - Budapest, 1986.

835. Suchocka R. Integracja europejska w polskiej perspektywie / R. Suchocka. – Poznan : Naukowe Uniwersytet im. A.Mickiewicza, 1998. - 203 s.
836. Swietochowska U. Integracja europejska w cywilizacji pszeiomu XX i XXI wieku / U. Swietochowska. - Gdansk, 2002. - 165 s.
837. Süli-Zakar I. A Kárpátok Euróregió interregionális szövetség tiz éve / I. Süli-Zakar. - Debrecen, 2003. - 356-357.old.
838. Time : The weekly newsmagazine. / Time Warner Publishing B.V. - N.Y., 2000-2007.
839. Torreblanca J. The Reuniting of Europe. Promises, Negotiations and Compromise / J. Torreblanca. - Ashgate, 2002. – 372 p.
840. Tony J. A Grand Illusion? An Essay on Europe / J.Tony. – Penguin Books, 1996.
841. The European Union and the regions. Edited by M.Keating, B.Jones. – Oxford: Clarendon Press, 1995.
842. The Lisbon Conference // Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture. – 1990. – №9.
843. Urban J. USA, Evropa: svazek bez lásky, ale nezrušitelný / J.Urban // Mezinárodní politika, roč. XXIX, č. 3, 2005, s. 4-5.
844. Vachudova M. Europe Undivided: Democracy, Leverage and Integration After Communism / M. Vachudova. - Oxford: Oxford University Press, 2005. - 354 p.
845. Visegrad citizens on the doorstep of European Union. Olga Gyarfasova Editor Institute for Public Affairs, Bratislava 2003 – 66p.
846. Visegrad Countries in an Enlarged Trans-Atlantic Community. Editor Štastný Marek. - IVO, Bratislava, 11_2002 – 222 p.
847. Visegrád táhne proti Bruselu // Mladá fronta Dnes, 8.2. 2002.; Visegrádská dilemata // Denní telegraf, 11.1.1994.; Visegrádské země navýší společný rozpočet // MF Dnes, 9. 3. 2006.

848. Volner Š. Ukrajina z pohľadu geopolitiky / Š.Volner // Mezinárodní politika, roč. XXIX., č. 1, 2005, s. 33-36.
849. Vykoukal, J. a kol. Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce / J. Vykoukal a kol. - Praha, Dokořán. - 2003, s. 405.
850. Will the Orange Revolution bear fruit? EU –Ukraine relations in 2005 and the beginning of 2006. - Warsaw, May 2005 – 48 p.
851. Wallace Y. Regulatory Politics in the Enlarging European Union / Y. Wallace. – 2000. – 373 p.
852. Wallace W. Regional Integration: The West European Experience / W. Wallace. - Washington (DC) : Brookings Institution, 1994.
853. Wisniewski A. Egy a jelszó- Visegrádi Együttműködés az Unióban // / A. Wisniewski // Figyelő. - 2004. – №9.- pp. 28-29.
854. Witzova I. Vstupní rozhovory mezi Českou republikou a Evropskou unií: Čas politických rozhodnutí / I. Witzova // Mezinárodní politika, roč. XXIV. č. 10, 2000, s. 15-17.
855. Zavadil P. Mocenská rovnováha v EU a Visegrád / P. Zavadil // Mezinárodní politika, roč. XXIII., č. 2, 1999, s. 9-10.
856. Zahradil J. Realistický pohled na českou zahraniční politiku / J.Zahradil // Mezinárodní politika, roč. XXIX. , č. 12, 2005, s. 31-33.
857. Zeman M. Model Beneluxu by byl dobrou analogií / M.Zeman // Česko - Slovensko. – 2001. - S.4.
858. Zůstáváme spolu kvůli penězům // Mladá fronta Dnes. - 13.5.2004.

V. МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЙ

859. Безпосереднє сусідство України с ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці: Матер. міжнар. “круглого столу” експертів, м. Ужгород, 7-9 листопада 2002 року. Національний інститут стратегічних досліджень.Закарпатський філіал Фонд Фрідріха Еберта. - Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2002. - 180 с.

860. Віднянський С.В. Європейський вибір України та імперативи європейської інтеграції / С.В. Віднянський // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2003. - Вип. 9. - С. 72 - 86.
861. Вплив “східного” розширення ЄС на транскордонне співробітництво України з державами ЦСЄ – “приреченість” на безпосереднє сусідство // Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? - Ужгород, 2002. – С.79-83.
862. Ганус С. Східна Європа і проблема європейської єдності: ретроспектива і перспектива / С.Ганус // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (друга половина 80-х - перша половина 90-х років ХХ ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції 26 - 27 вересня 1996 р. в м. Ужгород. - Ужгород, 1997. - 232 с. - С. 108 - 117.
863. Державне управління та місцеве самоврядування в Україні: шляхи реформування. - Ужгород, 2000. – 185 с.
864. Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: уроки для України. – Мукачево, 30-31 жовтня, 2003. – Національний інститут стратегічних досліджень, Закарпатський філіал, Фонд Фрідріха Еберта. Аналітичні оцінки. – Ужгород, 2003. – 136 с.
865. Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи. - Ужгород: Патент, 1998. – С.143-145.
866. Кіш Є. Єврорегіони ЦСЄ в нових геополітичних умовах на європейському континенті / Є.Кіш // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Єврорегіони України як новий засіб формування демократичного поліетнічного суспільства”. - Чернівці, 17-18 квітня, 2003.
867. Малий прикордонний рух: відповідь на виклики Шенгену. - Матер. міжнар. “круглого столу” експертів, м. Ужгород, 18 жовтня 2007 р. - Ужгород, 2007. – 272 с.

868. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород. 10 березня. – “Країни Центральної і Східної Європи у 1944-2004 рр.: актуальні питання історії, політології та міжнародних відносин” – Вісник УжНУ Історія. - Ужгород, 2004.
869. Нові виробничі системи і прискорений розвиток регіонів. Матеріали Міжнародного Економічного Форуму. - Київ, 2001.
870. Політика Європейського Союзу щодо країн Центральної Європи. Європа: ідеї та процеси: Матеріали наукового симпозиуму // Буковинський політологічний центр. - Чернівці: Прут, 1998. - С. 85 - 92.
871. После Праги, перед Копенгагеном. Две точки зрения на расширяющуюся Европу. Русско-венгерский научный круглый стол. 29 ноября, 2002 г. - Будапешт, Институт им.Ласло Телеки. – 75 с.
872. Регіоналізм в Центрально-Східній Європі в контексті європейської інтеграції: мрії та реалії // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 18-19 вересня 2000. – Чернівці: БУРЕК, 2000. – С. 23-39.
873. Регіональна політика Європейського Союзу після його розширення / Нац. Ін-т стратегічних досліджень (Закарпатський філіал). – Ужгород: Вид-во “Ліра”, 2004. – С. 72-76.
874. Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України. – Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної конференції (м. Ужгород, 24-25 травня 2007 р.). – Ужгород: Ліра, 2007. – 456 с.
875. Угорщина на шляху до Шенгену: виклики для України. Матеріали міжнародного „круглого столу” експертів (м.Ужгород, 1-3 листопада 2001 р.) - Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001.-196 с.
876. Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005) К., 2006. – 275 с.

877. Україна та Словаччина напередодні введення візового режиму: двосторонні відносини та прикордонне співробітництво. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 31 травня – 1 червня 2000 року. – Ужгород : Вид-во В.Падяка, 2000. – 172 с.
878. Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989-1991 рр. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції // Науковий Вісник УжНУ. Серія Політологія – Випуск 5-6. - Ужгород : Говерла, 2007.
879. Шляхи і можливості консолідації українського суспільства. Матеріали “круглого столу” експертів (Мукачєво, 21-22 квітня 2005 року), 2005.
880. Carpathian Euroregion: Prospects and Challenges - Role of the Carpathian Euroregion in Strengthening Security and Stability in Central and Eastern Europe, Prešov-Uzhgorod, 2001. - 84 p.
881. Carpathian Euroregion: Role of the Carpathian Euroregion in Confronting Its Minority Agenda. Prešov-Uzhgorod, 2001. - 118 p.
882. Carpathian Euroregion: Role of the Carpathian Euroregion in Mitigating Possible Negative Effects of Schengen. Prešov-Uzhgorod, 2001. - 66 p.
883. Határon átívelő együttműködés gazdasági perspektívája. A Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, 2006.
884. Kish E. A Schengeni joganyag ukrán szemszögből / E. Kish // Eredmények és kihívások. Európa-tanulmányi Központok első három éve. Tempus Közalapítvány. – Bp: B.EST, 2002. – pp.43-48.
885. Kiss E. European Union Enlargement and the Impact of Schengen Visa on Creation of New Frontiers in Central Europe / E.Kiss // Borders and Cross-border Co-operation in the Central European transformation countries. – Debrecen: Kossuth Egyetem Kiado, 2002. – P.129-136.